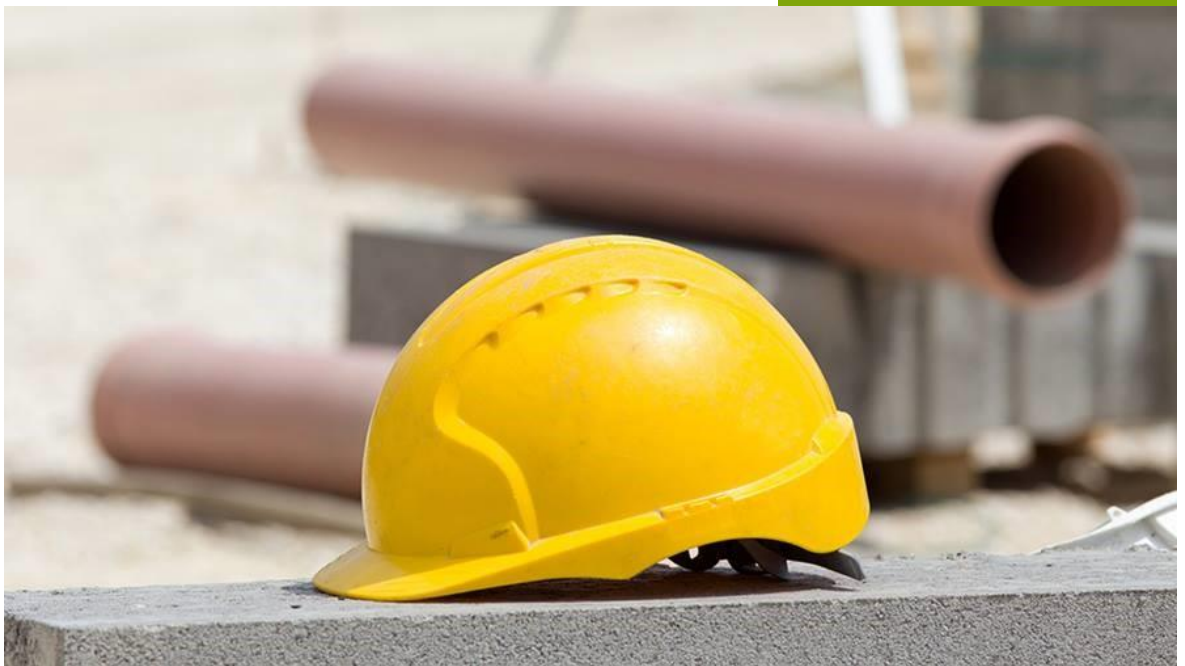

UGENS DOM SAMLET 2018

Nexus Advokater
Entrepriseadvokat
Simon Heising

INDHOLD

NEXUS ADVOKATER	4
Hvem er vi?	4
Vil du vide mere?.....	4
UGENS DOM	5
Hvad er konceptet?	5
Afgørelserne kort	6
Hvilke krav stilles der til et udbudsmateriales klarhed?	6
Byggeherre ikke tilkendt dagbøder, på trods af forbeholdt ret?.....	8
Underentreprenør anset bundet af voldgiftsaftalen i henhold til AB 92, selvom han ikke havde skrevet under på kontrakten?	9
Entreprenørs forceringsbetaling anerkendt ud over aftalte timesats?	11
Er vinterforanstaltninger ekstraarbejde?	12
Underentreprenør frifundet over for byggeherre på trods af håndværksmæssige fejl?.....	14
Totalentreprenør havde ikke krav på tidsforlængelse eller betaling for byggetidsforlængelse.	16
Køb af ejendom solgt med oplysning om, at der ikke kunne forsikres mod svampe, kunne ophæves af køber grundet svampeangreb.	18
Kan man ved at udbedre mangler igen og igen lade forældelsesfristen løbe ud?	20
Hvad var afgørende for entreprenørens ansvar i den nye kendelse om MgO-pladerne?	22
Hvem har ansvaret for mangler i aftalegrundlaget?.....	24
Byggeherres afvisning af krav på merhonorar førte til totalrådgivers berettiget standsning af arbejdet.....	26
Kan en entreprenør miste sit krav på betaling af ekstraarbejder?	27
Under hvilke omstændigheder kan byggeherre gøre indirekte tab gældende overfor rådgiver?	29
Entreprenør havde krav på betaling, selvom resultatet af arbejdet ikke var som aftalt.	30
Aftale om "sorte penge" var en af årsagerne til, at en underentreprenør ikke kunne kræve betaling for arbejde.	31
Hvornår kan hovedentreprenør gøre mangler gældende mod underentreprenøren?	33
Var totalrådgiver ansvarlig for underentreprenørens projektering?	35
Hvilke krav skal være opfyldt for at betaling af ekstraarbejde gives til en entreprenør?	37
Er et moderselskab erstatningsansvarlig for krav der er rejst mod et datterselskab?	39
Totalentreprenør var ikke erstatningsansvarlig for påståede mangler ved betongulv.	41
Afgørelserne i deres helhed	43
Hvilke krav stilles der til et udbudsmateriales klarhed?	43

Byggeherre ikke tilkendt dagbøder, på trods af forbeholdt ret?.....	47
Underentreprenør anset bundet af voldgiftsaftalen i henhold til AB 92, selvom han ikke havde skrevet under på kontrakten?	49
Entreprenørs forceringsbetaling anerkendt ud over aftalte timesats?	53
Er vinterforanstaltninger ekstraarbejde?	57
Underentreprenør frifundet over for byggeherre på trods af håndværksmæssige fejl?.....	59
Totalentreprenør havde ikke krav på tidsforlængelse eller betaling for byggetidsforlængelse.	64
Køb af ejendom solgt med oplysning om, at der ikke kunne forsikres mod svampe, kunne ophæves af køber grundet svampeangreb.	72
Kan man ved at udbedre mangler igen og igen lade forældelsesfristen løbe ud?	79
Hvad var afgørende for entreprenørens ansvar i den nye kendelse om MgO-pladerne?	102
Hvem har ansvaret for mangler i aftalegrundlaget?.....	147
Byggeherres afvisning af krav på merhonorar førte til totalrådgivers berettiget standsning af arbejdet.	158
Kan en entreprenør miste sit krav på betaling af ekstraarbejder?	164
Under hvilke omstændigheder kan byggeherre gøre indirekte tab gældende overfor rådgiver?	172
Entreprenør havde krav på betaling, selvom resultatet af arbejdet ikke var som aftalt.....	175
Aftale om "sorte penge" var en af årsagerne til, at en underentreprenør ikke kunne kræve betaling for arbejde.	181
Hvornår kan hovedentreprenør gøre mangler gældende mod underentreprenøren?	184
Var totalrådgiver ansvarlig for underentreprenørens projektering?	191
Hvilke krav skal være opfyldt for at betaling af ekstraarbejde gives til en entreprenør?	203
Er et moderselskab erstatningsansvarlig for krav der er rejst mod et datterselskab?.....	210
Totalentreprenør var ikke erstatningsansvarlig for påståede mangler ved betongulv.	237

NEXUS ADVOKATER

Hvem er vi?

Nexus Advokater er et højt specialiseret advokatkontor, der yder juridisk rådgivning til erhvervsdrivende og private inden for bl.a. entreprenør- og forsikringsret.

De enkelte advokater har specialiseret kendskab til og erfaring inden for forskellige juridiske områder, baseret på høj faglighed med mange års erfaring.

Hos Nexus Advokater er kvalitet i højsædet, og vi værdsætter personlig kommunikation og tilgængelighed gennem hele rådgivningsforløbet. Vi stræber efter at begejstre vores klienter med prisbevidsthed på markedsvilkår og høj kvalitet.

Hos Nexus leverer vi til tiden og til den aftalte pris.

Vil du vide mere?

Er du interesseret i at vide mere og holde dig opdateret på nye og relevante afgørelser?

Nexus Advokater afholder løbende kurser, hvor vi går i dybden med relevante temaer og afgørelser inden for entreprenør- og byggeri. Kurserne henvender sig til alle parter i byggeriets entrepriser, herunder til entreprenører, rådgivere, leverandører, bygherrer mv.

Se mere på vores hjemmeside <http://nexusadvokater.dk/nyheder/>

Hvis du vil have afgørelserne i din indbakke løbende, skal du blot tilmelde dig vores nyhedsmail: mail@nexusadvokater.dk.

Kontakt os

Kontakt os for at få flere oplysninger om NEXUS ADVOKATER, og hvad vi kan tilbyde.

NEXUS ADVOKATER

Middelfartgade 15, 2. sal

2100 København Ø

(+45) 70 227 237

info@nexusadvokater.dk

Besøg os på internettet:

www.nexusadvokater.dk

Opret
forbindelse eller
følg Simon på
LinkedIn

UGENS DOM

Hvad er konceptet?

Har du oprettet forbindelse til eller følger du advokat Simon Heising på LinkedIn?

På LinkedIn bestræber Simon sig ugentligt på at dele en dom eller kendelse, som belyser relevante problemstillinger inden for entreprenør og byggeri i et letlæseligt sprog. UGENS DOM er sager, der er typisk inden for byggeriet, hvorfor UGENS DOM henvender sig til parterne inden for byggeriet, herunder til entreprenører, rådgivere, leverandører, bygherrer mv.

Afgørelserne kort

Hvilke krav stilles der til et udbudsmateriales klarhed?

Uge 51 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten medio januar 2018. Tvisten angik hvorvidt et udbudsmateriale var uklart i et sådant omfang, at der forelå udbudsmangler, således entreprenøren (E) havde krav på betaling for ekstraarbejder.

Den 30. september 2016 udbød bygherre (BH) murerentreprisen ved tilbudsliste/beskrivelse med efterfølgende revisioner med "Ombygning af erhvervsenhed - - - gade 26 og 28 - - -" i en fagentreprise ved underhåndsudbud. Tildelingskriteriet var "laveste pris". Samme dag blev udbudsmaterialet sendt til E ved mail fra BH's rådgiver (R) med emnet "Ombygning - - - gade 26 + (28)".

Tilbud skulle afleveres fra de bydende senest den 14. oktober 2016.

Det fremgik af tilbudslisten/beskrivelsen, at der ville blive afholdt en fælles besigtigelse den 6. oktober 2016, og at sidste frist for spørgsmål var den 11. oktober 2016. E deltog imidlertid ikke i denne, men foretog egen besigtigelse samme dag. E afgav tilbud på murerentreprisen den 14. oktober 2016.

Med en pris, der lå 114.945 kr. under næstlaveste bud, tilfaldt entreprisen E som lavest bydende. Ved aftale mellem parterne blev AB 92 vedtaget.

Ved opstartsmøde afholdt den 25. oktober 2016 mellem BH's rådgiver (R) og E's repræsentant D kom det frem, at der var uoverensstemmelser mellem det arbejde, som BH forventede udført og tilbuddet fra E i henhold til tilbudsliste/beskrivelse. Uoverensstemmelsen vedrørte hvorvidt renoveringsarbejdet på facaden på den bygning, der viste sig at være gade 28, var omfattet af E's tilbud.

Dagen efter opstartsmødet den 26. oktober 2016 fremsendte E således et tillæg til tilbuddet af den 14. oktober 2016. Heraf fremgik en reduceret tillægpris på 120.000 kr. inklusive moms for ekstraarbejdet vedrørende facaden på gade 28 med henvisning til, at udbudsmaterialet var uklart. Dette afviste BH imidlertid ved brev af den 31. oktober 2016, hvorved det anførtes, at E var forpligtet til at udføre renoveringen af facaden på gade 28, som en del af arbejdet omfattet af selskabets oprindelige tilbud. E udførte herefter arbejdet med facaden på gade 28 og fremsendte således den 31. oktober aftaleseddel på 128.000 kr. eksklusiv moms som et ekstraarbejde.

Da BH afviste kravet, blev sagen herefter anlagt af E.

Under henvisning til AB 92 § 2, stk. 2, 2. pkt. anførte E, at omfanget af arbejdet, som BH mente tilbuddet omfattede, ikke kunne udledes entydigt af udbudsmaterialet, hverken på grundlag af tegningerne eller arbejdsbeskrivelsen. BH anførte at udbudsmaterialet ikke var mangelfuldt eller uklart i et sådant omfang, at der forelå en udbudsmangel. Til støtte herfor henviste BH til, at det i udbudsmaterialet fremgik flere steder, jf. bl.a. overskriften og afsnittet "Generelt omfang", samt i overskriften til et punkt i tilbudslisten. Samtidig var det angivet på en tegning "F100" i relation til murværket "samme princip gade 28".

Voldgiftsretten

Voldgiftsretten anførte indledningsvist i sine bemærkninger og resultat under henvisning til AB 92 § 2, stk. 2, 2. pkt., at det er fast antaget i voldgiftspraksis, at udbudsmaterialet skal være udformet og opbygget logisk og lettilgængeligt med klare og fyldestgørende oplysninger om de komponenter, der indgår i entreprisen.

Voldgiftsretten fandt, at det ikke med tilstrækkelig sikkerhed var muligt for E af materialet at udlede, at facaderenoveringen ligeledes skulle omfatte bygning på gade 28. På denne baggrund fandt Voldgiftsretten, at E på baggrund af det fremsendte havde været berettiget til at gå ud fra, at den facade, som renoveringen skulle omfatte, fremgik af disse. Der var herved lagt vægt på, at der ikke var tydelige markeringer af bygningernes husnumre, heller ikke på tegningsmaterialet. Voldgiftsretten lagde endvidere vægt på, at E ikke i forbindelse med besigtigelsen fik eller burde have fået kendskab til, at renoveringen skulle omfatte flere meter facade end det, som E med føje kunne gå ud fra efter en gennemgang af udbudsmaterialet.

E havde således krav på at få arbejderne betalt som ekstraarbejde, da uklarheden i udbudsmaterialet måtte komme BH til skade.

At E ikke deltog i den fælles besigtigelse, eller at man ved fortolkning af det samlede udbudsmateriale, herunder navnlig den enkelte mindre tekst del på tegning F100, som BH henviste til under sagen, kunne ifølge Voldgiftsretten ikke føre til et andet resultat. Der havde været berettiget tvivl om forståelsen af udbudsmaterialet, og E havde haft forholdsvis begrænset tid til rådighed ved beregningen af tilbud i en entreprise som den foreliggende.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Som bygherre er det væsentligt at udbudsmaterialet fremstår logisk, lettilgængeligt og med klare og fyldestgørende oplysninger om de komponenter, der indgår i entreprisen. Det er således ikke tilstrækkeligt blot at tegne tegninger for så vidt angår én bygning, såfremt entreprisen som helhed angår to bygninger, og derved i en overskrift henvise til, at entreprisen ligeledes skal udføres på en bygning mere.

Det bemærkes, at Voldgiftsretten i sin begrundelse henviser til, at entreprenøren havde haft begrænset tid til rådighed ved beregningen af tilbuddet. Dette peger således i retning af, at relativt begrænset tid til beregning af tilbud, stiller højere krav til udbudsmaterialets klarhed.

Som gengivet i TBB 2018.522 / Sag nr. C-14289

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Byggeherre ikke tilkendt dagbøder, på trods af forbeholdt ret?

Uge 49 – 2018

Ugens kendelse er afsagt primo juni 2018 af Voldgiftsretten og vedrører spørgsmålet om, om byggherrens (BH) tilbageholdelse af et beløb på 406.300 kr. til dækning af krav på dagbod var berettiget.

I 2014-2015 udførte entreprenør (E) en entreprise for BH. Af udbudstidsplanen/kontrakttidsplanen fremgik det, at BH havde valgt at indsætte sanktionsgivende terminer. BH's tilbageholdelse af de 406.300 kr. fremgik imidlertid ikke af planen.

Ultimo marts 2015 blev der ved forligsaftale fastsat nye datoer for aflevering af to opgange i byggeriet med fungerende og godkendt elevator. Vedrørende dagbod fremgik det i forliget, at BH ved forsinkelser forbeholdt sig retten til trækning af dagbøder i henhold til entreprisebetingelserne/kontrakten. Af rådgiverens (R) mail samme dag, fremgik det, at der ikke skulle angives nye sanktionsgivende terminer.

Primo april 2015 blev der afholdt et tilsynsmøde. Af referatet fremgik det, at datoerne var sanktionsgivende. E var dog ikke enig i, at der kunne kræves dagbod vedrørende den ene af opgangerne og tilkendegav således også et ønske om en juridisk vurdering.

Voldgiftsretten

Idet der af udbudstidsplanen/kontrakttidsplanen var indsat sanktionsgivende terminer, var der skabt en berettiget forventning om, at terminer kun var sanktionsgivende, såfremt de fremgik af planen. Voldgiftsretten fandt herefter ikke, at der forelå et tilstrækkeligt sikkert grundlag for at sidestille de nye afleveringsdatoer med sanktionsgivende terminer, der kunne berettige BH til at kræve betaling af dagbod. Efter bevisførelsen fandtes der endvidere ikke holdepunkter for at antage, at E på noget tidspunkt havde accepteret det omtvistede krav på dagbod, og/eller at man ikke ville gøre sit betalingskrav gældende.

Voldgiftsretten tog herefter E's påstand til følge, således at BH til E skulle betale de 406.300 kr.

Som gengivet i TBB 2018.832 / Sag nr. C-14402

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Underentreprenør anset bundet af voldgiftsaftalen i henhold til AB 92, selvom han ikke havde skrevet under på kontrakten?

Uge 48 - 2018

Ugens dom er afsagt af Vestre Landsret primo maj 2013 og angår spørgsmålet om, hvorvidt AB 92 kan anses for vedtaget.

I en sag mellem en hovedentreprenør (HE) og en underentreprenør (UE), nedlagde UE påstand om HE's betaling af godt 240.000 kr., grundet HE's manglende betaling af det af UE udførte arbejde. HE nedlagde påstand om afvisning/frifindelse, da HE mente, at AB 92 var vedtaget og sagen derfor i medfør af AB 92 § 47 skulle behandles ved Voldgiftsretten.

Kontrakten

HE fremsendte ved mail af den 18. maj 2011 et af HE underskrevet udkast til kontrakt til UE. UE svarede senere samme dag med ordene "... tak for kontrakt ...". UE underskrev imidlertid ikke kontrakten.

Under sagen gjorde UE gældende, at grunden til de ikke havde underskrevet kontrakten, var fordi der var uenighed om indholdet. Dette bestred HE og anførte, at kontrakten netop afspejlede den aftale, parterne havde indgået og at UE ikke specifikt havde bestridt indholdet af entreprisekontrakten.

Garantien

Den 26. maj 2012 stillede et pengeinstitut garanti overfor HE i henhold til AB 92 på foranledning af UE. Garantien var i overensstemmelse med ordlyden af kontrakten, i medfør af AB 92 § 6, stk. 7.

HE anførte, at det efter deres opfattelse var et afgørende moment, at UE havde stillet denne garanti. Heroverfor mente UE ikke, at denne bevirkede, at der var aftalt AB 92 mellem parterne, da der alene var henvist til specifikke bestemmelser i AB 92, som vedrørte garantien.

Fakturaerne

UE udførte arbejdet. Det fremgik undertiden af nogle underliggende bilag til fakturaerne fra UE til HE, at der ud for "For nærværende aftale gælder i øvrigt følgende grundlag", var sat kryds i boksen "Entrepriseaftale eller andet skriftligt grundlag". Samtidig var der ud for "betalingsbetingelser" sat kryds ved "AB 92".

HE anførte overordnet set, at der i forhold til vedtagelsen af AB 92 ikke eksisterer et skriftlighedskrav, og at de samlede omstændigheder under sagen dokumenterede, at der var indgået en entrepriseaftale, indeholdende en voldgiftsklausul.

Byretten

Det var byrettens opfattelse, at parterne i det hele havde ageret ud fra en forudsætning om, at AB 92 var aftalt. Retten fandt derfor ikke grundlag for indskrænke anvendelsen af AB 92, hvorfor sagen, som anført af HE, skulle afgøres ved voldgift. Byretten afviste dermed sagen efter voldgiftslovens § 1, stk. 1.

Landsretten

Landsretten lagde indledningsvist vægt på, at UE's synspunkt om, at de skulle have protesteret mod indholdet af kontrakten, ikke støttedes af de fremlagte dokumenter. Derefter lagde de vægt på, at det af den nævnte garanti fremgik, at tvister mellem garanten og bygherren med visse undtagelser skulle afgøres ved voldgift i henhold til AB 92 §§ 45 og 47. Afslutningsvist lagde de vægt på de underliggende bilag til fakturaerne. Landsretten stadfæstede derfor byrettens dom og lagde til grund, at HE med føje havde haft grund til at gå ud fra, at AB 92 i det hele var aftalt mellem parterne og afviste derfor sagen fra domstolene, jf. voldgiftslovens § 1, stk. 1, jf. § 4, samt AB 92 § 47.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Som udgangspunkt gælder AB 92 kun, hvis det er aftalt mellem parterne. Det bemærkes i nærværende dom, at underentreprenøren ikke havde underskrevet den fremsendte entrepriseaftale.

Hvordan kan det så være, at entrepriseaftalen, og dermed AB 92, anses for indgået?

Underentreprenøren fremførte under sagen, at de ikke havde underskrevet entrepriseaftalen, da de var uenige i indholdet af denne. De havde imidlertid ved mail, samme dag som modtagelsen af entreprisekontrakten, skrevet "...tak for kontrakten..." uden efterfølgende at have protesteret.

Af byrettens begrundelse for sagens afvisning, fandtes der således ikke grundlag for at indskrænke anvendelsen af AB 92, mens Landsretten lagde til grund, at underentreprenørens protest mod indholdet af kontrakten, ikke kunne støttes af de fremlagte dokumenter.

Det må derfor konstateres, at det er vigtigt at reagere og specifikt reklamere, såfremt man er uenig i indholdet af den foreliggende entreprisekontrakt og i øvrigt ikke mener, at AB-regelsættet skal vedtages.

Som gengivet i TBB 2013.521 / Anke 8. afd. B-3333-12

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Entreprenørs forceringsbetaling anerkendt ud over aftalte timesats?

Uge 47 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten primo juni 2002 og omhandler spørgsmålet om entreprenørens (E) krav på forceringsbetaling af bygherren (BH) i yderligere omfang end aftalt i aftalesedlerne.

Som følge af en anden entreprenørs forhold, var E blevet forsinket. BH anmodede derfor E om at forcere arbejdet. Der blev således udarbejdet aftalesedler, hvoraf den aftalte timesats for forceringen blev fastlagt.

Tvisten opstod herefter mellem BH og E, da E den 29. februar 2000 fremsatte krav om dækning af omkostninger til yderligere mandskabs logi, kørsel og bropenge. BH afviste kravet den 23. maj 2000.

Voldgiftsretten

I parternes aftalesedler var størrelsen af de timelønninger, som det forcerede arbejde gav anledning til angivet. Det fremgik heraf, at der ikke var taget forbehold om betaling af E's andre omkostninger i forbindelse med det forcerede arbejde. Voldgiftsretten udtalte herefter, at BH berettiget kunnet forvente, at E dermed havde begrænset sit betalingskrav i overensstemmelse med det anførte i aftalesedlerne. Voldgiftsretten fandt herefter ikke, at E havde krav på omkostningsdækning som krævet den 29. februar 2000, idet E ikke havde taget forbehold herom ved udarbejdelsen af aftalesedlerne. Voldgiftsretten fandt imidlertid, at E havde krav på omkostningsdækning efter den 29. februar 2000, da BH først afviste kravet den 23. maj 2000. E fik således tilkendt forceringsbetaling ud over den aftalte timesats i aftalesedlerne efter den 29. februar 2000, som følge af BH's manglende reklamation.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Da entreprenøren for tiden efter den 29. februar 2000 tilkendtes omkostningsdækning, skyldes det bygherrens manglende reklamation, da bygherren først reklamerede den 23. maj 2000. Havde bygherren reklameret umiddelbart efter den 29. februar 2000, havde entreprenøren formentlig ikke haft krav på nogen yderligere betaling end den i aftalesedlerne anførte. Det er således entreprenørens "held" at bygherren ikke reklamerede.

Ved forcering på bygherrens anmodning, er det vigtigste for en entreprenør inden iværksættelse af forcering, så vidt muligt at sikre sig bevis for, at der foreligger en aftale om forcering med ekstra betaling. Af nærværende kendelse kan det udledes, at såfremt alle omkostninger i forbindelse med forceringen ikke kan slås fast på aftaletidspunktet, er det væsentligt for entreprenørens krav, at han tager forbehold for yderligere omkostninger. Samtidig kan det udledes, at det er væsentligt for bygherrens afvisning af yderligere betaling end den aftalte i henhold til forceringen, at reklamere umiddelbart efter entreprenørens krav.

Som gengivet i TBB 2003.73 / Sag nr. C-6755

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Er vinterforanstaltninger ekstraarbejde?

Uge speciel 46 – 2018

Efter en lang, varm sommer og et lunt efterår, står vinteren for døren og dermed også de mange byggeriers vinterforanstaltninger. UGENS DOM er således en SPECIEL, da der medfølger en belysning af retsstillingen mellem bygherren og entreprenøren ved vinterforanstaltninger.

Vinterforanstaltninger

Når det skal afgøres, hvilke vinterforanstaltninger, der er nødvendige for at gennemføre et fejlfrit byggeri inden for de fastlagte tidsmæssige rammer, er afgørelsen særligt afhængig af parternes materiale- og konstruktionsvalg.

Er rammerne for byggeriet opstillet af bygherren og skyldes det disse, at der er behov for en given vinterforanstaltning, påhviler det som udgangspunkt bygherren at foreskrive foranstaltningen i projektet.

Såfremt bygherren ikke opfylder sin pligt til at gøre opmærksom på behovet for vinterforanstaltninger, er udgangspunktet, at entreprenøren alene er forpligtet til at udføre de pågældende vinterforanstaltninger som ekstraarbejder mod tillægsvederlag efter AB 92 § 14, der i øvrigt er videreført i AB 18 § 23 med ændringer.

Udgangspunkt brydes dog i praksis af entreprenørens pligt til at gøre indsigelser mod mangler i bygherrens projekt, da entreprenøren har sagkundskab og således i visse situationer bør indse, at arbejdets gennemførelse kræver vinterforanstaltninger.

Entreprenørens indsigelsespligt er delvist reguleret af AB 92 § 15, der er videreført i AB 18 § 26, hvorved entreprenøren kun har pligt til at undersøge bygherrens projektmateriale for sin egen brug af projektet og dernæst kun er forpligtet til at påpege "åbenbare og indlysende fejl" i bygherrens projekt.

Såfremt entreprenørens valg af konstruktion, metode og materialer medfører nødvendige vinterforanstaltninger, påhviler det som udgangspunkt naturligvis entreprenøren at udføre disse.

I hvilket omfang det herefter vil vise sig nødvendigt at indsætte vinterforanstaltninger, vil imidlertid være behæftet med en betydelig usikkerhed. For en mindre entreprenør udgør det en risiko, hvis vinterforanstaltningerne skal udføres som en del af en fast entrepris eller for et særskilt beregnet fast vederlag.

Forestiller vi os, at bygherren ønsker, at entreprenørens vederlag for udførelse af vinterforanstaltninger skal være fastsat på forhånd, bør entreprenøren beregne sig et betydeligt risikotillæg. Det vil derfor normalt være i begge parter interesse, at vinterforanstaltninger honoreres efter på forhånd fastsatte enhedspriser, f.eks. i en såkaldt "vintertilbudsliste".

Er der på trods af dette indgået aftale om en fast pris for vinterforanstaltninger, er det entreprenøren, der bærer risikoen for, at omkostningerne hertil viser sig større end forventet ved kontraktens indgåelse. Det kan eksempelvis være fordi vinteren viser sig usædvanlig streng. Entreprenøren kan dog forlange tillægsvederlag i det omfang bygherrens tidsplan eller

anvisninger om materialer eller konstruktion viser sig at forudsætte andre og dyrere vinterforanstaltninger, end oprindeligt angivet af bygherren.

UGENS DOM

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten primo september 2006 og vedrører netop entreprenørens (E) krav på betaling for vinterforanstaltninger af bygherren (BH).

E havde i sit tilbud af enhedspriser for vinterforanstaltninger ansat prisen til 0 kr. Tidsplanen blev imidlertid fremskudt fra et sluttidspunkt for byggearbejderne i november 2003 til udgangen af februar 2004, hvilket i det væsentligste måtte henføres til BH's forhold. Ændringen betød således, at arbejdsperioden også kom til at omfatte januar og februar, der erfaringsmæssigt er de koldeste vintermåneder. Den væsentligste forudsætning for E's ansættelse i sit tilbud af enhedspriser for vinterforanstaltninger til 0 kr., var derfor bristet.

Idet Voldgiftsretten lagde til grund, at dette var kendeligt for BH, uanset at E ikke allerede under forhandlingerne om tidsplanens ændring gjorde udtrykkeligt opmærksom på forholdet, fandtes E derfor at have krav på den forlangte merbetaling, som efter bevisførelsen fandtes tilstrækkeligt dokumenteret.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Hvis en fremskudt tidsplan betyder, at byggearbejderne skal foretages i vintermånederne modsat den oprindelige tidsplan, er det væsentligt for parterne at afklare, hvad der var aftalt angående vinterforanstaltninger i henhold til den oprindelige tidsplan og herefter, hvad der skal aftales for den nye.

Såfremt den forrykkede tidsplan skyldes bygherrens forhold og det må anses for kendeligt for bygherren, at den oprindelige aftale vedrørende vinterforanstaltninger beroede på en forudsætning, der ved den nye forrykkede tidsplan er bristet, vil entreprenøren efter nærværende kendelse formentlig have krav på merbetaling i det omfang det er tilstrækkeligt dokumenteret.

Som gengivet i TBB 2006.611 / Sag nr. C-8704

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Underentreprenør frifundet over for byggeherre på trods af håndværksmæssige fejl?

Uge 45 – 2018

Ugens dom er afsagt af Vestre Landsret primo oktober 2009 og omhandler spørgsmålet om bygherrens (BH) mulighed for at gøre mangelsansvar gældende over for underentreprenøren (UE) efter reglerne om springende regres ved hovedentreprenørens (HE) konkurs.

HE og UE havde indgået underentrepriseaftale på 1,3 mio. kr. vedrørende UE's udførelse af murerarbejde ved lægning af gulv i et badeland. AB 92 var anvendt som aftalegrundlag. Sagen blev derfor i første omgang anlagt ved Voldgiftsretten, hvor HE oprindeligt blev holdt ansvarlig for manglerne ved udmeldelse af syn og skøn, hvortil UE var procestilvarslet. Under sagens behandling ved Voldgiftsretten, gik HE imidlertid konkurs.

Ved en skønserklæring fremgik det, at klinkegulvet i opholdsarealet i badelandet ikke var udført håndværksmæssigt korrekt, da der forekom vandsamlinger flere steder. Skønsmanden vurderede, at 20-25% af klinkegulvet skulle omlægges og anslog omkostningerne hertil til 65.000 kr.

Byretten

Byretten lagde til grund, at der var tale om en væsentlig mangel, særligt under henvisning til BH's forklaring om, at vandet ikke kunne løbe til et afløb med deraf følgende daglige gener og forøgede arbejdsbyrder. For disse håndværksmæssige fejl fandt byretten, at såvel HE som UE var erstatningsansvarlig direkte over for BH efter reglerne om springende regres.

UE fandtes således at være direkte erstatningsansvarlig overfor BH og tilpligtedes at betale 65.000 kr. til BH.

Landsretten

Landsretten lagde først og fremmest til grund, at der ikke forelå et kontraktgrundlag mellem BH og UE og at BH ikke havde gjort gældende, at der kunne rejses et direkte krav mod UE som følge af vedtagelsen af AB 92 mellem UE og HE.

Herefter lagde Landsretten til grund, at afgørelsen af, om BH kunne rejse et direkte krav mod UE, måtte træffes efter reglerne om erstatning uden for kontrakt.

Landsretten tiltrådte efter skønsmandens erklæring, at det arbejde, som UE havde udført, for så vidt angik klinkegulvet på opholdsarealet i badelandet, ikke var udført håndværksmæssigt korrekt.

Da fejlene imidlertid alene bestod i, at der partielt på opholdsarealet i badelandet var lunke i flisegulvet, således at der dannedes vandansamlinger med ulemper til følge, blev dette gjort op i forhold til den samlede underentreprise på ca. 1,3 mio. kr. Udgiften til udbedringen af lunkerne var som ovenfor nævnt anslået til ca. 65.000 kr. Idet BH således ikke havde gjort gældende, at lunkerne havde vidererækkende konsekvenser, og det desuden var oplyst, at BH ikke havde

ladet dem udbedre, fandt Landsretten ikke at BH havde godtgjort, at lunkerne udgjorde sådanne håndværksmæssige fejl, at UE havde pådraget sig et ansvar direkte over for BH.

UE blev således frifundet.

Hvad kan vi lære af denne dom?

I sager om erstatning uden for kontrakt er det fejlsens art og karakter, der skal vurderes. I nærværende sag er der ikke tvivl om, at UE's arbejde ikke er udført håndværksmæssigt korrekt. Det interessante er derfor, hvad Landsretten lagde vægt på i sin frifindelse af UE.

I vurderingen lagde Landsretten vægt på underentreprisefaltens værdi i forhold til udbedringsomkostningerne for fejlen og hvor vidtrækkende konsekvenserne af fejlen var for BH, samt om BH havde ladet fejlen udbedre eller ej.

Ugens dom er således et eksempel på en håndværksmæssig fejl, der ligger i småtingsafdelingen med sin udbedringsomkostning på 65.000 kr. af underentreprisefaltens værdi på 1,3 mio. kr., samt det faktum, at BH ikke havde foretaget udbedring, hvorfor konsekvenserne af fejlen ikke kunne anses at være vidtrækkende.

Som gengivet i TBB 2010.125 – U 2010.365 / Anke 6. afd. B-2523-08

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Totalentreprenør havde ikke krav på tidsforlængelse eller betaling for byggetidsforlængelse.

Uge 44 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten medio november 2016 og omhandler hovedspørgsmålet, om totalentreprenøren (TE) havde krav på tidsfristforlængelse og betaling for byggetids-forlængelse, samt BH's krav på dagbøder.

BH og TE indgik efter forudgående udbud aftale om, at TE skulle opføre 1.200 m² erhvervslokaler for BH. I udbudsmaterialet indgik lokalplanen for området. ABT 93 var med præciseringer og afvigelser gældende for entreprisen.

TE's krav på tidsfristforlængelse og betaling for byggetidsforlængelse

TE's krav fremkom dels på grund af BH's for sene sikkerhedsstillelse og dels på grund af problemer i form af en avnbøg, der skulle fældes, hvilket krævede dispensation efter lokalplanen.

Sikkerhedsstillelsen

Det var i entrepriseaftalen aftalt, at BH skulle stille betryggende sikkerhed for godt 3 mio. kr., og at denne skulle fremsendes senest 8 arbejdsdage efter underskrevet kontrakt. Parterne indgik ved en allonge til entrepriseaftalen af den 29. december 2013 aftale om, at sikkerheden kunne stilles i form af en transport i en deponeringskonto i et pengeinstitut. Da garantien den 8. januar 2014 ikke var stillet, varslede TE ved e-mail standsning af arbejdet over for BH.

Transporten blev noteret af pengeinstituttet den 10. januar 2014, hvorved BH varslede en mere udførlig mail om, at standsning var uberettiget. TE besvarede nærværende e-mail samme dag med blandt andet følgende:

"Det behøver du slet ikke spille tid på! Vi har under ingen omstændigheder ubetinget standset arbejdet".

Den 14. januar 2014 tilkendegav TE over for BH, at garantistillelsen var modtaget, men at der var taget forbehold for forlængelse af tidsplanen med 5 arbejdsdage.

Voldgiftsretten fandt herefter, at TE ikke havde ført bevis for, at forsinkelsen med BH's sikkerhedsstillelse havde begrundet forsinkelsen af projektet, og lagde herved navnlig vægt på e-mailen af den 10. januar 2014 fra TE herom.

Dispensation efter lokalplanen

Voldgiftsretten lagde til grund, at lokalplanen var en del af udbuds- og kontraktgrundlaget, som TE skulle tage i betragtning ved udformningen af projektet og ved indhentelse af myndigheds-godkendelse hertil. Avnbøgen var indtegnet på den beliggenhedsplan, som indgik i illustrations-mappen, der fulgte med TE's tilbud til BH og det fremgik af lokalplanen, at avnbøgen ikke måtte fældes eller beskæres uden tilladelse fra kommunen. TE var således opmærksom på træets problematiske placering i forhold til projektet, idet det blandt andet var omhandlet i TE's bygge-andragende af den 27. februar 2014. Da ansøgningen om tilladelse til at fælde eller beskære avnbøgen først blev indgivet den 7. maj 2014, var ansøgningen af den 27. februar 2014 ikke fyldestgørende.

Kommunen meddelte den 20. juni 2014 tilladelse til beskæring af avnbøgen i den del af træets krone, der var nærmest de projekterede bygninger.

Den omstændighed, at det ifølge aftalen var BH, der ville sørge for at eksisterende bygninger og vegetation blev nedrevet og fjernet, kunne ifølge Voldgiftsretten ikke forstås således, at BH ville sørge for tilladelse fra kommunen til fældning af avnbøgen.

Voldgiftsretten fastslog således på baggrund af hændelsesforløbet, at det var muligt at opføre byggeriet, som det var projekteret inden for de byggefelter, der var fastlagt i lokalplanen, ved at beskære træets krone, som kommunen tillod det. BH havde derfor ikke tilsidesat forpligtelsen til at sikre et entydigt og klart udbudsgrundlag i relation til avnbøgen eller til at påse, at oplysninger og krav i udbudsgrundlaget ikke var i strid med lovgivningen mv. gældende for ejendommen. TE skulle derfor i overensstemmelse med ABT 93 § 13, der videreføres i ABT 18 § 20, sørge for de nødvendige myndighedsgodkendelser af projektet og dermed også indhentelse af tilladelse til at fælde eller beskære avnbøgen.

TE havde som følge heraf ikke haft stilstandsperiode, der kunne henføres BH's forhold.

Voldgiftsretten tog derfor ikke TE's påstand om betaling af forsinkelsesomkostninger m.v. til følge.

BH's krav på dagbod

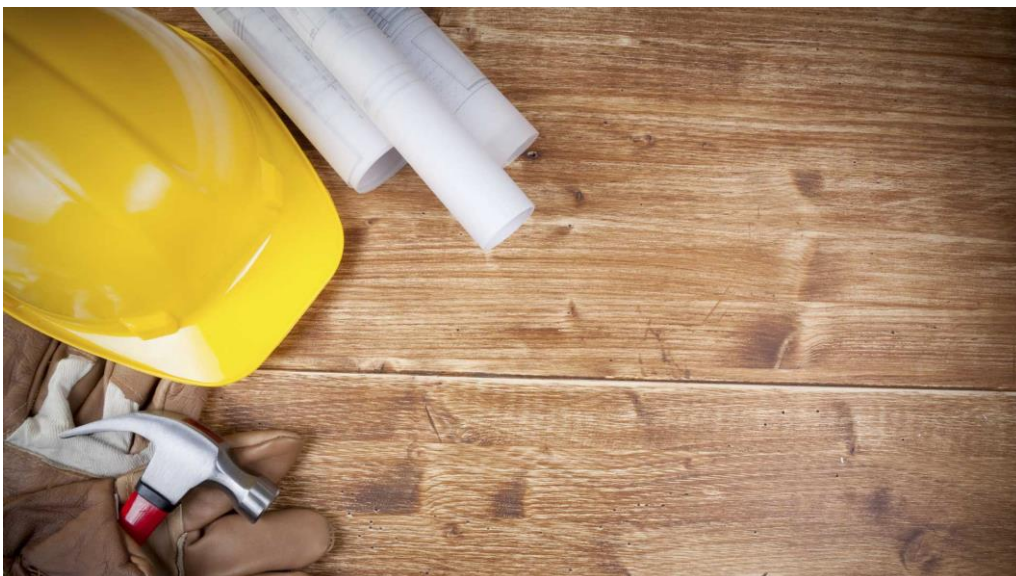
Efter BH's nedlagte påstand om TE's betaling af dagbøder og ud fra sagens udfald, fandt Voldgiftsretten, at BH havde krav på dagbøder.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Erfaringsmæssigt forløber længerevarende og komplekse kontraktforhold som entreprisekontrakter sjældent helt som forudsat eller forudset, hvilket nærværende kendelse er et glimrende eksempel på. Det må derfor udledes, at det for et vellykket forløb er af afgørende betydning med en klar styring af byggeprocessen og en struktureret kommunikation mellem de involverede aftaleparter.

Som gengivet i TBB 2017.198 / Sag nr. C-13544

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Køb af ejendom solgt med oplysning om, at der ikke kunne forsikres mod svampe, kunne ophæves af køber grundet svampeangreb.

Uge 43 - 2018

Ugens dom er afsagt af Højesteret ultimo marts 1990, der stadfæstede Østre Landsrets dom. Dommen vedrører køb af et svampeangrebet enfamiliehus fra 1923, som køberne (K) ønskede at ophæve under henvisning til, at huset led af en væsentlig mangel. K havde inden købet haft en arkitekt til at besigtige huset og blev herved bekendt med og forberedt på, at skulle lave reparations- og udbedringsskader. Da det senere viste sig, at ejendommen var totalskadet på grund af svampeangreb, var spørgsmålet, hvem der var ansvarlig for dette.

Der blev under sagen ikke foretaget syn og skøn, men efter tekniske oplysninger om svampeangrebets art og omfang måtte svampeangrebet anses for utvivlsomt.

Da sælgers (S) ejendomsmægler havde indhentet en bygningsrapport fra et forsikringselskab, der ikke ville forsikre mod svampeskader, blev huset solgt med oplysning om, at det ikke kunne forsikres mod bl.a. svamp "på grund af ejendommens alder og konstruktion". S havde ved handlen erklæret, at hun ikke var bekendt med, at der var eller havde været konstateret eller afhjulpet svampeskader.

K forklarede under sagen, at de havde besigtiget ejendommen hele tre gange inden købet. Ved første og andet besøg bemærkede de intet, der kunne tyde på svamp, mens de på det tredje besøg, som i øvrigt var på foranledning af deres advokat sammen med en arkitekt, som advokaten havde anbefalet, blev opmærksomme på, at et panel og et tæppe ved havedøren langs en væg var "noget blødt". Arkitektens konklusion var imidlertid, at det nok skulle udbedres, men at det ikke var noget presserende.

Da K havde overtaget huset, tog de det defekte panel væk, hvorved bagvæggen skred ned. Under gulvet fandt de en svampespraydåse ved navn "Kill-it". Herefter stod det klart, at hele stuen var fyldt med svamp.

K var som ovenfor nævnt klar over, at huset trængte til istandsættelse, men det blev udbudt og solgt og købt til beboelse. Da det således viste sig, at det var uanvendeligt hertil, hvilket lå uden for K's forudsætninger, måtte der ifølge K foreligge en væsentlig mangel.

S gjorde gældende, at der ikke var grundlag for at hæve købet, idet ejendommen fra tyverne var erhvervet med forbehold om, at der ikke var svamp- eller insektforsikring og at prisen var ansat under hensyn hertil. Samtidig mente S, at K havde viden om svampen, da det fulgte af konstateringen omkring panelet og gulvet langs væggen under den tredje besigtigelse sammen med arkitekten, hvorfor K ikke efterfølgende kunne fortryde handlen.

Østre Landsret fandt det godtgjort, at ejendommen var angrebet af svamp af en art og i et omfang, der gjorde den uanvendelig til beboelse. K var forberedt på nødvendigheden af reparations- og udbedringsarbejder, men ikke at ejendommen var totalskadet på grund af svampeangreb, som S derfor dømtes til at bære risikoen for.

K fik således medhold i deres nedlagte påstand, hvilket Højesteret stadfæstede.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Det skal bemærkes, at arkitekten kun bistod med en almindelig overfladisk gennemgang, hvorfor arkitekten ikke kunne have opdaget manglens omfang med den form for undersøgelse og med hans tekniske viden. Havde der været tale om en tekniker, der burde have opdaget manglen og dens omfang, var resultatet formentligt blevet et andet. Det kan imidlertid konstateres, at såfremt en ejendom, der er udbudt, solgt og købt til beboelse viser sig at være total svampeskadet og dermed uanvendelig hertil, foreligger der en væsentligt mangel, på trods af et eventuelt forbehold om, at der ikke foreligger svamp- eller insektforsikring.

Som gengivet i U 1990.381 H / Sag I 203/1987

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Kan man ved at udbedre mangler igen og igen lade forældelsesfristen løbe ud?

Uge 41 – 2018

Ugens dom er afsagt af Vestre Landsret ultimo april 2017 og vedrører spørgsmålet om, hvem der er ansvarlig for problemer med facadebehandlingen på en række nybyggede ejendomme og andre problemer med bygningerne.

Facaderne på ejendommene var vandskurede og efter sagsøgerne var flyttet ind, begyndte der at forekomme afskalninger på disse. Endvidere var der revner i murværket og soklen, og endelig viste der sig at være fugtproblemer som følge af en fugtspærre, der var behæftet med mangler.

I sagen var der navnlig spørgsmål om, hvorvidt sagernes krav var forældet, og om der var reklameret rettidigt.

Erstatningskravet var fremsat efter reglerne om springende regres over for entreprenøren (E) og rådgiveren (R), da bygherren (BH) var gået konkurs.

Byretten

Byretten lagde til grund, at det afgørende var, hvornår sagsøgte havde eller burde have et sådant kendskab til, hvad der var årsag til de konstaterede problemer, så der var rimeligt grundlag for at rejse krav mod henholdsvis E og R.

Kort efter indflytningen konstaterede sagsøgerne, at facaden skallede af, hvorfor de reklamerede. E kom derefter og udbedrede skaderne hurtigt og effektivt, hvorefter facaderne fremtrådte som forventet. Derfor mente byretten, at sagsøgerne kunne have en forventning om, at der var tale om småfejl, som let og hurtigt kunne udbedres.

Skaderne kom imidlertid igen den efterfølgende vinter, men her var der ifølge byretten heller ikke noget, der gav anledning til at tro, at der var noget alvorligt galt med facadebeklædningen, da E i øvrigt havde beroliget sagsøgerne og ikke havde afvist at udbedre skaderne. Sagsøgerne havde herved også erfaret, at udbedringen ikke var noget omfattende arbejde.

Byretten mente, at det først var efter at skønsmanden i 2013 vurderede, at afskalningerne var en følge af, at der var anvendt et forkert produkt til behandlingen af facaderne, at sagsøgerne fik grundlag for at reklamere. Byretten mente således, at forældelsesfristen først kunne begynde at løbe fra dette tidspunkt.

Da der således blev udtaget stævning den 19. februar 2014, var kravet ikke forældet og sagsøgerne var ikke afskåret fra at rejse krav som følge af manglende reklamation.

Landsretten

Landsretten lagde til grund, at forældelsesfristen skulle regnes fra tidspunktet for skadernes indtræden efter forældelseslovens § 2, stk. 4, da erstatningskravet var fremsat efter reglerne om springende regres. Landsretten bemærkede herefter, at såfremt sagsøgerne var ubekendte med deres erstatningskrav, skulle forældelsesfristen, der er på 3 år, dog først regnes fra den

dag, da de fik eller burde have fået kendskab til kravet efter forældelseslovens § 3, stk. 2, jf. stk. 1.

Landsretten lagde til grund, at problemerne med afskalninger af facaden, revnedannelser og vandindtrængen var umiddelbart konstaterbare forhold.

I januar 2009 afholdte en af sagsøgerne et møde med sin advokat og en repræsentant fra R vedrørende reklamationerne. Det fremgår af mødereferatet, at fugten i murværket skyldtes en rørskade, der var udbedret. Årsagen til afskalningerne i ydermuren kunne være svær at forklare, men E ville udbedre, når temperaturen tillod det. Problemet med vand fra altanerne ud over muren skulle endvidere søges løst med etablering af en vandskede.

Landsretten lagde herefter til grund, at den 3-årige forældelsesfrist skulle regnes herfra, jf. forældelseslovens § 2, stk. 4, jf. § 3, stk. 2, hvorfor kravet var forældet.

Landsretten fandt ikke, at de sagsøgte udtrykkeligt eller ved deres handlemåde havde erkendt deres forpligtelser og dermed afbrudt den 3-årige forældelsesfrist forud for forældelsesfristen, således at der begyndte at løbe en ny forældelsesfrist efter forældelseslovens § 15, jf. § 19, stk. 2.

Kravet var således forældet.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Som almindelig huskøber ved man ikke altid, hvor omfattende en mangel er og hvad den bunder i. Det er således interessant, hvornår forældelsesfristen løber fra.

I nærværende sag konstaterede sagsøgerne, at facaderne på deres huse skallede af kort efter indflytningen, hvorfor de reklamerede. Entreprenøren kom hurtigt og effektivt og udbedrede skaderne, hvorefter facaderne som ovenfor nævnt fremtrådte som forventet. Da skaderne endnu engang fremtrådte den efterfølgende vinter, beroligede entreprenøren blot sagsøger og udbedrede igen skaderne. Derfor mente byretten, at det først var efter skønsmandens vurdering, at sagsøgerne fik grundlag for at reklamere.

Ifølge byretten havde sagsøgerne altså ikke grund til at tro, at der var tale om omfattende skader, mens landsretten mente det modsatte.

Landsretten lagde til grund, at der var tale om "umiddelbart konstaterbare forhold", hvorfor sagsøgerne skulle reagere efter et møde mellem en af sagsøgerne, hendes advokat og en repræsentant fra det rådgivende arkitektfirma, selvom årsagen til afskalningerne i ydermuren i referatet blev beskrevet som "svær at forklare". Samtidig mente landsretten ikke, at sagsøgte ved at udbedre igen og igen havde erkendt deres forpligtelser og dermed afbrudt den 3-årige forældelsesfrist.

Det er således som huskøber vigtigt, at man reklamerer, så snart en skade optræder mere end én gang.

Som gengivet i TBB 2017.538 /Anke 16. afd. B-0104-15 og B-0105-15

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Hvad var afgørende for entreprenørens ansvar i den nye kendelse om MgO-pladerne?

Uge 39 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten medio september 2018 og omhandler en bygherres (BH) krav på erstatning for hovedentreprenørens (HE) anvendelse af MgO-plader. Tvisten opstod i forbindelse med facaderenovering omfattende bl.a. levering og montering af en let facadeopbygning med vindsperreplader.

Indledningsvis fandt Voldgiftsretten, at MgO-pladerne var uegnede til anvendelse i dansk klima som udendørs vindspærreplader i lette facader med ventilerede konstruktioner, da bindemidlet magnesiumoxidchlorid er ustabil ved høj relativ fugtighed, og fordi pladernes indhold af salte medfører fugtsigende og fugtafgivende egenskaber.

Voldgiftsretten fandt endvidere, at hverken betragtninger om udviklingsrisiko eller byggetidens viden kunne begrunde, at BH bar risikoen, således at pladerne af disse grunde kunne anses for mangelfrie.

Forholdet mellem BH og HE

I projektet var der oprindeligt foreskrevet anvendelse af et andet materiale som vindspærre, nemlig vindgips, men det fremgik af projektet, at entreprenøren var berettiget til at vælge "eller dermed ligestillet materiale".

Udgangspunktet er, at en entreprenør har mangelansvar, hvis han vælger at anvende et materiale, der viser sig at være uegnet, selv om han ikke kunne vide det. Entreprenøren har imidlertid ikke mangelansvar, hvis han vælger at anvende det materiale, der er foreskrevet i projektet, selvom materialet viser sig at være uegnet. Dette gælder uanset at entreprenøren har frit materialevalg.

HE foreslog i nærværende sag totalrådgiveren (TR) anvendelse af MgO-plader, som det konkrete alternativ til vindgips, der var foreskrevet i projektet. HE havde baseret sit forslag på databladet for MgO Windbreaker, som HE havde modtaget fra sin leverandør. HE havde ikke givet oplysninger om, at det var et nyt produkt eller at der i øvrigt forelå omstændigheder, som gav anledning til skærpet opmærksomhed.

Voldgiftsretten fandt dog, at dette ikke kunne sidestilles med, at der skete en projektændring således, at anvendelsen af MgO-plader var foreskrevet af bygherren. HE havde blot udnyttet sin mulighed for frit materialevalg til at ændre materialet fra vindgips til MgO-plader, hvilket blev godkendt af TR på bygherrens vegne, idet TR ikke havde indvendinger mod det foretagne valg.

Der var derfor ikke grundlag for at fravige udgangspunktet om, at HE havde et mangelansvar for valget af MgO-pladerne, uanset at HE ikke kendte eller burde kende til fugtproblemerne med disse. Voldgiftsretten fandt derfor, at HE havde pådraget sig et ansvar over for BH for omkostningerne til udbedring, som påstået af BH.

Forholdet mellem BH og TR

Som ovenfor beskrevet modtog TR forslag fra HE om at montere MgO-plader i stedet for vindgips. TR fik adgang til at gennemgå produktbladet, hvoraf det ikke fremgik, at det var et nyt produkt. TR modtog således ikke oplysninger, som burde have givet TR mistanke om, at MgO-pladernes kemiske sammensætning bevirkede, at de under danske klimatiske forhold ved den påtænkte anvendelse som udvendig vindspærre i en ventileret, let facadekonstruktion, ville optage fugt fra luften. TR godkendte således BH's forslag.

Under sagen udtalte skønsmændene, at det var deres opfattelse, at det var i overensstemmelse med god faglig skik at godkende anvendelse af den pågældende vindspærreplade, idet rådgivere og entreprenører nødvendigvis må kunne stole på de egenskaber, som en leverandør angiver.

Voldgiftsretten fandt derfor i overensstemmelse med skønsmændenes besvarelse, at TR ikke havde handlet i strid med god rådgiverskik. TR havde altså ikke handlet ansvarspådragende ved at lægge de modtagne oplysninger til grund uden selvstændig efterprøvelse, idet der ikke var anledning til at betvivle, at oplysningerne var rigtige.

TR fandtes derfor ikke på uforsvarlig måde at have forsømt en pligt til at orientere om, at MgO-pladerne var nye og ikke-gennemprøvede, hvorfor TR blev frifundet.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Som skønsmændene udtalte, må rådgivere og entreprenører kunne stole på de egenskaber, som en leverandør angiver. Det kan derfor undre, hvorfor entreprenøren ikke også frifindes, da han ikke havde grundlag for at vide, at pladerne ikke var anvendelige under danske klimatiske forhold ved den påtænkte anvendelse som udvendig vindspærre i en ventileret, let facadekonstruktion. I og med det imidlertid var entreprenørens forslag at fravige materialerne foreskrevet i projektet, ved at gøre brug af sit frie materialevalg, skærpes hans ansvar til mangelansvar ved materialer, der viser sig at være uegnet, selv om han ikke kunne vide det.

Det er således afgørende, hvad der er foreskrevet i projektet og om entreprenøren har gjort brug af sit eventuelle frie materialevalg, såfremt de foreslåede materialer ikke er gennemprøvede og entreprenøren ikke gør opmærksom på dette.

I det nye AB 18 § 12, stk. 3, ABR 18 § 16 og ABT 18 § 12, stk. 3 er det således også specifikt nedfældet, at bygherren skal oplyses om anvendelse af metoder og materialer, der ikke er gennemprøvede, herunder om eventuelle risici derved, medmindre anvendelsen er foreskrevet af bygherren.

Som gengivet i TBB 2018.907 / Sag nr. C-14080

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Hvem har ansvaret for mangler i aftalegrundlaget?

Uge 38 – 2018

Ugens dom er afsagt af Østre Landsret medio december 2012 og omhandler en bygherres (BH) ansvar ved levering af projektmateriale. Tvisten mellem BH og entreprenøren (E) opstod i forbindelse med udførelse af kvistene på ejendommens første sal.

BH indgik i november 2007 aftale med E om udførelse af en ombygningsentreprise på BH's ejendom. AB 92 var vedtaget for entreprisen. Entreprisensummen var på godt 900.000 kr. Projektmateriale blev leveret af BH og var udarbejdet af en pensioneret ingeniør med 40 års erfaring inden for rådgivende ingeniørvirksomhed.

I ultimo marts 2008 opstod der uenighed mellem parterne om, hvorvidt kvistene på ejendommens førstesal var udført i de korrekte mål i overensstemmelse med projektmateriale. Der var i projekttegningerne ikke angivelse af alle mål.

Idet BH i tillæg til det udleverede projektmateriale havde fremsendt tegninger i det elektroniske autocadformat, var der yderligere tvist om, hvorvidt E ifølge aftale ligeledes havde påtaget sig at benytte disse tegninger.

Arbejdet blev definitivt standset primo maj 2008, hvorefter BH iværksatte syn og skøn som isoleret bevisoptagelse.

E anlagde sag med et samlet krav på godt 300.000 kr., inkl. erstatning for uberettiget ophævelse, opgjort til entreprisensummen med tillæg af ekstraarbejder og betaling for byggepladsforlængelse, men med fradrag for ikke-udført arbejde. BH krævede udbedringsgodtgørelse vedrørende mangler samt dagbøder for forsinkelse.

Byretten lagde til grund, at E skulle have anvendt autocadtegningerne og dermed også de muligheder for kontrol af mål mv., der fandtes deri og at dette måtte antages at være forudsat mellem parterne. E burde således ifølge byretten have rådført sig med BH i det omfang, der var uklarheder i det foreliggende materiale.

Landsretten gengav indholdet af AB 92 § 2, stk. 2, og § 10, stk. 1, der i øvrigt er videreført i henholdsvis AB 18 § 4, stk. 2 og § 12, stk. 1. Det fremgår heraf, at udbudsmaterialet skal være *"entydigt og således udformet, at der er klarhed over ydelseernes omfang og indhold"*, henholdsvis at entreprenøren skal udføre arbejdet *"i overensstemmelse med aftalen, fagmæssigt korrekt eller i overensstemmelse med bygherrens eventuelle anvisninger"*.

Det fandtes herefter ikke godtgjort, at anvendelse af autocadmateriale var aftalt. Fremsendelsen heraf fra BH til E gav derfor ikke grundlag for at fastslå, at E burde have indset, at projektet ikke var tilstrækkelig vejledende. Det blev således lagt til grund, at risikoen for det utilstrækkelige projektmateriale alene påhvilede BH.

Kvistene var derfor ikke udført i dimensioner, der afveg fra aftalegrundlaget og der var dermed *ikke* tale om en mangel ved kvistene. Byggeriets standsning beroede på denne baggrund kun på forhold, der måtte tilregnes BH, som blev dømt til at betale E godt 250.000 kr.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Ved enhver entreprise er det væsentligt, at aftalegrundlaget er klart og tydeligt formuleret. Det er imidlertid svært at klarlægge alle forhold fra start. Ved byherrens levering af projekt materialet, som i nærværende sag, bliver det afgørende for ansvaret, hvorvidt der er grundlag for at fastslå, at entreprenøren burde have indset, at projekt materialet og aftalegrundlaget ikke var tilstrækkeligt vejledende. Under henvisning til kravene i AB 92 (nu AB 18), er det således vigtigt at gennemgå projekt materialet henholdsvis aftalegrundlaget grundigt før endelig aftale.

Som gengivet i TBB 2013.160 / Anke 3. afd. B-3759-11

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Byggeherres afvisning af krav på merhonorar førte til totalrådgivers berettiget standsning af arbejdet.

Uge 37 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten primo januar 2010 og omhandler en totalrådgivers (TR) krav på merhonorar som følge af forlænget byggetid. Tvisten opstod i forbindelse med forsinkelse af byggeriet, hvorved byggeperioden blev forlænget med mindst 6 måneder i forhold til totalrådgiveraftalen.

TR og BH indgik i maj 2003 aftale om, at TR skulle yde teknisk rådgivning og bistand i forbindelse med renovering af en ældre ejendom. ABR 89 var vedtaget. I totalrådgiveraftalen var byggeperioden angivet til 20 måneder. Byggeriet gik ikke som planlagt, blandt andet grundet en af entreprenørernes konkurs med forsinkelse til følge. Da TR rejste kravet om merhonorar, forventedes byggeperioden at blive mindst 26 måneder.

Efter bevisførelsen under sagen blev det lagt til grund, at forsinkelsen af byggeriet i væsentlig grad skyldtes entreprenørernes forhold og problemer med genhusning. Forsinkelsen skyldtes altså ikke forhold, der gav BH krav på tidsfristforlængelse efter ABR 89 pkt. 5.5, der nu er ændret i ABR 18 § 40.

Det måtte lægges til grund, at den betydelige forlængelse af byggeperioden ville medføre en væsentlig forøgelse af TR's arbejde i forhold til, hvad der med rimelighed kunne forudsættes, da totalrådgivningsaftalen blev indgået. Da BH fuldstændigt havde afvist TR's krav om ekstrabetaling og undladt at betale TR's acountofakturaer måtte det betragtes som en væsentlig misligholdelse. TR var derfor berettiget til at standse arbejdet efter ABR 89 pkt. 8.4., der nu er ændret i ABR 18 § 56.

TR's krav om ekstrabetaling oversteg muligvis, hvad TR var berettiget til. Da kravet imidlertid lagde op til en forhandling og således ikke var en *ultimativ* betingelse for arbejdets fortsættelse, var det uberettiget af BH efterfølgende at ophæve aftalen uden at optage forhandlingerne. TR fik således medhold i sit krav på merhonorar og ret til standsning af arbejdet.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

I tvister angående merhonorar og standsning af arbejde er det afgørende, om der i henhold til aftalen kan siges at foreligge en væsentlig misligholdelse fra bygherrens side, der netop kan berettigge en standsning af arbejdet. Før man gør kravet om merhonorar gældende, er det således naturligvis vigtigt at fastslå, om bygherren i henhold til aftalen og de ændrede forhold har krav på tidsfristforlængelse. Har bygherren herefter ikke krav på tidsfristforlængelse, kan det, som i nærværende sag, være en fordel at ligge op til forhandling om kravets størrelse og dermed ikke gøre det i første omgang anlagte krav til en ultimativ betingelse for arbejdets fortsættelse, før man standser arbejdet. Som bygherre er det herefter væsentligt, at man går ind i forhandlingerne, før man ophæver aftalen.

Som gengivet i TBB 2010.480 / Sag nr. C-10388

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Kan en entreprenør miste sit krav på betaling af ekstraarbejder?

Uge 36 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten medio april 2018 og omhandler en totalentreprenørs (TE) krav på betaling for ekstraarbejder af en bygherre (BH), om manglende fremsendelse af slutopgørelse samt konsekvensen af, at bygherren ikke beder om fremsendelse af denne. Tvisten opstod idet en del af jorden på grunden var forurenede og derfor skulle bortkøres og deponeres, hvorved parterne blev uenige om, hvad der var indeholdt i ydelserne i totalentreprisekontrakten.

TE og BH indgik i oktober 2014 en totalentreprisekontakt om opførelse af en nøglefærdig bygning på i alt 1.200 kvm. Det fremgik af entrepriskontrakten, at ABT 93 var en del af aftalegrundlaget.

TE havde i forbindelse med den forurenede jord afholdt udgifter til bortkørsel og deponering og mente ikke, at udgifterne var omfattet af ydelserne i totalentreprisekontrakten. TE mente derfor, at han kunne kræve ydelserne betalt fuldt ud som ekstraarbejder.

BH mente maksimalt, at udgifterne til deponering kunne karakteriseres som ekstraarbejder.

I totalentreprisekontraktens punkt 3.3 var det nærmere angivet, at:

“Totalentreprenøren afholder således samtlige udgifter til og med totalentreprisens aflevering, herunder, men ikke begrænset til: ... Bortkørsel af jord i forbindelse med byggeriet. Klasse 01 jord er indeholdt, men bortkørsel af forurenede jord afregnes efter gældende takster”.

Voldgiftsretten mente, at bestemmelsen efterlod nogen tvivl med hensyn til, hvilke ydelser til håndtering af forurenede jord, der var indeholdt i kontrakten.

Voldgiftsretten sammenholdt derefter bestemmelsen med de forklaringer, der blev afgivet under sagen og nåede frem til, at udgifterne var en direkte følge af, at jorden var forurenede. Bestemmelsen skulle derfor ifølge Voldgiftsretten forstås således, at de forøgede omkostninger til bortkørsel og deponering ikke var indeholdt i totalentreprisekontrakten.

Udgifterne kunne derfor kræves betalt af TE som ekstraarbejder.

Voldgiftsretten tog efterfølgende stilling til spørgsmålet om TE's eventuelle bortfald af kravet. Efter ABT 93 § 22, stk. 7-9, der i øvrigt svarer til ABT 18 § 34, stk. 5-7, bortfalder en entreprenørs krav på ekstraarbejder nemlig efter fremsendelse af slutopgørelse, medmindre der i slutopgørelsen er taget forbehold for ekstraarbejder. Da TE ikke havde fremsendt slutopgørelsen til BH og BH ikke havde krævet slutopgørelsen fremsendt, var TE's krav ikke bortfaldet.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

I tvister angående ekstraarbejder er det væsentligt, at man som totalentreprenør i sin slutopgørelse enten medtager kravene eller tager forbehold for disse, for ikke at miste dem ved bortfald. Derudover er det væsentligt, at fremsende sin slutopgørelse til bygherren inden for fristerne angivet i henholdsvis ABT 93 § 22, stk. 8 og ABT 18 § 34, stk. 6 alt efter hvilket regelsæt, der er en del af aftalegrundlaget. Såfremt slutopgørelsen ikke sendes til bygherren

inden for fristerne og bygherren herefter beder om denne inden for 10 dage, skal den sendes til bygherren inden fristens udløb, ellers fortabes kravet på vederlag for ekstraarbejder, der udføres som regningsarbejder, samt for løn- og prisstigninger.

Til gen gæld bortfalder kravet ikke, hvis bygherren ikke beder om fremsendelse af slutopgørelsen, hvorfor totalentreprenøren i nærværende sag ikke fortabte sit krav på betaling for ekstraarbejder.

Som gengivet i TBB 2018.669 / Sag nr. C-14116

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Under hvilke omstændigheder kan byggeherre gøre indirekte tab gældende overfor rådgiver?

Uge 33 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten primo 2018 og omhandler en rådgiver (R), der havde erkendt en projekteringsfejl i forbindelse med byggeteknisk bistand til bygherres (BH) opførelse af et fjernvarmeværk. Tvisten var opstået i forbindelse med graden af R's rådgiveransvar, idet BH mente, at R hæftede for indirekte tab i form af meromkostninger til indkøb af brændsel. Dette fastholdt BH, selvom indirekte tab som udgangspunkt er omfattet af ansvarsbegrænsningen i ABR 89, pkt. 6.2.4.

BH krævede en erstatning på 1,4 millioner kroner, hvoraf R betalte godt 400.000 kr. BH's resterende tab udgjorde således meromkostningerne til indkøbet af brændsel.

Parterne havde i deres aftale vedtaget ABR 89, herunder punkt 6.2.4, der fastslår at rådgiveren *ikke* hæfter for indirekte tab. Imidlertid gjort BH gældende, at R havde handlet groft uagtsomt, og i forlængelse heraf påstod BH, at ansvarsbegrænsningen i medfør af ABR 89 pkt. 6.2.4. således ikke kunne påberåbes af R. Det skyldes, at man som part trods bestemmelsen kan være ansvarlig for indirekte tab, såfremt man har handlet groft uagtsomt (altså, når man ikke har handlet i overensstemmelse med de gældende normer, der findes inden for den pågældende profession - her rådgiverens professionssansvar).

Voldgiftsretten

Voldgiftsretten fandt, at R havde begået '*klare fejl*' ved beskrivelsen af kravene til funderingen af en akkumulationstank, samt af tilsynet vedrørende funderingen, men at det '*efter en samlet vurdering af sagens omstændigheder*' ikke fandtes, at R havde handlet groft uagtsomt, hvorfor at BH's tab ved at have måtte købe brændsel andetsteds var et indirekte tab, der således var afskåret i henhold til ABR 89, pkt. 6.2.4. BH kunne derfor ikke gøre sit fulde krav gældende mod R. Voldgiftsretten begrundede deres afgørelse med, at R ikke havde ydet rådgivning vedrørende varmeproduktionen eller andre driftsmæssige forhold, der kunne gøre R ansvarlig for BH's krav. Det skyldtes, at denne del af den samlede rådgivning var varetaget af anden tilknyttet rådgiver.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Ansvarsbegrænsningen i ABR 89 punkt 6.4.2, der i øvrigt svarer til ABR 18 § 50, kan påberåbes selvom der konstateres '*klare fejl*' fra rådgiverens side. Et sådant ansvar betragtes nemlig ikke som det samme som grov uagtsomhed, hvilket altså medførte til, at bygherren ikke kunne gøre krav på dækning af indirekte tab. For at en rådgiver skal miste retten til at påberåbe sin ansvarsbegrænsning, skal vedkommende altså have udvist grov uagtsomhed.

Som gengivet i TBB 2018.514 / Sag nr. C-14022

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Entreprenør havde krav på betaling, selvom resultatet af arbejdet ikke var som aftalt.

Uge 31 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Landsretten ultimo oktober 2007 og omhandler mangler ved et byggefirmas udførelse, samt en tvist om betaling for det udførte arbejde.

Et byggefirma (BH) havde lagt et marmorsplitgulv med så store niveauforskelle, at det ikke kunne bruges. BH indgik herefter aftale med en gulventreprenør (E) om at forsøge at få afslebet gulvet.

Imidlertid lykkedes det ikke for E, hvilket havde den konsekvens, at BH ikke ville betale E for arbejdet. Dette medførte en tvist mellem E og BH, som blev fremlagt for byretten.

Byretten

Byretten fandt, at gulvet i dets konstruktion var behæftet med fejl og mangler. Som professionel skulle E dog have standset arbejdet langt tidligere i processen. Retten begrundede dette blandt andet ved, at det ikke kunne antages, at BH stiltiende havde accepteret, at de bar risikoen for det færdige resultat. Dog fandt retten, at E skulle tildeles et beskedent honorar, idet der dog var udført et arbejde, som BH havde anvist. E skulle samtidig betale sagens omkostninger.

Sagen blev anket, og Landsretten fastslog et andet resultat på tvisten. Landsretten fandt først og fremmest, at det måtte have stået parterne klart, at afslibning af gulvet var en vanskelig og usædvanlig opgave, men at det samtidig var et alternativ til den langt dyrere løsning, som var at hugge gulvet op og lægge nyt på. Landsretten fandt samtidig, at det ikke var godtgjort, at E havde indset opgavens umulighed og at arbejdet ellers var behæftet med mangler. Retten fandt således ikke, at E skulle have standset arbejdet tidligere i processen. Landsretten dømte derfor BH til at betale E det fulde beløb plus sagens omkostninger.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Dommen viser, at du som entreprenør ikke altid bærer risikoen for om resultatet af dit arbejde i henhold til entrepriseaftalen lykkes. Dog skal det understreges, at det må være afgørende for resultatet, at det blev bevist, at det før aftalens indgåelse var klart for begge parter, at opgaven var svær at løfte. I andre situationer ville resultatet nok ikke føre til dette.

Som gengivet i TBB 2009.7 / Anke 11. afd. B-1808-07

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Aftale om "sorte penge" var en af årsagerne til, at en underentreprenør ikke kunne kræve betaling for arbejde.

Uge 30 – 2018

Hvad kan medvirke til, at man som underentreprenør mister kravet om betaling for ekstraarbejde?

Ugens kendelse er afsagt af voldgiftsretten medio januar 2018 og viser, at aftale om "sorte penge" kan have den konsekvens, at aftalen om ekstraarbejde bliver ugyldig. Derudover kan man miste kravet som følge af AB 92 § 22, stk. 7.

Sagen drejede sig om et aftaleforhold mellem en underentreprenør (UE) og en hovedentreprenør (HE), hvor UE havde afgivet tilbud til HE om udførelse af el-arbejde i forbindelse med opførelse af en række huse. Der blev endvidere imellem parterne aftalt ekstraarbejde vedrørende byggeriet. Prisen for ekstraarbejde udgjorde 100.000 kr., hvoraf 30.000 kr. af dem blev aftalt som værende 'sorte penge', eftersom disse blev givet til UE kontant.

Der opstod efterfølgende en tvist om betaling for el-arbejdet, idet HE mente, at UE skulle udbedre en række mangler før, at betaling kunne ske. Omvendt mente UE, at betaling skulle ske før manglerne udbedres. UE's krav bestod af en faktura, som omfattede en del af entreprisensummen plus tillæg af prisen for ekstraarbejde samt yderligere ekstraarbejde. UE anførte ved retten, at HE havde misligholdt den oprindelige aftale ved ikke at betale dele af entreprisensummen.

Voldgiftsretten fandt, at aftalen om den delvist sorte betaling vedrørende ekstraarbejde var ugyldig i medfør af **Danske Lovs 5-1-2**, hvilket havde den konsekvens, at UE ikke kunne kræve betaling for det påstået ekstraarbejde. Retten henviste til en Højesteretsdom, hvor en aftale af denne karakter blev erklæret ugyldig. UE kunne således ikke rette et krav mod HE, hvad angik den aftalte pris for ekstraarbejde. Dog havde UE ikke mistet sit oprindelige krav i forhold til den resterende del af entreprisensummen.

Derudover fandt Voldgiftsretten, at UE tillige havde tabt kravet om yderligere ekstraarbejde foretaget efter den 30. juni 2015 som følge af **AB 92 § 22, stk. 7**. Det skyldes, at UE havde fremsendt en faktura den 30. juni 2015 til HE, hvor formuleringen 'fuld betaling for vores arbejde' fremgik.

Hvad kan man så lære af denne kendelse, og hvorfor er den relevant?

Lad os se på resultatet af kendelsen ud fra de bestemmelser, som Voldgiftsretten anvendte: **Danske Lov 5-1-2 og AB 92 § 22, stk. 7**

Danske Lov 5-1-2

Det er interessant, at Voldgiftsretten anvendte denne bestemmelse, selvom ingen af parterne havde anvendt den i deres procedure. Kort sagt, så fastslår Danske Lov 5-1-2, at alle og enhver kan indgå aftaler, og at disse har retsvirkning, så længe at aftalens indhold er i overensstemmelse med loven eller ærbarhed.

En aftale, der vedrører betaling af penge, hvor disse ikke kommer til det offentlige kendskab - altså såkaldt '**sort arbejde**' - kan erklæres ugyldige som følge af Danske Lov 5-1-2. **Derfor** kan man vel ikke andet end at erklære sig enige i, at det er dumt at indgå aftaler, hvor sort betaling indgår. Du kan således risikere, at hvis du kommer i konflikt med din aftalepartner, så vil du miste dit krav som følge af dette.

AB 92 § 22, stk. 7

Husk, husk, husk ikke at sende en færdig faktura til din aftalepartner, hvis arbejdet ikke er færdigt! Så mister du altså dit krav!! Selvom du måske godt ved, at du ikke er færdig med arbejdet, så viser denne kendelse, at du skal være omhyggelig med dine formuleringer. Altid lav forbehold i dine fakturaer - så er du på den sikre side.

Som gengivet i TBB 2018.512 / Sag nr. C-14269

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Hvornår kan hovedentreprenør gøre mangler gældende mod underentreprenøren?

Uge 26 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten primo februar 2018 og vedrører hvorvidt en hovedentreprenør kan gøre krav gældende mod en underentreprenør, selvom de har indgået aftale om, at deres samarbejde er slut.

I juni 2016 indgik hovedentreprenøren (HE) og underentreprenøren (UE) aftale om, at UE skulle udføre el-arbejde i forbindelse med et byggeri af et shoppecenter. Imellem parterne var der aftalt AB 92.

I februar 2017 indgik parterne forlig vedrørende, at HE skulle overtage det resterende el-arbejde fra UE.

Efterfølgende gjorde HE en række mangler gældende overfor UE i forhold til det arbejde, som UE havde foretaget før forliget.

Spørgsmålet var, om HE havde afskåret sig fra at kunne gøre manglerne gældende overfor UE ved at have indgået forliget om at deres samarbejde sluttede.

Voldgiftsretten fastslog, at forliget blev indgået efter, at der var opstået nogle samarbejdsvanskeligheder mellem HE og UE.

Som led i HE's aftale med bygherren, var HE forpligtet til at aflevere det færdige produkt til bygherren mangelfrit. Voldgiftsretten foretog en vurdering i forhold til HE og UE's aftaleforhold, og fandt, at der ikke forelå nogle holdepunkter for, at HE var afskåret fra at gøre mangelsbeføjelser gældende overfor UE. Det skyldes, at der trods alt havde foreligget et helt almindeligt aftaleforhold mellem HE og UE, og derfor gjaldt de almindelige regler om misligholdelse mv.

HE havde ikke foretaget syn og skøn i forbindelse med konstateringen af manglerne. Dette fandt Voldgiftsretten som et problem i forhold til at kunne bevise, at der forelå en mangel ved UE's arbejde. Derudover havde HE ikke reklameret overfor UE i løbet af den tid, hvor manglerne ved arbejdet blev konstateret. Der blev i relation hertil ikke foretaget en fælles besigtigelse, hvor UE kunne have haft mulighed for at afhjælpe manglerne.

På denne baggrund blev det af Voldgiftsretten fastslået, at HE's mangelskrav mod UE ikke kunne gøres gældende.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Selvom du har aftalt med din underentreprenør, at jeres samarbejde slutter, så kan du (selvfølgelig) stadig gøre krav gældende mod vedkommende. Det skyldes, at selvom et forlig er indgået, så bortfalder retsvirkningerne ved jeres aftale ikke. Imidlertid er det et krav, at du kan dokumentere manglerne. Derfor er det vigtigt at føre syn og skøn, tage fotos, få foretaget en besigtigelse mv. af de konstaterede mangler, således at du kan bevise, at arbejdet er mangelfuldt.

Som gengivet i TBB 2018.505 / Sag nr. C-14321

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Var totalrådgiver ansvarlig for underentreprenørens projektering?

Uge 25 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten ultimo december 2017 og drejer sig om en tvist, der var opstået mellem totalrådgiver (TR) og garant (G). G havde stillet garanti for et byggeri med totalentreprenør (TE), hvor TR havde været rådgiver. Tvisten vedrørte betaling af erstatning af udgifter til udbedring af en mangel ved et solskoddesystem, som havde opstået i forbindelse med det pågældende byggeri.

Spørgsmålet var, om TR's rådgivningsansvar omfattede solskoddesystemet, og om TR således var erstatningsansvarlig overfor G.

Det skal bemærkes, at TE i mellemtiden var gået konkurs, hvorfor G havde en interesse i at rejse et krav mod TR, idet G højst sandsynligt ikke ville få meget ud af at rejse et krav mod TE.

Voldgiftsretten startede med at fastslå nogle faktiske omstændigheder. Først og fremmest blev det gjort klart, at manglen vedrørte de anvendte motorer til solskoddesystemet.

Herudover blev det fastslået, at totalrådgivningsaftalen mellem TE og TR i byggeprojektet bestod af al projektering samt teknisk rådgivning og bistand. ABR 89 dannede i øvrigt grundlag for aftalen. Dog blev det aftalt, at TE skulle sørge for al leverandørprojektering.

TE indgik herefter aftale med en underentreprenør (UE) om levering af solskoddesystemet, herunder motorer.

I underentreprisaftalen, blev parterne enige om, at UE skulle være ansvarlig for projekteringen, og at TR var ansvarlig for gennemsyn af projektet.

Spørgsmålet var, hvorvidt TR havde et ansvar for den efterfølgende mangel.

Voldgiftsretten

Voldgiftsretten fastslog, at det var aftalt mellem parterne, at TE eller den underentreprenør/leverandør, som TE måtte overdrage opgaven til, stod for solskoddesystemet. Det vil således sige, at UE havde ansvaret for at projektere solskoddesystemet, herunder levere og montere – med TE som projektleder. Retten fandt ikke, at TR's indblanding i møder mv., havde medført at ansvaret var overgået til TR. Dette understøttes endvidere af skønsmandens vurdering vedrørende, at det er normalt forekommende, at facadeleverandøren detailprojekterer det endelige system. Derudover blev det af retten fastslået, at der ikke foreligger en norm eller kytume inden for branchen i henhold til, hvorvidt det er påkrævet, at en totalrådgiver skal have faglig viden omkring motorer. Det var derfor ikke ansvarspådragende, at TR ikke rådgav eller undersøgte UE's valg af motorer.

Voldgiftsretten vurderede, at der ikke var tale om et udviklingsprojekt, der stillede særlige krav til TR's rådgivning, som det i retten var gjort gældende af G. Voldgiftsretten fastslog derfor, at UE var ansvarlig for manglen ved motorene, hvorfor TR blev frifundet for G's påstand.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Selvom du som rådgiver påtager dig totalrådgivning, så er det ikke alt, du er påkrævet at skulle have faglig kendskab til. Begrænsning af ansvaret i denne situation var stærkt understøttet af en aftale, hvor leverandør-projektering var givet til totalentreprenøren. Dog tyder kendelsens resultat på, at hvis projekteringen (her ved-rørende motorerne) havde været omfattet af, hvad man i almindelighed anser som totalrådgivning, så kunne TR have endt med ansvaret.

Som gengivet i TBB 2018.285 / Sag nr. C-13750.

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Hvilke krav skal være opfyldt for at betaling af ekstraarbejde gives til en entreprenør?

Uge 24 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten medio oktober 2017 og vedrører blandt andet krav i forbindelse med betaling af ekstraarbejder.

Hvilke krav skal være opfyldt for at betaling af ekstraarbejde kan gives til entreprenøren? Dette spørgsmål kan denne dom besvare, hvor ekstraarbejder blev afvist, da kravene herom ikke var dokumenteret.

BH (bygherre) og HE (hovedentreprenør) indgik i oktober 2013 en aftale om udvidelse af en vej samt i juni 2014 en aftale om udførelse af en cykelsti langs en anden vej. AB 92 var vedtaget (dog med tilføjelser) for begge aftaler.

Arbejdet skulle færdiggøres d. 15. maj 2014, men der indtrådte forsinkelse. Der opstod efterfølgende tvist om betaling for ekstraarbejder, erstatning for byggetidsforlængelse og dagbøder.

Voldgiftsretten fastslog i forbindelse med parternes forelæggelse af sagen, at ekstraarbejder efter AB 92 § 14 ikke giver en entreprenør krav på erstatning, medmindre bygherren har udvist fejl/forsømmelser, og at forsinkelsen er forårsaget på baggrund af bygherres forhold.

Voldgiftsretten fandt efter en vurdering af sagens faktuelle omstændigheder, at BH i sagen var erstatningsansvarlig for 29 dages forsinkelse vedrørende vejudvidelsen. Voldgiftsretten begrundede vurderingen med, at BH havde forsømt at sørge for eksproportioner var foretaget før arbejdet kunne finde sted, samt at dræn og brønde var forudset og projekteret.

Det fremgik af de Særlige Betingelser i parternes aftale, at HE senest samtidig med påberåbelsen af retten til tidsfristforlængelse skulle fremsætte eventuelle krav om erstatning som følge af forsinkelsen. Selvom kravet først blev fremsat nogle måneder senere, fandt Voldgiftsretten, at der under omstændighederne kunne kræves erstatning for byggepladsomkostninger. HE fik herefter tilkendt ca. 350.000 kr.

Imidlertid fik HE ikke medhold i krav om ekstraarbejder vedrørende udførelsen af cykelstien, da arbejdet ansås for honoreret af BH. Herudover fandt Voldgiftsretten at flere krav, som HE havde rejst mod BH allerede fremgik af arbejdsbeskrivelsen, hvorfor det ikke kunne karakteriseres som ekstraarbejder. Dette skyldtes også, at det af de Særlige Betingelser fremgik, at det samlede tilbud omfattede alle ydelser og mængder, som fremgik af arbejdsbeskrivelsen, uanset at visse forhold ikke var særskilt prissat. Flere ekstraarbejder blev endvidere afvist af Voldgiftsretten, da kravene fandtes udokumenterede.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Afgørelsen bekræfter, at ekstraarbejder kan og vil blive afvist, såfremt de ikke er dokumenterede tilstrækkeligt. Endvidere bekræftes det, at erstatningskrav for byggetidsforlængelse kan blive fortabt ved tillægsaftale og afvist på grund af manglende bevis for ansvarsgrundlag.

Hvad kan man så lære af dette? Du skal som entreprenør kunne løfte bevisbyrden for, at det arbejde, som du udfører ekstra ikke er en del af jeres fælles aftalegrundlag. Det kan være vanskeligt at bevise dette, hvorfor en klar og præcis aftale som regel er din trofaste ven.

Er du i tvivl om, hvorledes en klar og præcis aftale skal udformes? Så kontakt mig her på LinkedIn for et godt råd.

Hvem er afgørelsen relevant for?

Afgørelsen er relevant for parterne i en entrepriseaftale, herunder bygherrer, entreprenører, rådgivere og underentreprenører mv.

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Som gengivet i TBB 2018.135 / Sag nr. C-14047

Er et moderselskab erstatningsansvarlig for krav der er rejst mod et datterselskab?

Uge 16 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Højesteret medio januar 2018 og vedrører om et moderselskab er ansvarlig i forhold til betaling af krav, der er rettet mod et datterselskab.

Er ledelse og ejer ansvarlig, såfremt selskabet ikke kan betale sine sagsomkostninger i forbindelse med tab af en retssag? Dette spørgsmål blev rejst i en sag, hvor et hollandsk datterselskab havde anlagt en retssag mod tre danske myndigheder i forbindelse med et udbud, som selskabet ikke fik tildelt.

Det blev i sagen gjort gældende, at efter reglerne i hollandsk ret, udgjorde moderselskabet, Van der Boom Holding, ledelsen og ejerskabet af datterselskabet, Nethleas.

I anledningen af, at Nethleas tabte sagen mod de tre danske myndigheder, blev de pålagt at skulle betale sagsomkostningerne. Imidlertid var Nethleas ikke i stand til dette, hvorfor der herefter blev anlagt en ny retssag, der vedrørte spørgsmålet om, hvorvidt Van der Boom Holding var erstatningsansvarlig for de omhandlede sagsomkostninger.

I forbindelse med sagen, gjorde Van der Boom Holding gældende, at de hverken baseret på et synspunkt om hæftelsesgennembrud, hæftelsesansvar eller det generelle erstatningsansvar kunne ifalde en betalingsforpligtelse over for de sagsøgte myndigheder.

De tre myndigheder gjorde omvendt gældende, at Van der Boom Holding var ansvarspådragende fordi, at de havde taget aktiv del i tredjemands søgsmål mod de sagsøgte myndigheder, ved at træffe beslutninger og finansiere dette søgsmål.

Østre Landsret

Østre Landsret fandt, at Van der Boom Holding var erstatningsansvarlig for betaling af sagsomkostningerne. Retten lagde vægt på, at Van der Boom Holding som ledelse i Nethleas besluttede at lade Nethleas anlægge og gennemføre en retssag mod myndighederne under den forudsætning, at tredjemand betalte alle omkostningerne herved, idet Nethleas ikke havde vilje til at hæfte herfor.

Retten fandt således, at fordi ledelsen i Nethleas, Van der Boom Holding, førte en retssag under den klare forudsætning, at denne blev finansieret af tredjemand sammenholdt med en kendskab til Nethleas manglende evne til at kunne betale såvel egne som modpartens eventuelle sagsomkostninger, at van der Boom Holding var erstatningsansvarlig for de omkostninger, der påløb i retssagen fra 2009 og frem.

Højesteret

Højesteret lagde i sin dom til grund, at har stået klart for selskabets ejer og leder, Van der Boom Holding, at Nethleas ikke kunne betale de omkostninger, der var forbundet med retssagen. Det gælder både egne omkostninger og eventuelle sagsomkostninger til modparten.

Højesteret lagde endvidere til grund, at Van der Boom Holding sørgede for finansiering af Nethleas' egne procesomkostninger, men ikke for at sikre mulighed for at betale det meget betydelige sagsomkostningsbeløb, som Nethleas måtte forvente at skulle betale til de sagsøgte myndigheder, hvis selskabet tabte retssagen.

På den anførte baggrund tiltrådte Højesteret, at det fra 2009 var ansvarspådragende for Van der Boom Holding at lade Nethleas videreføre retssagen uden hensyn til Nethleas' manglende evne til at betale sagsomkostninger til modparten, hvis sagen blev tabt. Van der Boom Holding blev derfor pålagt at skulle betale sagsomkostningerne.

Hvad kan vi lære af denne dom?

Det står klart ud fra dommen, at man som leder af et selskab skal vurdere risikoen for tab i forbindelse med finansiering af en retssags omkostninger. Det kan således være ansvarspådragende for et selskabs ledelse, hvis man ikke har sikret sig, at selskabet har økonomisk likviditet til at betale sagsomkostninger, hvis sagen tabes.

Som gengivet i U 2018.1487 H / Sag 80/2017 (1. afd.)

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Totalentreprenør var ikke erstatningsansvarlig for påståede mangler ved betongulv.

Uge 15 – 2018

Ugens kendelse er afsagt af Voldgiftsretten ultimo oktober 2017 og vedrører spørgsmålet om betydningen af tidligere afhjælpnings- og forligsaftale mellem byggeriets parter.

Ugens kendelse vedrørte en bygherre, der indgik en totalentreprisekontrakt med en totalentreprenør om opførelsen af en ny maskinfabrik. ABT 93 var aftalt mellem parterne.

Inden aflevering blev der konstateret mangler ved det udførte betongulv, og en afhjælpningsskiftelse mellem parterne blev indgået. I den forbindelse blev det efter totalentreprenørens forslag aftalt at anvende flydemørtel som cementbasis i stedet for det oprindelige betongulv.

Der blev endvidere mellem parterne aftalt et forlig, hvorefter bygherren mod et beløb overtog risikoen for et begrænset område af gulvene. Herudover skulle totalentreprenøren erstatte bygherrens eventuelle eksterne og interne omkostninger, som hidrørte fra afhjælpning af gulvene, samt bygherrens drifttab, selvom disse i henhold til ABT 92 § 35, stk. 2 normalt er omfattet af entreprenørens ansvarsbegrænsninger.

I 2015 rejste bygherren sag mod totalentreprenøren på baggrund af generelle mangler ved gulvet, herunder gulvets tykkelse. Bygherren gjorde i den forbindelse gældende, at der var tale om en mangel eftersom betongulvet ikke havde den fornødne styrke, stabilitet og modstandsdygtighed, som måtte anses for forudsat i parternes gensidige aftale.

Omvendt gjorde totalentreprenøren gældende, at manglen vedrørende gulvet var en del af forligsaftalen, hvorfor dette var sat til fuld og endelig afgørelse. Totalentreprenøren mente således, at bygherren havde mistet sin ret til at rejse mangelskrav vedrørende gulvet gældende.

Spørgsmålet, der blev sat for voldgiftsretten var således, hvorvidt de iværksatte foranstaltninger i forbindelse med afhjælpningen måtte anses for accepteret og godkendt af bygherren på sådan en måde, at han er afskåret som følge af deres forligsaftale fra at gøre yderligere mangelskrav gældende. Derudover skulle det afgøres om forholdene vedrørende gulvet rent faktisk kunne karakteriseres som en mangel i henhold til deres gensidige aftale.

Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Retten tog først og fremmest stilling til, hvorvidt bygherren var afskåret fra at rejse krav om generelle mangler i forhold til gulvet som følge af parternes forligsaftale. Hertil fandt retten, at der ikke var grundlag for, at bygherren var afskåret fra at rejse krav. Mangelskravet var således ikke forligt til fuld og endelig afgørelse i aftalen. I begrundelsen lagde retten vægt på, at visse elementer, der vedrørte gulvet var blevet holdt uden for forliget.

Herefter anførte retten, at totalentreprenøren som udgangspunkt bærer ansvaret for, at de anvendte materialer, som han benytter til sin afhjælpning, er egnet til formålet. Imidlertid fandt retten, at bygherren ved sin indgåelse af forligsaftalen havde tilsluttet sig og accepteret med bindende virkning, at gulvet i form af det anvendte materiale ville få en anden overfladebelægning end oprindeligt forudsat. Det måtte især være klart for bygherren, der havde bistand fra tekniske rådgivere, at der kunne være både fordele og ulemper ved det valgte materiale.

Spørgsmålet var herefter om forholdene vedrørende gulvet rent faktisk kunne anses for en mangel. Det fandt retten imidlertid ikke, at der var tale om. Retten lagde blandt andet vægt på, at gulvet havde været anvendt i mere end 8,5 år, hvor intet i den periode indikerede, at flydemørtel var uegnet til formålet. Herudover fandt retten ikke, at gulvet ikke opfyldte aftalens krav om styrke og stabilitet. Herefter blev totalentreprenørens frifindelsespåstand taget til følge.

Hvad kan vi lære af denne kendelse?

Kendelsen viser, at det er vigtigt at formulere forligsaftaler klart og tydeligt, for at mindske efterfølgende tvister bedst muligt. På denne måde kan man undgå, at en af parterne bliver skuffede over resultatet af arbejdet. En forligsaftale, som ovenfor nævnte dom er et godt eksempel på, kan nemlig være med til at ændre det oprindelige aftalegrundlag, hvorfor det således er vigtigt at få gennemarbejdet alle elementer i forligsaftalen, således at der ikke vækkes nogen tvivl om, hvad man forventer af sin kontraherende part.

Er du usikker på om din aftale herunder både entrepriseaftale eller forligsaftale er gennemarbejdet tilstrækkeligt? Kontakt da endelig mig eller mine kollegaer hos Nexus Advokater til en uforpligtende snak.

Som gengivet i TBB 2018.171 / Sag nr. C-12317

[Klik her for at se afgørelsen i sin helhed](#)

Afgørelserne i deres helhed Hvilke krav stilles der til et udbudsmateriales klarhed?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.522 / Sag nr. C-14289

Entreprenør E (advokat Niels Wulff ved adv.fm. Johanne Tofting Schaarup) mod Bygherre BH (advokat Jacob Schougaard)

1. Indledning

Mellem klageren, entreprenør E, og indklagede, bygherre BH, er der opstået en tvist om betaling for ekstraarbejder vedrørende facaden på ejendommen - - - gade 28 beliggende i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« med afdelingschef Niels Bank, arkitekt Klaus Christensen og landsdommer Thomas Jønler, med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og hovedforhandling

E har endeligt nedlagt påstand om, at BH skal betale selskabet 160.000 kr. med procesrente fra sagens anlæg den 17. marts 2017.

BH I/S har nedlagt påstand om frifindelse.

Hovedforhandling har fundet sted den 7. december 2017 i - - -.

A fra E, C fra BH, D fra E og rådgiver R har under hovedforhandlingen afgivet forklaring.

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande og voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

3. Sagsfremstilling

Sagen drejer sig om, hvorvidt E A/S - herefter E - har krav på betaling for arbejderne med renovering af facaden på ejendommen - - - gade 28 i - - -. E har overordnet anført, at BH's udbudsmateriale er uklart i et sådant omfang, at der foreligger en udbudsmangel, og at selskabet har krav på at få betaling for renoveringsarbejdet som et ekstraarbejde. BH I/S - herefter BH - der ikke størrelsesmæssigt har bestridt E's krav, har overordnet anført, at udbudsmaterialet ikke er uklart, og at de arbejder, som selskabets krav på 128.000 kr. + moms omfatter, ikke er ekstraarbejder, men derimod er en del af arbejderne omfattet af selskabets tilbud.

BH udbød ved tilbudsliste/beskrivelse af 30. september 2016 med efterfølgende revisioner arbejdet med »Ombygning af erhvervsenhed - - - gade 26 og 28, - - -« i fagentreprise ved underhåndsbud med tildelingskriteriet »laveste pris«.

Udbudsmaterialet blev sendt til E ved mail af 30. september 2016 fra bygningskonstruktør R, som var BH's rådgiver. Mailens emne var »Ombygning - - - gade 26 + (28).« De bydendes tilbud skulle afleveres senest den 14. oktober 2016.

I tilbudsliste/beskrivelse er det anført, at der blev afholdt fælles besigtigelse den 6. oktober 2016, og at sidste frist for spørgsmål var den 11. oktober 2016.

E deltog ikke i den fælles besigtigelse, men foretog selv en besigtigelse af stedet den 6. oktober 2016. Selskabet afgav herefter tilbud på murerentreprisen den 14. oktober 2016. Selskabet blev senere valgt til at

udføre murerentreprisen, og det blev aftalt, at AB 92 var gældende for entreprisen. Det er oplyst, at selskabets pris lå 114.945 kr. under næstlaveste bud, og at selskabet blev antaget som det laveste bud.

Den 25. oktober 2016 blev der afholdt et opstartsmøde mellem R og E, der var repræsenteret ved D. På mødet kom det frem, at der var uoverensstemmelse mellem det arbejde, som BH forventede udført, og tilbuddet fra E i henhold til tilbudsliste/beskrivelse. Uenigheden angik, om renoveringsarbejdet på facaden på den bygning, der viste sig at være - - - gade 28, var omfattet af tilbuddet.

E fremsendte den 26. oktober 2016 et tillæg til tilbuddet fra den 14. oktober 2016 med en reduceret tillægspris på 120.000 kr. inklusive moms for ekstraarbejdet vedrørende facaden på - - - gade 28, og selskabet henviste til, at udbudsmaterialet var uklart.

BH afviste i brev af 31. oktober 2016 fra advokat Jacob Schousgaard, at der var tale om et ekstraarbejde, og anførte, at E var forpligtet til at udføre renoveringen af facaden på - - - gade 28 som en del af arbejderne omfattet af selskabets oprindelige tilbud.

E udførte efterfølgende arbejdet med facaden på - - - gade 28 og fremsendte den 31. oktober 2016 aftaleseddel på 128.000 kr. eksklusiv moms som et ekstraarbejde. Det fremgår af aftalesedlens beskrivelse af arbejdet, at det omfattede »Stillads arbejde, udkradsning, afrensning på friser og sokkel, samt overligger over port (da overliggeren er tæret).«

Sagen blev herefter anlagt, da BH afviste kravet, idet interessentskabet fastholdt, at der ikke var grundlag for at kræve dette arbejde betalt som et ekstraarbejde.

4. Forklaringer

A har bl.a. forklaret, at han er medejer af E og selskabets direktør. Selskabet havde ikke tidligere udført arbejder for BH, men han kendte interessentskabets rådgiver, R. Han

kom først ind i sagen efter opstartsmødet, og han har således ikke deltaget i besigtigelsen eller arbejdet med tilbudsgivningen.

C har forklaret bl.a., at han har drevet udlejningsvirksomhed med fast ejendom i mere end 30 år. Han fik kontakt til D i februar eller marts 2016, hvor han spurgte til et overslag til en renovering af ejendommen i - - - gade i - - -, og han modtog efterfølgende et tilbud herpå. Overslaget omfattede alene - - - gade 26. Han mødte D et par dage efter den fælles besigtigelse i oktober 2016, som D ikke deltog i. Han viste D, hvor han skulle gå ind, da han besigtigede ejendommen alene. Facaderne på bygningerne - - - gade 26 og 28 var ikke ens. Husnummeret til - - - gade 26 forsvandt efter tilbudsgivningen. Husnummeret til nr. 28 hang dengang inde i portåbningen i den venstre side ved nogle postkasser, og her hænger det fortsat.

D har bl.a. forklaret, at han startede E for omkring 35 år siden, og hans søn A blev medejer på et tidspunkt. Selskabet blev af R fra - - - mere end 6 måneder før tilbudsgivningen i oktober 2016 bedt om at lave en overslagspris på en ombygning af - - - gade 26, og de var rundt i ejendommen sammen ved den lejlighed. Efter tilbudsliste/beskrivelse (bilag 1.2) blev modtaget, besigtigede han selv stedet, da han blev forhindret i at deltage i den fælles besigtigelse den 6. oktober 2016. Han er ikke lokalkendt i - - -, og han kunne efter at have læst tilbudslisten med beskrivelsen mv. ikke tro andet, end at arbejderne alene omfattede de facader, som fremgik af tegningerne. Da han udregnede tilbuddet, var han klar over, at der i udbudsmaterialet var nævnt to bygningsnumre, men han gik ud fra, at tegningerne viste de facader, som facaderenoveringen skulle omfatte. Han lagde ikke mærke til et husnummer med nr. 28 i portåbningen i forbindelse med besigtigelsen. Der er en forskel i fugerne mellem bygningerne nr. 26 og 28, og stenene er også vidt forskellige. Han hæftede sig ikke ved bemærkningen på tegningen om »samme princip som 26«, jf.

tegning F100, for der var mange forskellige opgaver på facaden, og for - - - gade 26 var der f.eks. også arealer med plastikmaling, som skulle afrenses. Det blev først oplyst i forbindelse med opstartsmødet, at renoveringen også skulle omfatte den bygning, som viste sig at være - - - gade 28.

R har forklaret bl.a., at han er uddannet tømrer og bygningskonstruktør. Han driver rådgivningsvirksomheden - - - sammen med en arkitekt, og virksomheden udfører bl.a. sædvanligt skitse- og projekteringsarbejde indenfor byggeri. Arbejderne, som tilbuddet skulle omfatte, angik en indvendig ombygning/renovering af - - - gade 26, medens arbejder med renovering af facaden angik både - - - gade 26 og 28. I udbudsmaterialet var kun vedlagt tegninger på - - - gade 26, fordi det var den bygning, som ombygningen angik, og der forelå heller ikke gamle facadetegninger for - - - gade 28. De under sagen fremlagte tegninger, herunder F100 med byggesag »Nyindretning af butik - - - gade 26, - - -«, viser således alene facaden for - - - gade 26. Meningen med angivelsen »MURVÆRK (samme princip - - - gade 28) Afrensning, udskiftning af beskadigede sten, nye fuger og imprægnering« på tegning F100 var at forklare entreprenørerne, at facaden på - - - gade 28 skulle udføres på samme måde som - - - gade 26. Efter hans opfattelse var der ikke plastikmaling, som skulle afrenses på facaden for - - - gade 26. Det var derimod på den nederste del af - - - gade 28. I et tilfælde som dette, hvor selve ombygningen alene omfatter den ene ejendom, plejer de ikke at indtegne den anden ejendom, som tilbuddet skal omfatte, heller ikke selvom der var facaderenovering på den anden ejendom.

5. Procedure

E har bl.a. anført, at omfanget af det arbejde, som BH mener, at tilbuddet skal omfatte med hensyn til - - - gade 28, ikke som forudsat i fast voldgiftspraksis og AB 92 § 2, stk. 2, 2. pkt., kan udledes entydigt af udbudsmaterialet, hverken på grundlag af tegningerne eller arbejdsbeskrivelsen. Det

har ikke været muligt for selskabet at konstatere efter en umiddelbar gennemgang af udbudsmaterialet eller besigtigelsen, at facaderenoveringen omfattede mere facade end det, som fremgik af tegningsmaterialet, der ubestridt kun angik facaden for - - - gade 26. Uklarheden skal komme BH til skade, og interessentskabet er derfor forpligtet til at betale for dette renoveringsarbejde som et ekstraarbejde.

BH har bl.a. anført, at både - - - gade 26 og 28 er nævnt flere steder i udbudsmaterialet, jf. bl.a. overskriften og afsnittet »Generelt omfang« samt i overskriften i punkt 41 i tilbudslisten. Endvidere er det angivet på tegning F100 i relation til murværk: »samme princip - - - gade 28«. Udbudsmaterialet har derfor ikke været mangelfuldt eller uklart i et sådant omfang, at der foreligger en udbudsmangel. Arbejderne med at renovere facaden på - - - gade 28 er herefter ikke et ekstraarbejde, der berettiger til merbetaling.

6. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Det er fast antaget i voldgiftspraksis, at udbudsmaterialet skal være udformet og opbygget logisk og lettilgængeligt med klare og fyldestgørende oplysninger om de komponenter, der indgår i entreprisen, jf. herved også AB 92 § 2, stk. 2, 2. pkt.

Ifølge »tilbudsliste/beskrivelse« af 30. september 2016 fra R (bilag 1.2) vedrørte arbejderne »Ombygning af erhvervsenhed - - - gade 26 og 28« i - - -, og det var anført om arbejdets generelle omfang, at det omfattede bl.a. »Facaderenovering med fuger, puds og teglsten« udført »på ejendommene - - - gade 26 og 28.« I tilbudslisten med særlig beskrivelse af murerarbejde er det anført i punkt (41) om »Facade renovering nr. 26 og 28«, at »Fuger udkradses og omfuges«, og at »Begyndende nedbrudte sted skiftes« begge steder på »facaderne 26 og 28 mod - - - gade«. I samme punkt er der flere steder henvist til et »skraveret areal på facade mod - - - gade - tegning F100« uden at det er angivet, om der menes - - - gade 26 og/eller 28.

Endvidere er det anført at »Alt maling skrubes af og plasticmaling på - - - gade 28 afrenses helt fra facaden.«

Det tegningsmateriale, herunder tegning F100, der var vedlagt som en del af udbudsmaterialet (bilag 1.2), omfattede alene tegninger for bygningen - - - gade 26. Voldgiftsretten finder på denne baggrund, at det havde været nærliggende at angive klart i udbudsmaterialets generelle beskrivelse eller i tilbuds-specifikationerne, at - - - gade 28 er en særskilt bygning i forhold til - - - gade 26, og bygningen ikke fremgår af de medfølgende tegninger. Som et alternativ kunne der i udbudsmaterialet have været angivet længde og højde på den samlede facade, som de samlede renoveringsarbejder skulle have omfattet, hvilket imidlertid ikke var sket.

Voldgiftsretten finder efter det anførte og en samlet vurdering af udbudsmaterialet, at det ikke med tilstrækkelig sikkerhed har været muligt at udlede af materialet, at facaderenoveringen også skulle omfatte en bygning, der ikke fremgik af de ledsagende tegninger, og at E derfor på baggrund af det fremsendte udbudsmateriale har været berettiget til at kunne gå ud fra, at den facade, som renoveringen skulle omfatte, fremgik af disse. Der er herved også lagt vægt på, at facaderenoveringen med hensyn til bygningen - - - gade 26 også omfattede de samme arbejder som - - - gade 28, herunder afrensning af plasticmaling, og at der ikke var tydelige markeringer af bygningernes husnumre, heller ikke på tegningsmateriale. Der er endvidere lagt vægt på, at E heller ikke i forbindelse med besigtigelsen fik eller burde have fået kendskab til, at renoveringen skulle omfatte flere meter facade end det, som selskabet med føje kunne gå ud fra efter en gennemgang af udbudsmaterialet.

Herefter, og da uklarheden i udbudsmaterialet ved forståelsen af entreprisens omfang må komme BH til skade, har E krav på at få arbejderne ifølge aftalesedlen af 31. oktober 2016 betalt som et ekstraarbejde.

Det kan ikke føre til et andet resultat, at E ikke deltog i den fælles besigtigelse, eller at man ved fortolkning af det samlede udbudsmateriale, herunder navnlig en enkelt mindre tekst-del på tegning F100, kunne nå til det resultat, som BH ønskede, idet der som anført har været en berettiget tvivl om forståelsen af udbudsmaterialet, og at E har haft forholdsvis begrænset tid til rådighed ved beregningen af tilbud i en entreprise som den foreliggende.

Voldgiftsretten tager derfor E's påstand til følge, dog med hensyn til rentepåstanden således, at 128.000 kr. forrentes fra sagens anlæg den 17. marts 2017, medens det resterende beløb på 32.000 kr. forrentes fra den 7. december 2017, hvor påstanden blev forhøjet.

Efter sagens forløb og udfald forholdes med sagens omkostninger som nedenfor bestemt, herunder skal BH betale de omkostninger, der er forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen.

Thi bestemmes

Indklagede, BH I/S, skal til klageren, E A/S, betale 160.000 kr. med procesrente af 128.000 kr. fra den 17. marts 2017 og af 32.000 kr. fra den 7. december 2017.

I sagsomkostninger skal BH I/S til E A/S betale 25.000 kr.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, skal betales af BH I/S efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Kendelsen opfyldes inden 14 dage efter dens modtagelse.

Byggeherre ikke tilkendt dagbøder, trods på forbeholdt ret? af

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.832 / Sag nr. C-14402

Entreprenør E (advokat Michael Melchior) mod Byggherre BH (advokat Holger Schöer)

Advokat Michael Melchior har ved klageskrift modtaget den 28. juni 2017 anmodet Voldgiftsnævnet om at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af en tvist mellem ovennævnte parter om berettigelsen af krav på dagbod vedrørende et byggeri i ....

Voldgiftsnævnet har i anledning heraf vedtaget at nedsætte en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af landsdommer Lis Frost som eneste voldgiftsdommer.

Parterne har under sagens forberedelse fremlagt følgende processkrifter:

...

Den 14. maj 2018 blev voldgiftsretten sat på ... C til hovedforhandling.

For klager mødte	Advokat Melchior	Michael
	C fra E	
For indklagede mødte	Advokat Schöer	Holger
	D fra BH	

Ved hovedforhandlingens indledning nedlagde parterne følgende påstande:

Klagers påstand: BH skal betale 406.300 kr. til E med tillæg af procesrente fra den 1. maj 2015 til betaling sker.

Indklagedes påstand: Frifindelse, subsidiært at E's eventuelle krav skal forrentes fra datoen for klageskriftets indlevering den 28. juni 2017, alternativt tidligst fra den 20. maj 2015, som er forfaldsdatoen på acontobegæring 7 og 8.

Klagers advokat forelagde og dokumenterede sagen. Indklagedes advokat havde lejlighed til at supplere forelæggelsen.

Der blev afgivet forklaring af C fra E, D fra BH, ... og [rådgiver R].

Sagen blev procederet og herefter optaget til kendelse, idet parterne erklærede sig indforstået med, at voldgiftsrettens kendelse udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling, uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande samt voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

Der afsiges herefter følgende

KENDELSE

BH har tilbageholdt et beløb på 406.300 kr. til dækning af et krav på dagbod, som man gør gældende, at BH har imod E A/S (i det følgende E). Sagen for voldgiftsretten drejer sig alene om, hvorvidt dette krav er berettiget.

Det fremgår af udbudstidsplanen/kontraktidsplanen, at BH har valgt at indsætte de sanktionsgivende terminer i denne plan. BH har herved skabt en berettiget forventning hos E om, at terminer kun er sanktionsgivende, hvis det fremgår af planen. De terminer, som BH begrundet det omtvistede tilbagehold med, er ikke indført i planen.

Ved parternes forligsaftale af 31. marts 2015 blev der fastsat nye datoer for aflevering af opgangene 5 og 9 med fungerende og godkendt elevator. Om dagbod fremgår det alene, at BH ved forsinkelser forbeholdt sig retten til trækning af dagbøder iht. entreprisbetingelserne/kontrakten, og det fremgår af rådgiver R's mail af 30. marts 2015, at der ikke skulle angives nye sanktionsgivende terminer.

På denne baggrund finder voldgiftsretten ikke, at der foreligger et tilstrækkeligt sikkert grundlag for at sidestille de nye afleveringsdatoer med sanktionsgivende terminer, der berettiger BH til at kræve betaling af dagbod som sket. Det forhold, at det i strid hermed er angivet i referatet fra tilsynsmødet den 8. april 2015, at datoerne er sanktionsgivende, kan ikke føre til noget andet resultat.

Allerede tilbage i april 2015 tilkendegav E, at man ikke var enig i, at der kunne kræves dagbod vedrørende opgang 9, og at man ønskede en juridisk vurdering. Der er endvidere ikke efter bevisførelsen holdepunkter for at antage, at E på noget tidspunkt positivt har tilkendegivet, at man accepterede det omtvistede krav på dagbod vedrørende opgang 5 og opgang 9, og/eller at man ikke ville gøre sit betalingskrav gældende.

Herefter, og da den omstændighed, at E først har indleveret klageskrift den 28. juni 2017, ikke i sig selv kan medføre, at kravet, der ikke er forældet, anses for bortfaldet ved passivitet, tager voldgiftsretten E's påstand til følge, således at BH til E skal betale 406.300 kr. Beløbet, der er ekskl. moms, forrentes under hensyntagen til sagens karakter og forløb med procesrente fra klageskriftets indlevering den 28. juni 2017.

Efter de under sagen nedlagte påstande og sagens forløb og udfald forholdes der med sagens omkostninger som nedenfor nævnt.

Thi bestemmes

Indklagede, BH, skal til klageren, E A/S, betale 406.300 kr. ekskl. moms med tillæg af procesrente fra den 28. juni 2017.

I sagsomkostninger skal BH til E A/S betale 35.000 kr. ekskl. moms.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af BH efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Kendelsen opfyldes inden 14 dage efter dens modtagelse.

Underentreprenør anset bundet af voldgiftsaftalen i henhold til AB 92, selvom han ikke havde skrevet under på kontrakten?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2013.521 / Anke 8. afd. B-3333-12

Hovedgaard Entreprenørforretning ApS (adv. Morten Bünemann Dalsgaard, Horsens) mod Juul & Nielsen Vest A/S (adv. Mads Roikjer, København).

(Marie S. Mikkelsen, Karen Foldager og Nikolaj Aarø-Hansen).

Århus Byrets dom af den 18. juni 2012 (BS 99-895/2012):

Sagens baggrund og parternes påstande:

Under denne sag, der er modtaget i retten i Århus den 26. april 2012, har sagsøgeren, Hovedgård Entreprenørforretning ApS, påstået sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, dømt til at betale sagsøgeren 241.063,13 kr. med rente 2 % pr. løbende måned af 13.950,00 kr. fra den 30. november 2011 til den 30. december 2011, af 164.950,00 kr. fra den 30. december 2011 til den 30. januar 2012, af 209.813,13 kr. fra den 30. januar 2012 til den 30. marts 2012 og af 241.063,13 kr. fra den 30. marts 2012.

Beløbet angives at skyldes manglende betaling af det af sagsøgeren udførte arbejde i henhold til faktura nr. 1679, 1718 og 1737, samt belægningsarbejde i henhold til faktura

nr. 1768, i relation til den mellem parterne indgåede entrepriseaftale.

Retten begrundelse og afgørelse:

Da sagsøgte skønt lovligt opfordret ikke har svaret i sagen, afsiges der dom efter sagsøgerens påstand, der findes begrundet i sagsfremstillingen og det i øvrigt fremkomne, med renter og sagsomkostninger som nedenfor anført.

Sagsomkostningerne er fastsat således, at 3.050,00 kr. dækker retsafgiften, og 5.540,00 kr. dækker udgiften til advokatbistand.

Thi kendes for ret:

Sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, skal inden 14 dage til sagsøgeren, Hovedgård Entreprenørforretning ApS, betale 241.063,13 kr. med rente 2 % pr. løbende måned af 13.950,00 kr. fra den 30. november 2011 til den 30. december 2011, af 164.950,00 kr. fra den 30. december 2011 til den 30. januar 2012, af 209.813,13 kr. fra den 30. januar 2012 til den 30. marts 2012 og af 241.063,13 kr. fra den 30. marts 2012, samt sagens omkostninger med 8.590,00 kr.

Århus Byrets dom af den 18. december 2012 (BS 13-895/2012):

Retten har den 30. oktober 2012 besluttet, at sagen i medfør af retsplejelovens § 253, stk. 1, begrænses til at angå spørgsmålet, om sagen skal fortsætte ved Retten i Århus, eller om sagen skal afvises.

Retten besluttede samtidig - efter anmodning fra parterne - i medfør af retsplejelovens § 363, stk. 1, at spørgsmålet skal afgøres uden mundtlig hovedforhandling.

Parternes påstande:

Sagsøgeren, Hovedgård Entreprenørforretning ApS, har nedlagt påstand om, at sagen skal fortsætte ved Retten i Århus.

Sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, har nedlagt påstand om, at sagen skal afvises, således at sagsøgte Juul & Nielsen Vest A/S skal frifindes.

Oplysningerne i sagen:

Denne dom indeholder ikke en fuldstændig sagsfremstilling, jf. retsplejelovens § 218 a, stk. 2.

Sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, blev den 18. juni 2012 dømt som udebleven.

Sagen blev - mod sikkerhedsstillelse - genoptaget.

Parternes synspunkter:

Under genoptagelsen af sagen har sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, nedlagt påstand om afvisning/frifindelse og har til støtte herfor anført blandet andet:

At den som sagens bilag 1 fremlagte entreprisekontrakt danner baggrund for parternes aftale. Som sagens bilag A fremlægges mail fra sagsøgte af den 18. maj 2011, hvilken mail ligeledes indeholder svar fra sagsøger, hvor man bekræfter modtagelsen af kontrakten. Det er efter sagsøgtes opfattelse ikke korrekt, at man ikke kunne blive enige om indholdet. Tværtimod afspejler entreprisekontrakten den aftale, parterne indgik.

Efterfølgende udstedte sagsøger den i kontrakten forudsatte entreprenørgaranti (bilag B).

Sagsøgte gør således gældende, at sagens bilag 1 er gældende, og at der i denne forbindelse er aftalt AB 92 og dermed voldgift. Allerede af denne grund bør sagsøgte frifindes for den nedlagte påstand.

Sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, har til støtte for afvisningspåstanden yderligere anført, at der efter sagsøgtes opfattelse i det hele er ageret efter den som sagens bilag 1 fremlagte entreprisekontrakt, uagtet at denne ikke bærer sagsøgers underskrift.

Der er stillet garanti i overensstemmelse med entreprisekontrakten, og der er

arbejdet efter entreprisekontrakten og faktureret efter entreprisekontrakten.

Det er efter sagsøgtes opfattelse et afgørende moment, at sagsøger herudover har stillet entreprenørgaranti, jf. entreprisekontraktens ordlyd, i medfør af AB 92 § 6, stk. 7. Det vil efter sagsøgtes opfattelse, da denne sag tillige vedrører fejl og mangler samt spørgsmål om entreprisens omfang, medføre et haltende retsforhold, såfremt entreprenørgarantien skal behandles efter AB 92 § 6, stk. 7, jf. § 46, og den resterende del af entreprisen efter almindelige obligationsretlige grundsætninger.

Overordnet set er der ikke et skriftlighedskrav i forhold til vedtagelsen af AB 92, og de samlede omstændigheder dokumenterer efter sagsøgtes opfattelse, at der er indgået en entrepriseaftale, indeholdende en voldgiftsklausul. Kontrakten er, som det fremgår af sagens bilag 1, sendt frem til sagsøger, uden at sagsøger specifikt bestrider indholdet af entreprisekontrakten, hverken før eller siden.

Sagsøgeren, Hovedgård
Entreprenørforretning ApS, har til støtte for påstanden om, at sagen skal fortsætte ved Retten i Århus bl.a. gjort følgende anbringender gældende:

At entreprisekontrakten, jf. bilag 1, ikke er accepteret af Hovedgård
Entreprenørforretning ApS.

Hovedgård Entreprenørforretning ApS har således ikke accepteret, at tvister udledt af efterfølgende udført entreprisarbejde, herunder at nærværende sag, skal behandles ved Voldgiftsnævnet.

Hovedgård Entreprenørforretning ApS var netop ikke enige med Juul & Nielsen Vest A/S om indholdet af kontrakten, hvorfor denne aldrig blev underskrevet.

Der er stillet en entreprenørgaranti af Hovedgård Entreprenørforretning ApS, jf. bilag B.

Den stillede entreprenørgaranti bevirker ligeledes ikke, at der er aftalt AB 92 mellem parterne, jf. synspunktet i U.1996B.145. Der er alene henvist til specifikke bestemmelser i AB 92, som vedrører garantien.

Det er ikke godtgjort af Juul & Nielsen Vest A/S, at der skulle være indgået en voldgiftsaftale mellem parterne.

Nærværende sag skal således fortsætte ved byretten i Århus.

Retten begrundelse og afgørelse:

Efter det foreliggende er det rettens opfattelse, at parterne i det hele har ageret som om/ud fra en forudsætning om, at AB 92 var aftalt.

På denne baggrund finder retten ikke grundlag for at indskrænke anvendelsen af AB 92, og sagen skal derfor, som det er gjort gældende af Juul & Nielsen Vest A/S, afgøres ved voldgift.

Efter voldgiftslovens § 1, stk. 1, skal sagen derfor afvises - efter/i overensstemmelse med sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S' påstand herom.

Retten tager derfor afvisningspåstanden til følge.

Som følge heraf ophæves den tidligere afsagte udeblivelsesdom af 18. juni 2012.

Angående sagsomkostningerne:

Sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, er den i forhold til sagsomkostninger vindende part, og det beløb på 8.590 kr., som Juul & Nielsen Vest A/S indbetalte for at få sagen genoptaget, skal derfor tilbagebetales til Juul & Nielsen Vest A/S.

Sagsøgeren, Hovedgård Entreprenørforretning ApS, skal som den tabende part erstatte sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S' udgift til advokatbistand med 10.000 kr. ekskl. moms. Juul & Nielsen Vest A/S er momsregistreret.

Retten har lagt vægt på sagens resultat og på forberedelsens omfang.

Thi kendes for ret:

Sagen afvises, og udeblivelsesdommen over sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S, af 18. juni 2012 ophæves.

Sagsøgeren, Hovedgård Entreprenørforening ApS, skal inden 14 dage betale 10.000 kr. i sagsomkostninger til sagsøgte, Juul & Nielsen Vest A/S.

Sagsomkostningsbeløbet forrentes efter rentelovens § 8a.

Vestre Landsrets dom:

Retten i Århus har den 18. december 2012 afsagt dom i 1. instans (rettens nr. BS 13-895/2012).

Påstande:

For landsretten har appellanten, Hovedgård Entreprenørforretning ApS, påstået byrettens dom ophævet og sagen hjemvist til fortsat behandling ved byretten.

Indstævnte, Juul & Nielsen Vest A/S, har påstået dommen stadfæstet.

Sagen er i medfør af retsplejelovens § 387 behandlet uden mundtlig forhandling.

Parternes anbringender:

Parterne har i det væsentlige gentaget deres anbringender for byretten.

Hovedgård Entreprenørforretning ApS har herudover navnlig gjort gældende, at en entrepriseaftale efter AB 92 § 4 skal indgås skriftligt, at Hovedgård Entreprenørforretning ApS mundtligt har tilkendegivet over for Juul & Nielsen Vest A/S, at man ikke kunne godkende det fremlagte kontraktudkast, at Hovedgård Entreprenørforretning ApS ikke har faktureret i overensstemmelse med reglerne i AB 92 og heller ikke i øvrigt har handlet i henhold til disse regler. Hovedgård Entreprenørforretning ApS har på intet tidspunkt anerkendt, at AB 92 var aftalt i sagen.

Landsrettens begrundelse og resultat:

Det fremlagte udkast til entreprisekontrakt mellem Juul & Nielsen Vest A/S som hovedentreprenør og Hovedgård Entreprenørforretning ApS angår »udførelse af jord, kloak og belægningsarbejdet samt nedbrydning i forbindelse med til- og ombygning af Malling Skole og klub, hhv. Lundshøjgårdsvej og Ajstrupvej 49, 8340 Malling.« Det fremgår af udkastet, at AB 92 skulle være en del af parternes aftalegrundlag, og at underentreprenøren i henhold til AB 92 § 6 skulle stille sikkerhed på 15 % af enterprisesummen uden moms, hvilket beløb blev opgjort til 217.500 kr.

Udkastet blev ved mail af 18. maj 2011 sendt i underskrevet stand fra Juul & Nielsen Vest A/S til Hovedgård Entreprenørforretning ApS. Hovedgård Entreprenørforretning ApS' synspunkt om, at denne virksomhed skulle have protesteret mod indholdet af det fremsendte kontraktudkast, støttes ikke af de fremlagte dokumenter. Derimod fremgår det, at Hovedgård Entreprenørforretning ApS i en mail senere samme dag svarede Juul & Nielsen Vest A/S med »... tak for kontrakt ...«.

Sparekassen Østjylland har i et brev, der er udskrevet den 26. maj 2011 på foranledning af Hovedgård Entreprenørforretning ApS over for Juul & Nielsen Vest A/S stillet garanti for betaling af et beløb indtil i alt 217.500 kr. til sikkerhed for »entreprisekontrakt« om »udførelse af jord, kloak og belægningsarbejde i forbindelse med til- og ombygning af Malling Skole og Klub, hhv. Lundshøjgårdsvej 19 og Ajstrupvej 49, 8340 Malling«. Det fremgår videre blandt andet, at den nævnte garanti er stillet i medfør af AB 92, § 6, at den nedskrives og ophører efter regler i AB 92, og at tvister mellem garanten og bygherren med visse undtagelser skal afgøres ved voldgift i henhold til AB 92 §§ 45 og 47.

Hovedgård Entreprenørforretning ApS har som bilag 5 fremlagt en række fakturaer udstedt til Juul & Nielsen Vest A/S vedrørende »Projekt Malling Skole«. Af nogle underliggende bilag med overskriften

»Aftaleseddel« er ud for »For nærværende aftaler gælder i øvrigt følgende grundlag« sat kryds i »Entrepriseaftale eller andet skriftligt grundlag«, og ud for »betalingsbetingelser« er der sat kryds i »AB 92«.

Det tiltrædes på den baggrund, at det er lagt til grund, at Juul & Nielsen Vest A/S med føje har kunnet gå ud fra, at AB 92 i det hele har været aftalt mellem parterne. Det, Hovedgård Entreprenørforretning ApS i øvrigt har anført, kan ikke føre til et andet resultat.

Herefter tiltræder landsretten, at sagen er afvist fra domstolene, jf. voldgiftslovens § 1, stk. 1, jf. § 4, samt AB 92 § 47.

Landsretten stadfæster derfor byrettens dom.

Efter sagens udfald, forløb og omfang skal Hovedgård Entreprenørforretning ApS betale sagsomkostninger for landsretten til Juul & Nielsen Vest A/S med 10.000 kr. til udgifter til advokatbistand. Beløbet er uden moms, da Juul & Nielsen Vest A/S er momsregistreret.

Thi kendes for ret:

Byrettens dom stadfæstes.

Hovedgård Entreprenørforretning ApS skal betale sagens omkostninger for landsretten til Juul & Nielsen Vest A/S med 10.000 kr.

Sagsomkostningerne, der skal betales inden 14 dage, forrentes efter rentelovens § 8 a.

Entreprenørs forceringsbetaling og anerkendt ud over aftalte timesats?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2003.73 / Sag nr. C-6755

Entreprenør E (adv. Tom Tønnies) mod Bygherre BH (adv. Vagn Sanggaard Jakobsen).

Advokat Tom Tønnies har ved klageskrift af 25. oktober 2000, modtaget den 26. oktober 2000, anmodet Voldgiftsnævnet om at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af en tvist mellem ovennævnte parter om betaling af resttilgodehavende for udført montagearbejde i centerbebyggelse i - - -.

Voldgiftsnævnet har i anledning heraf vedtaget at nedsætte en voldgiftsret i henhold til »Regler for behandling af sager ved de af Voldgiftsnævnet for bygge- og anlægsvirksomhed nedsatte voldgiftsretter« med landsdommer Arne Lyngesen som eneste voldgiftsmand.

Den 21. maj 2002, kl. 09.30 blev voldgiftsretten sat på Hotel Imperial, København, til mundtlig forhandling i henhold til reglernes § 22 overfor indklagede.

Efter proceduren blev sagen udsat på tilkendegivelse.

Voldgiftsretten fremsætter herefter den 4. juni 2002 følgende tilkendegivelse med bemærkning om, at præmisser og konklusion i en eventuel kendelse i sagen vil være i overensstemmelse med det i tilkendegivelsen anførte.

Tilkendegivelse:

Klageren, E, har efter sin endelig påstand påstået indklagede tilpligtet at betale 60.812,35 kr. med tillæg af renter af 375.000 kr. fra den 25. februar 2000 til den 21. marts 2000 (2.742,19 kr.), af 163.400,98 kr. fra den 1. april 2000 til den 13. maj 2002, og af 60.812,35 kr. fra den 14. maj 2002 til betaling sker.

Indklagede, BH, har efter sin endelige påstand påstået frifindelse mod betaling af 6.302,44 kr., subsidiært frifindelse imod et af voldgiftsretten fastsat beløb mindre end det af klageren krævede.

Der er under den mundtlige forhandling afgivet forklaringer fra klageren af A og B og fra indklagede af C og indklagedes tidligere medarbejder D.

A har forklaret bl.a., at han og B har drøftet indsættelsen af det ekstra montagehold.

B har forklaret bl.a., at han var leder af klagerens montagearbejde på stedet. Han var på byggepladsen 1 dag om ugen. 3-4 mand ville normalt have været tilstrækkeligt, men vidnet blev bedt om at udføre ekstraarbejder og at forcere arbejdet på grund af andres forsinkelser. De blev særligt bedt om at arbejde i 2 weekender, men måtte arbejde i yderligere weekender for at indhente den af anden entreprenør forvoldte forsinkelse. Der var et betydeligt overarbejde, og ved afslutningen af arbejdet på bygning 2 i marts 2000 havde vidnet 8 mand på stedet. Vidnet indgik sine aftaler om ekstraarbejde med indklagedes byggeledere - - - og - - -. D har dog formentlig også været til stede, da aftalerne blev indgået. Alle timer og overtimer er betalt. Vidnet fik ikke på aftalesedlerne skrevet om de yderligere udgifter til overnatning m.m., men havde en klar aftale med indklagedes byggeledelse om betaling af alle ekstraudgifter. Forcingen stod på i 1½-2 måneder, og indklagedes folk på stedet var ikke i tvivl om omfanget heraf. Vedrørende opmålingerne udført af landinspektør er krav om betaling herfor ikke blevet fremsat over for vidnet, og vidnet havde ikke brug for opmålingerne.

Vedrørende den påståede skæve væg har vidnet ikke overfor D accepteret betaling herfor.

C har forklaret bl.a., at klagerens folk blev bedt om at arbejde i en weekend i januar eller februar samt i en weekend i marts. I begge tilfælde var der tale om arbejde, som ellers skulle være udført i løbet af ugens andre dage, men hvor dette ikke kunne lade sig gøre som følge af anden entreprenørs forsinkelse. Vidnet har ikke haft kendskab til, at klageren anvendte ekstra mandskab. De indgik aftale om overtidsbetalingen på 215 kr. pr. time, men de har ikke aftalt anden betaling i anledning af det forskudte arbejde.

D har forklaret bl.a., at der blev aftalt den forhøjede timebetaling for weekendarbejdet, men intet vedr. logi og kørsel m.m. Indklagede har ladet bygningernes hovedlinier afsætte og i begyndelsen også hjulpet klagerens folk samt en anden entreprenørs ansatte med at afsætte deres arbejdslinier. Da det ikke kunne fortsætte, at indklagede udførte entreprenørernes opgaver, blev det varslet, at de selv måtte lade deres arbejdslinier afsætte. Vidnet har overfor B præciseret indklagedes opfattelse på dette punkt. Vidnet erindrer ikke, hvad B svarede. Efter stormen den 3. december 1999 blev der konstateret skader på de midlertidige bygningsdele, men ikke på de permanente.

Ad klagerens krav vedrørende logi, bropenge og kørselsgodtgørelse:

Klageren har henvist til, at der mellem parterne er enighed om, at indklagede har anmodet om forcering og dermed ekstraarbejder. Om forceringen foreligger skriftlig anmodning. Herved blev en betydelig forsinkelse indhentet. Arbejdstimerne er betalt. Der er for så vidt forceringsarbejderne og ekstraarbejderne tale om, at klager kan kræve betaling efter reglerne om regningsarbejde. Indklagede har først den 23. maj 2000 protesteret imod kravet. Hvis indklagede i februar havde tilkendegivet sin holdning over for kravet om betaling af de yderligere forceringsudgifter

vedrørende logi og kørsel m.m., havde klageren ikke indgået aftale om forceringsarbejderne i marts.

Indklagede har bl.a. henvist til, at klagerens opgjorte omkostninger til logi og kørsel m.m. ikke kun vedrører forceringsudgifter men også vedrører ekstraarbejder, hvilket i alle tilfælde er uberettiget. Godtgørelsen af klagerens udgifter hertil har ikke været aftalt med D. Kravet kunne være fremsat tidligere, og da det ikke var medtaget ved fakturaen vedrørende overtimerne m.m. har klageren afskåret sig fra at kræve betaling herfor.

Voldgiftsretten udtaler:

Det er ubestridt, at klagerens arbejde blev forsinket som følge af anden entreprenørs forhold. Klageren blev anmodet om at forcere arbejdet, herunder med udførelse af weekendarbejde. Klageren har som udgangspunkt haft krav på betaling herfor efter reglerne om regningsarbejde.

I parternes aftalesedler er angivet bl.a. størrelsen af de timelønninger, som det forcerede arbejde gav anledning til. Der blev ikke samtidig taget forbehold om betaling af klagerens andre omkostninger i forbindelse med det forcerede arbejde. Indklagede har derfor kunnet forvente, at klageren havde begrænset sit betalingskrav i overensstemmelse med det i aftalesedlerne anførte.

Klageren har som følge af det anførte ikke krav på betaling af det først opgjorte krav vedrørende betaling af 15.750 kr., jf. faktura af 29. februar 2000.

Ved klagerens fremsendelse af fakturaen af 29. februar 2000 blev indklagede bekendt med, at klageren tillige krævede dækket omkostningerne til det yderligere mandskabs logi, kørsel og bropenge. Indklagede protesterede ikke straks imod dette betalingskrav. Indklagedes afvisning af kravet fremkom først i skrivelsen af 23. maj 2000.

Som følge af det anførte må indklagede betale de yderligere omkostninger, der påløb i tiden efter klagerens faktura af 29. marts

2000. Klageren har i faktura af 30. marts 2000 opgjort disse omkostninger til 7.687,50 kr., hvilket beløb indklagede derfor tilpligtes at betale.

Ad indklagedes krav vedrørende landinspektørarbejder:

Klageren har heroverfor bl.a. anført, at indklagede ikke har fremsat sit krav inden rimelig tid. Først i svarskriftet er kravet rejst. Kravet er i øvrigt ikke dokumenteret. Afsætningerne er i forhold til landinspektøren rekvireret af indklagede. Klageren er underrettet herom ca. 1 uge efter, at afsætningerne var foretaget. Klageren har straks afvist, at de vedrørte ham.

Indklagede har gjort gældende, at det klart fremgår af sagens bilag G, at arbejdet er bestilt af klageren. Ved D's vidneforklaring er det dokumenteret, at modullinerne vedrørte klagerens entreprise.

Voldgiftsretten udtaler:

Af den omtvistede faktura fra landinspektør fremgår det, at arbejdet vedrørte »supplerende afsætning af bygning 2«, at arbejdet er udført i tiden fra den 30. december 1999 til den 6. januar 2000, og at afsætningsplan er fremsendt den 6. januar 2000.

Indklagede har i skrivelse af 10. januar 2000 (bilag G) til klageren bekræftet »Deres rekvisition af diverse hjælpeafsætninger foretaget af vor landinspektør den 3. og 4. januar 2000, jf. senest reviderede afsætningsplan af samme dato«.

Klageren afviste i skrivelse af 11. januar 2000, at det af landinspektøren udførte arbejde vedrørte klageren.

Det er ikke dokumenteret f.eks. ved byggemødereferater, at indklagede har varslet, at indklagede på klagerens vegne ville rekvirere landsinspektør for at få afsat modullinier, såfremt klageren ikke selv gjorde dette. Afsætningsplanen er ikke fremlagt under sagen, og der er ikke fremlagt fyldestgørende oplysninger om det

af landinspektøren udførte arbejde. Klageren har straks fremsat indsigelse imod indklagedes skrivelse af 10. januar 2000.

Efter det anførte tager voldgiftsretten ikke kravet til følge.

Ad indklagedes krav på omkostninger til opretning af skæv gavlvæg:

Klageren har bl.a. henvist til, at indklagede er blevet gjort opmærksom på mulige stormskader, men desuagtet overtog klagerens arbejde og fortsatte med fastgørelse af gavlelementerne uden at tage højde for eller gøre opmærksom på skævheden. Klageren er først underrettet herom, da genopretning var udført af anden entreprenør.

Indklagede har henvist til, at det af den afhjælpende entreprenørs faktura fremgår, at klagerens arbejde var mangelfuldt og derfor nødvendiggjorde genopretning.

Klageren, der ikke har fået lejlighed til at udbedre manglen, hæfter i alle tilfælde i forhold til sine derved sparede omkostninger.

Voldgiftsretten udtaler:

Det fremgår af sagens oplysninger, at klageren den 2. december 1999 monterede gavlelementer på bygning 1, modul 36-56. Næste dag indtraf en kraftig storm - i visse dele af landet med orkanstyrke. I indklagedes byggemødereferat fra den 9. december 1999 er det bl.a. oplyst, at gavlelement i linie 56, 1. sal er blæst ud. Efter klagerens montagearbejde har indklagede udført det efterfølgende arbejdet med fastgørelse af de monterede elementer. Beklædning af gavlen er udført af anden entreprenør. Denne entreprenør konstaterede det skæve gavlelement og indgik den 17. januar 2000 aftale med indklagede om at genoprette elementet. Klageren blev underrettet herom ved indklagedes skrivelse af 27. januar 2000.

Voldgiftsretten lægger herefter til grund, at den konstaterede skævhed skyldes stormens indvirkning på klagerens arbejde.

Dette har været klagerens risiko. Klageren er imidlertid ikke blevet anmodet om at rette forholdet og kan derfor højst hæfte med det beløb, som klageren har sparet ved ikke at skulle foretage genopretning. Klageren havde på det pågældende tidspunkt ikke færdiggjort sit arbejde på byggepladsen og kunne muligt uden væsentlige omkostninger have rettet fejlen. Der foreligger intet sikkert grundlag for, at voldgiftsretten kan bedømme størrelsen af disse omkostninger, og indklagedes krav tages derfor skønsmæssigt til følge med 4.000 kr.

Ad rentekrav:

Klageren har henvist til, at de i påstanden indeholdte 2 rentebeløb er dokumenterede ved fremlæggelse af udtog af indklagedes konto i klagerens bogholderi. Rentetilskrivningerne fremgår heraf. Rentekravet blev medtaget i påstanden allerede i klageskriftet. I replikken blev kravet præciseret. Indklagede undlod at indgive duplik. Beløbene er først bestridt i indklagedes påstandsdokument. Rentepåstanden i øvrigt er formuleret i overensstemmelse med reglerne i AB 92.

Indklagede har henvist til, at klageren ikke har redegjort for den del af rentepåstanden, der er indregnet i klagerens påstand. Klagerens rentepåstand i øvrigt er først fremkommet i replikken.

Voldgiftsretten udtaler:

Den del af klagerens påstandsbetrag, der vedrører tidligere rentetilskrivninger, er ikke tilstrækkeligt dokumenterede, og der foreligger ikke nærmere oplysninger til bedømmelse af klagerens påstand om forrentning af et beløb på 375.000 kr. eller til bedømmelse af kravet om forrentning fra den 1. april 2000.

Klagerens tilgodehavende vil herefter være at forrente med procesrente fra klageskriftets indgivelse den 26. oktober 2000 som nærmere angivet nedenfor.

- - -

Efter det ovenfor anførte er voldgiftsretten i tilfælde af afsigelse af kendelse sindet at bestemme,

at indklagede, BH, til klageren, E, skal betale 38.011,37 kr.,

at beløbet skal forrentes med procesrente fra den 26. oktober 2000,

at indklagede yderligere skal forrente 102.588,63 kr. med procesrente fra den 26. oktober 2000 til den 13. maj 2002,

- - -

Tilkendegivelsens resultat og begrundelse forekommer ikke overbevisende på dette punkt: P.d.e.s. antages det, at E ikke har ret til at kræve betaling for omkostninger til logi, kørsel og bropenge, fordi disse omkostninger - når E ikke har taget forbehold herom - må anses for indeholdt i aftalesedlernes timesats; p.d.a.s. antages det, at E for fremtiden får krav på betaling af omkostningerne, hvis han senere fremsætter et herpå gående krav, som ikke afvises af BH. Det er imidlertid vanskeligt at se, hvad en afvisning (reklamation) fra BH's side skal gøre godt for i en situation, hvor E *ikke* har ret til betaling for de omhandlede omkostninger. (Anderledes, hvis det er tvivlsomt, om E har eller ikke har krav på betaling for omkostningerne, hvor en manglende reklamation fra BH's side må medføre, at E får medhold i *hele* kravet - og altså ikke kun for fremtiden).

Er vinterforanstaltningerne ekstraarbejde?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2006.611 / Sag nr. C-8704

Entreprenør E (adv. Preben Gundersen, Aabenraa) mod Bygherre BH (adv. Michael Melchior, Århus).

En voldgiftsret bestående af direktør, ingeniør M.IDA Ole Davidsen, civilingeniør Jørgen Bassing og landsdommer Hans Würtzen, sidstnævnte som voldgiftsrettens formand, udtalte bl.a. følgende:

Voldgiftsrettens bemærkninger:

- - -

3. Vinterforanstaltninger:

Det lægges til grund, at tidsplanens fremskydning fra sluttidspunkt for byggearbejderne i november 2003 til udgangen af februar 2004 i det væsentlige må henføres til indklagedes forhold. Ved ændringen kom arbejdsperioden til at omfatte januar og februar, som erfaringsmæssigt er de koldeste vintermåneder. Den oprindelige udbudstidsplan omfattede arbejder på en enkelt blok i marts måned 2003 og begyndende arbejde på to andre i april. På den baggrund finder voldgiftsretten, at en væsentlig forudsætning for klagerens ansættelse i sit tilbud af enhedspriser for vinterforanstaltninger til 0 er bristet, og at dette har været kendeligt for indklagede, uanset at klageren ikke allerede under forhandlingerne om tidsplanens ændring gjorde udtrykkeligt opmærksom på forholdet. Klageren har derfor krav på den forlangte merbetaling, som efter

bevisførelsen findes tilstrækkeligt dokumenteret.

4. Dagbøder:

Mellem parterne er der efter kontraktgrundlagets fællesbetingelser fastsat bestemmelse om betaling af dagbøder, men der er ikke i kontraktgrundlaget, herunder de bestemmelser m.v., der her er henvist til, fastsat en bødestørrelse. Det er ikke påvist, at der skulle foreligge en kutyme eller nogen bindende praksis for, at dagbøden i mangel af anden vedtagelse er 1‰ af entreprisesummen. Det er endvidere ikke godtgjort, at der under parternes senere forhandlinger vedrørende dagbødebetalning er indgået en aftale om, at dagbøden skulle have den anførte størrelse. Klageren har heller ikke ved betaling eller på anden måde anerkendt dette, men har på gentagne byggemøder bemærket, at der ikke var enighed om størrelsen. Da det således ikke er godtgjort, at der er vedtaget en størrelse for dagbøderne, har indklagede ikke haft hjemmel til at beregne sig sådanne. Det bemærkes, at vedtagelser om dagbod, som efter AB 92, § 25, skal træde i stedet for almindeligt erstatningsansvar, må have et sikkert aftalemæssigt grundlag for at kunne håndhæves. Klageren har herefter krav på betaling af de uberettiget modregnede dagbøder.

- - -

Det fremgår af kendelsen, at E fik tilkendt et vederlag for foranstaltningerne. Af gengivelsen af parternes procedure i kendelsen ses heller ikke, at der skulle være procederet på erstatning eller godtgørelse iht. AB 92 § 27. Dog blev det synspunkt gjort gældende, at vejrligsforanstaltninger, der skyldes forsinkelse, må bæres af den part, der er skyld i forsinkelsen.

Af kendelsen medtages kun voldgiftsrettens præmisser om de to i resuméet angivne spørgsmål. Sagen angik andre spørgsmål uden principiel interesse.

Underentreprenør frifundet over for byggeherre på trods af håndværksmæssige fejle?

[Klik her for at se resuméet](#)

*Som gengivet i TBB 2010.125 – U 2010.365
/ Anke 6. afd. B-2523-08*

(Kristian Petersen, Ida Skouvig, Charlotte Hove Lasthein (kst.)).

Murermester Finn Thøgersen ApS (adv. Hans Christian Andersen, Aalborg) mod Bøjden Strand Feriepark v/Per Blaabjerg (adv. Andreas Peter Bruun, Odense).

Retten i Aalborgs dom 16. december 2008.

Denne dom indeholder ikke en fuldstændig sagsfremstilling, jf. retsplejelovens § 218 a, stk. 2.

Sagens baggrund og parternes påstande

Sagen drejer sig om, hvorvidt sagsøgeren som bygherre kan gøre mangelsansvar gældende over for sagsøgte efter reglerne om springende regres, idet sagsøgte, som underentreprenør har foretaget murerarbejde ved lægning af gulv i et badeland. Hovedentreprenøren Andersen og Broberg A/S blev oprindeligt holdt ansvarlig for manglerne ved udmeldelse af syn og skøn ved Voldgiftsnævnet, hvortil sagsøgte var procestilvarslet. Forinden sagen kunne afsluttes ved Voldgiftsnævnet, gik hovedentreprenøren imidlertid konkurs.

Under sagen, der er anlagt den 25. juni 2008, har sagsøgeren, Bøjden Strand Feriepark v/Per Blaabjerg, påstået sagsøgte, murermester Finn Thøgersen ApS, dømt til

at betale 65.000 kr. med tillæg af sædvanlig procesrente fra sagens anlæg, den 25. juni 2008, til betaling sker.

Sagsøgte har principalt påstået frifindelse, subsidiært frifindelse mod betaling af et mindre beløb.

Oplysningerne i sagen

Det fremgår af sagens oplysninger, at arkitekt Jess Heilbo ved skønserklæring af 24. juli 2007 har vurderet, at et klinkegulv i opholdsarealet i badelandet ikke var udført håndværksmæssigt korrekt, idet der forekom lunger med vandansamlinger flere steder på klinkegulvet. Skønsmanden har vurderet, at ca. 20-25 % af klinkegulvet skulle omlægges. Efter skønsmandens vurdering anslås omkostningerne herved til 65.000 kr. ekskl. moms.

Det fremgår endvidere, at sagsøgte har anmeldt et krav i hovedentreprenørens konkursbo på ca. 395.000 kr.

Dette krav hidrører fra et andet byggeri.

Forklaringer:

Sagsøgeren, Per Blaabjerg, har forklaret, at det var sagsøgte, der forestod hele murerentreprisen i forbindelse med etablering af klinkegulvet. Sagsøgeren præciserede over for sagsøgte, at det var meget vigtigt, at der var afløb i gulvet. Dette måtte også meget gerne fremgå synligt. Den omstændighed, at der på trods heraf er opstået lunger, medfører store daglige genevirkninger, idet badende slæber vand op fra bassinet, således at der ligger vand i lunger på gulvet, hvorefter der sker en fordampning, som forøges på grund af gulvvarme. Da der er tale om klorvand, giver det yderligere problemer med kalkaflejringer, uanset at vandet fjernes fra gulvet 2-3 gange dagligt med en svaber. Sidstnævnte medfører øgede personaleomkostninger. Desuden er en del af det stillestående vand tæt på bassinkanten, hvorfor der er en betydelig forureningsfare. Manglerne er på nuværende tidspunkt ikke udbedret.

Partsrepræsentanten for sagsøgte, *Finn Thøgersen*, har forklaret, at han indgik en underentreprisefortale med Andersen og Broberg A/S til en samlet pris på 1,3 mio. kr. AB 92 blev anvendt som aftalegrundlag.

Sagsøgte har anmeldt sit tilgodehavende i boet efter Andersen og Broberg A/S. Der er ikke udbetalt dividende.

Parternes synspunkter

Sagsøgeren har i påstandsdokument af 4. november 2008 nærmere anført:

». . .

at den af sagsøgte udførte murerentreprise hos sagsøger ikke er udført håndværksmæssigt korrekt,

at det vil være forbundet med omkostninger på mindst kr. 65.000 ekskl. moms at foretage en udbedring,

at sagsøgte eftersom denne ikke har villet deltage i en udenretlig løsning af sagen er forpligtet til at betale erstatning til sagsøger, svarende til de udgifter sagsøger vil skulle afholde ved en afhjælpning af manglerne,

at sagsøgers krav kan rejses direkte overfor sagsøgte uagtet der ikke består et direkte kontraktforhold mellem parterne, jf. bl.a. U.1983.139H,

at sagsøgte i øvrigt ikke kan foretage modregning i sagsøgers krav for det af sagsøgte anmeldte krav i konkursboet, idet det anmeldte krav i konkursboet ikke relaterer sig til entreprisen udført hos sagsøger, men derimod for en anden murerentreprise som sagsøgte har udført for Andersen og Broberg A/S.«

Sagsøgte har i påstandsdokument af 3. november 2008 nærmere anført:

». . .

- at sagsøgte har et ubestridt krav mod hovedentreprenøren,

- at sagsøgte er berettiget til at modregne dette krav i et erstatningskrav fra sagsøger,

- at der ikke mellem sagsøger og sagsøgte er noget direkte kontraktforhold, hvorfor der må kræves væsentlige håndværkmæssige fejl, før end at der kan gøres et krav gældende direkte fra bygherre til underentreprenør og

- at der ikke ved sagsøgtes udførelse af entreprisen hos sagsøger er begået sådanne håndværksmæssige fejl som kan berettigg sagsøger til at gøre et direkte krav gældende mod sagsøgte.«

Rettens begrundelse og afgørelse:

Efter bevisførelsen lægger retten til grund som bevist, at det af sagsøgte udførte klinkegulv er behæftet med mangler, således at ca. 20-25 % af klinkegulvet i opholdsarealet skal omlægges, hvilket efter skønsmandens erklæring må antages at ville medføre udbedringsudgifter på ca. 65.000 kr. ekskl. moms.

Efter skønsmandens erklæring og det af sagsøgeren forklarede om følgerne af, at vand ikke kan løbe til afløb med deraf følgende daglige gener og forøgede arbejdsbyrder, finder retten, at der er tale om en væsentlig mangel.

Det lægges som ubestridt til grund, at der ikke har bestået noget kontraktforhold mellem sagsøgeren og sagsøgte.

Efter bevisførelsen lægges til grund, at der i forbindelse med etablering af klinkegulvet af sagsøgte er begået håndværksmæssige fejl ved at undlade at sørge for, at vand på opholdsarealet kunne løbe til afløb.

For disse fejl findes såvel hovedentreprenøren Andersen og Brobjerg A/S som sagsøgte, der udførte arbejdet som underentreprenør, at være erstatningsansvarlig direkte over for sagsøgeren efter reglerne om springende regres.

Da retten således lægger til grund, at sagsøgte er direkte erstatningsansvarlig over for sagsøgeren, kan det modkrav, som sagsøgte ubestridt har over for hovedentreprenøren Andersen og Brobjerg

A/S, ikke anvendes til modregning over for sagsøgeren.

Når de af skønsmanden anslåede udbedringsomkostninger lægges til grund for fastsættelse af sagsøgerens erstatningskrav, vil der være at afsige dom efter sagsøgerens påstand.

Særskilt bemærkes vedrørende omkostningerne, at der har været afholdt udgifter til Voldgiftsnævnet for Bygge- og Anlægsvirksomhed, herunder til skønsmanden i forbindelse med den isolerede bevisoptagelse på i alt 29.656,88 kr. Retten finder, at det har været nødvendigt at afholde syn og skøn.

Retten finder imidlertid, at skønsmanden kun ved besvarelsen af et af i alt ni spørgsmål har fundet, at det af sagsøgte udførte arbejde var mangelfuldt.

På den baggrund finder retten, at skønsmkostningerne bør deles mellem parterne.

- - -

Vestre Landsrets dom.

Retten i Aalborg, 10. afdeling, har den 16. december 2008 afsagt dom i 1. instans - - -

.

Påstande

For landsretten har appellanten, Murermester Finn Thøgersen, gentaget sine påstande for byretten.

Indstævnte, Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg, har påstået dommen stadfæstet.

Supplerende sagsfremstilling

Det er over for landsretten oplyst, at HS Industrigruppen, der indgik i en partneringaftale med Andersen og Broberg A/S og Bøjden Strand Feriepark, i april 2006 købte en fordring på 3.058.511,00 kr., som Andersen og Broberg A/S, der på et tidspunkt var gået konkurs, havde mod Bøjden Strand Feriepark. I maj 2006

overdrog HS Industrigruppen denne fordring til Bøjden Strand Feriepark. Om vederlaget herfor fremgår følgende af et brev af 5. maj 2005 fra HS Industrigruppens advokat til advokaten for Bøjden Strand Feriepark.

»Som vederlag betales kr. 100.000, hvilket beløb er modtaget tidligere. Endvidere betales min klients restfordring i overensstemmelse med tidligere indgået forlig, som også indbefatter udbetaling af mangler i et angivet omfang.«

Det er endvidere oplyst, at Spar Nord Bank, der havde udstedt en garanti til Bøjden Strand Feriepark på 168.080 kr. på foranledning af Andersen og Broberg A/S, ved Vestre Landsrets anke dom af 29. maj 2008 blev pålagt at udbetale garantibeløbet til Bøjden Strand Feriepark. Spar Nord Bank havde bl.a. gjort gældende, at Bøjden Strand Feriepark ikke var berettiget til at gøre garantien gældende, idet der ved Bøjden Strand Ferieparks erhvervelse af Andersen og Broberg A/S' fordring på Bøjden Strand Feriepark var gjort op med disse parter mellemværende. Af byrettens dom, der blev stadfæstet af landsretten i henhold til grundene, fremgår følgende:

». . .

Sagsøgte anbringende om, at sagsøgerens ret til at gøre garantien gældende er bortfaldet gennem aftalen om overdragelse af fordringen, har ingen støtte i den skriftlige aftale, og størrelsen af den aftalte kurs findes ikke i sig selv afgørende at indicere, at det har været en del af aftalen eller en forudsætning for denne, at der var gjort op med sagsøgerens modkrav.

Retten finder herefter ikke, at det kan anses som godtgjort, at sagsøgeren har givet afkald for retten til at gøre garantien gældende . . .«

Det er i øvrigt oplyst, at hovedentreprisen vedrørte et nybyggeri af en hal på 2400 m².

Parterne har i det væsentligste gentaget deres anbringender for byretten. Murermester Finn Thøgersen ApS har herudover gjort gældende, at Bøjden Strand

Feriepark ved erhvervelsen affordringen mod sig selv er blevet fyldestgjort for ethvert krav, som måtte udspringe af kontrakten, hvorfor Bøjden Strand Feriepark ikke er berettiget til at kræve yderligere betaling hos Murermester Finn Thøgersen ApS. Bøjden Strand Feriepark har heroverfor gjort gældende, at der ikke ved købet af Andersen og Broberg A/S' fordring blev gjort op med Bøjden Strand Ferieparks krav mod Andersen og Broberg A/S og dennes eventuelle underleverandører, og at Bøjden Strand Feriepark heller ikke af den grund er afskåret fra at rette kravet mod Murermester Finn Thøgersen.

Landsrettens begrundelse og resultat:

Dommerne Kristian Petersen og Ida Skouvig udtaler:

Der foreligger ikke et kontraktgrundlag mellem sagens parter, og Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg har ikke gjort gældende, at der kan rejses krav direkte mod Murermester Finn Thøgersen ApS som følge af vedtagelsen af AB 92 mellem dette selskab og hovedentreprenøren Andersen og Broberg A/S.

Afgørelsen af, om Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg kan rejse et direkte krav mod Murermester Finn Thøgersen ApS, må derfor træffes efter reglerne om erstatning uden for kontrakt.

Det tiltrædes efter skønsmandens erklæring, at det arbejde, som Murermester Finn Thøgersen ApS har udført, for så vidt angår klinkegulvet på opholdsarealet i badelandet ikke er udført håndværksmæssigt korrekt.

Fejlene består imidlertid alene i, at der partielt på opholdsarealet i badelandet er lunke i flisegulvet, således at der dannes vandansamlinger med ulemper til følge. I forhold til en samlet underentreprise på ca. 1,3 mio. kr. udgør udgiften til udbedring af lunkerne ifølge skønserklæringen ca. 65.000 kr. Bøjden Strand Feriepark har ikke gjort gældende, at lunkerne har vidererækkende konsekvenser, og det er desuden oplyst, at

Bøjden Strand Feriepark ikke har ladet dem udbedre.

Vi finder herefter ikke, at indstævnte har godtgjort, at lunkerne udgør sådanne håndværksmæssige fejl, at Murermester Finn Thøgersen ApS har pådraget sig et ansvar direkte over for Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg.

Vi tager derfor Murermester Finn Thøgersen ApS' påstand om frifindelse til følge.

Dommer Charlotte Hove Lasthein udtaler:

I Højesterets dom af 22. oktober 2003 (Ugeskrift for Retsvæsen 2004, side 114) blev en underentreprenør anset for direkte erstatningsansvarlig over for bygherrerne for håndværksmæssige fejl ved et undertag. Fejlene var hovedårsag til vandindtrængning i ejendommen.

I den foreliggende sag er det ubestridt, at der foreligger håndværksmæssige fejl i form af lunke ved 20-25 % af klinkegulvet i opholdsarealet i badelandet. Udbedringsomkostningerne udgør ifølge skønsmanden 65.000 kr. eksklusive moms. Ifølge Per Blaabjergs forklaring bevirker lunkerne, at der fremkommer vandansamlinger på gulvet. Selvom vandet bliver fjernet flere gange dagligt, opstår der kalkaflejringer. Desuden er der forureningsfare på grund af stillestående vand tæt ved bassinkanten.

Uanset at det ikke er bevist, at der er tale om fejl, der har medført væsentlige mangler ved den udførte gulventreprise, finder jeg, at der foreligger sådanne håndværksmæssige fejl, at Murermester Finn Thøgersen ApS som underentreprenør er direkte erstatningsansvarlig over for bygherren Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg. Det bemærkes, at det herefter ikke er afgørende for en bygherres ret til springende regres, om en underentreprenør har tiltrådt AB 92 § 5, stk. 5.

Det er ubestridt, at Murermester Finn Thøgersen ApS har et krav på 395.000 kr. over for hovedentreprenøren. Kravet er anmeldt i konkursboet. Da det anmeldte

krav ikke udspringer af samme entreprise, da Murermester Finn Thøgersen ApS efter det oplyste ikke har afgivet modregningserklæring over for hovedentreprenøren, og da kravet fra Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg følger af et direkte erstatningsansvar, som beror på et retsbrudssynspunkt, kan det anmeldte krav ikke anvendes til modregning over for Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg.

Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg har købt en fordring mod Per Blaabjerg af HS Industrigruppen ApS vedrørende byggeriet af Bøjden Strand Feriepark. Det har hverken støtte i købsaftalens ordlyd eller det forhold, at fordringen er købt af HS Industrigruppen, at købet skulle gøre op med Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjergs krav vedrørende lunkerne, og jeg finder derfor heller ikke, at Murermester Finn Thøgersen ApS' erstatningsansvar er bortfaldet på dette grundlag.

Med den begrundelse stemmer jeg for at stadfæste byrettens dom.

Der træffes afgørelse efter stemmeflertallet.

Bøjden Strand Feriepark ved Per Blaabjerg skal betale sagsomkostninger for begge retter til Murermester Finn Thøgersen ApS med i alt 46.860 kr. Beløbet omfatter 1.860 kr. til retsafgifter for landsretten og 45.000 kr. til udgifter til advokatbistand. Landsretten har lagt vægt på sagens omfang, herunder at der er foretaget syn og skøn for byretten, og sagens resultat.

- - -

U 2004.114 H.

Totalentreprenør havde ikke krav på tidsforlængelse eller betaling for byggetidsforlængelse.

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2017.198 / Sag nr. C-13544

Totalentreprenør E (advokat Jens Hjortskov)
mod Bygherre BH (advokat Niels W. Kjærsgaard)

1. Indledning

Advokat Pedram Moghaddam har ved klageskrift modtaget den 7. november 2014 anmodet Voldgiftsnævnet om at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af en tvist mellem totalentreprenør TE A/S (herefter TE) og bygherre BH ApS (herefter BH) i anledning af TE's opførelse af erhvervslokaler i - - - i henhold til en totalentreprisekontrakt med BH som bygherre.

Voldgiftsnævnet har i anledning heraf vedtaget at nedsætte en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af direktør Jesper Henkel, civilingeniør Ole Schiøth og landsdommer Henrik Gunst Andersen, med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og hovedforhandling

TE har nedlagt påstand om, at BH tilpligtes til TE at betale 2.446.774 kr. (inkl. moms) med tillæg af sædvanlig procesrente af 1.981.030,75 kr. fra sagens anlæg og af

465.743,25 kr. fra tidspunktet fra indgivelsen af replikken.

BH har nedlagt påstand om frifindelse.

BH har endvidere over for TE nedlagt selvstændig påstand om, at TE tilpligtes til BH at betale 1.188.000 kr. med tillæg af sædvanlig procesrente fra svarskriftets afgivelse.

TE har nedlagt påstand om frifindelse i forhold til BH's selvstændige påstand.

Sagen er hovedforhandlet den 11. og 13. oktober 2016 i Voldgiftsnævnets lokaler, Vesterbrogade 2B, 3. sal, 1620 København V.

Der er under hovedforhandlingen afgivet forklaring af A (TE), C (BH), - - - (- - -), - - - (- - -), - - - (Rådgiver R), D (- - - A/S) og - - - (- - - Entreprise ApS).

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges i kort form uden gengivelse af sagsfremstilling, forklaringerne og proceduren, men alene gengivelse af parternes påstande, voldgiftsrettens resultat og begrundelse herfor.

3. Sagens omstændigheder

Om parternes påstande

Sagens hovedspørgsmål er, om TE har krav på tidsfristforlængelse på grund af sen sikkerhedsstillelse fra BH, langvarig sagsbehandlingstid hos kommunen og om ansvaret for indhentelse af kommunens tilladelse til fældning eller beskæring af en avnbøg på grunden.

TE's krav omfatter betaling for forsinkelsesomkostninger, ekstraarbejder, totalentreprisosalær, mistet dækningsbidrag samt indeksering.

BH's krav omhandler dagbøder for forsinkelse i 66 arbejdsdage a 18.000 kr. pr. dag.

Om byggesagens forløb

Rådgiver R opfordrede ved brev af 30. august 2013 på vegne af - - - og BH som bygherrer TE til at afgive tilbud i totalentreprise på opførelse af 19 etageboliger og 1.200 m² erhvervslokaler i - - - var bygherre for boligdelen og BH bygherre for erhvervsarealerne. Det var i byggesagsbeskrivelsen angivet, at lokalplan - - -, der var vedtaget af - - - Kommunalbestyrelse den - - - 2013, indgik i udbudsgrundlaget. Lokalplanen, der var udarbejdet af kommunen i samarbejde med - - -, fastlagde bl.a. byggefeltet for en fremtidig udnyttelse af grunden.

Af lokalplanens redegørelse fremgik, at der var nogle få større træer på grunden, som skal søges bevaret af hensyn til flagermus.

I lokalplanens bestemmelser fremgik om bevaring af beplantning følgende:

» 8.6 Fældning eller beskæring af større ældre træer, med en kronediameter på 8 m og derover, må kun ske, såfremt Kommunalbestyrelsen meddeler tilladelse hertil i hvert enkelt tilfælde.

Inden evt. fældning eller beskæring skal tilkaldes en flagermus-ekspert, som kan træffe beslutning om tidspunktet for evt. fældningstidspunkt for de træer, som må formodes at være sove- og /eller vinterovernatningssted for flagermus.«

Af bilag 9 til lokalplanen, der er betegnet som notat vedr. undersøgelser af evt. forekomst af flagermus i »- - -«, fremgik, at bl.a. en stor avnbøg vurderes at kunne udgøre et raste- og overvintringssted for flagermus. Til bilaget hørte et luftfoto, hvor bl.a. avnbøgen var indtegnet, foruden et foto af træet. I notatet var anført, at de omhandlede træer bør bevares i videst muligt omfang.

Af byggesagsbeskrivelsen fremgik, at bygningerne ønskedes opført med udtryk og indretning som vist i tegningsmaterialet dateret 23. august 2013. På en beliggenhedsplan for bebyggelsen af samme dato var avnbøgen ikke indtegnet.

Udbudsbrevet indeholdt oplysning om, at eksisterende bygninger kunne forventes at være fjernet i tiden omkring den 8. september 2013, hvorefter totalentreprenøren kunne besigtige arealet uden varsling af bygherre.

I byggesagsbeskrivelsen var angivet, at bestemmelsen i ABT 93 § 13 om entreprenørens pligt til at sørge for anmeldelser og ansøgninger til myndigheder var gældende. Endvidere var bestemmelsen i ABT 93 § 24 gældende, hvorefter entreprenøren har ret til forlængelse af tidsfrister ved forsinkelse af arbejdet som følge af, at nødvendige tilladelser fra myndighederne til byggesagens gennemførelse ikke foreligger senest 30 arbejdsdage efter, at fyldestgørende projektmateriale er indsendt.

Endvidere var anført følgende som præcisering og afvigelse fra ABT 93:

»§ 25 - stk. 1

Udbudsmaterialet er vedlagt en tidsramme, der skal betragtes som en rammeplan, hvor sanktionsgivende start- og slutterminer (tidspunkter) er angivet. Begge slutterminer er sanktionsgivende.

§ 25 - stk. 2

Ved overskridelse af tidsplanen, herunder overskridelse af eventuelle mellemterminer (erhvervsdelen, BH), betales en dagbog på 1 0/00 af enterprisesummen pr. arbejdsdag, dog min. 18.000 kr. pr. arbejdsdag.

Erlæggelse af dagbod har ingen indflydelse på entreprenørens pligt til at betale dagbod for overskridelse af en senere liggende tidsfrist. Denne regel indebærer, at entreprenøren har pligt til at indhente forsinkelsen, så den aftalte tidsplan overholdes.

Stk. 3 ændres til:

Bygherren opgør efter udløbet af en dagbodsbelagt afleveringsfrist/delafleveringsfrist tidsoverskridelsen med fradrag for

eventuelle tidsfristforlængelser, der måtte tilkomme entreprenøren.

Opgørelsen sendes herefter til entreprenøren.

Dagbøden modregnes herefter i entreprenørens førstkommande rateudbetaling/slutopgørelse.«

Da bygningerne ikke var fjernet som angivet i udbudsbrevet, blev der udsendt rettelsesblad 02 af 1. oktober 2013, hvoraf fremgik, at eksisterende bygninger og vegetation ikke var nedrevet og fjernet. Arbejdet ville blive udført efter licitationen af grundejer.

Parterne indgik entreprisefortale den 10. december 2013. Kontraktgrundlaget omfattede bl.a. rettelsesblad 02 og TE's illustrationsmappe til tilbuddet omfattende bl.a. en beliggenhedsplan med avnbøgen indtegnet. I tidsplanen af 22. november 2013 var der afsat 3 uger til kommunens byggesagsbehandling med forventet indlevering af byggeandragende den 17. februar 2014. Byggeriet skulle efter entreprisefortalen afleveres den 1. oktober 2014.

I entreprisefortalen er det aftalt, at bygherren skal stille betryggende sikkerhed for 3.064.629 kr. Sikkerheden skal fremsendes senest 8 arbejdsdage efter underskrevet kontrakt.

Ved en allonge til entreprisefortalen af 29. december 2013 indgik parterne aftale om, at sikkerheden kunne stilles i form af en transport i en deponeringskonto i et pengeinstitut. Transporten er noteret af pengeinstituttet den 10. januar 2014.

TE varslede ved e-mail af 8. januar 2014 standsning af arbejdet over for BH på grund af manglende garanti. Varslingen skete med henvisning til bestemmelsen i ABT 93 § 23.

Ved e-mail af 10. januar 2014 fremsendte BH til TE en e-mail fra et pengeinstitut og varslede en mere udførlig mail om, at standsning var uberettiget.

Ved e-mail af 10. januar 2014 besvarede TE BH's e-mail med bl.a. følgende:

»Det behøver du slet ikke spilde tid på.!

Vi har under ingen omstændigheder ubetinget stanset arbejdet.«

Ved e-mail af 14. januar 2014 tilkendegav TE over for BH, at der var modtaget garantistillelse, og at der var forbehold for forlængelse af tidsplanen med 5 arbejdsdage.

TE indgav efter bemyndigelse fra BH byggeandragende til - - - Kommune den 27. februar 2014. Følgende var bl.a. anført om terræn/landskab:

»Eksisterende forhold

Området ligger i dag hen som en tom byggetomt omgivet af Kystvejen ... Den eksisterende bebyggelse er ryddet, og der står enkelte træer på grunden, hvoraf et i lokalplanen er udpeget som bevaringsværdigt. Det vurderes at træet skal ryddes, da der sker en terrænhævning for at give tilgængelighed til bebyggelsen. Terrænhævningen vil uundgåeligt skade rodnettet, og Avnbøgen vil derfor kunne udgøre en potentiel risiko for bebyggelsen i storm.«

I en e-mail af 27. marts 2014 oplyste - - - Kommune over for C, at der var problemer med byggeandragendet. Kommunen ville tage kontakt til ansøgeren den følgende uge, og det var forventet, at der kunne gives tillade til byggeriet inden påsken 2014 og dermed inden den 17. april 2014.

D, - - - A/S, der på vegne TE havde indsendt bl.a. redegørelse for foreløbig energiramme til kommunen til supplerende af byggeandragendet, sendte den 9. april 2014 en e-mail til A, hvoraf fremgik, at kommunens byggesagsbehandler telefonisk havde oplyst, at der var 6 nærmere angivne spørgsmål til andragendet. D angav, at 3 af spørgsmålene var nogle, som BH skulle afklare. Endvidere oplyste D, at byggesagsbehandleren ville »ud og kikke på nogle træer«.

Ved e-mail af 11. april 2014 bekræftede A over for C, at det fornødne materiale fra BH var modtaget af kommunen til besvarelse af spørgsmålene omhandlet i e-mailen af 9. april 2014 fra D.

TE's arkitekt sendte ved e-mail af 14. april 2014 til kommunens byggesagsbehandler arealoplysninger, som var efterspurgt telefonisk af kommunen den 9. april 2014.

I en e-mail af 14. april 2014 fremsendte - - - for BH til kommunen oplysninger om, hvad BH havde foretaget for aflysning af en servitut. Aflysningen af servitutten var et af de emner, som var omfattet af kommunens 6 spørgsmål til byggeandragendet.

Ved en e-mail af 25. april 2014 fremsendte A til TE's daværende byggetekniske rådgiver en foreløbig afsætningsplan udarbejdet af en landinspektør. A skrev i mailen, at »jeg er alvorlig bange for det træ der står på grunden skal fjernes, hvilken kan give problemer med kommunen«.

TE's arkitekt fremsendte den 30. april 2014 myndighedsprojekt for VVS med tilførende dokumentation for energirammen til kommunen.

Ved brev af 6. maj 2014 meddelte kommunen til A, at der var tre punkter, som skulle afklares nærmere, før der kunne udstedes byggetilladelse. Af brevet fremgik bl.a. følgende:

»Vi har i dag, den 6. maj talt sammen i telefon og der er korrekt, at jeg på et møde med dig, her på kommunen, torsdag, den 10. april 2014 oplyste, at jeg ikke så, at der var noget til hinder for at arbejdet så småt blev påbegyndt: Jeg nævnte dog også, at der bl.a. var problematikker omkring træ, adgangsveje og parkering som skulle løses inden en bygge tilladelse kunne udstedes.

Du har oplyst over for mig, at I er gået i gang med at etablere fundamenter og støbe på grunden. I henhold til Byggelovens § 16 må arbejder der er omfattet af Byggelovens § 2 (Opførelse af ny bebyggelse) ikke påbegyndes.

For så vidt avnbøgen på grunden, skal der straks træffes foranstaltninger, således at den ikke beskadiges yderligere. For godkendelse af udført arbejde til sikring af avnbøg, kontaktes ... En sikring af bøgen kunne f.eks. omhandle at avnbøgen skal hegnes i hele drypzonen areal og jord der er lagt på drypzonen straks skal fjernes. Derudover må der ikke foretages yderligere kørsel over drypzonen.«

Der blev afholdt et møde den 7. maj 2014, hvor C og A drøftede byggesagen med - - -, der var byggesagsbehandler hos kommunen. Af et mødereferat, som C har skrevet, fremgår, at kommunen skulle have en separat ansøgning om fældning af avnbøgen, samt at C på baggrund af kommunens brev af 6. maj 2014 havde skrevet en sådan, som han afleverede til sagsbehandleren. A har i en e-mail af 9. maj 2014 til C bekræftet det anførte med den tilføjelse, at »Ifølge lokalplanen bør træet ikke have indflydelse på udstedelse af en byggetilladelse«.

I en e-mail af 7. maj 2014 fra A til BH's rådgiver blev bl.a. andet følgende oplyst:

»Jeg har valgt at starte projektet op for ikke at tabe for meget tid i håber at byggetilladelsen ville ligge klar lige efter Påskeferien, Hvor - - - fortalte at vi kunne nok forventer at få byggetilladelsen inde for få dage, hvorefter han blev syg i flere dage uden at andre i kommunen kunne behandle sagen, han er så tilbage den 25. april, hvor den egentlige sagsbehandling går i gang.«

Ved brev af 8. maj 2014 påbød kommunen byggeriet standset.

Ved e-mail af 14. maj 2014 fremsendte C til kommunen en revideret ansøgning om udkørsel og fældning af træ med bemærkning, at TE, som BH havde givet fuldmagt til myndighedsbehandling, ikke havde indsendt materialet. I en e-mail afsendt senere samme dag anførte A over for C, at det var BH, der var ansvarlig for, at grunden ikke var ryddet.

Kommunen meddelte den 22. maj 2014 byggetilladelse til opførelse af en del af byggeriet omfattende ejendommen - - - vejen 1-3, - - - (bygning 3 og 4).

Ved e-mail af 23. maj 2014 anmodede A om BH's stillingtagen til, om TE skulle starte byggeriet af bygning 3 og 4 eller afvente byggetilladelse for bygning 1 og 2. Anmodningen blev ved en e-mail afsendt samme dag af BH's byggerådgiver besvaret med den bemærkning, at det var TE's opgave at planlægge og gennemføre byggeriet i henhold til den indgåede aftale.

I et indstillingsnotat til kommunalbestyrelsen om ansøgningen om tilladelse til fældning af avnbøgen anførte forvaltningen bl.a. følgende:

»Forvaltningen vurderer, at træet og dets placering har været kendt gennem hele planlægningsprocessen. Derudover blev bygherre gjort opmærksom på dette faktum endnu engang den 10. april 2014. Der blev også den 10. april 2014 gjort opmærksom på, at der formentlig ikke vil kunne dispenseres fra lokalplanens bestemmer på området.

Forvaltningen vurderer, at bebyggelsen på området er forkert disponeret i forhold til træet.«

Det er ubestridt under sagen, at det var repræsentanter for TE, som deltog i mødet den 10. april 2014 hos kommunen.

Kommunalbestyrelsen besluttede den 10. juni 2014 i overensstemmelse med forvaltningens indstilling, at fældning ikke kunne tillades. Endvidere blev det besluttet, at såfremt den eksisterende avnbøg ikke er levedygtig 5 år efter ibrugtagningstilladelse, skal der plantes et nyt træ og stilles garanti for udgiften herfor med et beløb på 228.000 kr.

Af en e-mail fra TE's byggerådgiver af 12. juni 2014 til A fremgik følgende:

»... har bygherre d.d. som tabsbegrænsende foranstaltning og for at fremme byggesagen foranlediget besigtigelse af træet af en

fagspecialist for at fastlægge muligheder for beskæring. Samtidigt hermed har landmåler indmålt træet med eksisterende krone og krone efter beskæring, således der kan udfærdiges et præcist grundlag for - - - kommunes stillingtagen til beskæringen. Grundlaget udarbejdes og sendes til - - - Kommune hurtigst muligt for at fremme myndighedsbehandlingen af byggeandragendet. ...«

Den 20. juni 2014 meddelte kommunen byggetilladelse for det resterende byggeri (bygning 1 og 2) og meddelte en frist på 14 dage for garantistillelse angående avnbøgen. Endvidere meddelte kommunen tilladelse til beskæring af avnbøgen i den del af træets krone, der var nærmest de projekterede bygninger.

Ved e-mail af 23. juni 2014 meddelte A til BH, at byggetilladelsen for bygning 1 og 2 først var i kraft, når anfordringsgarantien for avnbøgen var stillet, hvorfor TE anmodede om underretning, når BH havde stillet garantien. Garantien blev stillet af BH under protest, idet BH mente, at garantien var blevet krævet på grund af brug af tunge maskiner over træets rødder.

Af en revideret tidsplan af 2. juli 2014 fremgik, at arbejdet ville blive påbegyndt den 2. juli 2015 med forventet aflevering af erhvervsdelen den 12. januar 2015 og boligdelen den 31. juli 2015.

Den 1. oktober 2014 varslede BH's advokat over for TE krav om dagbod fra samme dato til afleveringsdagen.

Byggeriet blev afleveret den 5. februar 2015, men parterne havde aftalt, at tiden fra den 12. januar 2015 til den 5. februar 2015 ikke berettigede nogen af parterne til økonomiske krav.

De under hovedforhandlingen afgivne forklaringer har suppleret de oplysninger, der fremgår af sagens dokumenter, uden at der er kommet væsentlige nye oplysninger frem i forhold til det, som fremgår af sagens dokumenter.

Voldgiftsrettens begrundelse vedrørende TE's krav

Voldgiftsretten finder, at TE ikke har ført bevis for, at forsinkelsen med BH's sikkerhedsstilling har begrundet forsinkelsen af projektet, og har herved navnlig lagt vægt på e-mailen af 10. januar 2014 fra TE herom.

Voldgiftsretten lægger til grund, at lokalplanen var en del af udbuds- og kontraktgrundlaget, som TE skulle tage i betragtning ved udformningen af projektet og ved indhentelse af myndighedsgodkendelse hertil.

Det fremgik utvetydigt af lokalplanen, at avnbøgen ikke måtte fældes eller beskæres uden tilladelse fra kommunen. Træet var afbildet i lokalplanen, og dets placering var indtegnet på et luftfoto.

Avnbøgen var også indtegnet på den beliggenhedsplan, som indgik i illustrationsmappen, der medfulgte TE's tilbud til BH. Beliggenhedsplanen var udarbejdet af den landskabsarkitekt, som TE havde antaget til at bistå med projektet. Endvidere var TE opmærksom på træets problematiske placering i forhold til projektet, idet det omhandles i TE's byggeandragende, men uden at der blev formuleret nogen ansøgning til kommunen om tilladelse til fældning eller beskæring af træet.

Det findes på den baggrund uden betydning for sagen, at der på den beliggenhedsplan for den fremtidige bebyggelse, som indgik i udbudsmaterialet, og som blev revideret den 3. december 2013, ikke var indtegnet avnbøgen.

Den omstændighed, at det var BH, der ville sørge for at eksisterende bygninger og vegetation blev nedrevet og fjernet, kan ikke forstås således, at BH ville sørge for tilladelse fra kommunen til fældning af avnbøgen, hvilket understøttes af den omstændighed, at TE ikke reklamerede over mangler ved rydningen af grunden før den 14. maj 2014, hvor TE allerede var i gang

med byggeriet trods manglende byggetilladelse.

Det kan på baggrund af hændelsesforløbet fastslås, at det var muligt at opføre byggeriet, således som det var projekteret inden for de byggefelter, som var fastlagt i lokalplanen, ved at beskære træets krone, således som kommunen tillod det.

BH har derfor ikke tilsidesat forpligtigelsen til at sikre et entydigt og klart udbudsgrundlag i relation til avnbøgen. Endvidere har BH ikke tilsidesat forpligtigelsen til at påse, at oplysninger og krav i udbudsgrundlaget ikke var i strid med lovgivningen mv. gældende for ejendommen.

Det var derfor TE, der i overensstemmelse med bestemmelsen i ABT § 13 skulle sørge for nødvendige myndighedsgodkendelser af projektet og dermed også indhentelse af tilladelse til at fælde eller beskære avnbøgen.

Den ansøgning, som blev indgivet den 7. maj 2014, burde således være indgivet af TE senest samtidig med byggeandragendet, som blev indleveret af TE til kommunen den 27. februar 2014 i henhold til fuldmagt fra BH. Ansøgningen af 27. februar 2014 var derfor ikke fyldestgørende.

Endvidere undlod TE at tage initiativer til at bringe forholdet i orden, da kommunens byggesagsbehandler under et møde den 10. april 2014 påpegede problemet. Det var først, da BH blev bekendt hermed den 6. maj 2014, at der var anledning for BH til at indlevere ansøgning til kommunen om tilladelse til fældning, da TE fastholdt, at det var BH's ansvar at søge den tilladelse.

- - - kommune traf den 10. juni 2014 beslutning om, at træet skulle bevares. Det var også BH, der på den baggrund ansøgte om tilladelse til beskæring af træet samt antog et træbeskæringsfirma til at udføre arbejdet. Tilladelsen til beskæring blev givet den 19. juni 2014.

Den omstændighed, at der skulle anvendes et firma med særlig erfaring og viden om træbeskæring, kan ikke begrunde, at

udbudsgrundlaget var mangelfuldt, når det ikke udtrykkeligt var anført, at det kunne blive nødvendigt at anvende fagfolk til fældning eller beskæring af avnbøgen.

Den forsinkelse af byggeriets færdiggørelse, som TE har påstået kan henføres til problemer med avnbøgen, kan som følge af TE's egne forhold ikke begrunde krav mod BH.

Voldgiftsretten lægger til grund, at de øvrige forhold, som gav anledning til drøftelser med kommunen om projektets godkendelse, ikke har haft nogen selvstændig betydning for den samlede sagsbehandlingstid hos kommunen, idet samtlige forhold blev løst inden for kort tid.

Den omstændighed, at der i tidsplanen var en forventning om en byggesagsbehandling på 3 uger, ændrer ikke ved, at der var vedtaget en risikofordeling som omhandlet i ABT 93 § 24, stk. 1, nr. 6, hvorefter BH bærer risikoen for forsinket myndighedsbehandling ud over 30 dage, forudsat at der er indsendt fyldestgørende ansøgning til myndighederne.

Det er på den baggrund TE, der bærer risikoen for den forsinkelse ud over 30 dage, der opstod som følge af den i forhold til avnbøgen ufuldstændige ansøgning til kommunen, som TE indgav til kommunen den 27. februar 2014. TE indgav således på intet tidspunkt, inden kommunen meddelte tilladelse til beskæring af avnbøgen på baggrund af BH's ansøgning herom, egen ansøgning til kommunen om fældning eller beskæring til opfyldelse af TE's pligt til at søge den fornødne myndighedstilladelse. TE undlod således i det hele at tage ansvar for løsning af problemet med træet og dermed at løse den opgave, som TE havde i relation til at indgive fyldestgørende ansøgning om myndighedstilladelse til byggeriet. Det var derfor også TE's risiko, at TE undlod at igangsætte de dele af byggeriet, som kommunen gav tilladelse til den 22. maj 2014. TE undlod endvidere at igangsætte arbejdet, umiddelbart efter at byggetilladelsen af 20. juni 2014 forelå, til

trods for at kravet om sikkerhedsstillelse for genplantning af træet ikke hindrede dette.

TE har som følge heraf ikke haft en stilstandsperiode på 36 dage fra den 8. maj 2014 til den 2. juli 2014, som skyldes BH's forhold.

Parterne er enige om, at de indgik en aftale om forlængelse af fristen for aflevering fra den 12. januar til 5. februar 2015, og som A i en e-mail af 10. februar 2015 kommenterede med en tilføjelse til en e-mail af 30. januar 2015 fra BH's rådgiver med teksten: »Vi fastholder at ønske om at aflevere på torsdag den 5. februar 2015 kl. 13.00, uden krav om dagbod fra BH og ingen økonomiske krav fra TE«.

Der er efter bevisførelsen og herunder de e-mails, som omhandler problemer med byggeriets aflevering på grund af bl.a. utæt tag som følge af stormskade, ikke grundlag for at forstå parternes aftale således, at der af TE kan kræves betaling for vinteromkostninger.

BH's påstand om frifindelse over for TE's påstand om betaling af forsinkelsesomkostninger m.v. tages derfor til følge.

Voldgiftsrettens begrundelse vedrørende BH's krav

Der er i det fælles udbudsmateriale for - - - og BH bestemmelse om dagbod, hvoraf det udtrykkeligt fremgår, at der ved overskridelse af tidsplanen, herunder overskridelse af eventuelle mellemterminer for erhvervsdelen, skal betales en dagbod på min. 18.000 kr. pr. arbejdsdag. Bestemmelsen skal forstås på baggrund af tidsplanens bestemmelse om aflevering af erhvervsdelen den 1. oktober 2014 og en senere afleveringsdag for boligdelen, som havde - - - som bygherre. Begge slutterminer er som udtrykkeligt anført i den aftalte bestemmelse sanktionsgivende.

Der findes på den baggrund ikke grundlag for at anse satsen for dagbod som udtryk for en fællessats for det samlede byggeri, således at satsen skal fastsættes til 38 % af

18.000 kr. svarende til BH's andel af den samlede entreprisesum.

BH's påstand om betaling af en samlet dagbod på 1.188.000 kr. med tillæg af renter tages derfor til følge som nedenfor bestemt.

Under hensyn til de nedlagte påstande og sagens udfald finder voldgiftsretten, at TE til BH skal betale 160.000 kr. (ekskl. moms) i sagsomkostninger til dækning af udgiften til advokatbistand. Omkostningerne forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen betales af TE efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Køb af ejendom solgt med oplysning om, at der ikke kunne forsikres mod svampe, kunne ophæves af køber grundet svampeangreb.

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i U 1990.381 H / Sag I 203/1987

Østre Landsrets dom 19. juni 1987 (14. afd.)

(H. Vollmond, Niels Larsen, Nicolaisen).

Under denne sag, der er anlagt den 9. april 1986, har sagsøgerne Tage Hansen og Tove Johansen nedlagt påstand om, at sagsøgte Birthe Vanghøj tilpligtes at anerkende, at aftale om sagsøgernes køb af sagsøgte af ejendommen matr. nr. 1775 Vigerslev, København, Rosenhaven 11, 2500 Valby, er hævet med rette, at frigive deponering hos ejendomsmægler John Hartkopf kr. 24.000 og hos Privatbanken A/S kr. 17.000 til sagsøgerne med procesrente fra 1. oktober 1985 samt at betale sagsøgerne 16.504,15 kr. med procesrente fra sagens anlæg den 9. april 1986, til betaling sker.

Sagsøgte har nedlagt påstand om frifindelse.

Ved slutseddel af 26. august 1985, med efterfølgende skøde af 27. september 1985, solgte sagsøgte, der havde beboet ovennævnte ejendom gennem en længere årrække sammen med sin nu afdøde mand, ejendommen til sagsøgerne for 562.019 kr.

66 øre. Af den kontante udbetaling på 41.000 kr. blev 24.000 kr. deponeret hos statsautoriseret ejendomsmægler John Hartkopf, medens resten 17.000 kr. blev deponeret i Privatbanken. Overtagelsesdagen var den 1. oktober 1985. Salgsdokumenterne er forsynet med bl.a. følgende klausul:

»Køber er bekendt med, at der ikke kan tegnes forsikring mod angreb af svamp og insekter p.gr.af ejendommens alder og konstruktion. Dette er der taget højde for i bruttoydelse samt prisfastsættelsen.«

Ejendommen blev solgt på grundlag af en sædvanlig salgsoptilling, der bl.a. indeholder følgende klausuler:

»Ejendommen trænger til nogen udvendig istandsættelse samt isoleringsarbejde.«

Samt:

»Svamp- og husbukkeforsikring: Baltica.«

Efter at have overtaget ejendommen og påbegyndt mindre indvendige istandsættelsesarbejder konstaterede sagsøgerne kraftige svampeangreb under gulv og op langs væggene. På grundlag af en indsendt træprøve til mikroskopi konstaterede Teknologisk Institut i en erklæring af 16. oktober 1985, »at undersøgelsen viste, at prøven var angrebet af ægte hussvamp.« I skrivelse af 24. oktober 1985 meddelte sagsøgernes advokat til sagsøgte at sagsøgerne hævdede handlen under henvisning til »at svampeangrebet er særdeles omfattende og at der flere steder er foretaget udbedring/tildækning af angrebene.«

I en af sagsøgerne indhentet erklæring af 28. november 1985 udtaler Teknologisk Institut efter besigtigelse af ejendommen bl.a.:

»- - -

I begge stuer og ved trappe til første sal kunne ses omfattende angreb af ægte hussvamp.

Trappe til 1. sal

Angrebet er ikke endeligt blotlagt, så omfang kan endeligt fastlægges, men et foreløbigt skøn ud fra det tilgængelige er følgende:

Forskallingsbrædder i væg bag vangen er angrebet fra ca. 1½ m over vangen og sandsynligvis helt til gulv.

I rum under repos er hele væggen mod bad inkl. gammelt vindue angrebet.

Udbedring

1. Reparationen bør følge retningslinjer beskrevet i vedlagte Byg-Erfablad om Ægte Hussvamp, hvilket omfatter:
2. Udskiftning af bagvange, trin og stødtrin fra entregulv og op til repos.
3. Udskiftning af repos. Når repos fjernes må det samtidigt nøje undersøges om angrebet har bredt sig videre op i øverste trappeløb.
4. Indervæg (puds, forskalling, pap og slagger) udskiftes til 1 m fra synligt angreb. Det må - når indervæggen er fjernet - undersøges om stolpekonstruktion er angrebet i større omfang end vægforskalling samt om det »nye« gulv også er angrebet.
5. I rum under trapperepos må gammelt vindue mod bad samt dørkarm udskiftes.
6. Halvstensmuren giftbehandles indvendigt (skillevæg mod bad dog på begge sider) i samme omfang som indervæg nedtages. Er svampen ikke synligt trængt om bag paplaget til stolper og etagetag kan giftbehandlingen indskrænkes til at omfatte en flampering og sprøjtning med gift.

Ovennævnte udbedringsomfang må betragtes som foreløbigt og er betinget af, at angrebet ikke har videre udstrækning end der kunne konstateres med den nuværende blotlægning.

Stuer

I NV-stue er gulv og indervæg på ydermure fjernet. Der kunne ses mycelie af ægte hussvamp på fundament fra ca. ½ m efter entre langs resten af nordvæg og hele vestvæg. Specielt på vestvæg kunne ses angreb langt op i stolpekonstruktionen (ved vindue til op over bundkarm og ved skillevæg mod SV-stue op til ca. 2 m fra gulv). Vindue var ikke synligt angrebet, men dette må undersøges nærmere. I indskudsler fra gulvet kunne også ses kraftigt angreb af ægte hussvamp, mens der ikke kunne ses angreb i entregulv via hul under dørtrin.

I SV-stue kan ses angreb af ægte hussvamp i den åbnede del af gulvet, og angrebet fortsætter ind under den uåbnede del. I vestvæg kan ses kraftigt angreb af stolpekonstruktionen og også bundkarm af vindue er angrebet. I SV-hjørne er stolpe synligt angrebet til ca. 15 cm fra etageadskillelse, men en udtaget prøve af den allerøverste del af stolpen viste ved laboratorieundersøgelse »kun« angreb af gul tømmer svamp. I væg mod havestue kan ses angreb i gulv, væg og dørparti. I hjørne mod køkken kan ses angreb op til ca. 1½ m i ydervæg, mens skillevæg tilsyneladende ikke er angrebet. I et område foran havestuedør har gulvet tilsyneladende tidligere været repareret, hvilket også synes at være tilfældet med væg mellem køkken og havestue.

Udbedring

Reparationen bør også her følge retningslinjer i føromtalt Byg-Erfablad om Ægte Hussvamp.

1. Gulvene i de 2 stuer udskiftes helt og fundament/murpiller giftbehandles.
2. Dør mod havestue og vindue i SV-stue udskiftes, mens vindue i NV-stue tages ud og undersøges nøje for angreb. Er der mindste tegn på infektion må også dette vindue skiftes.

3. Indervæg fra havedør til hjørne ved køkken fjernes, og det undersøges om der findes angreb i køkken.
4. Stolper langs ydermurene skiftes og murværk giftbehandles som beskrevet for trappevæg, også i vindues- og dørhuller.
5. Stolpe i SV-hjørne er tilsyneladende kun angrebet af gul tømmer svamp, hvor den støder til etageadskillelsen. Det må dog - når resten af stolpen fjernes - undersøges meget nøje, om angrebet af ægte hussvamp via evt. tap eller bagsiden af stolpe har nået etageadskillelsen. Er der tegn på dette må ca. 1 m² af etageadskillelsen udskiftes. I modsat fald kan det være tilstrækkeligt at efterimprægnerer området, hvor stolpe ender (evt. ved hjælp af trykinjektionsventiler og overfladebehandling med et træbeskyttelsesmiddel baseret på kobbernaphthanat).
6. I køkken bør det nøje undersøges hvorvidt ydermur, skillevæg eller gulv i hjørnet mod stuen er angrebet, og i bekræftende fald må udbedring ske ifølge føromtalt retningslinjer.
7. - - -«

På grundlag af denne erklæring indhentede sagsøgerne tilbud hos et tømrerfirma, der afgav overslag til en pris af 258.396 kr. inkl. moms. Tømrerfirmaet tilføjede: »Jeg gør opmærksom på at dette er et overslag, da opgaven meget vanskeligt lader sig prissætte nøjagtigt, men jeg er gerne til tjeneste med yderligere oplysninger.

- - -«

Den 3. februar 1986 afgav Teknologisk Institut en supplerende erklæring af følgende indhold:

I forbindelse med vor besigtigelse af ovennævnte hus d. 18. november 1985, beskrevet i rapport af 1985.11.28, skal her nærmere redegøres for vore bemærkninger

om formodede tidligere reparationer i SV-stue og væg ml. køkken/havestue.

I SV-stue er en bjælke foran havestuedør udbedret. Bjælken var ikke tilgængelig, så reparationen kunne undersøges nærmere. Bjælken er behandlet med et grønt træbeskyttelsesmiddel (sandsynligvis et kobberbaseret middel). Hvorvidt bjælken før udskiftning har været angrebet af ægte hussvamp eller andre trænedbrydende svampe kan ikke endeligt be-/afkræftes, da det oprindelige stykke tømmer er væk, og det ikke vides hvornår reparationen er udført. En udskiftning af gulvbjælken må dog have haft en årsag, hvilket sammenholdt med behandling med træbeskyttelsesmiddel tyder meget på at bjælken har været angrebet af træødelæggende svamp.

I væg mellem køkken/havestue er synligt tømmer udskiftet med imprægneret træ (imprægneringen er ikke nærmere undersøgt, men er formodentlig en trykimprægnering). Trykimprægneret træ benyttes normalt til meget udsatte konstruktioner eller ved udbedring efter svampeangreb. Dette tyder ligeledes på, at udskiftningen er udført på grund af svampeangreb.«

Inden salgsaftalen indhentede sagsøgte ejendomsmægler et forsikringstilbud fra »Baltica«. Sagsøgerne er først efterfølgende blevet gjort bekendt hermed. Tilbudet, der er dateret den 23. august 1985, har bl.a. følgende indhold:

»- - -

Forsikringen omfatter ikke svampe- og insektskadeforsikring.

- - -«

Tilbudet blev afgivet på grundlag af en bygningsrapport af 21. august 1985, udarbejdet efter besigtigelse af selskabets taksator. Rapporten oplyser bl.a. følgende:

»Betegnelser/anvendelse	Byggeår
Bebygget areal	

Villa. Beboelse ca. 1923 56

- - -

Ejendommen kan forsikres med
nedenstående forbehold

- - -

Svamp - insektskader

- - -

Bemærkninger til forbehold:

A: Er ant. et muret hus på træ-skelet.

Se endvidere supp. bemærkninger.

- - -

Supplerende bemærkninger:

A: Der er foretaget udsk. af stueetagens gulve ca. 20-25 m² parket (årsag ?) og ventilationshuller er 2½ rør, der er for små og er uhensigtsmæssig placeret i fundament.«

Et tilbud fra »Alm. Brand« af 3. september 1985 oplyser, at »insekt- og svampeforsikring kan ikke indtegnes.«

Efter anmodning fra sagsøgerne foretog »Lærerstandens Brandforsikring« i oktober måned 1985 besigtigelse af ejendommen. I besigtigelsesrapport af 15. oktober 1985 udtales, at der ikke kan anbefales forsikring på grund af ægte hussvamp. I en »intern rapport« af 17. oktober 1985 udtaler taksator:

»Blev den 15.10.85 anmodet om at foretage en snarlig besigtigelse, idet der tilsyneladende var problemer med nogle svampeangreb flere steder i huset.

Ved besigtigelsen kunne konstateres et svært angreb af hussvamp (prøve er tilsyneladende sendt til TI via arkitekt som var impliceret før den endelige hushandel kom i stand).

Hussvampen kan konstateres i begge opholdsrum mod sydvest, og endvidere mener jeg at kunne se sporer i nedlagt WC i midte af hus.

Fst. har ryddet vægge og gulve i det nordligste rum og brændt al nedtaget træ. Endnu sidder dog gammelt mycelium tilbage samt enkelte nedbrudte trædele.

I det sydligste af opholdsrummene er det meste af ydervæggen ryddet og ca. 1/3 af gulvet. Størstedelen af nedtaget træ her er ligeledes brændt.

Jeg har anmodet fst. at stoppe alt videre arbejde, og skyndsomt rette henvendelse til advokaten som forestod det juridiske ved hushandlen.

Eksisterende forhold

Ydermure: Udvendig ½ stens mur, indvendig puds på rør og forskalling. I mellemrum stolpekonstruktion som underlag for spredt forskalling.

Gulvkonstruktion: »Krybekælderlignende konstruktioner«. Træbjælkelag oplodset på sten. Beklædning med alm. gulvbrætter. I sydligste rum er flere træbjælker udskiftet for år tilbage. På samme tidspunkt er sandsynligvis udlagt løse leca-nødder. I leca-laget lå tom plast-embalage som har indeholdt svampedræbende middel »kill-it« (til havebrug)

En enkelt af oplodningspillerne bærer præg af at være behandlet med svampedræbende overfladebestrygningsmiddel.

Flere forhold tyder således på, at der tidligere er gennemført svampebekæmpelse.

Der er udlagt nyt gulv i køkken og entre. Det kan ikke fastslås på nuværende tidspunkt om dette er sket p.g.a. »bløde gulve«. Den indvendige træforskalling er ført hele huset rundt, ligesom lofter også er udført med spredt forskalling - svampen kan således have spredt sig vidt omkring.«

Den fundne »kill-it« beholder har fabrikationsdato 2. februar 1968.

I enighed mellem parterne blev der foretaget dækningssalg af ejendommen den 4. marts 1986. Ejendommen blev solgt til et byggeselskab til nedrivning for 450.000 kr.

Der har været afgivet forklaring af Tage Hansen, Birthe Vanghøj og Niels Kirketerp Petersen.

Tage Hansen har bl.a. forklaret, at de besigtigede ejendommen 3 gange inden købet. Ved første besøg bemærkede de intet - bløde gulve eller lignende, der kunne tyde på svamp. Ved andet besøg talte de om mangler vedrørende ydre ting, vinduer og lignende. De foretog ikke nærmere undersøgelse vedrørende svamp, da de fik at vide, at der ikke kunne tegnes svampeforsikring på grundlag af husets alder og konstruktion. På foranledning af deres daværende advokat foretog de en 3. besigtigelse sammen med en arkitekt, som advokaten havde anbefalet. Denne foretog en almindelig undersøgelse af huset, men bemærkede ikke noget om svamp. Lige før de skulle gå, sagde han: »Hov, det panel ser ikke så godt ud.« Han løftede også tæppet ved havedøren og langs væggen. Der var noget »blødt«. Men hans konklusion var, at det nok skulle udbedres, men det var ikke noget presserende. Da de havde overtaget huset, gik de igang med at gøre det klar til indflytning. Herunder tog de det defekte panel væk. Det førte til at »bagvæggen« simpelt hen »skred ned«. De opdagede hurtigt herefter »at hele stuen var fyldt med svamp«. Da de fjernede tæpperne på gulvet »fandt de« en krydsfinerplade, der dækkede et »hul ned til jorden«. Deres advokat havde frarådet købet bl.a. på grund af den manglende forsikring og havde insisteret på i hvert fald besigtigelse med en sagkyndig, som det skete. De var godt klar over, at huset havde mangler, bl.a. panelet og som nævnt gulvet langs væggen, men det lå helt uden for deres forudsætninger, at hele huset i virkeligheden var gennemsyret af ægte hussvamp. »Kill-it«-svampespraydåsen fandt de under gulvet.

Niels Kirketerp Hansen, der var taksator for »Lærerstandens Brandforsikring« i sagen, har bl.a. forklaret, at han skønner, at de af ham nævnte reparationer er foretaget for ca. 20 år siden. Omkostningerne ved reparation af huset til beboelse kan skønsmæssigt ansættes til mellem 500.000 kr. og 1 mill. kr.

Birthe Vanghøj har bl.a. forklaret, at hun, der overtog ejendomsretten til huset efter hendes mands død i 1982, først forsøgte at sælge huset til nedrivning, men af det byggeselskab, hun var i forbindelse med, fik at vide, at hun nok kunne få lidt mere for det ved at sælge normalt. Hun har ikke viden om, at der var svamp i huset, og der er - hende bekendt - ikke konstateret svamp, medens de har boet der. Badeværelset blev ombygget i 1963/64, køkken og entré moderniseret i 1981/82. Hun har ikke haft med ombygningen at gøre. Tæpperne på gulvene er lagt på af dem, men hun har ikke kendskab til finérpladen og hullet i gulvet eller de andre udbedringer, der er konstateret foretaget.

Sagsøgernes tidligere advokat, Carl-Eric Falbe-Hansen, har ikke afgivet forklaring i landsretten, men har i en skrivelse af 6. maj 1987 om handlingsforløbet indhentet af sagsøgernes advokat bl.a. skrevet:

»- - -

Ifølge min kalender mødte Tage Hansen - vist nok sammen med Tove Johansen - på mit kontor efter forudgående aftale torsdag den 22. august 1985 - - -

- - - Jeg husker ganske tydeligt, at vi kom ind på husets vedligeholdelsesstand - antagelig som følge af oplysningen i salgsopstillingen om, at »ejendommen trænger til nogen udvendig istandsættelse samt isoleringsarbejde« - og at jeg på baggrund af klienternes beskrivelse af husets tilstand, herunder en oplysning om, at det ikke kunne forsikres mod svampe- og insektangreb frarådede disse at købe ejendommen.

- - - insisterede jeg på, at disse inden købet i hvert fald bekostede, at ejendommen blev gennemgået af en professionel bygningskyndig - - -

- - - fredag, den 23. august 1985 - ringet op af Tage Hansen, som ifølge mit skriftlige referat af samtalen oplyste, »at arkitekt Per Søgaard har besigtiget huset og sagt god for det. De ønskede derfor at købe.«

- - - øjeblikkelig telefonisk kontakt med arkitekt Søgaard Nielsen - - -

- - - intet skriftligt referat af denne samtale, men ifølge min erindring sagde arkitekten, at huset trængte til en del istandsættelse, hvilket klienterne havde fået orientering om. Jeg mener, at husets gulve blev fremhævet som udskiftelige.

- - -

Den 2. oktober 1985 ringede enten Tage Hansen eller Tove Johansen mig op og sagde ifølge mit skriftlige referat af samtalen, at »råd- og svampeangrebene ved huset var betydeligt mere omfattende end oprindeligt forudsat. De havde nok været klar over, at gulvet skulle udskiftes, men de havde ikke regnet med, at også væggene skulle udskiftes. Der var i øvrigt et hjørne af gulvet, som var faldet ned og som sælgeren havde holdt skjult ved at lægge en plade over og herover et væg- til vægtæppe. Han ville drøfte sagen teknisk med Søgaard.

Et par dage efter besigtigede jeg selv huset og har vedrørende mine iagttagelser noteret følgende:

»Diverse kraftige svampe- og rådgreb under gulv og op langs væggene. Flere bærende lodrette bjælker er fuldstændig rådnet væk. Det samme gælder visse af gulvbjælkerne. Visse af gulvbjælkerne synes omvendt at være udskiftet på et eller andet tidspunkt.

Under gulvet er der mellem bjælkerne fundet en dåse »kill-it« med svampemiddel fra 1964, hvilket kunne tyde på, at der modsat sælgerens oplysninger har været svampeangreb i hvert fald i

gulvkonstruktionen i stuerne i sælgers og hendes mands ejertid.

I væggen i stuen ud mod den overdækkede terrasse har der ligeledes vist sig svampeangreb og det må befrygtes, at angrebet har bredt sig ind i det moderniserede køkken.

I det gamle toilet har der ligeledes i væggen vist sig svampeangreb og det må befrygtes, at dette også har et større omfang end det umiddelbart kan ses.«

- - -

Sagsøgerne har gjort gældende, at ophævelsen af købet har været berettiget, da huset led af en væsentlig mangel, som, uanset der ikke har været foretaget syn og skøn, efter de tekniske oplysninger om svampeangrebets art og omfang må anses for utvivlsom. Sagsøgerne var naturligvis klar over, at huset trængte til istandsættelse, men det blev udbudt og solgt og købt til beboelse. Det viste sig, at det var uanvendeligt hertil. Det lå naturligvis helt udenfor sagsøgernes forudsætninger. Sagsøgerne har ikke haft nogen viden om det voldsomme og alvorlige svampeangreb. Det må derimod sagsøgte - i hvert fald »gennem« hendes afdøde mand have haft. Det ses af de konstaterede reparationsarbejder, fundet af »kill-it«-dåsen, hullet i gulvet, som sagsøgte må have haft kendskab til. Det er også bemærkelsesværdigt, at sagsøgte først forsøgte at sælge huset til nedrivning, at »Baltica«-rapporten ikke blev oplyst overfor køberen, og at den indeholder oplysninger, der intet har at gøre med den begrundelse, som blev opgivet overfor køberne om »alder og konstruktion«. Sagsøgte har tilsidesat sin loyale oplysningspligt.

Sagsøgte har gjort gældende, at der ikke har været grundlag for at hæve købet. Når man »tænker på at min klient er kvinde, og som sådan lægmand, kan man ikke bebrejde hende, at hun ikke har haft nogen viden om svampeangreb eller tidligere reparationer«. Baltica's rapport konstaterer ikke, at der er tale om svamp. Sagsøgerne har erhvervet

en ejendom fra tyverne. Der blev taget forbehold om, at prisen var ansat under hensyn til, at der ikke var svamp- eller insektforsikring. Det blev oplyst, at ejendommen trængte til udvendig vedligeholdelse og isolering. Det ses af Falbe-Hansens udtalelse, at sagsøgerne havde viden om svamp. Det følger også af konstateringen omkring panelet og gulvet langs væggen under besigtigelsen sammen med arkitekten. Sagsøgerne kan derfor ikke efterfølgende fortryde handlen, fordi der konstateres svamp.

Landsretten skal udtale:

Efter bevisførelsen findes det godtgjort, at ejendommen var angrebet af svamp af en art og i et omfang, der gjorde den uanvendelig til beboelse. Efter det oplyste om parternes kendskab til ejendommens stand har sagsøgerne vel måttet være forberedt på nødvendigheden af reparations- og udbedringsarbejder, men ikke at ejendommen var totalskadet på grund af svampeangreb, som sagsøgte må bære risikoen for. Der gives derfor sagsøgerne medhold i de nedlagte påstande.

- - -«

Sagsøgte betaler 15.000 kr. i sagsomkostninger til sagsøgerne.

Højesterets dom.

Den indankede dom er afsagt af Østre Landsret.

I pådømmelsen har deltaget fem dommere: P. Christensen, Funch Jensen, Weber, Kiil og Marie-Louise Andreasen.

Appellanten har gentaget sin frifindelsespåstand.

De indstævnte har påstået stadfæstelse.

Til brug for Højesteret er der afgivet nye forklaringer, herunder af arkitekt Per Søgaard Nielsen og advokat Falbe-Hansen.

Af de grunde, der er anført af landsretten, og idet det, der er fremkommet til brug for Højesteret, ikke kan medføre et andet resultat, stadfæster Højesteret dommen.

Thi kendes for ret:

Landsrettens dom bør ved magt at stande.

I sagsomkostninger for Højesteret betaler appellanten, Birthe Vanghøj, 15.000 kr. til de indstævnte, Tage Hansen og Tove Johansen.

De idømte beløb skal betales og dommen i øvrigt efterkommes inden 14 dage efter afsigelsen.

Kan man ved at udbedre mangler igen og igen lade forældelsesfristen løbe ud?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2017.538 /Anke 16. afd. B-0104-15 og B-0105-15

(Annette Dellgren, Karen Foldager og Michael Klejs Pedersen (kst.))

Laban Arkitekter A/S (advokat Michael Kjær Lauritsen, København) mod 16 huskøbere (advokat Jeppe Svenning, Aarhus) og Sunds Murerfirma A/S (advokat Jesper Frank Laursen, Viborg) mod 16 huskøbere (advokat Jeppe Svenning, Aarhus) og Laban Arkitekter A/S (advokat Michael Kjær Lauritsen, København)

Retten i Hernings dom af 6. januar 2015 BS 7-169/2014

Sagens baggrund og parternes påstande

Sagen vedrører spørgsmålet om, hvem der er ansvarlig for problemer med facadebehandlingen på en række nybyggede ejendomme på Fuglsang Næs og andre problemer på bygningerne.

Sagsøgerne købte deres ejendomme af bygherren, Jyske Bolig A/S, der efterfølgende er gået konkurs. Det var sagsøgte, Laban Arkitekter A/S, der projekterede byggeriet og var tilsynsførende. Sunds Murerfirma A/S havde murerentreprisen som fagentreprise.

Efter sagsøgerne var flyttet ind, begyndte der at forekomme afskalningskader på

facaderne, der var vandskurede. Endvidere var der revner i murværk og sokkel. Endelig har der vist sig fugtproblemer som følge af en fugtspærre, der var behæftet med mangler.

Der har været afholdt syn og skøn.

I sagen er der navnlig spørgsmål om, hvorvidt sagernes krav er forældet, og om de har reklameret rettidigt. Endelig er der spørgsmålet om, hvorvidt der er grundlag for at rejse erstatningskrav mod de sagsøgte, da der er enighed mellem parterne om, at sagsøgerne kun kan rejse erstatningskrav efter dansk rets almindelige erstatningsregler.

Sagsøgerne har nedlagt påstand om, at de sagsøgte tilpligtes in solidum til sagsøgerne at betale 976.250 kr. med tillæg af procesrente fra sagens anlæg, subsidiært, at sagsøgte 1, Sunds Murerfirma A/S, tilpligtes at betale det samme og mere subsidiært, at sagsøgte 2, Laban Arkitekter A/S, tilpligtes at betale det samme.

Sagsøgte 1 har nedlagt påstand om frifindelse subsidiært frifindelse mod betaling af et mindre beløb. Overfor sagsøgte 2's friholdelsespåstand påstås frifindelse, subsidiært at sagsøgte 2 skal friholde sagsøgte 1 i det omfang, sagsøgte 1 måtte blive pålagt at betale erstatning til sagsøgerne.

Sagsøgte 2 har nedlagt påstand om frifindelse subsidiært frifindelse mod betaling af et mindre beløb. Overfor sagsøgte 1 nedlægges særskilt påstand om, at sagsøgte 1 skal friholde sagsøgte 2 i det omfang, sagsøgte 2 måtte blive pålagt at betale erstatning til sagsøgerne.

Sagsøgernes påstand er opgjort således:

Afskalninger, jf. skønserklæring spg. 1	kr. 600.000,00
Revner i murværket, jf. skønserklæring spg. 2	kr. 75.000,00

Mangelfuld fugtspærre, skønserklæring spg. 4	jf.	kr. 100.000,00
Revner i sokkel, skønserklæring spg. 3	jf.	kr. 6.000,00
I alt		kr. 781.000,00
Moms heraf		kr. 195.250,00
I alt inklusive moms		kr. 976.250,00

Oplysningerne i sagen

Denne dom indeholder ikke en fuldstændig sagsfremstilling, jf. [retsplejelovens § 218 a, stk. 2](#).

Sagsøger, Hanne-Mette Christensen, forklarede, at hun er eksportchef i et firma, der sælger maskiner til forarbejdning af fisk. Hun købte ejendommen den 16. november 2007. Hun havde set på ejendommen, der lå perfekt og så flot ud både udvendigt og indvendigt. Der var heller ikke noget at bemærke på de øvrige bygninger i bebyggelsen. Det så flot ud.

Da hun efter nogen ejertid konstaterede en del mangler blandt andet på det udvendige, kontaktede hun advokat Søren Thygesen. Hun havde forinden kontaktet Jyske Boliger, men mente, at der skete for lidt. Med hendes job med mange rejsedage, kunne hun ikke følge op på sagen. Søren Thygesen skrev brevet af 27. november 2008 (ekstrakten s. 93) om de mangler, der skulle laves. Der blev holdt et møde hos afhørte den 7. januar 2009 som opfølgning på brevet. Derefter blev facadebeklædningen lavet igen af Sunds Murerfirma, og det blev pænt. Hun var godt tilfreds. Hun havde ingen mistanke om, at der var noget alvorligt galt. Hun troede kun, at det var småfejl, der skulle rettes.

Manglerne kom igen, og det så endnu værre ud med fugten i facaderne. Der blev holdt et møde 2. juli 2010 med Henning Kristensen fra bygherren og Carsten Rokkjær fra Sunds Murerfirma A/S, og de gennemgik alle husene. Rokkjær var enig i, at det ikke så godt ud, og at han havde en opgave med at

få det udbedret. Han ville nok ikke lave det straks, men afvente bedre vilkår. Det var noget med, at arbejdet var udført på et tidspunkt, hvor det var for vådt. Hun blev beroliget og var overbevist om, at det ville blive lavet. Senere skrev Rokkjær, at det kun var kosmetisk, men der blev vist ikke talt om dette under mødet. Han sagde, at »han ikke var færdig her« og ville lave det på et tidspunkt. Hun er ikke sikker på, hvornår han ville gøre det. Jyske Bolig var også med. Hun tænkte »fint det skal nok blive ordnet«.

De revner, der omtales i referatet fra mødet den 7. januar 2009 (ekstrakten s. 97), var indvendige i badeværelset ind til naboens soveværelse. Hun fik oplyst, at det skulle sætte sig, og det blev repareret flere gange.

Hun modtog ikke materiale om, hvordan de skulle vedligeholde facaderne, og de fik heller ikke besked på, at de skulle gøre noget.

Der begyndte at komme revner i starten af 2008, og de andre mangler kom i løbet af 2008 som beskrevet i advokatens brev.

Sagsøger, Søren Vassard, forklarede, at han laver computersoftware til banker og har gjort det i 20 år. Han overtog ejendommen den 15. oktober 2008. Boligerne så rigtig fine ud, inden han købte. Det udvendige var der absolut ingen problemer med. Der var et par småting indvendigt. Han havde set alle husene, inden han købte. Han kan garantere, at der ikke var afskalninger på det hus, han købte. Han havde ikke købt, hvis der var mangler.

Der gik en måned, og frosten var sat ind. Der var skallet puds af ved et par vinduer og langs taginddækningen. Han reklamerede straks. I foråret 2009 kom Carsten Rokkjær eller rettere et par af hans murere. Han viste dem en revne ved carporten. Da han kom hjem fra arbejdet, var afskalningerne og revnen lavet, og der var intet at se.

Han skrev en mail til Henning Kristensen (ekstrakten s. 104), da der igen var faldet puds af i efteråret 2009, efter det var blevet frost. Han havde fået oplyst, at det var bagateller, som mureren ikke ville bruge tid på. Derfor sendte han denne mail. Han skrev, at der hver vinter var kommet afskalninger, og derfor måtte fejlen have været der, siden husene stod færdige. Efter han sendte mailen, kom der et møde i stand i juli 2010 - han husker ikke datoen. Arkitekten og mureren var inviteret, men arkitekten kom ikke. Det var måske også OK, da det var en mureropgave at udbedre fejlen. De gik rundt og så på husene. De var trætte af sagen, da mureren tidligere havde udbedret, uden at det hjalp. Der startede en syns- og skønssag på et af de andre huse. De ville gerne sikre sig, at hvis der dukkede noget op under skønssagen, ville de gerne omfattes af dette. De talte derfor om, hvorvidt de for en sikkerheds skyld også skulle starte en skønssag. Rokkjær sagde, at han ville efterleve det, der kom frem, så de skulle ikke bruge omkostninger på en ny skønssag. Han ville selvfølgelig udbedre fejlene på alle husene, men Rokkjær ville se, hvad der var galt. Afhørte blev beroliget, også fordi han havde set, at det tidligere bare havde været en dags arbejde, hvorefter alt så flot ud. Han havde i 2010 ingen idé om, at der var noget helt galt. De havde pudset ved vinduerne og tagdækningerne først for at kunne lukke husene, så det havde nok været for vådt, da det blev pudset. Det var ikke ved alle vinduer, der var afskalninger.

Over en række år er der også kommet misfarvninger, så det hvide er nu afløst af en gråsort farve, og det ser forfærdeligt ud. Der blev på et tidspunkt indkaldt til 5-årsgennemgang, men den blev aflyst dagen før, da Jyske Boliger gik konkurs. Advokaten prøvede senere at lave en 5-årsgennemgang med arkitekten om det udvendige. De måtte ikke se resultatet, og senere fik de oplyst, at det var, fordi boet ville rejse krav mod mureren, som de ikke ville få andel i.

Der kom altid afskalninger i frostperioder. Han har ikke vedligeholdt facaderne og har ikke modtaget nogen vejledning om, hvad han skulle gøre. Han mente ikke, at der skal foretages noget.

Sagsøger, Jeppe Funk Kirkegaard, forklarede, at han er ingeniør og er ansat som projektleder ved Siemens. Han overtog ejendommen for 3,5 mio. kr. den 1. august 2009. Der blev solgt 2 huse inden for 14 dage, men han tror, at han købte det sidste. Han gik gennem husene med sin svigerfar, der er tømrer. Der var ingen problemer, og det så pænt ud. I løbet af vinteren 2009/10 begyndte pudsen af falde af vinduesfalsene og ved taginddækningen. Man kunne se de røde sten. Der var et felt på 2 x 2 meter ud mod vejen, hvor pudsen faldt af. De mente, at området havde været fugtigt på det tidspunkt, hvor det blev pudset, og at det var det, der gav problemer. Feltet på de 2 x 2 meter var vist en prøve, mureren havde lavet. Han talte med naboerne, og de fortalte, at det før var blevet rettet, så det så fint ud. Han nævnte det over for Jyske Boliger, der beroligede ham med, at det var småting, og det ville blive lavet.

Der var et møde i sommeren 2010, som han deltog i. Det var ham og Søren, der fik mødet i stand den 2. juli 2010. Der var velvillighed fra Jyske Boliger og Rokkjær. De talte om at anlægge separate skønssager, men blev beroliget, da Rokkjær ville efterleve resultatet af det syn og skøn, der blev lavet.

Han kan ikke huske præcis, hvornår pudsen faldt af, men det var i en periode med frost. Han så i foråret 2010 en udvendig revne. Der var også mindre indvendige revner, som han forventede udbedret ved 5-årsgennemgangen.

Han har ikke gjort noget for vedligeholdelse. Han har korresponderet med Jyske Boliger efter mødet den 2. juli 2010, men inden konkursen. Det var for at få dokumentation om reparation og vedligeholdelse, og han fik noget fra Jyske Boliger.

Carsten Rokkjær forklarede, at han har været murermester i godt 30 år. Han har også beskæftiget sig med organisationsarbejde og byggeteknik. Der findes en sagsbeskrivelse og to almene beskrivelser med de materialer, de skulle anvende. I materialebeskrivelsen ekstrakten s. 206 står der angivet et Maxit-produkt, men der findes kun et tyndpudsprodukt, der kan anvendes. Når man taler om facadebehandling skal man placere ejendommen i en af tre miljøklasser: passiv, moderat og aggressivt miljø. På det produkt, han skulle anvende stod der på posen, at det var til moderat miljø. Han mente, at ejendommene var i et aggressivt miljø, så han kontaktede byggeledelsen, Anita Hermansen, men hun ville ikke acceptere merudgiften til et dyrere produkt. Det fik han oplyst på et byggemøde, selvom det vist ikke står i et referat. Han ved ikke, hvem hun talte med, inden hun kom med svaret om, at han skulle bruge det, der stod. Det var heller ikke sådan, at man ikke kunne bruge det anviste. Det var nok økonomien, idet han skrev dette i et brev til bygherren jf. ekstrakten s. 101. Han var lidt betænkelig ved det anviste produkt. Han tænkte dengang ikke på at afskrive sig ansvaret. En mail, Anita Hermann sendte til ham (ekstrakten s. 86), bekræftede hans betænkeligheder. Han svarede nok Anita, at hun skulle se det på Maxit's hjemmeside, men det skrev han ikke. Han har talt med en konsulent fra Maxit.

Forevist ekstrakten s. 90-91 forklarede han, at han mente, at der skulle vedligeholdes på produktet, og derfor lavede han dette dokument. Hvis ikke der blev vedligeholdt, ville facaderne nok blive misfarvede. Noget af murværket blev filtset, mens stenene var for våde. Det var omkring vinduesfalsene og tagkanten samt et prøvestykke. Det var en meget våd periode. Bygherren ønskede dog husene lukket. Det blev oplyst på byggemøderne, hvor bygherren og byggeledelsen var til stede.

Der blev brugt en Maxit-tyndpuds i farven 1002-Y. Den er ikke sammensat KC

88/12/270. Han ved ikke, hvorfor skønsmanden mener, at det er en finpuds med den nævnte sammensætning, der er anvendt. Han har rester af det produkt, der er anvendt. Man gemmer altid lidt materialer til reparationer, så derfor gemte han 10-15 poser med pudset. Siden er det hele røget ud undtagen en enkelt pose. Der står ikke på posen, hvordan den er sammensat. Produktet laves i dag af Weber, og de oplyser sammensætningen.

Der findes ikke andre tyndpuds i den nævnte farve.

Aflleveringen skete i 2007, uanset at der i afleveringsdokumentet ekstrakten s. 85 står 2006. Det må være en skrivefejl.

Omkring 1 -årsgennemgangen begyndte reklamationerne at komme med afskalninger. Der var måske også en enkelt revne, men de tog til senere. Betonelementer kan svinde op til 2-4 år efter monteringen. I dag vil man indlægge en blød fuge mellem de to stykker murværk - det faste mod det ophængte - for at undgå revner. Der var ikke tegnet en sådan blød fuge. Forevist sit brev til bygherren ekstrakten s. 101 forklarede han, at han skrev om en fejl med en skæv bruseniche. Han sendte dog også brevet som en stopklods på facadebehandlingen, da han ellers skulle reparere facader de næste 20 år. Han tog den første reparation ud fra et forretningsmæssigt synspunkt; man skal være gode venner med andre. Han ville dog ikke blive ved. Vedrørende afhjælpning af vandindtrængning har de afhjulpet problemet på 4 tagterrasser på 2 huse, dels nr. 15 og dels nr. 17.

Han deltog i mødet i juli 2010. Han har hele tiden haft intentioner om at udbedre fejl, så det har han også tilkendegivet under mødet. Han ville afvente resultatet af det syn og skøn, der var på vej, for at se, om det var hans ansvar. Han fortalte ikke om sit brev til bygherren ekstrakten s. 101, der var sendt kort før mødet. Der var afskalninger rundt langs kanterne, og der var områder, der var

helt grønne af alger. Det var efter hans opfattelse ikke den helt store opgave at udbedre. Det kunne holdes, hvis man efterbehandlede murene. Han husker ikke, hvad han præcis sagde til ejerne.

Forevist ekstrakten s. 89, en artikel i Erhvervsbladet, bekræftede han, at han også her nævnte de store regnmængder.

Ved reparationerne brugte han den samme mørtel. Det er det nemmeste for at ramme farven, og det rigtigste er at bruge den samme mørtel. Man kan dog aldrig ramme farven så præcist, at man ikke kan se reparationer.

Det er ikke første gang, at arkitekter i materialebeskrivelser skriver om noget, der ikke findes, og laver småfejl. Der skulle bruges en udvendig tyndpuds, og det brugte han.

I 2008 og 2009 husker han ikke, om der var snak om, at der var brugt en forkert mørtel. Han skrev dog ikke om det.

Revnerne i soklerne er svindrevner, som han skal udbedre. Revnerne i murværket som følge af svind i betonelementerne kommer også ofte. Det er ikke et stort problem. Var de til stede ved 5-års-afleveringen, havde han udbedret dem. Revnerne ved det ophængte murværk er der ingen, der har ansvar for.

Christian Isager forklarede, at han har haft tegnestuen Laban Arkitekter som medejer siden 2006. Han kom først ind i sagen, da den var startet, men det var andre, der havde hovedansvaret. Han hørte første gang om afskalninger i 2012. Han havde hørt om de grønne facader, men var ikke inde i sagen. Hans første indskydelse var, at det nok var klimaet, der var årsagen. Han havde ikke forestillet sig, at det var noget med pudningen.

I byggematerialet beskriver de materialer, og håndværkerne skal anvende tilsvarende

materialer. Mange gange spørger håndværkerne, inden de skifter til et andet fabrikat. Murerne er dygtige til at finde de rigtige materialer. En murer ville aldrig vælge en finpuds med den formel, der står beskrevet (ekstrakten s. 206), uden en ordentlig ansvarsfraskrivelse. Som det står beskrevet, bør mureren komme tilbage og sige, at han er forvirret. En murer vil altid vælge en tyndpuds og ikke en finpuds, der kun er til indvendigt brug. Hvis en håndværker kommer med en ansvarsfraskrivelse, vil det blive taget meget alvorligt. Det er dog ikke noget, de oplever dagligt.

Han var ikke en del af tilsynet. Det var Anita, der førte tilsynet. Omfanget aftales fra sag til sag med bygherren. Der laves en tilsynsplanlægning. Man kan ikke sige noget præcist om, hvorvidt tilsynet kontrollerer, om mureren bruger den rigtige mørtel. Der kan dog være krav om efterfølgende dokumentation for, at det rigtige produkt er anvendt.

Christian Würts forklarede, at han er bygningskonstruktør og ansat ved Laban Arkitekter. Han blev ansat marts 2006 og kom først ind i denne sag i 2013. Han hørte om sagen, kort før han deltog i syns- og skønsforretningen i 2013. Han tænkte, at enten var det noget fra naturen, eller der var anvendt noget forkert, eller et produkt var brugt forkert. De har i flere omgange skiftet mørtel og andre materialer. Det skete, når mureren kom og spurgte, om ikke det var bedre eller billigere at bruge et andet produkt. Han har aldrig oplevet, at en murer har anvendt et indendørs produkt udendørs. Man skal nå målet på den mest fornuftige måde. Farven skal dog fastholdes. Han har under sagen hørt om, at der har været forvittringer i området. Der var problemer med en nabobebyggelse. Det var dog ikke noget tilsvarende, der var problemet.

Anita Bentzen forklarede, at hun tidligere hed Anita Hermann. Hun er i dag projektleder i et andet arkitektfirma i Herning. Hun var frem til 2008 ansat i Laban,

hvor hun var byggeleder. Hun skal som byggeleder stikprøvevis sikre, at tingene bliver lavet rigtigt. Der vil efter ibrugtagning altid være småting, og det var der også i dette byggeri. Problemer kan lyde små i starten og senere udvikle sig.

Der var fra starten ikke rigtig tilfredshed med overfladen af facaderne, der ikke stod i den helt rigtige farve og struktur. Det var beboerne, der klagede. Det var en anden overflade end naboejendommene. Hun husker ikke specifikt, hvad de talte om.

Mens de byggede, talte de om at ændre vandskuringsmørtelen. Rokkjær var i tvivl om miljøet og ville skifte til betonfilt, der var bedre i et aggressivt miljø. Hun husker ikke den præcise ordlyd af hans indvendinger. Hun huskede, at han ikke ville vandskure i efteråret, for så ville han ikke tage ansvaret. Det endte dog med, at de skulle vandskure sent på efteråret, og det havde været meget vådt. De endte med at vandskure i april og maj til stor fortrydelse for bygherren. Han har ikke sagt, at han ikke ville tage ansvaret for det materiale, der var beskrevet. Hun bad om en pris på hans alternative materialer og fik det. Hun forelagde det for bygherren, men Henning Kristensen mente, at det var for dyrt. Hun gik derfor tilbage til Rokkjær og sagde, at det ville bygherren ikke betale for. Hun huskede ikke, hvad han svarede.

Til den vinduestype, der var valgt, skulle der vandskures ved vinduesfalsen og langs tagkanten. Det var ikke muligt at vandskure her efter monteringen af vinduerne. Det blev besluttet på et byggemøde, hvor Jyske Boliger også var til stede, at der skulle vandskures ved vinduerne og langs taget i efteråret uanset, at det var vådt. Det var nok hende, der sagde, at de skulle vandskure i vinduesfalsene, men det var en fælles beslutning.

Forevist ekstrakten s. 206 forklarede hun, at hun ikke havde ansvaret for projekt materialet eller var med til at udarbejde det. Hun havde tilsynet med

byggepladsen og kom der ofte. Hun husker ikke, om hun har kontrolleret det materiale, mureren anvendte til vandskuring. Hun fik kvalitetssikringsmaterialet efterfølgende. Muligvis har hun i den forbindelse fået kopi af murerens fakturaer, men hun husker det ikke. Hun har ikke set den drifts- og vedligeholdelsesplan, Rokkjær udarbejdede.

Forevist ekstrakten s. 86 bekræftede hun, at hun har sendt denne mail. Hun husker ikke, hvad hun undersøgte og husker ikke, hvad det er for produkter, der skrives om. Det kan dreje sig om flere ting og behøver ikke at være noget med tyndpuds til vandskuring.

Skønsmand Keld Egholm forklarede behørigt formålet, at når han i den første skønserklæring skrev, hvilket materiale der er anvendt til filtsning, er det en oplysning fra den tidligere skønssag, hvor han fik oplysningen. Han husker ikke, om mureren var til stede, da oplysningen blev givet.

Ekstrakten s. 193, svar på spørgsmål BB: Der er store afskalninger mest på de ubeskyttede og mindre på de beskyttede flader. Der er dog misfarvninger og skimmel på alle flader. Når han ser på fladen i lup, kan han se, at den er meget ujævn med store sandkorn og forvitret i overfladen. Det tyder på, at det er en svag mørtel. KC 88/12/270 er en svag mørtel og ikke egnet til udendørs brug på grund af det store indhold af kalk og ringe indhold af cement. KC 50/50/490 er mere egnet, men ikke egnet til særligt udsatte miljøer. Efter deklarationen er den kun egnet til moderate miljøer. Den kan bruges udendørs i et beskyttet miljø. Den er ikke egnet på det aktuelle byggeri med to etager og uden udhæng. Han ved ikke, hvilken mørtel der faktisk blev anvendt. Ingen af mørteltyperne er egnet til dette byggeri. Der vil være bygningsdele, der er udsat for et aggressivt miljø. Man ved ikke, om det ville være skallet af, selvom det var blevet vandskuret, når stenene havde været tørre. Man kunne ikke forhindre afskalning ved vedligeholdelse med hyppigere maling, men det var nok begrænset noget. Jo svagere mørtel, jo flere

afskalninger vil der komme. Når han i lup ser på pudslaget, ser det ud til at være en svagere mørtel end KC 50/50/490, men skal det afklares endeligt, skal der laves en analyse. Analysen koster i omegnen af 6.000 kr. plus moms.

Ekstrakten s. 119: Prisen på de 600.000 kr. er for en rengøring af alle facader og en ny filtsning. Først efter sandblæsning kan man tage stilling til, hvor meget der skal omfuges. Erfaringen viser dog, at der næsten altid skal omfuges, men det kan godt blive både dyrere og billigere. Han har aldrig set en sag, hvor der ikke var noget, der skulle omfuges. Det kan blive både 100.000 kr. dyrere og 100.000 kr. billigere.

Ekstrakten s. 120: Afsnittet »revnedannelserne i overgangen« er ikke det samme som det ovenfor beskrevne. Det drejer sig om en bestemt revnedannelse. Revnedannelsen i 13A er også en helt ny problemstilling.

I 2006 anvendte man de bløde fuger, men ikke konsekvent ved ophængte elementer. Det var en vurdering fra sag til sag, om der skulle lægges en blød fuge ind. Det skal fremgå af tegningerne og eller beskrivelserne, hvis teknikerne kræver dette. De skønnede omkostninger på 75.000 kr. er fordelt på de forskellige fuger, der er forskellige fra bygning til bygning. Afhjælpning af afskalningerne er ens fra hus til hus.

Han har ikke konstateret vandindtrængen bortset fra et soveværelse på 1. sal. Der var tegn på, at der var vand imellem de to fugtspærrer. Om vandet var det, han havde hældt ind, eller det var regnvand, ved han ikke. Han konstaterede spor efter tidligere vandindtrængen. Man kan ikke se på fugtstriber, hvor gamle de var. Der var også malet hen over striberne, og så var der kommet nye striber.

Parternes synspunkter

Parterne har i det væsentlige gjort det gældende, der er anført i deres påstandsdokumenter.

Sagsøgerne har i deres påstandsdokument gjort følgende gældende:

1. Ad forældelse

Det bestrides, at kravet er forældet, idet Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke på overtagelsestidspunktet konstaterede eller burde have konstateret skaderne på ejendommen.

Det er Sunds Murerfirma og Laban Arkitekter, der har bevisbyrden for, at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. konstaterede eller burde have konstateret forholdene på overtagelsestidspunktet, og denne bevisbyrde er ikke løftet. Til støtte for at kravet ikke er forældet, foretog Sunds Murerfirma i 2008 og 2009 mindre reparationer på murværket i samråd med Laban Arkitekter. Selv om Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke har haft kendskab til årsagen, så medfører udbedringerne suspension af forældelsesfristens begyndelsestidspunkt, idet Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke burde vide, at udbedringsforsøgene ville mislykkes. Idet Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke burde være bekendt med fordringen mod Sunds Murerfirma på dette tidspunkt, skal forældelsesfristens begyndelsestidspunkt ikke regnes fra hverken 2008 eller 2009.

I sommeren 2010 opstod problemerne med murværket på ny. Det fremgår imidlertid af sagens bilag H, at Sunds Murerfirma denne gang ikke ville foretage udbedring, og at det skulle udskydes til 5-årsgennemgangen. Som følge heraf reklamerede sagsøgerne til Jyske Bolig A/S den 21. juni 2010, jf. bilag 12. Reklamationen blev - som det fremgår af bilag 12 - videresendt til Sunds Murerfirma. På den baggrund blev der afholdt et møde på ejendommen den 2. juli 2010, hvor Sunds Murerfirma under mødet erkendte

problemerne med murværket, og hvor Sunds Murerfirma oplyste at ville foretage nødvendige reparationer, når problemets omfang var kendt. I 2012 blev sagsøgerne opmærksomme på, at der var anvendt en forkert mørtel, og det var på den baggrund, at der blev begæret isoleret bevisoptagelse. Først på dette tidspunkt blev Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. bekendt med fordringen mod Sunds Murerfirma, hvorfor forældelsesfristens begyndelsestidspunkt skal regnes fra dette tidspunkt.

Sunds Murerfirma har anført, at forældelsesfristen er suspenderet den 6. november 2012. Det bestrides. Forældelsesfristen er foreløbig afbrudt den 6. november 2012, hvor begæring om isoleret bevisoptagelse er indleveret til Retten i Herning.

Selvom fejlen måtte have eksisteret, siden husene blev opført, bemærkes det således, at Sunds Murerfirma har foretaget udbedring af manglerne, og at dette er sket i samråd med Laban Arkitekter v/bygningsingeniør Svend Aaen, og at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. således ikke har været bekendt med fordringen før 2012.

Kravet er på denne baggrund ikke forældet.

2. Ad reklamation

Det bestrides, at kravet er bortfaldet på grund af manglende reklamation.

Kravet hviler på reglerne om erstatning uden for kontrakt, hvorfor hverken ABR 89 eller almindelige entrepriseretlige regler om reklamationskrav finder anvendelse.

Derudover bestrides det, at der ikke er reklameret rettidigt, idet Sunds Murerfirma i sammenråd med Laban Arkitekter har foretaget nødvendig udbedring af murværket.

3. Ad grundlaget for erstatning

Der foreligger ikke noget kontraktforhold mellem Jeppe Kirkegaard m.fl. og Sunds Murerfirma, henholdsvis Jeppe Kirkegaard m.fl. og Laban Arkitekter. De i nærværende sag rejste krav hviler således på reglerne om springende regres.

Det gøres gældende, at Sunds Murerfirma er direkte erstatningsansvarlig, idet Sunds Murerfirma har begået betydelige håndværksmæssige fejl i forbindelse med udførelsen af murerentreprisen på de i sagen omhandlede ejendomme.

Dels har Sunds Murerfirma ikke gjort opmærksom på, at den i projektet foreskrevne tyndpudsmørtel ikke er egnet til udendørs brug, hvilket er åbenbart for en professionel erhvervsdrivende murer, hvorfor Sunds Murerfirma ifølge almindelige entrepriseretlige regler havde pligt til at underrette bygherre om forholdet, og dels har Sunds Murerfirma begået betydelige håndværksmæssige fejl i forbindelse med udførelsen af murværk, sokler og fugtspærre, hvilket har alvorlige konsekvenser i form af vandindtrængen og dermed følgende fugtskader.

Det gøres gældende, at Laban Arkitekter er direkte erstatningsansvarlig over for Jeppe Kirkegaard m.fl. som følge af betydelige professionelle fejl, som Laban Arkitekter har begået i forbindelse med udarbejdelsen af projektet. Den i projektet foreskrevne tyndpudsmørtel er uegnet til udendørs brug, hvilket Laban Arkitekter burde have vidst. Hvad angår de betydelige professionelle fejl, som er begået af både Sunds Murerfirma og Laban Arkitekter, gøres det gældende, at der er årsagssammenhæng og adækvans mellem de begåede fejl og de skete skader.

På baggrund af skønserklæringen af 6. august 2013 skal det samlede tab opgøres til kr. 976.250,00 inklusive moms som anført i påstanden. Eventuelle ansvarsfraskrivelse, som Sunds Murerfirma og Laban Arkitekter måtte have aftalt med deres umiddelbare medkontrahent Jyske Bolig A/S (nu under

konkurs), kan ikke gøres gældende over for Jeppe Kirkegaard m.fl., idet kravene i nærværende sag hviler på reglerne om erstatning uden for kontrakt, og idet ansvarsfraskrivelse aftalt mellem 2 parter i almindelighed ikke kan gøres gældende mod tredjemand, når der ikke er tale om et afledet krav.

Sagsøgte 1 har i sit påstandsdokument gjort gældende,

at kontrakten med Sunds Murerfirma A/S reguleres af AB 92,

at Sunds Murerfirma A/S ikke har begået sådanne håndværksmæssige fejl,

at der kan rettes et krav direkte mod Sunds Murerfirma A/S,

at Sunds Murerfirma A/S har udført arbejdet som fagentreprenør og i overensstemmelse med anvisningerne,

at Sunds Murerfirma A/S opfyldte sine forpligtelser til at underrette bygherren om problemerne med den anvendte mørtel, hvorfor Sunds Murerfirma A/S er ansvarsfri for denne del, og at der i øvrigt efter underretningen af Laban Arkitekter ikke foreligger det fornødne ansvar ved Sunds Murerfirma A/S, som kan begrunde et direkte ansvar over for Jeppe Funk Kirkegaard m.fl.,

at Sunds Murerfirma A/S har tilbudt afhjælpning af sokkelrevnerne,

at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl.'s krav er forældet,

at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl.'s krav er fortabt ved for sen reklamation,

at flere ejere allerede ved overtagelsen af husene ikke var tilfredse med overfladebehandlingen af husene,

at sætningsrevnerne og revnedannelserne skyldes almindeligt svind,

at Sunds Murerfirma A/S overfor Laban Arkitekter oplyste, at man var af den opfattelse, at husene er beliggende i aggressivt miljø, og at man derfor skulle anvende en anden mørtel, hvilket bygherren afviste,

at Sunds Murerfirma A/S overfor Laban Arkitekter oplyste, at den ønskede mørtel ville påføre forøgede omkostninger til vedligeholdelse af ejendommene,

at Sunds Murerfirma A/S underrettede Laban Arkitekter om problemet med anvendelse af den pågældende mørtel, men at det blev fastholdt, at Sunds Murerfirma A/S skulle anvende denne,

at Sunds Murerfirma A/S i relation til den nedlagte påstand fra Laban Arkitekter overfor Sunds Murerfirma A/S under ingen omstændigheder skal dække beløb, som skyldes, at Laban Arkitekter ikke har ført det nødvendige og forudsatte tilsyn,

at Sunds Murerfirma A/S blev bedt om at udføre arbejdet med mørtlen til trods for, at man underrettede Laban Arkitekter om, at det var for vådt til, at resultatet ville blive håndværksmæssigt korrekt,

at Sunds Murerfirma A/S ikke er ansvarlig for fejl ved projektmaterialer,

at det bestrides som udokumenteret, at der er anvendt Weber Finpuds KC 88/12/270, og at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke har dokumenteret, hvilken mørtel der er blevet anvendt, og

at erstatningspåstanden og tabsopgørelsen er udokumenteret.

Sagsøgte 2 har i deres påstandsdokument gjort følgende gældende:

På baggrund af ovenstående kan Laban Arkitekters anbringender sammenfattes således:

1. Det bestrides, at Laban Arkitekter på nogen måde har handlet ansvarspådragende.

Laban Arkitekter har på sædvanlig og professionel vis udarbejdet projektmateriale til bebyggelsen, som på tidspunktet for udarbejdelsen var i overensstemmelse med retningslinjerne på området. Det bestrides således, at Laban Arkitekters handlinger eller undladelser skulle have pådraget Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. et tab.

Det gøres gældende, at hverken Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. eller Sunds Murerfirma har løftet bevisbyrden for, at der skulle være fejl i projektmaterialet, som kan tilskrives Laban Arkitekter.

2. Det bestrides, at Laban Arkitekter er ansvarlig for anvendelsen af en eventuel forkert mørtel på bygningernes facader, og det gøres i den forbindelse gældende, at ansvaret for anvendelsen af denne mørtel påhviler Sunds Murerfirma. Det gøres desuden gældende, at også boligernes beliggenhed har medvirket til afskalningerne på bygningernes facader.

3. Det bestrides, at Laban Arkitekter er ansvarlig for sætningsrevner i murværk og fuger, idet skønsmanden anfører, at skaderne skyldes naturlige årsager.

4. Det bestrides, at Laban Arkitekter er ansvarlig for fugten ved bebyggelsernes altaner, idet det ikke kan komme sagsøgte til skade, at efterfølgende udbedringer af bl.a. fugt-spærrer ikke er i overensstemmelse med de af Laban Arkitekter udarbejdede tegninger.

5. Det bestrides, at Laban Arkitekter er ansvarlige for sætningsskader/revnedannelser i soklen, idet det klart fremgår af skønserklæringen,

at skaderne skyldes, at sokkelpudsens håndværksmæssigt er korrekt udført. Det gøres gældende, at ansvaret herfor er Sunds Murerfirmas.

6. Det gøres gældende, at hverken Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. eller Sunds Murerfirma har løftet bevisbyrden for, at Laban Arkitekter har handlet ansvarspådragende i forbindelse med skaderne på ejendommene.

7. Det bestrides, at der kan ske springende regres, hvorfor der slet ikke kan rejses et krav mod Laban Arkitekter.

8. Det gøres gældende, at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl.'s krav er forældet.

9. Det bestrides, at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. kan påberåbe sig andre retsregler end ABR 89.

10. Det gøres gældende, at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl. ikke har reklameret rettidigt.

11. Endelig gøres det gældende, at Jeppe Funk Kirkegaard m.fl.'s tabsopgørelse er udokumenteret.

RETTENS BEGRUNDELSE OG AFGØRELSE

Om de enkelte faktuelle problemer

Afskalninger i facadebehandlingen:

Efter bevisførelsen er der ikke ført bevis for, at der ved facadebehandlingen er anvendt en finpuds med indholdet 88/12/270, uanset skønsmanden i sin besvarelse af spørgsmål 1 forudsætter dette. Skønsmanden har dog i retten forklaret, at han ikke har analyseret det anvendte produkt, men har fået oplysningen under sagen, uden at han nærmere kan dokumentere dette. Sagsøger har ikke ladet foretage en analyse, så Carsten Rokkjærs forklaring om, at der er anvendt et andet produkt, må lægges til grund.

Carsten Rokkjær har også forklaret, at han mente, at det produkt, der er anvendt - en Maxit-tyndpuds i farven 1002-Y med sammensætningen KC 50/50/490 - efter hans opfattelse ikke var det rette produkt, da han mente, at det produkt kun måtte anvendes i et moderat miljø, hvorimod han opfattede byggeriet som et aggressivt miljø, hvorfor der skulle anvendes et andet og dyrere produkt. Han kontaktede tilsynet, som efter at have forelagt problemet for bygherren meddelte Carsten Rokkjær, at man af økonomiske grunde ikke ville anvende det dyrere produkt, som var mere egnet til et aggressivt miljø. Denne udlægning blev bekræftet af vidnet, Anita Bentzen, der bekræftede, at de talte om at ændre vandskuringsmørtelen. Carsten Rokkjær var i tvivl om miljøet og ville skifte til betonfilts, der var bedre i et aggressivt miljø. Vidnet bekræftede også, at hun bad om en pris på hans alternative materialer og fik det. Hun forelagde det for bygherren, men denne mente, at det var for dyrt. Hun huskede ikke, hvad Carsten Rokkjær svarede, da han fik dette oplyst.

Skønsmanden har forklaret, at en tyndpuds med sammensætningen KC 50/50/490 er mere egnet end den finpuds, der er beskrevet i arbejdsbeskrivelsen, men den er ikke egnet til særligt udsatte miljøer. Efter deklARATIONEN er den kun egnet til moderate miljøer. Den kan bruges udendørs i et beskyttet miljø. Den er ikke egnet på det aktuelle byggeri med to etager og uden udhæng. Skønsmanden er dog ikke sikker på, at der faktisk er anvendt en tyndpuds med sammensætningen KC 50/50/490, da han ikke mener, at overfladen fremtræder som sådan.

På denne baggrund finder jeg, at der er anvendt et materiale, der er uegnet til det aktuelle byggeri. Carsten Rokkjær var klar over, at det var uegnet, men anvendte det uden at tage forbehold over for bygherren.

Vidnet, Anita Bentzen, der var tilsynsførende og ansat hos sagsøgte, Laban Arkitekter A/S, vidste det også, men tog ikke forbehold

over for bygherren, som valgte at fastholde anvendelsen af et uegnet produkt af hensyn til meromkostningerne ved anvendelse af et mere egnet produkt.

På denne baggrund har begge de sagsøgte handlet ansvarspådragende.

Revner i murværket:

Skønsmanden har om revnerne forklaret, at i 2006 anvendte man de bløde fuger, men ikke konsekvent ved ophængte elementer. Det var en vurdering fra sag til sag, om der skulle lægges en blød fuger ind. Det skal dog fremgå af tegningerne og/eller beskrivelserne, hvis teknikkerne kræver dette.

Det fremgik ikke af de tegninger og beskrivelser, sagsøgte Laban Arkitekter A/S udarbejdede, at der skulle lægges bløde fuger ind.

Da de manglende bløde fuger er årsag til revnerne, har sagsøgte Laban Arkitekter A/S handlet ansvarspådragende ved ikke at anvise denne fremgangsmåde, som ikke var ualmindelig på byggetidspunktet.

Sagsøgerne har ikke ført noget bevis for, at Sunds Murerfirma A/S har udvist nogen form for ansvarspådragende handlinger eller undladelser.

Fugtspærren:

Skønsmanden konstaterede, at årsagen til en konstateret fugtindtrængning var, at fugtspærren i hulmuren ikke virkede efter hensigten, da den formentlig i forbindelse med udbedringsarbejder er udført i to forskellige niveauer.

Sagsøgerne har ikke ført noget bevis for, at Laban Arkitekter A/S har udvist nogen form for ansvarspådragende handlinger eller undladelser i forbindelse med projekteringen eller ved tilsynet allerede, fordi det er uoplyst, hvornår ændringerne af

fugtspærren er sket, og fugtspærren er ikke udført i overensstemmelse med arbejdsbeskrivelserne.

Der er ikke afgivet nogen forklaringer om, hvornår og hvem der har ændret fugtspærren, selvom der nok er en formodning om, at det er ansatte hos Sunds Murerfirma A/S.

Sagsøgerne har derfor heller ikke ført noget bevis for, at Sunds Murerfirma A/S har udvist nogen form for ansvarspådragende handlinger eller undladelser.

Således som sagen er forelagt, kan sagsøgerne herefter ikke få medhold i denne del af kravet mod nogen af de sagsøgte.

Revner i soklen:

Carsten Rokkjær har forklaret, at revnerne i soklerne er svindrevner, som hans firma normalt udbedrere, hvis de er til stede ved 5-års-afleveringen. På denne baggrund er sagsøgte Sunds Murerfirma A/S ansvarlig, og denne del af sagsøgers påstand overfor dette firma kan tages til følge.

Efter bevisførelsen er der ikke ført noget bevis for, at sagsøgte Laban Arkitekter A/S skulle være ansvarlig for disse småskader, hvorfor de frifindes for denne del af påstanden.

Om forældelse og manglende reklamation

Det afgørende er, hvornår sagsøgerne havde eller burde have et sådant kendskab til, hvad der var årsag til de konstaterede problemer, så der var rimeligt grundlag for at rejse krav mod henholdsvis entreprenør og rådgiver.

Afskalninger i facadebehandlinger:

Sagsøgerne konstaterede kort efter indflytningen, at facadebeklædningen skallede af. De reklamerede, og Sunds Murerfirma A/S kom og udbedrede skaderne

hurtigt og effektivt, hvorefter facaderne fremtrådte som forventet.

Sagsøgerne kunne derfor kun have en forventning om, at der var tale om småfejl, som let og hurtigt kunne udbedres. Selv efter skaderne kom igen den følgende vinter, var der ikke grundlag for at tro, at der var noget alvorligt galt med facadebeklædningen, da Carsten Rokkjær beroligede dem og ikke afviste at udbedre skaderne. Sagsøgerne havde erfaret, at udbedringen ikke var noget omfattende arbejde.

Først efter skønsmanden i 2013 vurderede, at afskalningerne var en følge af, at der var anvendt et forkert produkt til behandlingen af facaderne, fik sagsøgerne grundlag for at reklamere, og en forældelsesfrist kunne begynde at løbe. Der er udtaget stævning den 19. februar 2014, så sagsøgernes krav som følge af manglerne ved facadebeklædningen er hverken forældet, ligesom sagsøgerne ikke kan afskæres fra at rejse krav som følge af manglende reklamation.

Revner i murværket:

Sagsøgerne konstaterede hurtigt revner af forskellig art. De reklamerede, men blev beroliget med, at der var tale om svindrevner eller sætningsrevner. Sagsøgerne kunne derfor kun have en forventning om, at der var tale om småfejl, som let og hurtigt kunne udbedres.

Først efter skønsmanden i 2013 konstaterede, at der ikke var tale om sætningsrevner, fik sagsøgerne grundlag for at reklamere, og en forældelsesfrist kunne begynde at løbe. Der er udtaget stævning den 19. februar 2014, så sagsøgernes krav som følge af revnerne mellem det ophængte murværk og facademurværket er hverken forældet ligesom sagsøgerne ikke kan afskæres fra at rejse krav som følge af manglende reklamation.

Om størrelsen af sagsøgernes krav

Det er navnlig sagsøgernes krav på 600.000 kr. plus moms for udbedring af facadebehandlingen, der størrelsesmæssigt er bestridt af de sagsøgte. Skønsmanden har oplyst, at selve udbedringen vil koste 500.000 kr., men der er indregnet et beløb på 150.000 kr. til »eventuelle partielle omfugninger i facaderne«. Skønsmanden har i retten oplyst, at han aldrig har oplevet, at der ikke efter en afrensning var behov for sådanne reparationer af fugerne. Det kan dog blive både væsentligt dyrere og billigere, men de 150.000 kr. er fastsat efter hans bedste skøn.

På denne baggrund finder jeg ikke grundlag for at ændre på skønsmandens vurdering af, at udbedringsomkostningerne vil beløbe sig til 600.000 kr. plus moms.

På tilsvarende vis kan sagsøgernes krav på 75.000 kr. for udbedringerne af revnerne i murværket og det anerkendte krav på 6.000 kr. for revner i soklen tages til følge.

Om de sagsøgte påstande om friholdelse

Således som sagsøgerne har fået medhold, er det alene sagsøgernes krav om erstatning svarende til omkostningerne ved udbedringen af facaderne, de sagsøgte begge hæfter for.

Som beskrevet ovenfor finder jeg, at begge de sagsøgte har handlet ansvarspådragende. Der er derfor ikke grundlag for at fastslå, at den ene af de sagsøgte skal friholde den anden sagsøgte. Ingen af parterne får derfor medhold i friholdelsespåstandene.

Om sagens omkostninger

Da sagsøgerne i det væsentlige har fået medhold, skal de tilkendes sagsomkostninger. Der er ikke afholdt

udgifter til syn og skøn, som ikke skal betales af de sagsøgte.

Sagsøgerne har under sagens forberedelse betalt 60.980 kr. for syn og skøn. For afhjemlingen af skønsmanden har sagsøgerne betalt 3.671,40 kr. plus moms svarende til 4.589,25 kr. Retsafgift af det vundne beløb udgør 10.370 kr. i både retsafgift og berammelsesafgift, mens retsafgift af den isolerede bevisoptagelse udgør 400 kr. Til dækning af sagsøgernes udgift til advokatbistand fastsættes et beløb på 125.000 kr. Der er ved fastsættelsen henvist til sagens karakter og herunder især, at der har været afholdt syn og skøn. Der er også taget hensyn til antallet af sagsøgere.

Thi kendes for ret

De sagsøgte, *Sunds Murerfirma A/S* og *Laban Arkitekter A/S* skal in solidum betale 750.000 kr. til sagsøgerne, *Jeppé Funk Kirkegaard, Karen Kirkegaard, Charlotte Askjær Sand, Ingvard Sand, Søren Vassard, Malene Slot, Hans Henrik Okstrøm, Birthe Bach Jensen, Bent Jensen, Gitte Bjerg Sørensen, Lasse Sand-Jensen, Bent Jensen, Hanne-Mette Christensen, Brian Poulsen, Sigrid Plagborg, og Jørgen Dahl Kristensen.*

Sagsøgte *Laban Arkitekter A/S* skal betale 93.750 kr. til sagsøgerne, og sagsøgte *Sunds Murerfirma A/S* skal betale 7.500 kr. til sagsøgerne. De idømte beløb skal betales inden 14 dage, og der skal endvidere tillægges sædvanlig procesrente fra sagens anlæg den 19. februar 2014, til betaling sker.

Inden samme frist betaler de sagsøgte in solidum 211.709,25 kr. i sagsomkostninger til sagsøgerne.

Vestre Landsrets dom

(dommerne *Annette Dellgren, Karen Foldager* og *Michael Klejs Pedersen (kst.)*) i ankesag

Retten i Herning har den 6. januar 2015 afsagt dom i 1. instans (rettens nr. BS 7-169/2014).

Påstande

For landsretten har appellanterne, Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S, gentaget deres påstande for byretten.

De indstævnte, Jeppe Funk Kirkegaard, Karen Kirkegaard, Charlotte Askjær Sand, Ingvard Sand, Søren Vassard, Malene Slot, Hans Henrik Okstrøm, Birthe Bach Jensen, Bent Jensen, Gitte Bjerg Sørensen, Lasse Sand-Jensen, Bent Jensen, Hanne-Mette Christensen, Brian Poulsen, Sigrid Plagborg og Jørgen Dahl Kristensen, har principalt nedlagt påstand om, at Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S in solidum skal betale 1.524.862,25 kr. med procesrente af 862.235,89 kr. fra den 26. december 2015 og af 662.626,86 kr. fra den 23. september 2016, subsidiært at Sunds Murerfirma A/S skal betale dette beløb med de anførte renter, mere subsidiært at Laban Arkitekter A/S skal betale dette beløb med de anførte renter, og mere subsidiært stadfæstelse.

Supplerende sagsfremstilling

Der er for landsretten foretaget supplerende syn og skøn, og skønsmanden har i den forbindelse udtaget 2 prøver af den anvendte filtsemørtel. Prøverne har været sendt til laboratorieanalyse på Teknologisk Institut, der har analyseret sammensætningen af de to prøver.

De indstævnte har forhøjet påstanden således, at den svarer til de faktisk afholdte udbedringsomkostninger.

Påstanden fremkommer således:

Midtconsult for rådgivning	97.501,50 kr.
BJ Byg ApS for murerarbejde	730.312,50 kr.
Aage Andersen og Sønner A/S for blikkenslagerarbejde	190.620,00 kr.

Hansen og Mortensen A/S for malerarbejde	299.953,70 kr.
Bent Jensen A/S for tømrerarbejde	243.657,64 kr.
med fradrag for terrasser	37.182,59 kr.
i alt	1.524.862,75 kr.

Forklaringer

Jeppe Funk Kirkegaard, Carsten Rokkjær, Christian Würtz, Anita Bentzen og Keld Egholm har afgivet supplerende forklaring for landsretten. Der er endvidere afgivet forklaring af Brian Jensen.

Jeppe Funk Kirkegaard har supplerende forklaret, at han har været den, der primært har taget hånd om sagen på vegne de øvrige ejere, der er parter i sagen. De var overordnet tilfredse med byrettens dom. De ville ikke vente på ankesagen, men ville have lavet facaderne - især af kosmetiske årsager - og andre ting, der ikke kunne vente med at blive udbedret. Nogle så mest på det kosmetiske, andre havde fugtindtrængningsproblemer. De var enige om at hyre en professionel rådgiver, så det kunne laves ordentligt. De tog kontakt til Midtconsult, som sendte en erfaren medarbejder, der så på det og kom med et grundigt forslag til udbedring. Der kom et udbudsmateriale, der var meget professionelt, og der blev søgt indhentet tilbud på den baggrund. De forsøgte at få tre tilbud i første omgang. Det gav ikke noget resultat, og de fik så et tilbud fra Hurup Murerfirma. Det var et meget dyrt tilbud, som de diskuterede indbyrdes. Det var væsentligt dyrere end det beløb, de fik medhold i i byretten. Bent Jensen, der bor i 17 A, sagde herefter, at han for egen risiko ville få foretaget en udbedring efter regning og indgå aftale om, at de øvrige parter kunne få manglerne udbedret til samme pris. De fik en repræsentant fra BJ Byg til at komme til to møder, og det blev vurderet, hvad der skulle anvendes af produkter. Det var hovedsageligt filtsemørtelen, de talte om, og den, der blev anbefalet, lød som en

god mulighed. Producenten, Alfix, sendte en konsulent ud for at se på det, og denne konsulent mente, at Alfix-mørtelen ville være egnet. Der skulle males bagefter. Midtconsult havde også anbefalet maling, og Alfix krævede også to gange maling efterfølgende for at give en produktgaranti. Det var trælasten, der var leverandør til B. J. Byg, der kontaktede Alfix, som herefter sendte en konsulent. Det var nødvendigt at få monteret en ny zinkkant. Det blev meget hurtigt klart, efter de var gået i gang med udbedringen. Uden en ny kant ville det ikke blive pænt. Det var hurtigt klart, at det ikke var hensigtsmæssigt at tage de store vinduer ud. De besluttede derfor, at vinduerne ikke skulle tages ud. Det var ikke muligt at udbedre på en acceptabel måde uden at bukke zinkinddækningerne op, hvorefter det var nødvendigt at udskifte dem. Han vil tro, at B. J. Byg har fået udleveret udbudsmaterialet fra Midtconsult. De har ikke haft udgifter til tilsyn i forbindelse med den endelige udbedring.

Han modtog nogle vedligeholdelsesanvisninger fra Jysk Bolig lige umiddelbart forud for konkursen. De ses på ekstrakten side 411-12. Det var i sommeren 2012, at han modtog disse anvisninger. Han har ikke foretaget noget vedligehold af facaderne. Specielt ejendommen 17 A har haft kraftig vandindtrængen, og Bent Jensen har fået udbedret dette. Han har også selv været generet af vandindtrængen, men har ikke fået det udbedret. Han kan ikke svare på, om de andre parter har fået det udbedret. Når man har set op ad facaderne, har man umiddelbart kunnet se afskalninger under zinkinddækningerne og også ved vinduesfalsene. Ejerne har ikke haft kontakt med Carsten Rokkjær siden mødet i 2010 med henblik på udbedring af sokkelrevnerne.

Bent Jensen har forklaret, at han bor i 15 A. Det er hans kone, Birte Bach Jensen, der ejer huset. Han ejer en del af et lokalt tømrerfirma, Bent Jensen A/S, og er uddannet tømrer. De er 4, der ejer aktier i

firmaet. Hans firma har udført udbedringer på husene. Bent fra 17 A henvendte sig og spurgte, om firmaet ville lave arbejdet på hans hus. Arbejdet på fakturaen, ekstraktens side 465, vedrører de arbejder, der er udført. Det er opsætning af underlaget for den zink, der skulle sættes op efter facaderenoveringen. Det var helt klart nødvendigt at sætte nye zinkkanter på. Det var ikke muligt alle steder at foretage udbedring af facaderne uden at bukke zinkkanten op. Derudover har firmaet fået brændt en tagpapkant på for at undgå vandindtrængen i tagkonstruktionen under murkronen. Firmaet har også demonteret og genmonteret terrasserne. De to terrasser lå ind i en vinkel, og alle brædderne stødte ind mod muren og skulle derfor af, for at man kunne komme til at renovere facaderne. Det er de tre ting, firmaet har udført. Firmaet har haft ansatte til at lave arbejdet, dog har han selv lavet arbejde på det hus, hans kone ejer. Firmaet har nok haft en avance på 10 % på det arbejde, firmaet har udført. Han har ikke personligt tjent noget på det. Firmaet har prøvet at holde udgiften så langt nede som muligt, da arbejdet blev udført for hans personlige naboer. Han blev første gang opmærksom på afskalninger ca. et år efter overtagelsen i oktober 2007. Der forekom også vandindtrængen ved kraftigt regnskyl, og Carsten Rokkjær reparerede på noget af det, så de regnede med, at tingene var i orden, og at problemet var løst. Han kendte Rokkjær og havde tillid til ham. Han har set udbudsmaterialet fra Midtconsult. Man kunne godt male op til zinkinddækningen, men man kunne ikke komme op under zinken. Det var nødvendigt for at undgå, at der kom vand ind bag pudsens, når vandet løb ned ad sternen. Udbedringen blev foretaget efter de nye forskrifter. Forskellen var, at sternen blev trukket lidt ud fra væggen.

Carsten Rokkjær har supplerende forklaret, at beskrivelserne af arbejdet, ekstraktens side 413 og 405, var dels af mere standardmæssig karakter, men også mere specifik. Der stod på beskrivelsen side 406, at han skulle bruge et produkt, der ikke

findes som mørtel. Den anvendte mørtel levede farvemæssigt op til det angivne i beskrivelsen. Han valgte som sådan ikke produktet, men da det var åbenbart, at mørtelen med den angivne sammensætning ikke fandtes, og at der kun fandtes en Maxit.mørtel med den angivne farvesammensætning, så brugte han den. Han rådførte sig forinden med Maxit-konsulenten. Det var et krav fra bygherren, at han skulle filtse i efteråret/vinteren ved tagkanter og vinduer. Han blev pålagt at gøre det, selv om han vidste og gav udtryk for, at det ikke ville holde. Han tror ikke, at det Alfix-produkt, der er anvendt ved udbedringen, og som er fiberforstærket, fandtes, da han udførte arbejdet. Han har foretaget reparationer i forbindelse med etårsafleveringen. Han foretog ikke udbedringer i perioden fra januar 2009 til juni 2009. Han ville selvfølgelig gerne have udbedret sokkelrevnerne. Han har aldrig sagt, at han var ansvarlig for de skader, der var. Der var ved at opstå en konflikt mellem ham og Jyske Bolig, da han havde fulgt de anvisninger for arbejdets udførelse, som han havde fået. Han anvendte Weber (Maxit) filtsemørtel med sammensætningen KC 50/50/490. Han var betænkelig ved at anvende den, da han vurderede, at byggeriet lå i et aggressivt miljø. Man skal så ikke bygge den slags huse. Det var i arbejdsbeskrivelsen beskrevet ret tydeligt, hvad man ville have fra bygherrens side, og han sagde derfor ikke til tilsynet, at der skulle anvendes et andet produkt med en anden sammensætning. Når man ikke vil reparere på facaden hele tiden, er det hans opfattelse, at det ikke er nok at filtse, men at der også skal males. Han har oprindeligt lavet fugtspærre på ejendommen og har også forsøgt at gøre noget ved de problemer, der var, og forsøgt at afhjælpe med en ekstra fugtspærre. Det var slet ikke påvist, at vandindtrængen havde noget med fugtspærren at gøre, men han monterede alligevel en yderligere fugtspærre for at se, om det kunne afhjælpe problemerne. Han er ikke bekendt med, om andre håndværkere har forsøgt at afhjælpe problemerne. Han

sendte brevet på ekstraktens side 201, efter der havde været etårsaflevering.

Christian Würtz har supplerende forklaret, at han ikke har kendskab til, om Sunds Murerfirma advarede medarbejdere i arkitektfirmaet om anvendelsen af den beskrevne mørtel i sagen. Når man angiver en bestemt mørtel, har man ofte haft kontakt til en konsulent fra producenten af mørtelen. Han tror ikke, at man har foretaget en vurdering af, om byggeriet lå i et aggressivt miljø, men han ved det ikke.

Brian Jensen har forklaret, at han ejer et murerfirma med 4 ansatte, der beskæftiger sig med reparation af murværk. Bent Jensen fra 17 A rettede henvendelse til ham i august 2015, idet han ville have set på murværket på sit hus og få et forslag til udbedring. Han kom med et forslag om af afslibe den mørtel, der var på huset, og at filtse med Durapuds, der er et produkt fra Alfix. Han var involveret i, at en konsulent fra Alfix var ude at se på facaderne, idet Alfix krævede en slutmaling, når dette produkt fra Alfix skulle anvendes. Det er hans absolutte erfaring, at det er nødvendigt med en slutmaling for at undgå, at facaden er modtagelig over for skidt. Det vil han absolut anbefale. Det er ikke for at undgå, at facaden går i stykker, men for at forhindre, at den bliver beskidt. Det var ikke muligt at komme op bag zinkkanten med deres arbejdsredskaber, der fylder 3-4 cm, uden at bukke kanten op. Det var derfor nødvendigt at nedtage kanten. Ellers ville det ikke blive pænt.

Anita Bentzen har supplerende forklaret, at det udelukkende var bygherren, der ikke ville betale for et dyrere produkt til filtsningen. Det er bygherren, der bestemmer. Hun kan kun rådgive, men ikke bestemme, hvad der skal anvendes. Det var således bygherren, der afviste at filtse med betonfilts. Hun tog kun beslutninger vedrørende småbeløb. Hun husker ikke præcist den samtale, hun havde med Rokkjær om mørtelen. Det er i givet fald mureren, der skal tage et skriftligt forbehold for anvendelse af materialer, ikke hende

som rådgiver. Der var en drøftelse med Rokkjær, om det var et aggressivt miljø. Hun har ikke været med i projekteringsfasen, hvor man i givet fald har taget stilling hertil. Hun har ikke i sin egenskab af tilsynsførende været inde i overvejelser herom. Hun husker ikke, om der var taget stilling til dette spørgsmål i projekt materialet. Det var hende, der gav beskeden fra bygherren videre til Rokkjær. Hun husker ikke, om hun rådgav bygherren om spørgsmålet, men de har i givet fald talt om fordele og ulemper. Hun har ikke taget noget forbehold over for bygherren om dette spørgsmål. Fagbeskrivelsen vil indeholde en angivelse af det materiale, der skal anvendes. Foreholdt ekstraktens side 406 har hun forklaret, at det er den mørtelangivelse, der skal følges. Bygherren havde meget travlt med at få lukket byggeriet, hvilket vil sige at få sat varme på bl.a. Det var på et byggemøde, det blev besluttet, at filtsningen ved tagkant og vinduer skulle udføres i efteråret for at overholde fristerne. Hun vil typisk have modtaget kvalitetssikringsmateriale fra mureren, hvori mørteltypen vil være angivet. Naboejendommene har malede facader.

Keld Egholm har supplerende forklaret, at det først efter en afrensning af facaderne kan afgøres mere præcist, hvor omfattende udbedringen vil blive, og hvad den vil koste. Usikkerheden med hensyn til udfræsning og nyfugning udgør 100.000 kr. Det kan svinge i forhold til markedspriser. Analyserne af mørtelen viste, at indholdet i de to prøver var noget forskelligt, men det var for begge prøvers vedkommende to svage mørtler. Hvis han utilsigtet har fået en mørtelfuge med i de prøver, han har taget, vil det kunne være en del af forklaringen på den store forskel på de to prøver. Prøve 2 er den, der ligner den gængse fabriksfremstillede mørtel, og prøve 1 stikker mere af. Det er ikke muligt at svare på, hvad årsagen til forskellen er. Konklusionen er, at der er anvendt en for svag mørtel. Set i bakspejlet er det faktisk den mørtel med sammensætningen KC 50/50/490, der er anvendt. Den mørteltype, der tidligere var

oplyst anvendt, var ikke til udvendig brug. Der var generelt flest afskalninger på facaderne mod syd og vest, men også neden for zinkinddækningerne, hvor fugtpåvirkningen er størst. Han har ikke fokuseret på afskalninger helt oppe under inddækningerne. Det vil også være usædvanligt med afskalninger oppe under inddækningerne. Zinken skal ikke bukkes op, da den så vil gå itu. Man vil typisk slet ikke rense af under selve inddækningen. Man skal ikke med et bræt foretage en egentlig filtsning under inddækningen. Der skal renses af i en skrå vinkel op under inddækningen uden at bukke zinken op. Zinkkanten kan beskyttes med en plade eller andet, og der skal arbejdes med filtsning under kanten med en fugeske eller en pensel. Andet værktøj kan ikke komme derop. De zinkinddækninger, han har omtalt på ekstraktens side 227, er ikke ved murkronen, men ved terrasserne. Bebyggelsen ligger i et aggressivt miljø med hensyn til de øverste zoner, hvorfor der skal anvendes materialer, der er beregnet hertil. Det er ikke nødvendigt at male facaderne, selv om miljøet er aggressivt. Et sår i malingen kan accelerere en skade og kan derved være en ulempe. Foreholdt forslaget fra Alfix, ekstraktens side 370, hvori det anbefales at male, har vidnet fastholdt sin vurdering af, at der ikke skal males, hvis det rigtige materiale er anvendt. Det er absolut ikke nødvendigt med overflademaling, når der er anvendt indfarvet mørtel. Det er jo også formålet med at anvende en indfarvet mørtel. Han har selv været skønsmand vedrørende ejendommen 17 B. Det var vist ca. 2 år før, han var skønsmand i denne sag. De bløde fuger, han omtalte i byretten, er en form for dilatationsfuger, der vil kunne optage bevægelser i elementerne. De spor, der var fra vandindtrængen, hidrørte ikke fra vandindtrængen ved murkroner og har intet med disse at gøre. Det er i bund og grund en vurderingssag, når miljøklasserne fastlægges. Det var på byggetidspunktet muligt at få indfarvede mørtler fra Weber, der ville have været egnede. Farvespektret var dog ikke så stort på det tidspunkt.

Procedure

De indstævnte har til støtte for den forhøjede påstand gjort gældende, at Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S skal betale de faktisk afholdte afhjælpningsomkostninger til udbedring af manglerne. Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S har bevisbyrden for, at de faktisk afholdte udgifter er for store, og denne bevisbyrde er ikke løftet. De afholdte udgifter skal ikke reduceres skønsmæssigt, idet de indstævnte har været med til at begrænse tabet ved ikke at acceptere et tilbud på udbedringen, der var væsentligt højere. Udførelsen efter regning viste sig at være billigere end det tilbud, som de modtog ved licitationen.

Om de enkelte afholdte omkostninger har de indstævnte anført, at de konstaterede mangler havde et omfang, som indebar, at det var nødvendigt at søge rådgivning hos Midtconsult vedrørende udbedringen. Bent Jensen, ejer af ejendommen 17 A, anvendte i forbindelse med udbedringen af manglerne på sin ejendom det udbudsmateriale, Midtconsult udarbejdede. De indstævnte har blot ikke anvendt det tilbud, Hurup Murerforretning A/S afgav på baggrund af udbudsmaterialet, da arbejdet kunne udføres billigere. De indstævnte har på egen risiko ladet udbedringsarbejderne udføre uden tilsyn og har derved reduceret det samlede tab. Det arbejde, der er udført af B. J. Byg ApS, har udelukkende været til udbedring af manglerne. BJ Byg ApS udførte først udbedringsarbejdet på ejendommen 17 A, hvorefter B. J. Byg ApS anvendte denne ejendom som referenceejendom og tilbød at udbedre manglerne på de øvrige ejendomme for 81.250 kr. pr. ejendom, svarende til udbedringsomkostningerne på ejendommen 17 A. Det samlede beløb er højere end de 750.000 kr., som skønsmanden skønnede, men skønsmanden tog det forbehold, at det efter sandblæsning kunne vise sig nødvendigt med omfugning, og at en udbedring erfaringsmæssigt kunne blive både dyrere og billigere end det skønnede beløb. Udgiften til Aage Andersen og Sønner

A/S vedrører etablering af nye zinkmurkroner. De mest omfattende afskalninger blev konstateret under inddækningerne, hvorfor det ikke var muligt at foretage udbedringen uden at ombukke inddækningerne, som det var forudsat af skønsmanden. Ved ombukning går zinken itu, som også angivet af skønsmanden, og de indstævnte har således ikke valgt en anden udførelsesmetode end den, skønsmanden har anbefalet. Det viste sig blot, at den anbefalede metode ikke kunne lade sig gøre. Udgiften til Hansen og Mortensen A/S til maling af facaderne har været nødvendig, da ejendommene er beliggende i et aggressivt miljø. Det blev i udbudsmaterialet fra Midtconsult fastslået, at facaderne skulle males, og en maling var også nødvendig for at opnå en produktgaranti på 5 år fra Alfix, der leverede materialerne til udbedring af facaderne. Bent Jensen A/S har af- og genmonteret terrasserne, hvilket var nødvendigt for at foretage filtsningen. Derudover har firmaet monteret plader på murkronerne som forberedelse til montering af nye zinkinddækninger. Prisen herfor er udtryk for markedsprisen, og der er ikke grundlag for en reduktion.

Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S har bestridt, at de indstævnte kan kræve noget beløb højere end det, skønsmanden har skønnet over omkostningerne til udbedring. Det er de indstævnte, der skal løfte bevisbyrden for, at de udførte reparationer ikke er større end nødvendige for at udbedre skaderne. Under hensyn til skønsmandens vurdering er denne bevisbyrde ikke løftet. Det er overordnet uklart, hvilket arbejde der præcist er udført, herunder om der er udført arbejde, der er relevant i forhold til de forhold, der er konstateret af skønsmanden, eller der er udført yderligere arbejde og omfanget heraf

Om de enkelte omkostninger har Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S anført, at udgiften til Midtconsult vedrører udarbejdelse af et udbudsmateriale, der ikke er anvendt, idet arbejdet ifølge de

indstævntes egne oplysninger er udført i fagentreprise og efter regning. De indstævntes forgæves afholdte udgifter til udbudsmateriale hæfter hverken Laban Arkitekter A/S eller Sunds Murerfirma A/S for. Arbejdet udført af B. J. Byg ApS er udført uden forudgående tilbud, og arbejdet på de enkelte ejendomme er faktureret med det samme beløb, selv om omfanget af afslibning og vandskuring af de enkelte ejendomme varierer. Det er derfor ikke muligt at kende omfanget og detaljerne af det udførte arbejde på de enkelte ejendomme. Allerede af den grund skal beløbet nedsættes til i hvert fald det beløb, skønsmanden har anført. Udgifterne til ny zinkkant har været unødvendige, idet det ifølge skønsmanden ikke ville være nødvendigt at ombukke zinkkanten for at foretage udbedring. De indstævnte har derfor valgt en udførelsesmetode, der afviger fra skønsmandens anbefalinger. Denne merudgift må de indstævnte under alle omstændigheder selv bære. Der er ikke fremlagt tilbud på arbejdet med maling af facaderne, og en maling af facaderne har ikke været i overensstemmelse med fagbeskrivelsen eller den udbedringsmetode, som skønsmanden har anbefalet. Det fremgår ikke, hvad udgiften til Bent Jensen A/S reelt dækker over, og det er udokumenteret, om prisen er udtryk for markedsprisen.

Parterne har i øvrigt i det væsentlige gentaget deres anbringender for byretten og har procederet i overensstemmelse hermed.

LANDSRETTENS BEGRUNDELSE OG RESULTAT

Dommerne Annette Dellgren og Karen Foldager udtaler:

Forældelsesspørgsmålet

De indstævnte har fremsat et samlet erstatningskrav over for Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S efter reglerne om springende regres. Forældelsesfristen regnes derfor fra tidspunktet for skadernes

indtræden, jf. [forældelseslovens § 2, stk. 4](#). Var de indstævnte ubekendt med deres erstatningskrav, regnes forældelsesfristen, der er på 3 år, dog først fra den dag, da de indstævnte fik eller burde have fået kendskab til kravet, jf. [forældelseslovens § 3, stk. 2](#), jf. stk. 1.

Det lægges til grund, at der var afleveringsforretning vedrørende ejendommene den 18. juni 2007. Den 16. november 2008 modtog Sunds Murerfirma A/S en tilbagemelding fra Expan vedrørende årsagen til revner i de anvendte elementer. Tilbagemeldingen var bl.a. vurderet på baggrund af billeder, og det blev vurderet, at »revnedannelserne« skyldtes svind. Ved brev af 27. november 2008 til Jyske Bolig A/S reklamerede advokat Søren Thygesen på vegne af Hanne-Mette Christensen, ejer af ejendommen 19 A, over de fejl og mangler, der var konstateret i huset. Det fremgår bl.a. af brevet, at der er fugt i murværket mellem badeværelse/brusekabine og trappeopgangen, og der er afskalninger på ydermuren mod vejen. Afskalningerne er udbedret en gang før sommerferien, men afskalningerne er begyndt igen. Konstruktionen er dårlig ved altanen mod vejen, da vandet fra taget løber ned ad muren og misfarver denne. Det fremgår også, at der er reklameret tidligere, at skaderne er besigtiget og delvist udbedret, og at det mest korrekte kunne være at gennemføre et udenretligt syn og skøn. Den 7. januar 2009 blev der afholdt et møde mellem Jyske Bolig A/S, Hanne-Mette Christensen og hendes advokat og en repræsentant fra Laban Arkitekter A/S om de reklamationer, der fremgik af brevet af 27. november 2008. Det fremgår af mødereferatet bl.a., at fugten i murværket skyldtes en rørskade, der var udbedret. Årsagen til afskalningerne i ydermuren kunne være svær at forklare, men mureren ville udbedre, når temperaturen tillod det. Problemet med vand fra altaner ud over muren skulle søges løst med etablering af en vandskede. Af et brev af 19. juni 2009 til Jyske Bolig A/S fra Sunds Murerfirma ApS

fremgår det bl.a., at firmaet i relation til vandindtrængen fra tagterrasserne havde foretaget udskiftning af papirindlæg på alle tagterrasser, og at der var imprægneret med facadebeskytter ved murværket hos Bent Jensen, men at disse tiltag ikke havde løst problemet, som firmaet i øvrigt ikke så sig ansvarlig for. Det fremgår videre, at svindrevner i sokkelpudsen ville blive eftergået ved 5-års-afleveringen.

Hanne-Mette Christensen har forklaret, at hun købte sin ejendom i november 2007, og at hun efter nogen ejertid konstaterede en del mangler, bl.a. på det udvendige, hvorfor hun kontaktede en advokat. Forinden havde hun været i kontakt med Jyske Bolig A/S, men mente, at der skete for lidt. Revnerne begyndte at komme i starten af 2008, og de andre mangler kom i løbet af 2008. Søren Vassard har forklaret, at han købte sin ejendom i oktober 2008, og at den da så fin ud. Da frosten satte ind en måned senere, begyndte pudsen at skalle af ved vinduer og langs taginddækningen, og han reklamerede straks. Det fremgår af Søren Vassards mail af 9. juni 2010 til Jyske Bolig, at fejlene vedrørende facaderne har eksisteret, siden husene stod færdige.

Det kan efter forklaringerne i sagen læges til grund, at Sunds Murerfirma A/S både i 2008 og 2009 har forsøgt at udbedre de forhold, der blev reklameret over.

På den anførte baggrund lægger landsretten til grund, at manglerne med afskalning af facaderne, revnedannelserne i elementerne og sokkelpuds samt vandindtrængen ved altanerne er begyndt i 2008, at i hvert fald to af de indstævnte har reklameret over for bygherren i 2008, og at der for så vidt angår reklamationerne fra Hanne-Mette Christensen blev afholdt et møde med bygherren med deltagelse af Hanne-Mette Christensens advokat i januar 2009. Da problemerne med afskalninger af facaden, revnedannelser og vandintrængen er umiddelbart konstaterbare forhold, har de indstævnte - som sagen er anlagt - i hvert fald fra januar 2009 været eller burde have

været bekendt med deres krav vedrørende disse forhold. Den 3-årige forældelsesfrist skal på denne baggrund vedrørende de nævnte forhold regnes i hvert fald fra mødet den 7. januar 2009, jf. [forældelseslovens § 2, stk. 4](#), jf. § 3, stk. 2.

Da den 3-årige forældelsesfrist var udløbet den 6. november 2012, hvor anmodningen om isoleret bevisoptagelse blev indgivet, er spørgsmålet herefter, om Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S udtrykkeligt eller ved deres handlemåde har erkendt deres forpligtelser og dermed afbrudt den 3-årige forældelsesfrist forud for den 7. januar 2012, således at der begyndte at løbe en ny forældelsesfrist, jf. [forældelseslovens § 15](#), jf. § 19, stk. 2.

Laban Arkitekter A/S har ud over mødet den 7. januar 2009 efter det oplyste ikke deltaget i møder med de indstævnte eller bygherren om de konstaterede forhold ved byggeriet. Det fremgår af referatet fra mødet, at repræsentanten fra arkitektfirmaet kom med udbedringsforslag vedrørende et af de forhold, som sagen vedrører. Det fremgår ikke, at han på noget tidspunkt på vegne af arkitektfirmaet påtog sig ansvaret for de anførte forhold eller for udbedringen. Det fremgår heller ikke af sagens oplysninger i øvrigt, at arkitektfirmaet på noget andet tidspunkt påtog sig et ansvar eller en udbedringsforpligtelse vedrørende forholdene. Forældelse var derfor ikke afbrudt i forhold til Laban Arkitekter A/S, da anmodningen om isoleret bevisoptagelse blev indgivet den 6. november 2012. De indstævntes eventuelle krav mod arkitektfirmaet var derfor forældede på dette tidspunkt.

Sunds Murerfirma A/S deltog ikke i mødet den 7. januar 2009, hvor det af referatet fremgår, at bygherren ville pålægge mureren at udbedre afskalningerne i ydermuren. Det fremgår af brevet af 19. juni 2009 fra Sunds Murerfirma ApS til bygherren, at svindrevnerne i sokkelpudsen vil blive eftergået ved 5-års-afleveringen,

men firmaet fraskrev sig ansvaret for facadeproblemerne og vandindtrængning fra tagterrasserne. Det fremgår dog, at såfremt der var fejl eller mangler ved byggeriet, der kunne lægges firmaet til last, var firmaet forpligtet til at foretage udbedring. Det kan lægges til grund, at Carsten Rokkjær i juli 2010 deltog i et møde med nogle af de indstævnte og bygherren. Carsten Rokkjær har forklaret, at han aldrig har sagt, at han var ansvarlig for de skader, der var, men at han ville udbedre fejl, som han måtte være ansvarlig for. Hanne-Mette Christensen har forklaret, at Carsten Rokkjær på mødet tilkendegav, at han havde en opgave med at få udbedret facaden. Søren Vassard har forklaret, at Carsten Rokkjær på mødet tilkendegav, at han selvfølgelig ville udbedre fejlene ved alle husene, men ville se, hvad der var galt. Jeppe Funk Kirkegaard har forklaret, at Carsten Rokkjær på mødet tilkendegav, at han ville efterleve resultatet af det syn og skøn, der blev lavet. Der foreligger ikke noget mødereferat.

Landsretten finder på den anførte baggrund, og selv om der er gjort forsøg på afhjælpning, at det ikke er godtgjort, at Sunds Murerfirma A/S udtrykkeligt eller ved sin handle måde har erkendt sin forpligtelse vedrørende facadeafskalninger, revnedannelser og fugtindtrængning på en sådan måde, at forældelsesfristen derved er blevet afbrudt, jf. [forældelseslovens § 15](#). Der er derfor indtrådt forældelse vedrørende de indstævntes eventuelle krav mod Sunds Murerfirma A/S for disse forhold. Sunds Murerfirma A/S har derimod utvetydigt tilkendegivet sin forpligtelse til at udbedre sokkelrevner og tilbudt at udbedre disse. De indstævnte har ikke taget imod dette tilbud, hvorfor deres krav vedrørende sokkelrevnerne herved er bortfaldet.

Dommer Michael Klejs Pedersen udtaler:

Forældelsesspørgsmålet

På baggrund af bevisførelsen, herunder forklaringerne fra Søren Vassard og Hanne-Mette Christensen lægger jeg til grund, at

Sunds Murerfirma A/S både i 2008 og foråret 2009 foretog udbedringer vedrørende afskalning på facaderne og revnedannelse i murværket, og at dette umiddelbart afhjalp problemerne. Jeg lægger videre til grund, herunder på baggrund af forklaringerne fra Jeppe Funk Kirkegaard og Søren Vassard, at afskalningerne på facaden herefter på ny opstod i efteråret og vinteren 2009 / 2010. De indstævnte havde på daværende tidspunkt efter min opfattelse ikke grund til at tro, at der var noget alvorligt galt med byggeriet, da afskalningerne efter de afgivne forklaringer måtte anses for at være af begrænset omfang. Det er ikke godtgjort, at de indstævnte fik kendskab til brevet af 16. november 2008 fra Expan A/S til Sunds Murerfirma A/S (på daværende tidspunkt ApS) omkring årsagen til revnedannelsen i murværket, eller brevet af 19. juni 2009 fra Sunds Murerfirma A/S (på daværende tidspunkt ApS) til Jyske Bolig omkring bl.a. årsagen til afskalningerne på facaden, samt afvisning af ansvaret vedrørende fugtindtrængning. På den baggrund er der efter min opfattelse derfor ikke grundlag for at antage, at de indstævnte, 3 år eller mere før anmodningen om isoleret bevisoptagelse den 6. november 2012, vidste eller burde vide, at byggeriet var behæftet med omfattende og alvorlige mangler vedrørende facadeafskalning, revnedannelser i murværk, og fugtindtrængning. Forældelsesfristen for de indstævntes eventuelle erstatningskrav mod Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S har derfor været suspenderet, jf. [forældelseslovens § 3, stk. 2](#), og de indstævntes eventuelle erstatningskrav er derfor ikke forældet.

Erstatning - facadeafskalning

På baggrund af Keld Egholms besvarelse af spørgsmål 1 i skønserklæring af 6. august 2013, berigtigelsen i den supplerende skønserklæring af 4. november 2013, besvarelse af spørgsmål BB i den supplerende skønserklæring III af 6. april 2014, besvarelse af spørgsmål 10 i den supplerende skønserklæring IV af 29. maj

2015, samt Keld Egholms forklaring for landsretten lægger jeg til grund, at årsagen til afskalningerne på facaden var, at der på byggeriet var blevet anvendt en for svag og uegnet filtsemørtel af typen KC 50/50/490. Carsten Rokkjær har forklaret, at han anvendte en filtsemørtel med sammensætningen KC 50/50/490, men at han var betænkelig ved at anvende den pågældende mørtel, da han vurderede, at byggeriet lå i et aggressivt miljø. Jeg lægger derfor til grund, at Sunds Murerfirma A/S var bekendt med, at den anvendte filtsemørtel var uegnet til det konkrete byggeri. Jeg finder, at Sunds Murerfirma A/S er direkte erstatningsansvarlig over for de indstævnte for sådan en håndværksmæssig fejl. I den supplerende beskrivelse for murerarbejde, der er udarbejdet af Laban Arkitekter A/S, er det bl.a. anført, at der skulle anvendes en »Maxit tyndpudsmørtel KC 88/12/270 i hvid farve, 1002-Y«. På baggrund af Keld Egholms berigtigelse i den supplerende skønserklæring af 4. november 2013, og besvarelse af spørgsmål BB i den supplerende skønserklæring III af 6. april 2014, lægger jeg til grund, at der ikke findes en sådan mørtel, og at farvekoden »1002-Y« i stedet kan henføres til en tyndpudsmørtel med sammensætningen KC 50/50/490, det vil sige den filtsemørtel, der faktisk blev anvendt på byggeriet. Det må anses for en åbenbar opgave for en rådgiver at træffe foranstaltninger med henblik på at sikre, at en anvist filtsemørtel er egnet til den påtænkte brug. Eftersom dette ikke er sket, finder jeg, at Laban Arkitekter A/S også er direkte erstatningsansvarlig over for de indstævnte for sådan en rådgivnings- og projekteringsfejl. I besvarelsen af spørgsmål 1 om »forslag til udbedring« i skønserklæring af 6. august 2013 har Keld Egholm foreslået, at den eksisterende filtsning fjernes, og at facaderne herefter filtses om. I den forbindelse er udbedringsomkostningerne anslået til 600.000 kr. ekskl. moms (750.000 inkl. moms). På baggrund af oplysninger fra de indstævnte om de faktiske afholdte omkostninger til dette specifikke arbejde stemmer jeg for at fastsætte erstatningen til

730.312,50. inkl. moms svarende til de faktiske afholdte udgifter. De indstævnte har i den forbindelse ikke godtgjort, at det har været nødvendigt tillige at afholde udgifter til rådgiver, blikkenslager, maler eller tømrer, hvorfor der ikke kan gives erstatning herfor. Sunds Murerfirma A/S og Laban Arkitekter hæfter solidarisk over for de indstævnte. I det indbyrdes forhold finder jeg det rimeligt, at Laban Arkitekter A/S endeligt skal bære 3/4 og Sunds Murerfirma A/S skal bære 1/4. Jeg lægger særlig vægt på, at byggeriet oprindeligt var projekteret af Laban Arkitekter A/S, og at Sunds Murerfirma A/S gjorde Laban Arkitekter A/S opmærksom på de mulige implikationer ved anvendelsen af den pågældende filtsemørtel.

Erstatning - Revner i murværk

På baggrund af Keld Egholms besvarelse af spørgsmål 2 i skønserklæring af 6. august 2013 og spørgsmål CC i skønserklæring III af 6. april 2014 lægger jeg til grund, at det ikke er muligt at fastlægge årsagen til revnerne i murværket, bortset fra revnedannelserne i nr. 15B, 19B og 13A. Disse revner kan efter skønserklæringen henføres til håndværksmæssige fejl. Skønsmanden har ikke nærmere fastsat, hvad det vil koste at udbedre disse revner, og jeg har allerede af den grund derfor ikke det fornødne grundlag for at fastsætte en erstatning til de indstævnte herfor.

Erstatning - fugtindtrængning

På baggrund af Keld Egholms besvarelse af spørgsmål 4 i skønserklæring af 6. august 2013 lægger jeg til grund, at årsagen til fugtindtrængning var, at fugtspærreerne ikke virkede efter hensigten, og at de ikke var udført korrekt, idet der var monteret 2 fugtspærreer oven på hinanden og i forskudt niveau. Carsten Rokkjær har forklaret, at det er Sunds Murerfirma A/S, som har monteret de oprindelige fugtspærreer og forsøgt at afhjælpe problemerne med en ekstra fugtspærre. Jeg finder, at Sunds Murerfirma A/S er direkte erstatningsansvarlig over for

de indstævnte for sådanne håndværksmæssige fejl. Der er ikke grundlag for at pålægge Laban Arkitekter A/S ansvar.

I besvarelsen af spørgsmål 4 om »forslag til udbedring« i skønserklæring af 6. august 2013 har Keld Egholm anslået udbedringsomkostningerne til 100,000 kr. ekskl. moms (125.000 inkl. moms). Jeg stemmer derfor for at udmåle en erstatning på 125.000 kr. inkl. moms.

Der afsiges dom efter stemmeflertallet.

Som følge af det anførte tager landsretten herefter Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S' frifindelsespåstande til følge.

Efter sagernes udfald sammenholdt med parternes påstande skal de indstævnte in solidum betale sagsomkostninger for begge retter til Laban Arkitekter A/S med i alt 202.622,50 kr. og til Sunds Murerfirma A/S med i alt 198.480 kr. Beløbet til Laban Arkitekter A/S omfatter 20.560 kr. til retsafgift, 180.000 kr. til udgifter til advokatbistand og 2.062,50 kr. til syn og skøn. Beløbet til Sunds Murerfirma A/S omfatter 18.480 kr. til retsafgift og 180.000 kr. til advokatbistand.

Beløbet til udgifter til advokatbistand er uden moms, da Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S er momsregistrerede. Landsretten har ved fastsættelsen af beløbet lagt vægt på sagernes økonomiske værdi, deres omfang og forløb.

Sagens omkostninger ophæves i forholdet mellem Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S.

THI KENDES FOR RET

Laban Arkitekter A/S og Sunds Murerfirma A/S frifindes.

De indstævnte, Jeppe Funk Kirkegaard, Karen Kirkegaard, Charlotte Askjær Sand,

Ingvard Sand, Søren Vassard, Malene Slot, Hans Henrik Okstrøm, Birthe Bach Jensen, Bent Jensen, Gitte Bjerg Sørensen, Lasse Sand-Jensen, Bent Jensen, Hanne-Mette Christensen, Brian Poulsen, Sigrid Plagborg og Jørgen Dahl Kristensen skal in solidum betale sagernes omkostninger for begge retter til Laban Arkitekter A/S med 202.622,50 kr. og til Sunds Murerfirma A/S med 198.480 kr.

De idømte sagsomkostninger skal betales inden 14 dage.

Sagsomkostningerne forrentes efter [rentelovens § 8](#) a.

Hvad var afgørende for entreprenørens ansvar i den nye kendelse om MgO-pladerne?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.907 / Sag nr. C-14080

BH (advokat Liv Helth Lauersen) mod TR (advokat Steen Hellmann) og HE (advokat Torben Steffensen)

1. Sagens anlæg og forberedelse

Advokat Liv Helth Lauersen har ved klageskrift modtaget den 4. juli 2016 anmodet Voldgiftsnævnet om at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af en tvist mellem ovennævnte parter om berettigelsen af ...'s (herefter »BH«) krav om betaling af erstatning af udgifter til afhjælpning af mangler ved opsatte vindspærreplader i forbindelse med renovering af klimaskærm i bebyggelsen afdeling 7, ... i ..., der oprindeligt er opført i 1975 som en muret rækkehusbebyggelse i to plan bestående af familieboliger, ældreboliger og ungdomsboliger.

Bygherre og bygningsejer er ..., (herefter »...«). Byggeriet er omfattet af lov om almene boliger m.v.

BH har over for ... anerkendt at dække de skader, som sagen angår, og BH er herefter indtrådt i ...'s krav om erstatning over for de indklagede, TR (herefter »TR«) og HE (herefter »HE«).

Voldgiftsnævnet har i anledning heraf vedtaget at nedsætte en voldgiftsret i henhold til »Regler for behandling af sager ved de af Voldgiftsnævnet for bygge- og anlægsvirksomhed nedsatte voldgiftsretter« oprindeligt bestående af arkitekt m.a.a. Ole Dreyer, direktør Jesper Henkel og højesteretsdommer Michael Rekling, med sidstnævnte som formand.

Ole Dreyer har den 31. januar 2017 meddelt Voldgiftsnævnet, at han trækker sig som faglig dommer i sagen. Voldgiftsnævnet har den 1. februar 2017 udpeget civilingeniør Ole Schiøth som faglig dommer i stedet for Ole Dreyer.

Voldgiftsnævnet har den 23. marts 2018 meddelt, at Jesper Henkel trækker sig som faglig dommer i sagen. Voldgiftsnævnet har den 1. juni 2018 udpeget direktør, murermester Christian Dahl Pedersen som faglig dommer i stedet for Jesper Henkel.

Under sagens forberedelse er der fremlagt:

...

Under hovedforhandlingen fremlagde BH erklæringsbilag 1 fra skønsmændene.

Under sagens forberedelse har voldgiftsrettens formand på skriftligt grundlag afgjort en tvist om formulering af skønsspørgsmål, og der har været afholdt telefonmøde den 17. maj 2018 med voldgiftsrettens formand, faglig dommer Ole Schiøth og advokaterne til drøftelse af omberammelse af hovedforhandlingen.

2. Påstande og hovedforhandling

Hovedforhandlingen blev først berammet til den 6., 14. og 19. juni 2018. Efter begæring af HE blev hovedforhandlingen omberammet, og hovedforhandlingen blev gennemført den 23., 24., 27., 28., 30. og 31. august 2018 i Voldgiftsnævnets lokaler, Vesterbrogade 2B, 3. sal, 1620 København V.

For BH mødte advokat Liv Helth Lauersen og advokat Gitte Glamsø Reesen, tillige med ....

For TR mødte advokat Steen Hellmann, tillige med repræsentant for ....

For HE mødte advokat Torben Steffensen, ... og V6.

Ved hovedforhandlingens indledning nedlagde parterne følgende påstande:

BH: HE og TR skal principalt solidarisk, subsidiært pro rata, mere subsidiært alternativt til BH betale 3.462.500 kr. inkl. moms med tillæg af procesrente af 3.000.000 kr. fra sagens anlæg og af 462.500 kr. fra indgivelse af replik af 6. marts 2018.

TR: Over for BH: Frifindelse.

Over for HE: Frifindelse for HE's friholdelsespåstand.

HE skal til TR betale ethvert beløb inkl. renter og sagsomkostninger, som TR måtte skulle betale til BH.

HE: Over for BH: Frifindelse.

Over for TR: Frifindelse for TR's friholdelsespåstand.

TR skal til HE betale ethvert beløb inklusive renter og omkostninger, som HE måtte skulle betale til BH.

Under hovedforhandlingen blev skønsmændene afhjemlet, og der blev afgivet forklaring af Tommy Bunch-Nielsen, V2, V3, V4, V5, V6, V7, V8 og V9.

I forbindelse med, at sagen blev optaget til kendelse, erklærede parterne sig indforstået med, at voldgiftsrettens kendelse ikke indeholder en fuldstændig sagsfremstilling eller gengivelse af de afgivne forklaringer og advokaternes procedure, men i det væsentlige alene gengivelse af parternes

påstande, voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

3. Sagsfremstilling

Byggeri

Byggesagen omfattede renovering og isolering af tag, facader og gavle samt nye vinduer og døre på en rækkehusbebyggelse i 2 plan bestående af 25 boligblokke samt ældreboliger og ungdomsboliger i bebyggelsen ..., beliggende i .... Renoveringen omfattede 214 familieboliger, 8 ældreboliger og 13 ungdomsboliger.

Facaderenoveringen omfattede bl.a. levering og montering af en let facadeopbygning med vindspærreplader.

Byggeriets organisation

Bygherre var ..., ...

Totalrådgiver var TR med UR som underrådgiver vedrørende ingeniørarbejder.

Hovedentreprenør var HE

Aftaler

... og TR indgik den 9. august 2011 aftale om totalrådgivning. Det fremgår af aftalen, at ABR89 er gældende for aftalen, og at fyldelsesbeskrivelserne i afsnit 2, 3 og 4 i Danske Arkitektvirksomheder og Foreningen af Rådgivende Ingeniører, april 2006: Byggeri og planlægning var gældende for aftalen. TR's ydelser omfattede bl.a. udarbejdelse af hovedprojekt, projekteringsledelse, tilsyn og rådgivning i forbindelse med udførelse samt gennemførelse af 1-års-gennemgang. Det fremgår, at rådgiverens ydelser omfatter kvalitetssikring af egne ydelser i henhold til kvalitetssikringsbekendtgørelsen (nr. 202 af 23. marts 2000). Det fremgår endvidere, at TR's ansvar var begrænset til dækningen iht. TR's ansvarsforsikring. Denne var på 5 mio. kr.

På baggrund af udarbejdet hovedprojekt blev der foretaget udbud af entreprisarbejderne i hovedentreprisen ved udbudsbrev af 7. maj 2012. HE afgav det vindende tilbud, og der blev den 5. november 2012 indgået hovedentreprisekontrakt med HE på AB 92-vilkår med en entreprisensum på 58.454.000 kr., heraf 32.123.000 kr. for tømrerarbejde. Det fremgår bl.a. af udbudsmaterialet, at bekendtgørelse nr. 1117 af 23. september 2010 om kvalitetssikring af byggearbejder og bekendtgørelse nr. 773 af 27. juni 2011 om kvalitetssikring af byggearbejder i alment byggeri mv. og ombygninger efter lov om byfornyelse og udvikling af byer var gældende.

Projekt

I myndighedsprojektet indgik bl.a. en tegning ((99)1410 dateret 5. marts 2012) udvisende opbygningen af ny facade på vindfang, hvor der foreskrives montering af »9 mm vindspærreplade« og på soklen »8 mm fibercementplade«.

I arbejdsbeskrivelsen, tømrerarbejde, dateret 7. maj 2012, pkt. 3, Generelle specifikationer, hedder det bl.a.:

»3. Generelle specifikationer

...

3.5. Materialer og produkter

3.5.1. Generelt

...

Hvor der i de enkelte bygningsdelsbeskrivelser er beskrevet materialevalg ved varenavn (specifikfabrikat og type), skal generelt forstås »eller dermed ligestillet materiale«.

Det påhviler den enkelte entreprenør at dokumentere, at et eventuelt andet materialevalg besidder samme egenskaber

som det foreskrevne. Denne dokumentation skal i god tid forud for ordre, forelægges bygherrens rådgivere i form af produktdatablade omhandlende det alternative materialevalg, og skal indeholde oplysninger, som er direkte sammenlignelige med det foreskrevne materiales produktdata.

Alle materialevalg skal altid forudgodkendes af byggeledelsen.

- Alle materialer og produkter skal være fejlfri og ikke tidligere anvendt.
- Alle materialer og produkter skal være CE-mærkede.

Dokumentation for, at fabrikater er ligestillet, skal forelægges byggeledelsen senest 5 dage før der afgives ordre.«

I den detaljerede bygningsdelsbeskrivelse dateret 7. maj 2012 hedder det bl.a.:

»1.30002 Nye lette facader ved køkkener

Vindtæt lag:

Diffusionsåben vindgipsplade 9,5 mm.

Brand - klasse A, Klasse 1 beklædning

Plader leveres med bredde = 900 mm.

...

Vindgips monteres efter producentens nøjagtige anvisning så tæthed sikres.

...

1.30011 BYGHERREOPTION: Uisolerede lette ydervægge

...

Vindtæt lag:

Diffusionsåben vindgipsplade 9,5 mm

Brand - klasse A, Klasse 1 beklædning

Plader leveres med bredde = 900 mm.«

I en revision af bygningsdelsbeskrivelsen dateret 24. oktober 2012 er beskrivelserne de samme. I et spørgsmål og svar heri anføres det:

»Er vindspærren over terræn 9 mm vindgips og fra UK rem og ned i jord som 9 mm Fibercementplade?

Svar: Ja.«

I en tegning fra myndighedsprojektet modtaget i kommunen den 8. maj 2012 er det bl.a. anført, at lette facader ved køkkener udføres med 9 mm vindgips, og i tegninger vedrørende sokkel ud for køkken og køkkenvindue dateret 7. og 22. maj 2013 er anført en udførelse med 9 mm vindstoppende plade.

Ændring af vindspærrepladerne

Det fremgår af et referat af 5. december 2012 af projektgennemgangsmøde nr. 1 den 26. og 27. november 2012 udarbejdet af V3, at følgende personer var til stede på mødet: Fra HE V7, V8 og ... Fra UR ... Fra TR ... og V3. I referatet anføres det bl.a.:

»5. Generelt for ARK »V3«

Tømrer:

...

5.13

...

Vindstoppende plade i facader: Er beskrevet som gips. HE kommer med forslag til alternativ plade.

...

6. Kvalitetssikring

6.1 Hovedentreprenør/UE'ers KS opbevares i mødeskur og står til gennemsyn.«

Referater af projektgennemgangsmøder den 9. januar og den 17. juni 2013 indeholder intet om vindspærre, heller ikke i referatet vedrørende mødet den 17. juni 2013 under punkterne »Gennemgang af projektændring« og »Indgangspartier og lette facader«.

Fra perioden med levering fra den 29. januar 2013 til den 7. april 2014 er der fremlagt en række fakturaer udstedt af ... .. til HE. I de første fakturaer er der bl.a. faktureret for levering »Megapan Windbreaker Beklædningsplade«. Fra den 4. december 2013 er der faktureret for levering af »MGO Windbreaker Vindstopplade«. Der er i alle fakturaerne anvendt samme produktnummer.

I en mail af 16. marts 2015 fra V8, HE, til V3, TR, anføres bl.a.:

»Jeg har forgæves ledt efter godkendelsen af vores herlige prøvecontainer på .... Har du ikke mulighed for at sende mig det snarest. Det ville være rart at have det dokument.«

Den 17. marts 2015 svarede V3:

»Jeg kan ikke se, at vi har en tilsynsrapport som specifikt omhandler containeren. Jeg tror godkendelserne fremgår af byggemødereferaterne, men jeg har ikke lige tid til at tjekke dem igennem.«

Den 17. marts 2015 svarede V8:

»Helt ok, men vi er vel enige om, at i har set og godkendt det der var i containeren, ikke?«

Den 17. marts 2015 svarede V3:

»Vi har godkendt produkterne og løsningerne med de kommentarer og bemærkninger som i øvrigt fremgår af referater osv.«

Som bilag 50 har BH fremlagt et produktblad vedrørende »MgO Windbreaker« udarbejdet af NPI Nordisk Pladeimport A/S. HE har oplyst, at det var dette produktblad, som HE fik tilsendt fra leverandøren ... .. vedrørende de vindspærreplader, som blev anvendt i .... BH har bestridt dette. I produktbladet anføres det bl.a.:

»MgO Windbreaker er fremtidens vindspærre. MgO Windbreaker er miljørigtig, har unikke egenskaber og er det helt rigtige valg af byggemateriale.

MgO Windbreaker

MgO Windbreaker er med sin samling af unikke egenskaber, det helt rigtige valg af vindspærre. Med den højeste brandklasse, isolerende og vejrbestandige egenskaber, er MgO Windbreaker med i topklassen af byggematerialer.

MgO Windbreaker er diffusionsåben og tillader bygningen at ånde frit. MgO Windbreaker har sin unikke egenskab bag yderfacaden til afdækning af isoleringen, der hindrer direkte luft i at trænge ind og ødelægge isoleringsevnen. Dette giver pladen de unikke egenskaber der er behov for ved en vindspærre.

MgO Windbreaker pladen er klassificeret som en K₁10-beklædning og brandklasse A₁ - et produkt, der overholder de skrappeste brandkrav.

Baggrund

MgO Windbreaker kommer ud af serien NPI MgO Board og er et magnesiumprodukt som er brugt i århundreder i Asien. Magnesium som byggemateriale har en lang række historiske referencer.

Montering

MgO Windbreaker kan monteres uden forboring med skruer, søm eller klammer. Pladerne kan monteres på træ- eller stålkonstruktion. Pladen er diffusionsåben,

så med en vandtæt facade kan den placeres i kontakt med isoleringen.«

I en tabel i bilag 50 anføres bl.a. følgende tekniske data:

»Densitet	1000 kg/m ³ +/- 50 kg/m ³
...	
Diffusionsåbenhed	Z-EN 12572 Wet Cup 8 mm 0,4 værdi
Brandmodstandsevne	Beklædning: K ₁ 10 Brandklasse
Miljø	Indeholder ingen giftstoffer formaldehyd, ammoniak etc.«

I en oversigt i bilag 50 er vist forskellige piktogrammer med ledsagende tekst for forskellige egenskaber ved pladerne. Bl.a. er nævnt:

»Let at forarbejde

Brandbestandig

Fugtbestandig.«

I en mail af 10. april 2018 fra en advokat for ... til advokat Torben Steffensen anføres følgende bl.a.:

»Vedrørende udviklingen i ...'s salg af vindspærre af fibercement henholdsvis MgO i Danmark kan ... oplyse den procentvise fordeling af salget mellem de to produkttyper:

År	Fibercement
2010	50%
2011	43%
2012	27%
2013	25%
2014	73%

Jeg gør opmærksom på, at faldet i andelen af MgO-plader i 2014 skyldes, at de øvrige aktører på markedet for MgO-plader på dette tidspunkt havde sænket priserne således, at markedet for ...'s vindspærreplader reelt forsvandt. Det er derfor ikke udtryk for, at branchen var gået væk fra at anvende MgO-plader i 2014.«

Aflevering

Byggeriet blev afleveret den 29. april 2014.

Der blev ikke konstateret mangler ved vindspærrepladerne ved 1-års-gennemgangen den 15. december 2014.

Mangler

Ved breve af 15. april 2015 fra ... til HE og TR reklamerede bygherren over mangler. Det hedder i brevene bl.a.:

»Vi har som bygherre konstateret, at der i dette byggeri er indbygget vindspærreplader, som indeholder magnesiumforbindelser.

BH har meddelt, at der på flere byggerier og renowinger er observeret problemer med opfugtning af vindspærre fremstillet af plader, der indeholder magnesiumklorid og magnesiumoxid. Pladerne er ofte betegnet som MgO-plader og er markedsført under forskellige navne.

Pladerne er så fugtsugende, at de kan opsuge fugt fra den udeluft, som pladerne ventileres med, når den relative luftfugtighed er høj som f.eks. om vinteren i Danmark. Pladerne kan således blive opfugtede, selv om regnskærmen udenpå er tæt. Der er risiko for, at fugten kan trænge ind i andre bygningskonstruktioner, når pladerne er mættede med fugt og begynder at udskille saltholdige vanddråber. Fugten kan her medføre råd og skimmelsvamp i organiske materialer og korrosion i skrue, beslag m.v. af metal. Der er således tale om materialefejl eller materialer med indbygget mangel.

BH er ved at igangsætte en større undersøgelse .... Indtil det er afklaret, har ... anmodet os om at reklamere over mangler.

I det konkrete byggeri er der konstateret følgende problemer: Våde plader, dryppende plader og opfugtning af træbaseret

underlag, desuden er der konstateret nedbrydning af galvaniseringen på stålsokkel under indgangsdør, som muligvis skyldes afdrypning fra pladerne.

Manglerne består således både i indbygget materialefejl og i følgeskader på andre bygningsdele. Nedbrydning af pladerne medfører, at pladerne mister deres brandbeskyttende egenskaber, og at de mister deres afstivende virkning på facadepartier m.v.«

I brevet til HE anførtes herefter:

»Som erstatningsansvarlig for de mangler, svigt og skader, som pladerne er be hæftet med, vil vi her opfordre til, at De foretager udbedring af fejl, mangler, svigt og skader og gennem konstruktive indgreb fjerner årsagerne til de konstaterede forhold.«

I brevet til TR anførtes:

»Som erstatningsansvarlig for de mangler, svigt og skader, som pladerne er behæftet med, vil vi her opfordre til, at De deltager i udbedringen af fejl, mangler, svigt og skader og gennem konstruktive indgreb fjerner årsagerne til de konstaterede forhold.«

Reklamationerne blev afvist af HE og senere - efter BH's indtræden i ...'s krav - også af TR.

4. Tekniske rapporter og syn og skøn

Bunch Bygningsfysiks rapporter

Civilingeniør Tommy Bunch-Nielsen, bygningskonstruktør Per Bo Larsen og civilingeniør Peter Svane har den 16. september 2015 til BH afgivet en rapport om MgO-plader, Undersøgelse af problemer med fugt og korrosion. Uddrag af rapporten er gengivet i en kendelse afsagt den 21. juni 2017 af Voldgiftsretten, Byggeri og Anlæg i sag C-13693 (TBB 2017.779) vedrørende ..., ...

Bunch Bygningsfysik har den 12. februar 2016 afgivet en rapport om skaderne i .... Heri anføres bl.a.:

»*Facadepartier på indgangsfacaden hvor der er anvendt MgO vindspærreplader.*

Skader

Skader der har vist sig i form af opfugtning af henholdsvis afstandslisterne og de bagvedliggende trækonstruktioner, samt begyndende korrosion på inddækninger af ved lette facader på indgangssiden.

Svigt

Skaderne skyldes, at der er anvendt såkaldte MgO-vindspærreplader af mærket Power Board, der er uegnede som ventilerede vindspærreplader i det danske klima, fordi der i lange perioder af en normal dansk vinter er så højt fugtindhold i udeluften, at pladerne suger fugt fra den udeluft, som de ventileres af. Det skyldes, at pladerne indeholder magnesiumforbindelser som er stærkt fugtsugende.

...

Vi henviser i øvrigt til rapporten af 16. september 2015...«

Tommy Bunch-Nielsen har afgivet forklaring i kendelsen vedrørende ..., TBB 2017.779. I kendelsen er hans forklaring gengivet således:

»*Tommy Bunch-Nielsen har forklaret bl.a., at rapporten [af 16. september 2015] er udarbejdet til BH efter en henvendelse fra ..., der havde observeret problemer på mange boligforeninger, der er omfattet af .... De gennemførte undersøgelser af pladernes kemiske sammensætning og af fugtopsugning. De sidste blev foretaget i et klimakammer med 93 % relativ luftfugtighed. Pladerne sugede fugt med op til 150 % af pladens vægt, så stoppede opsugningen. Der kom skimmelsvamp, og*

pladen blev sprød og mistede styrke. Pladerne afgav væske efter 8-14 dage. Han har besøgt over 100 byggerier med MgO-plader. Ved besigtigelserne er der konstateret korrosion af galvaniserede beslag, skinner og skruer, også i skruer, der bærer klimaskærmen. Han har også set, at plader er faldet ned pga. korroderede skruer. Træ, der har været opfugtet med saltvand, bliver mere vandsugende. Ved besigtigelserne har han konstateret begyndende skimmelsvamp. MgO-pladerne kan ikke CE-godkendes, da der ikke er nogen produktstandard. De kan certificeres efter en ETA-guideline, men kun vedrørende brandsikkerhed. For fibercementplader er der en produktstandard så de kan CE-godkendes. I 2010 var MgO-plader et nyt produkt i Danmark. Der var ikke artikler om MgO-plader før 2010. Han er bekendt med en sag i Herning, hvor MgO-plader er anvendt i 2008, men ikke andre før 2010. Sorel-cement har samme kemiske bestanddele, magnesiumoxid og magnesiumklorid. Det er tidligere anvendt i magnesit-gulve, men er kun anvendt i begrænset omfang i de senere år. Magnesit-gulve omtales i lærebøger fra 1950-erne.

Vinteren 2014-15 var en mild vinter med høj luftfugtighed. Efter afgivelse af rapporten har han været rådgiver for almene boligselskaber, men ikke for AAB. Problemerne viste sig ved fedtet film på ruderne og skjolder på soklerne, begge dele spor efter saltholdigt vand. HE havde konstateret dette forhold og troede, at det skyldtes utætte inddækninger. Han udførte først undersøgelse for HE, men fra februar 2015 arbejdede han for BH. De skrev en advarende artikel i marts 2015, da de var sikre på, at det var et generelt problem. BYG-ERFA bladet fra 2013 blev udarbejdet under medvirken af Peter Thomsen og Georg Christensen, som han tidligere har arbejdet sammen med, og som nu er i kontorfællesskab med ham hhv. ansat hos ham. Han ved, at MgO-plader har været anvendt i Sverige, UK, USA og Canada, og han formoder, at de har været anvendt i Belgien, da der er brandcertifikater fra

Belgien. Hvis der ikke er styr på produktionsprocessen kommer der frit magnesiumklorid, og mængden øges, hvis pladen nedbrydes. På de over 100 byggerier, han har kendskab til, har der medvirket mange forskellige rådgivere, entreprenører og leverandører. Han skønner, at der er anvendt mindst 1 mio. m² plader. Pladerne er brugt på mange forskellige typer af byggeri. Teknologisk Institut har foretaget undersøgelser af pladernes diffusionsmodstand uden at fremføre advarsler om fugtsugende egenskaber.

På hvert undersøgt byggeri har der været taget 4-6 prøver, og der er undersøgt i alt ca. 1.000 prøver. Der er samme konklusion på alle undersøgelser, men meget forskellige resultater fra plade til plade.«

Tommy Bunch-Nielsen har endvidere afgivet forklaring under den foreliggende sag, Hans forklaring gengivet i kendelsen TBB 2017.779 er blevet foreholdt ham, og han har forklaret, at han kan vedstå denne forklaring med følgende bemærkninger:

På nuværende tidspunkt har han undersøgt ca. 150 byggerier, hvor der er anvendt MgO-plader. I flertallet af disse har han været engageret af BH - i resten har han været engageret af bygherrer eller entreprenører. Han er nu kommet til den erkendelse, at der uanset produktionsprocessen vil forekomme frit magnesiumklorid. For så vidt angår hans tidligere forklaring om, at der er anvendt mindst 1 mio. m², har han forklaret, at han ikke ved, hvor stor en andel det udgør af den samlede mængde anvendte vindspærreplader. Der er måske tale om ca. 10 % af markedet. Flere store tømmerhandler havde ikke MgO-plader på lager. Det er ikke præcist, når hans firma i en PowerPoint-præsentation i 2016 har udtalt, at MgO-plader blev anvendt af alle fra 2010 til 6. marts 2015. Pladerne blev anvendt af elementproducenter, boxmodulproducenter, facadeentreprenører, og de blev foreskrevet af rådgivere og accepteret af rådgivere som konvertering af cementbaserede plader. MgO-pladerne var

derimod ikke ude i brede tømmerkredse. Det var ikke generelt hyldevarer i alle større byggemarkeder, men måske snarere hos mere specielle leverandører.

Tommy Bunch-Nielsen har endvidere forklaret bl.a., at han selv er medforfatter til dele af 1. udgaven af SBI-anvisning 224 fra 2009 om »Fugt i bygninger«. Til belysning af materialers vandindhold i ligevægt med luft med relativ fugtighed beskriver anvisningen sorptionskurver (fugtligevægtskurver). Han har selv brugt samme metode i sin rapport af 16. september 2015 - dog med den forskel, at han - i modsætning til anvisningens metode - også opsamlede og målte den væskemængde, der blev »grædt« ud fra MgO-pladerne og dryppede derfra. Der findes samlinger med sorptionskurver, og hans firma arbejder meget med sådanne kurver, som f.eks. er vist i SBI-anvisningen til beregning af fugtkoncentrationer m.m.

Han fik forevist en artikel fremlagt af HE om vindtætte plader af magnesiumklorid og magnesiumoxid med titlen »Vindtætte plader suger vand så det driver«. HE har oplyst, at artiklen har været trykt i »Byg-Tek« den 27. februar 2015. Tommy Bunch-Nielsen har forklaret, at det er ham, der er forfatter til artiklen, men han er usikker på, hvor artiklen har været trykt. Det kan godt have været i »Byg-Tek«, men han vil tro, at den i så fald er offentliggjort den 6. marts 2015. De problemer hidrørende fra anvendelsen i MgO-plader, som artiklen beskriver, gælder fortsat i dag. Det er således fortsat hans opfattelse, at problemet i nogle tilfælde mistolkes som utætheder i facadebeklædningen eller i inddækninger ved f.eks. vinduer, selv om problemet rettelig skyldes opfugtning af den vindtætte plade, og det er fortsat hans opfattelse, at problemet kom som en stor overraskelse for hele byggebranchen, og at det først blev opdaget i november 2014. Det var svært at opdage fugttopsugningen, da pladerne sad skjult bag facaden. Det er ikke normalt, at man tager facaden af for at kontrollere vindspærrepladen bag facaden. I artiklen anførte han, at MgO-pladerne var CE-

mærket efter EN 12467-2012, men at »den uheldige egenskab - at pladerne kan suge vand - indgår ikke i produktstandarden for denne type plader og afsløres derfor ikke i den normale dokumentation endsige af datablade eller ydeevnedeklaration«. Det er en fejl. MgO-pladerne var ikke CE-mærkede. Det er korrekt, at den uheldige egenskab ikke kan opdages via datablad eller ydeevnedeklaration.

I 2014 blev han af HE engageret til at undersøge uforklarlige fugtproblemer i et byggeri, ..., i Aarhus. Han undersøgte både MgO-plader, der stod på et lager, og plader, der stod udendørs i en overdækket indkørsel til byggepladsen. Han konstaterede, at pladerne i den overdækkede indkørsel dryppede af vand. Der er aldrig fugtproblemer med MgO-plader, der er placeret indendørs i opvarmede lokaler. Så snart den relative fugtighed (RF) er under ca. 85 %, er der ikke noget problem, og det vil den stort set altid være indendørs. I ... - byggeriet fandt de frem til problemets rette sammenhæng. Der har også været andre entreprenører end HE, der har haft problemer med MgO-plader i de sager, han har været involveret i.

Om processen vedrørende udarbejdelse af BYG-ERFA-erfaringsblade har han forklaret, at han selv er medforfatter til ca. 25 BYG-ERFA-blade. Fokus er på projektering og udførelse - ikke i så høj grad på materialeegenskaber. Forfatteren eller forfatterne udarbejder et udkast til det konkrete erfaringsblad. Udkastet bliver behandlet i en teknikergroupe nedsat af BYG-ERFA, og der kan komme mange ændringer fra gruppen til forfatterens udkast. For så vidt angår BYG-ERFA-erfaringsblad (21) 131227 om vindspærre i facader mener han ikke, at dette er en blåstempling af MgO-plader. Det var et forsøg på at advare mod vindspærrepladers store kapilarsugning eller kantopsugning, som er en anden fugtproblematik end den, som senere er blevet påvist som det store problem ved MgO-pladerne. MgO-pladerne har en væsentlig større kantopsugning end

andre vindspærreplader. »Kaffeprøven«, som omtales i BYG-ERFA-bladet i denne forbindelse, angår således også noget andet end den foreliggende sags problematik. BYG-ERFA-bladet belyser ikke dette problem, som man ikke vidste opstod. BYG-ERFA-bladet omtaler MgO-plader i en opremsning.

Syn og skøn

Under voldgiftssagen er direktør, bygningsingeniør Mikael Østergaard Hansen og bygningskonstruktør Lars Tangaa Hansen udmeldt som skønsmænd. De har afgivet skønserklæring af 19. april 2017. Skønsmændene har på eget initiativ den 22. maj 2017 afgivet en revideret version af skønserklæringen. De fremsendte den reviderede version med følgende mail:

»Til parterne og Voldgiftsnævnet

Efter moden overvejelse har vi besluttet at ændre besvarelsen af spørgsmål LHL11, LHL 13 og SH-A. Revideret skønserklæring dateret 22.05.2017 fremsendes vedhæftet«.

Skønsmændene har endvidere afgivet tillægserklæring af 4. juni 2017. Skønsmålingerne på samlet 152.133,54 kr. inkl. moms og afgift til Voldgiftsnævnet er foreløbigt betalt af BH med 110.586,37 kr. og af TR med 41.547,17 kr. Hertil kommer udgifter i forbindelse med afhjemling af skønsmændene på 20.000 kr. inkl. moms, som er foreløbigt betalt af BH. Den samlede skønsgift er således 172.133,54 kr.

I skønserklæringen af 22. maj 2017 har skønsmændene bl.a. besvaret følgende spørgsmål således:

»Spørgsmål vedrørende svigt og skader på vindspærreplader og tilhørende bygningsdele

Spørgsmål LHL1

Skønsmændene bedes foretage undersøgelser og registreringer af et repræsentativt antal vindspærreplader fordelt i bebyggelsen og på den baggrund oplyse, om der kan konstateres svigt og skader ved de omhandlede plader, herunder i form af at pladerne opsuger fugt og afgiver saltholdigt vand.

Såfremt dette besvares bekræftende, bedes skønsmændene beskrive karakteren og omfanget af de konstaterede svigt og skader.

Resultaterne og pladernes placering bedes nærmere dokumenteret ....

Svar:

Skønsmændene har på baggrund af registreringer ved et repræsentativt antal vindspærreplader fordelt i bebyggelsen konstateret, at der i de fleste undersøgte vindspærreplader er et forhøjet fugtniveau i pladerne, samt at pladerne har afgivet fugt til afstandslister og til den bagved liggende trækonstruktion, hvor der på trækonstruktionernes bundstykker primært ses skimmelforekomster i varierende mængder.

På undersøgelsestidspunktet lå fugtniveauerne som følger:

- Vindspærreplader 17-25 vægt-%
- Afstandslister 24-32 vægt-%
- Trækonstruktion bag vindspærreplader 8-38 vægt-%

Som følge af den registrerede skimmelsvampeforekomst på trækonstruktionernes bundstykker ved 6 ud af 7 lejligheder vurderes det, at trækonstruktionerne bag vindspærrepladerne har været væsentligere fugtige i vinterperioden, hvor luftfugtigheden har været højest, idet det er på dette tidspunkt at MgO-vindspærreplader afgiver saltholdigt vand.

Det er skønsmændenes vurdering, at der er tale om et generelt problem i bebyggelsen, hvor de anvendte vindspærreplader opsuger fugt og afgiver saltholdigt vand, som over tid vil medføre, at pladerne ændrer karakter, hvorved deres funktion som vindspærreplader samt deres brandhæmmende egenskab over tid reduceres.

....

SPØRGSMÅL LHL2

Såfremt spørgsmål LHL1 besvares bekræftende, bedes skønsmændene tillige oplyse, om - og i givet fald i hvilket omfang - der kan konstateres følgeskader på tilstødende bygningsdele, og/eller om der er risiko for yderligere skadeudvikling, eksempelvis, men ikke kun, i form af:

- Opfugtning af træværk i konstruktionen, herunder af afstandslister og bagvedliggende trækonstruktioner samt begyndende korrosion på inddækninger ved lette facader på indgangssiden.
- Korrosion af facadebeklædningens og underlagets ophængssystem og af de skruer, som MgO-vindspærrepladerne er monteret med.
- Risiko for nedbrydning af ophængssystemet for facadebeklædning og fastgørelsen af MgO-pladerne.
- Risiko for ændring af MgO-pladernes egenskaber på længere sigt, således at de ikke kan bevare deres funktioner som vindspærre i forhold til brand og isolering.
- Risiko for, at facadebeklædning og MgO-pladerne i sidste ende falder ned.
- Risiko for - i forhold til tilstødende bygningsdele og træ med saltholdige væsker - at træet bliver mere fugtsugende end normalt med forhøjet risiko for skimmelsvampevækst.

Svar:

Med baggrund i det registrerede forhold kan skønsmændene oplyse, at der er risiko for yderligere skadeudvikling i form af:

- Opfugtning af træværk i konstruktionen, herunder af afstandslister og bagvedliggende trækonstruktioner.
- På længere sigt begyndende korrosion på inddækninger ved lette facader på indgangssiden.
- Korrosion af facadebeklædningens og underlagets ophængssystem og af de søm, skruer m.v., som MgO-vindspærrepladerne er monteret med.
- Risiko for nedbrydning af ophængssystemet for facadebeklædning og fastgørelsen af MgO-pladerne på længere sigt.
- Risiko for ændring af MgO-pladernes egenskaber på længere sigt, således at de ikke kan bevare deres funktioner som vindspærre i forhold til brand og isolering.
- Risiko for, at facadebeklædning og MgO-pladerne i sidste ende falder ned, kan ikke afvises.
- Risiko for - i forhold til tilstødende bygningsdele og træ med saltholdige væsker - at træet bliver mere fugtsugende end normalt med forhøjet risiko for yderligere skimmelsvampe-vækst, samt råd- og svampeangreb.
- Risiko for at saltholdige væsker gør døre- og vinduesglas samt rammer fedtede.
- Risiko for at flisebelægning mod facader med MgO-vindspærreplader optager saltholdige væsker.
- Risiko for korrosionsskader på metalgenstande, som påvirkes af saltholdige væsker.

SPØRGSMÅL LHL3

Skønsmændene bedes oplyse, om de anvendte vindspærreplader, som de fremstår nu og på baggrund af besvarelsen af spørgsmål LHL1-LHL2, kan karakteriseres som fagmæssigt korrekte materialer i forhold til den omhandlede anvendelse, eller

om de konkret besidder sådanne egenskaber, at de konkret er uanvendelige.

Svar:

De anvendte vindspærreplader, som de fremstår nu og på baggrund af besvarelsen af spørgsmål LHL1-LHL2, besidder sådanne egenskaber, at de konkret er uanvendelige.

Spørgsmål vedrørende udbedring af eventuelle svigt og skader på vindspærreplader og tilhørende bygningsdele samt udgifter hertil

SPØRGSMÅL LHL4

Såfremt spørgsmål LHL1 og LHL2 besvares helt eller delvist bekræftende, bedes skønsmændene oplyse, hvorledes udbedring fagligt forsvarligt kan ske ved bl.a. - men ikke kun - at inddrage følgende:

- Demontering af eksisterende facadebeklædninger (lægges i dHEot til rentabelt genbrug).
- Demontering og bortskaffelse af MgO-vindspærreplader.
- Demontering og bortskaffelse af udvendige metal-inddækninger/sålbænke ved vinduer og døre i nødvendigt omfang.
- Demontering og bortskaffelse af facadeophængningssystemer m.v., der er beskadiget, og som ikke kan genanvendes.
- Forstærkning, delvis udskiftning, imprægnering m.v. af facadeophængningssystemer, vinduer m.v., der er beskadiget, men kan genanvendes.
- Montering af fagligt forsvarlige vindspærreplader, eksempelvis de oprindeligt projekterede vindgipsbaserede.
- Montering af nye sålbænke og dørtrin omkring vinduer og døre m.v.
- Montering af facadebeklædninger m.v. ved genbrug i rentabelt omfang.
- Projektering, tilsyn m.v.

- Byggepladsforanstaltninger, herunder eksempelvis afdækning og øvrige interimisforanstaltninger.

Svar:

Skønsmændene kan på baggrund af de registrerede forhold angive følgende anvisning til en faglig forsvarlig udbedring:

Udvendig facade.

- Løsning og udtrækning af el-målerskab samt demontering af belysningsarmaturer og rist.
- Demontering af facadeplader.
- Demontering og bortskaffelse af afstandslister og MgO-plader.
- Udskiftning af evt. opfugtet isolering.
- Overfladebehandling af trædele med skimmelfrensende middel, forebyggende behandling mod råd og svamp samt montering af diffusionsåbne strimler på trædele som skillelag.
- Montering af nye fibercementbaserede vindspærreplader og ventilationsrist til krybekælder.
- Montering af nye afstandslister og genmontering af facadeplader.
- Genmontering af el-målerskab, belysningsarmaturer og rist.

Skønsmændene har ikke konstateret følgeskader på udvendige metalinddækninger/sålbænke ved vinduer og døre

SPØRGSMÅL LHL5

Skønsmændene bedes i tilslutning til ovenstående oplyse de forventede samlede udgifter til udbedring af forholdene, fordelt på de enkelte relevante poster. Skønsmændene bedes tage udgangspunkt i spørgsmål LHL4 ovenfor, men bedes også inddrage andre relevante poster, hvis dette findes relevant.

Svar:

Afhjælpningsudgifterne udgør skønsmæssigt følgende beløb:

Udskiftning af MgO-plader bag facadeplader
Byggepladsudgifter

Teknikerhonorar ifm. udbud, byggeregnskab og tilsyn

Samlede udgifter ekskl. moms

Spørgsmål vedrørende det anvendte MgO-materiale, faglitteratur samt mulighed for faktiske undersøgelser m.v.

SPØRGSMÅL LHL6

Skønsmændene bedes oplyse, om det kan bekræftes, at de anvendte MgO-vindspærreplader består af en kombination af magnesiumchlorid og magnesiumoxid, og at dette for Megapan-pladernes vedkommende bl.a. fremgår af den danske produktflyer for Megapan (bilag 37).

Skønsmændene bedes endvidere oplyse, om indholdet af MgCl₂, magnesiumchlorid, er den indholdsmæssige komponent, der indebærer, at pladerne er fugtsugende og afgiver saltholdigt vand.

Svar:

Ja, det kan bekræftes, at de anvendte MgO-vindspærreplader består af en kombination af magnesiumchlorid og magnesiumoxid, og at dette for Megapan-pladernes vedkommende bl.a. fremgår af den danske produktflyer for Megapan (bilag 37).

Skønsmændene kan oplyse, at MgCl₂, magnesiumchlorid, er den indholdsmæssige komponent, der indebærer, at pladerne er fugtsugende og afgiver saltholdigt vand.

SPØRGSMÅL LHL7

Skønsmændene bedes gennemgå faglitteratur vedrørende byggeprodukter i forhold til anvendelse af magnesiumchlorid og Sorel cement, jf. bl.a. følgende: Uddrag af E. Suensens »Byggematerialer III« fra 1911 ..., uddrag af »Byggebogen« fra december 1951 ..., uddrag af »Husbygningsmaterialer«

fra 1963 ..., uddrag af »Beton-bogen« fra 1979 ..., uddrag af »Materialebogen« fra 2008 ... samt uddrag af »Byggeriets materialer« fra 2011 ....

Skønsmændene bedes på denne baggrund oplyse, om det kan bekræftes, at der de pågældende steder i faglitteraturen vedrørende byggematerialer er omtale af, at Sorelceмент indeholder magnesiumchlorid, samt at hverken Sorelceмент eller magnesiumchlorid er fugtbestandigt.

Svar:

På baggrund af uddrag af E. Suensens »Byggematerialer III« fra 1911 ..., uddrag af »Byggebogen« fra december 1951 ..., uddrag af »Husbygningsmaterialer« fra 1963 ..., uddrag af »Beton-bogen« fra 1979 ..., uddrag af »Materialebogen« fra 2008 ... samt uddrag af »Byggeriets materialer« fra 2011 ... kan skønsmændene bekræfte, at det de pågældende steder i faglitteraturen vedrørende byggematerialer er omtalt, at Sorelceмент indeholder magnesiumchlorid, samt at hverken Sorelceмент eller magnesiumchlorid er fugtbestandigt.

SPØRGSMÅL LHL8

Skønsmændene bedes oplyse, om det ville have været muligt eksempelvis ved opslag i Greenspans tabel, jf. Lewis Greenspans artikel »Humidity Fixed Points of Binary Saturated Aqueous Solutions« fra oktober 1976 ..., at få oplyst, at magnesiumchlorid indeholder en RF (relativ fugtighed) på ca. 33 %, hvilket medfører, at en luftfugtighed i den omgivende luft herudover som udgangspunkt vil medføre, at saltet optager fugt fra den omgivne luft.

Svar:

Ja, skønsmændene kan bekræfte, at det ville have været muligt eksempelvis ved opslag i Greenspans tabel, jf. Lewis Greenspans artikel »Humidity Fixed Points of Binary Saturated Aqueous Solutions« fra oktober

1976 ..., at få oplyst, at magnesiumchlorid indeholder en RF (relativ fugtighed) på ca. 33 %, hvilket medfører, at en luftfugtighed i den omgivende luft herudover som udgangspunkt vil medføre, at saltet optager fugt fra den omgivne luft.

SPØRGSMÅL LHL9

Skønsmændene bedes oplyse, om det på tidspunktet for de i sagen anvendte plader havde været muligt at få undersøgt MgO-pladernes materialemæssige sammensætning nærmere hos DTU, SBI, Teknologisk Institut eller lignende steder, samt om der disse steder kunne være sket en stillingtagen til, om pladerne ville være fugtsugende, og om materialerne var egnet som vindspærre i ventilerede konstruktioner, særligt på baggrund af oplysningerne om, at materialerne indeholdt magnesiumchlorid.

Svar:

Ja, det er skønsmændenes vurdering, at det på tidspunktet for de i sagen anvendte plader havde været muligt at få undersøgt MgO-pladernes materialemæssige sammensætning nærmere hos DTU, SBI, Teknologisk Institut eller lignende steder, samt at der disse steder kunne være sket en stillingtagen til, om pladerne ville være fugtsugende, og om materialerne var egnede som vindspærre i ventilerede konstruktioner.

SPØRGSMÅL LHL10

Skønsmændene bedes gennemgå Bilag 1 til SBI's Vejledning om håndtering af fugt i byggeriet ....

Skønsmændene bedes på den baggrund oplyse, om det kan bekræftes, at mængden af fugt i et materiale kan beskrives med den såkaldte sorptionskurve, som angiver sammenhængen mellem materialets fugtindhold og den relative luftfugtighed (RF), som materialet er i ligevægt med ved

en given temperatur, og at et materiale vil optage fugt fra luften, hvis det anbringes i luft med højere RF end det aktuelle fugtindhold, samt afgive fugt, hvis det anbringes i luft med lavere RF.

Endvidere bedes skønsmændene oplyse, om det havde været muligt at få udført en sådan sorptionskurve på det i sagen anvendte materiale, og i givet fald om en sådan undersøgelse kunne have afsløret, om de omhandlede plader var fugtsugende.

Svar:

Ja, det kan bekræftes, at mængden af fugt i et materiale kan beskrives med den såkaldte sorptionskurve, som angiver sammenhængen mellem materialets fugtindhold og den relative luftfugtighed (RF), som materialet er i ligevægt med ved en given temperatur, og at et materiale henholdsvis vil optage fugt fra luften, hvis det anbringes i luft med højere RF end det aktuelle fugtindhold, samt afgive fugt, hvis det anbringes i luft med lavere RF.

Ja, det ville havde været muligt at få udført en sådan sorptionskurve på det i sagen anvendte materiale. Det er skønsmændenes klare overbevisning at en sådan undersøgelse kunne have afsløret, at de omhandlede plader var fugtsugende.

SPØRGSMÅL LHL11

Skønsmændene bedes på baggrund af ovenstående spørgsmål LHL6-LHL10 oplyse, om der på tidspunktet for valget af de pågældende MgO-materialer fandtes teknisk tilgængelig viden samt mulighed for undersøgelser, der kunne have afsløret, dels at MgO-materialerne besad fugtsugende egenskaber, dels at vindspærrematerialerne ville være uegnede som vindspærre i ventilerede konstruktioner. Skønsmændene anmodes med spørgsmålet *ikke* om at forholde sig til eller vurdere, om en eksempelvis almindelig projekterende arkitekt selv sad inde med denne viden, men

om det var muligt via eksempelvis henvendelse til ovenstående institutter, ved opslag i faglitteratur og ved de nævnte undersøgelser m.v. at indhente den pågældende viden.

Svar:

På baggrund af ovenstående spørgsmål LHL6-LHL10 kan skønsmændene oplyse, at der på tidspunktet for valget af de pågældende MgO-materialer fandtes teknisk tilgængelig viden samt mulighed for via eksempelvis henvendelse til tidligere nævnte institutter at udføre undersøgelser, der kunne have afsløret, dels at MgO-materialerne besad fugtsugende egenskaber, dels at vindspærrematerialerne ville være uegnede som vindspærre i ventilerede konstruktioner.

En forudsætning for igangsættelse af sådanne undersøgelser ville dog være en mistanke om, at de af pladeleverandøren angivne egenskaber ikke var korrekte.

Spørgsmål om mulige alternative vindspærreprodukter

Spørgsmål LHL12

Skønsmændene bedes oplyse, om der på tidspunktet for valget af de i sagen omhandlede MgO-plader forelå alternative vindspærreprodukter, der både dengang og nu må karakteriseres som egnede produkter i forhold til anvendelse som vindspærreplader i ventilerede facader.

Skønsmændene bedes oplyse den nærmere karakter af sådanne materialer.

Svar:

Ja, på tidspunktet for valget af de i sagen omhandlede MgO-plader forelå der alternative vindspærreprodukter, der både dengang og nu må karakteriseres som egnede produkter i forhold til anvendelse som vindspærreplader i ventilerede facader.

Den nærmere karakter af sådanne materialer er f.eks. vindspærreprodukter af fibercementbaseret plader.

Spørgsmål om god faglig skik

Spørgsmål LHL13

Skønsmændene bedes på baggrund af ovenstående spørgsmål om tilgængelig teknisk viden, oplysningen om magnesiumchlorid og den eventuelle mulighed for undersøgelser oplyse, om det på tidspunktet for valget af det omhandlede vindspærremateriale var i overensstemmelse med god faglig skik at godkende anvendelse af de omhandlede MgO-materiale.

Skønsmændene bedes ved besvarelsen lægge til grund, at der på anvendelsestidspunktet ikke forelå officielle certificeringer m.v. af de omhandlede materialers fugtegenskaber.

Svar:

På tidspunktet for valget af den omhandlede vindspærreplade forelå der ikke undersøgelser af pladematerialets egenskaber i forhold til fugt, men der forelå generelle anvisninger fra SBI.

Der skal i denne sammenhæng henvises til SBI's vejledning til bygherrer »Krav til fugtteknisk dokumentation samt fugtsagkyndiges kompetencer og virke« af 27. september 2011 ... af hvilken følgende fremgår af punkt 2.4.1. 2. afsnit:

»Såfremt man i et projekt anvender nye materialer eller løsninger kan den fugtsagkyndige være med til at sikre, at der udvises den særlige agtpågivenhed der er nødvendig; fx ved skærpet kontrol eller dokumenteret afprøvning i laboratorium, prøvestand eller lignende.«

Skønsmændene er ikke bekendt med at der har foregået skærpet kontrol eller

dokumenteret afprøvning i laboratorium, prøvestand eller lignende i den konkrete sag.

Det skal dog anføres, at jf. projektbeskrivelse »11063 ... - Renovering af klimaskærm« fra 24.10.2012 ... fremgår det, at vindspærrepladen er en 9,5 mm vindgipsplade. Dvs. at der er sket projektændring før arbejdets udførelse. Jf. SBI's »Vejledning om håndtering af fugt i byggeriet« fra december 2010 ... fremgår bl.a. følgende af punkt 5.4 Projektændringer:

»Hvis der under udførelsen sker ændringer i projektet vurderes det i hvert enkelt tilfælde, om ændringen har fugtmæssig betydning. Som minimum vurderes om (her skal 6. punkt fremhæves):

- Det medfører risiko for opfugtning af materialer, når bygningen er i brug.«

Skønsmændene er ikke bekendt med i den konkrete sag, at projektændringen har ført til en vurdering af om ændringen har fugtmæssig betydning.

Det skal dog anføres, at skønsmændene ikke er bekendt med, at der blandt entreprenører, arkitektfirmaer, rådgivende ingeniørfirmaer eller andre i byggebranchen er udført materialeundersøgelser i henhold til ovennævnte vejledninger fra SBI.

Det er skønsmændenes opfattelse, at det var i overensstemmelse med god faglig skik at godkende anvendelse af den pågældende vindspærreplade, idet rådgivere og entreprenører nødvendigvis må kunne stole på de egenskaber som leverandøren angiver. Af bilag 37 fremgår at pladen er vandfast / fugtafvisende og velegnet til anvendelse i meget ekstreme miljøer med store udsving i fugt og varme.

Spørgsmål vedrørende underlag, ventilering m.v.

Skønsmændene bedes besvare nedenstående spørgsmål LHL14-LHL16 uafhængigt af de forudgående spørgsmål LHL1-LHL13 vedrørende de anvendte vindspærreplader.

SPØRGSMÅL LHL14

Skønsmændene bedes gennemgå og undersøge byggeriet i relation til de under pkt. 6 på side 24-30 i 1-års eftersynsrapporten ... beskrive forhold og oplyse karakter og omfang af de nævnte forhold, herunder om der kan konstateres bygningsmæssige svigt og skader - eller risiko herfor - de pågældende steder og/eller på tilstødende bygningsdele.

Svar:

Skønsmændene har foretaget besigtigelse af lejligheder: 9, 30, 36, 176, 180, 196 og 198, med bl.a. demontering af facadebeklædninger. Skønsmændene har i relation til de under pkt. 6 på side 24-30 i 1-års eftersynsrapporten ... og i øvrigt konstateret følgende forhold:

- At der bag facadepladerne i de undersøgte lejligheder var monteret HEDM-lister på afstandslisterne.
- At der ved flere åbninger var monteret udluftning fra krybekældre bag facadeplader ....
- At der de undersøgte steder ikke var rust på stålprofil ved hoveddørenes bundstykker. Men skønsmændene er blevet forevist fotoeksempel på rust på stålprofil ved en hoveddørs bundstykke.
- At der de undersøgte steder ikke var defekte facadeplader.
- At der var rust på et låsebeslag på yderdør i lejlighed 30.
- At der var skimmel på trækonstruktionens bundstykke bag vindspærreplader i følgende lejligheder: 9, 30, 36, 180, 196 og 198.
- At der ikke var anvendt MgO-vindspærreplader i vindfang mod beboelse i lejlighed 198.

Skønsmændene har alene foretaget destruktive indgreb i vindfang i lejlighed 198. Her kunne det konstateres, at der ikke var anvendt MgO-plader som vindspærre. Anden form for besigtigelse indendørs er ikke foretaget.

SPØRGSMÅL LHL15

Såfremt skønsmændene besvarer spørgsmål LHL14 helt eller delvist bekræftende, bedes skønsmændene oplyse, om de konstaterede forhold er udført i overensstemmelse med projektet og/eller håndværksmæssigt korrekt.

Ligeledes bedes skønsmændene oplyse, hvorvidt forholdene kan henføres til mulige projekteringsmæssige fejl.

Svar:

De konstaterede forhold er ikke overalt udført i overensstemmelse med projektet og/eller håndværksmæssigt korrekt.

Som det fremgår af pkt. 6 på side 24 i 1-års eftersynsrapporten ... forekommer der som minimum et sted, hvor der ikke er monteret en HEDM-liste på afstandslisten bag en facadeplade. Det er ikke håndværksmæssigt korrekt og svarer heller ikke til punkt »Afstandslisters« i projektbeskrivelsen »11063 ... - Renovering af klimaskærm« fra 24.10.2012 ..., hvoraf det anføres, at der skal monteres HEDM gummilister.

Ud fra skønsmændenes registreringer var der monteret udluftning fra krybekældre bag facadeplader. Denne løsning er ikke håndværksmæssig korrekt, da udluftningen af krybekælderen derved forringes set i forhold til SBI-anvisning 224 »Fugt i bygninger« fra 2009, hvor udluftning af krybekældre er beskrevet i afsnit 8.5 og 8.6 (se erklæringsbilag 4). Desuden følger løsningen ikke projektbeskrivelsen »11063 ... - Renovering af klimaskærm« fra 24.10.2012 ..., hvor det anføres, at der skal

monteres galvaniserede stål-lamelriste 200 x 50 mm.

Det er skønsmændenes vurdering, at der kan forekomme steder, hvor der forekommer rust på stålprofil ved en hoveddørs bundstykke. Årsagen hertil skønnes at have sammenhæng med de anvendte vindspærreplader.

SPØRGSMÅL LHL16

Såfremt skønsmændene besvarer spørgsmål LHL14 helt eller delvist bekræftende, bedes skønsmændene oplyse, hvorledes udbedring kan ske fordelt på nødvendige underposter opdelt i arbejds løn, materialer, projektering, tilsyn, ...udgifter m.v.

Skønsmændene bedes endvidere oplyse den forventede udgift til udbedringen.

Svar:

Udgifterne i forbindelse med montering af rist til udluftning af krybekælder er medtaget under afhjælpningsudgifterne anført under svar på spørgsmål LHL5.

De øvrige forhold anført i bilag 3 - pkt. 6 anses for at være enkeltstående tilfælde og/eller forhold der rettes i forbindelse med udskiftning af MgO-pladerne.

...

Spørgsmål SH-A

Skønsmændene bedes gennemgå BygErfa Erfaringsblad (21) 131227 (udgivet i december 2013) og/eller Træ 68 (udgivet i december 2013) vedrørende byggeprodukter og projektering samt udførelse af vindspærreplader og oplyse, om der i 2013 var omtale af, at MgO-plader besidder sådanne egenskaber, at de generelt eller konkret er uanvendelige som vindspærreplade.

Svar:

Af BYG-ERFA Erfaringsblad (21) 131227 »Vindspærre i facader« fremgår det bl.a. under afsnittet »Materialer«:

»Vindspærre kan være udført af fx magnesiumbaserede pladematerialer«.

Desuden skal det anføres, at det af BYG-ERFA (21) 131227 i afsnittet »Projektering« fremgår følgende:

»I hvert enkelt tilfælde anbefales, at valg af vindspærre suppleres med overvejelser af, om byggeteknik, konstruktioner og beliggenhed stiller særlige krav til vindspærren, fx:

- skivevirkning,
- fugtbeskyttelse inden facadebeklædning (regnskærm) monteres, dvs. sikring af vindspærrens vandtæthed og kapillarsugende egenskaber.

Bemærk, at for CE-mærkede produkter skal de deklarerede egenskaber svare til kravene i det aktuelle byggeri. Der skal fx anvendes produkter, som beskrevet i (DS/EN 12467) - blandt andet med dokumentation af vejrbestandighed, vandtæthed og kapillarsugende egenskaber.«

Af den sidste faktaboks i BYG-ERFA (21) 131227 fremgår følgende:

»Vindspærrepladers fugtopsugning - orienterende undersøgelser

Pladeformede vindspærre kan enten være homogene eller bestå af et kernemateriale med beklædning på en eller begge sider. Til sammenligning af disse vindspærres fugtopsugende egenskaber (kapillarsugning) kan fx anvendes »Kaffeprøven«.

Af Træ 68 fremgår det i afsnittet »Vindspærrematerialer« at fx kompositplader vil kunne anvendes.

I 2013 var det ikke omtalt, at MgO-plader besidder sådanne egenskaber, at de

generelt eller konkret er uanvendelige som vindspærreplade.

Der henvises endvidere til svar på spørgsmål 13 [LHL 13].

Spørgsmål SH-B

Skønsmanden bedes oplyse, om det af brochure eller datablad fra de anvendte vindspærreplader udtrykkeligt fremgår, at pladerne indeholder Sorel-cement som bindemiddel.

Svar:

Nej, af brochure og datablad fra de anvendte vindspærreplader fremgår det ikke, at pladerne indeholder Sorel-cement som bindemiddel. Det fremgår, at vindspærrepladerne indeholder magnesiumoxid og magnesium.

Spørgsmål SH-C

Skønsmanden bedes oplyse, om det af brochure eller datablad fremgår, at pladerne skulle være uegnet som vindspærreplade i Danmark (i det danske miljø).

Svar:

Nej, det fremgår hverken af brochure eller datablad, at pladerne skulle være uegnet som vindspærreplade i Danmark (i det danske miljø).

Spørgsmål SH-D

Skønsmanden bedes oplyse, om MgO-plader var almindeligt anvendt som vindspærreplader i Danmark i projekterings- og udførelsesperioden (maj 2012 - april 2014).

Skønsmanden bedes endvidere oplyse, om det kan bekræftes, at MgO-plader har været anvendt i Danmark siden 2007.

I benægtende fald bedes besvarelsen begrundet samt tidspunktet for anvendelsen i Danmark som vindspærreplade oplyst.

Skønsmanden bedes endvidere oplyse, om det kan bekræftes, at MgO-plader har været anvendt i Danmark frem til årsskiftet 2014/2015 uden kendte uheldige egenskaber i forhold til brug som vindspærreplade

Svar:

Det er skønsmændenes vurdering, at anvendelsen af MgO-plader som vindspærreplader (maj 2012-april 2014) var almindelig hos nogle entreprenører, som arbejder meget med lette facader. Det var på det pågældende tidspunkt ikke generelt kendt blandt arkitekter og andre rådgivere, at vindspærreplader f.eks. kunne være udført af magnesiumbaseret plademateriale.

Skønsmændene er i dag bekendt med, at MgO-plader har været anvendt i Danmark siden 2007. Skønsmændene er ikke bekendt med mangler i forhold til brug som vindspærreplader, men det er ikke nødvendigvis det samme som, at der ikke har været mangler ved MgO-plader i forhold til brug som vindspærreplader, idet evt. fugtproblemer kan være fejlagtigt tolket som utætheder i klimaskærmen i stedet for væskeafgivelse fra MgO-plader.

Det kan bekræftes, at MgO-plader har været anvendt i Danmark frem til årsskiftet 2014/2015. Skønsmændene kan dog ikke bekræfte at der ikke forekom uheldige egenskaber i forhold til brug som vindspærreplade, idet der i slutningen af november 2014 blev iværksat undersøgelser af fugtproblemer i forbindelse med lette facader med vindspærre af magnesiumoxid-plader. Dvs. der har været mistanke til pladernes fugttekniske forhold før dette tidspunkt.

Spørgsmål SH-E

Skønsmanden bedes oplyse, om det vurderes i projekterings- og udførelsesperioden (maj 2012 - april 2014) at have været almindelig kendt viden blandt projekterende rådgivere (arkitekter) og/eller udførende entreprenører, at de anvendte vindspærreplader er uegnet som vindspærreplader i Danmark (i det danske miljø).

Svar:

Nej, det vurderes i projekterings- og udførelsesperioden (maj 2012 - april 2014) ikke at have været almindelig kendt viden blandt projekterende rådgivere (arkitekter) og/eller udførende entreprenører, at de anvendte vindspærreplader var uegnet som vindspærreplader i Danmark (i det danske miljø).«

Skønsmændene havde som nævnt den 19. april 2017 afgivet en tidligere version af skønserklæringen. Den afveg på følgende punkter fra den endelige erklæring:

I svaret på spørgsmål LHL11 i versionen af 22. maj 2017 var tilføjet sidste punktum (»En forudsætning for ... ikke var korrekte«).

I svaret på spørgsmål LHL13 var første punktum i versionen af 19. april 2017 formuleret således:

»Nej, på tidspunktet for valget af det omhandlede vindspærremateriale var det ikke i overensstemmelse med god faglig skik at godkende anvendelse af de omhandlede MgO-materiale, særligt som følge af, at der på anvendelsestidspunktet ikke forelå officielle certificeringer m.v. af de omhandlede materials fugtegenskaber.«

I samme svar var sidste afsnit af svaret i versionen af 22. maj 2018 tilføjet (»Det er skønsmændenes opfattelse, ... store udsving i fugt og varme«).

I svaret på spørgsmål SH-A var de sidste to afsnit i versionen af 19. april 2017 formuleret således:

»I 2013 var det ikke omtalt, at MgO-plader besidder sådanne egenskaber, at de generelt eller konkret ikke er uanvendelige som vindspærreplade. Men på det pågældende tidspunkt var det god projekterings og udførelsesmæssig skik bl.a. at følge følgende vejledninger fra SBI: »Krav til fugtteknisk dokumentation samt fugtsagkyndiges kompetencer og virke« af 27. september 2011 ... og »Vejledning om håndtering af fugt i byggeriet« af december 2010 ...

Det skal dog anføres, at skønsmændene ikke er bekendt med, at der blandt entreprenører, arkitektfirmaer, rådgivende ingeniørfirmaer eller andre i byggebranchen er udført materialeundersøgelser i henhold til ovennævnte vejledninger fra SBI.«

(22. maj 2018-versionen: »I 2013 var det ikke omtalt ... svar på spørgsmål 13«).

I tillægserklæringen af 4. juni 2018 er det om baggrunden for BH's supplerende syns- og skønstema anført:

»*Baggrund*

I tilknytning til skønsmændenes besvarelser af spørgsmål LHL4 og LHL5 i skønserklæring af 19. april 2017, revideret den 22. maj 2017, i relation til de udbedringsarbejder, der skal foretages af facadekonstruktion, har BH anmodet ... om bistand med udarbejdelse af et afhjælpningsprojekt herfor. ... har som følge heraf udarbejdet et afhjælpningsprojekt ....

På den baggrund ønsker BH at stille et supplerende spørgsmål til skønsmændene.«

Herefter har skønsmændene besvaret følgende spørgsmål således:

»*Spørgsmål LHL17*

Skønsmændene anmodes om at gennemgå medsendte afhjælpningsprojekt fra ... .. og udtale sig om, hvorvidt afhjælpningsprojektet er udtryk for både en nødvendig og tilstrækkelig udskiftning af vindspærreplader og afhjælpning af de konstaterede skader m.v., jf. skønsmændenes tidligere besvarelse af spørgsmål LHL1-LHL5. Skønsmændene bedes uddybe og begrunde besvarelsen.

Svar:

Efter gennemgang af afhjælpningsprojektet ... har skønsmændene følgende bemærkninger:

Byggesagsbeskrivelse:

Pkt. 1.2.1 side 4/42 Det anses ikke for at være en opgave for entreprenøren at fjerne beboernes effekter i gårdene.

Pkt. 1.2.1 side 5/42 Udskiftning af samtlige lyskilder til lavenergipærer anses for at være en forbedring i forhold til den eksisterende bebyggelse.

Pkt. 1.2.2 side 6/42 Skønsmændene har ikke konstateret spor efter MgO-saltholdigt vand på indvendig side af vinduer og døre, hvorfor en afvaskning heraf ikke anses for påkrævet.

Pkt. 4.2.1 side 19/42 Det anses ikke for påkrævet at foretage tunge transporter, hvorfor afdækning af stier, grønne arealer, fortove, belægnings mv. med jernplader ikke er nødvendigt.

Pkt. 4.7.2 side 24/42 Det planlagte centralt placerede vasketelt anses for at være en

meget fordyrende proces idet alle genbrugte komponenter så skal transporteres frem og tilbage.

De genbrugte komponenter bør afvaske på stedet idet vaskevandet ikke anses for at være miljøskadeligt.

Pkt. 4.7.2 side 24/42 Det anses ikke for påkrævet at etablere egentlige byggepladsveje.

Pkt. 4.8.1 side 25/42 Et separat mødeskur til arkitektfagtilsyn anses ikke for nødvendigt til en opgave af så simpel karakter som den pågældende.

Pkt. 4.9.5 side 29/42 Indvendig afvaskning og vinduespudsning anses ikke for påkrævet.

Pkt. 4.11.2 side 31/42 2 stk. sanitetsvogne for beboere anses ikke for nødvendigt ligesom indendørs byggepladsbelysning ikke anses for påkrævet.

Pkt. 4.11.3 side 42/42 Byggepladstelefon anses ikke for påkrævet.

Arbejdsbeskrivelse

Entreprise 2.1 -

Tømrerarbejde:

Pkt. 2 side 3/30 Det anses ikke for nødvendigt at de- og genmontere hegn.

Pkt. 4.0.1 side 6/30 Det anses for langt mere rationelt at facadeplader til genbrug forbliver på arbejdsområdet, hvorfor det så ikke er nødvendigt at opmærke, transportere

og oplagre disse i containere.

Pkt. 4.0.2 side 9/30 Det anses for muligt at genbruge snefangsrør.

Pkt. 2 side 3/30 Indvendig afvaskning og pudning af døre og vinduer anses ikke for at være nødvendigt.

Pkt. 4.0.6 side 19/30 Pkt. 4.0.8 side 24/30 Montering af nye alu-vinkelprofiler anses for at være en forbedring i forhold til det oprindelige projekt. Skønsmændene har ikke konstateret korrosionsskader på alu-profiler, dækkapper, drypbakker og sålbænke, hvorfor en udskiftning af disse ikke anses for påkrævet.

Pkt. 2 side 3/30 Ved de af Pkt. 4.0.9 side 25/30 skønsmændene gennemførte destruktive indgreb blev der ikke registreret korrosion på et vinkelprofil under dørparti, men der blev fremvist et foto fra et enkelt sted i bebyggelsen, hvor der var påvist korrosion på et vinkelprofil under dørparti, hvorfor der i stedet bør oplyses enhedspriser på denne ydelse som kan danne grundlag for en reservation i budgettet.

Pkt. 2 side 4/30 Omfanget af skader på Pkt. 4.0.10 side 27/30 greb, beslag og gummilister er ukendt, hvorfor der i stedet bør oplyses enhedspriser på disse ydelser som kan danne grundlag for

en reservation i budgettet.

Pkt. 2 side 4/30 Omfanget af Pkt. 4.0.11 side 28/30 nødvendigt udskiftning af låsecylindre er ukendt, hvorfor der i stedet bør oplyses enhedspriser på disse ydelser som kan danne grundlag for en reservation i budgettet.

Pkt. 2 side 4/30 Udskiftning af samtlige Pkt. 4.0.1 side 6/30 lyskilder til lavenergipærer anses for at være en forbedring i forhold til den eksisterende bebyggelse.

Pkt. 2 side 4/30 Det anses ikke for Pkt. 4.0.1 side 6/30 nødvendigt at de- og genmontere kabler til målerskabe, men blot løsne skabet og trække det lidt ud således at facade- og vindspærreplader kan de- og genmonteres.

*Arbejdsbeskrivelse
Entreprise 3.1 - El-arbejder:*

Punkt 2 side 3/9 Udskiftning af samtlige Pkt. 4.0.1 side 6/9 lyskilder til lavenergipærer anses for at være en forbedring i forhold til den eksisterende bebyggelse.

Punkt 2 side 3/9 Det anses ikke for Pkt. 4.0.2 side 7/9 nødvendigt at de- og Pkt. 4.0.3 side 8/9 genmontere kabler til målerskabe, men blot løsne skabet og trække det lidt ud således at facade- og vindspærreplader kan de- og genmonteres.

Udbudstidsplan: En byggeperiode på 8 måneder anses for at kunne reduceres betydeligt således, at

afhjælpningsarbejderne ikke skal udføres i vinterperioden.

Tilbudsliste: Mængdeangivelserne er ikke kontrolleret.«

Under hovedforhandlingen har skønsmændene supplerende forklaret bl.a., at det er en vigtig egenskab ved en vindspærreplade, at den ikke kan ophobe fugt. Den skal være diffusionsåben og modstandsdygtig over for fugt. Derudover skal den tilgodese brandtekniske krav og naturligvis være vindtæt. I atmosfæren hænger luftens temperatur og fugtighed sammen i en modsat sammenhæng, således at der ved høj temperatur er lavere relativ fugtighed (RF) og ved lav temperatur højere RF. I Danmark er der forholdsvis høj RF. Ved lave temperaturer om vinteren kommer RF over 90 % på grund af danske klimatiske forhold. Det er ikke givet, at et materiale, der er velegnet i udlandet, også er velegnet i Danmark. Mikael Østergaard Hansen har forklaret, at han arbejder meget med fugtproblemer i byggeri. Han har brugt sorptionskurven vist i SBI's vejledning om håndtering af fugt i byggeriet fra december 2010, bilag 1, figur 15, i mange år, og han bruger den fortsat gennemsnitligt en gang om ugen, f.eks. når han skal analysere gulvkonstruktioner med et højt fugtindhold. Den fugt, som ifølge rapporten om 1-års-eftersynet den 15. december 2014 er konstateret i næsten alle boliger på »lodret fibercementplade mod terræn samt terræn op til samme plade«, må med stor sandsynlighed antages at skyldes, at MgO-plader har afgivet denne fugt til fliser og sokkel. En MgO-plade vil optage fugt, uanset om den er beskyttet mod regn på samme måde som træstykker. De konstaterede flere steder, at MgO-pladerne »græd«, således at der var vanddråber på pladerne. Under 80-85 % RF »græder« pladerne ikke. De bliver vandmættede ved ca. 93 % RF, hvorefter de begynder at udskille vand. Nogle sagkyndige mener, at dette allerede sker ved ca. 85 % RF. Hvis en MgO-plade står udendørs, men beskyttet mod regn i en carport, vil pladen

afgive fugt efter 1-2 måneder. Afgivelsen af fugt afhænger af, hvor god udluftningen er. I ... så skønsmændene ikke MgO-plader, der stod indendørs. I en indendørs opvarmet lagerhal med en temperatur på f.eks. 18 grader vil der aldrig være et problem med udskilning af vand. Pladerne vil optage fugt, men de vil ikke »græde«. Man kan derfor ikke opdage problemet, hvis pladerne står i en lagerhal. Om sommeren afgives fugten fra en MgO-plade til luften, så der kan ikke konstateres vand på eller fra pladen, men på træ, der sidder bag ved pladen, vil der kunne konstateres fugt. MgO-pladerne blev introduceret på markedet, fordi de var lettere at bearbejde og montere. Hvis man havde bedt DTU om at undersøge MgO-plader for fugtopsugende egenskaber, kunne DTU have fundet de nu kendte problemer. Skønsmændene er blevet foreholdt skønserklæringen afgivet i TBB 2017.779 vedrørende ... af Erik Brandt og Lars Tangaa Hansen, spørgsmål KKL 14, der er sålydende:

»Spørgsmål KKL 14

Idet der henvises til spørgsmål AL 14 anmodes skønsmændene om at oplyse, om det i 2010/2011 måtte betegnes som sædvanligt at sende plader til undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet med henblik på en undersøgelse af pladernes fugtsugende egenskaber.

Svar:

Nej, ikke medmindre det var en leverandør, som selv skulle dokumentere, at pladerne var egnede til et bestemt formål, hvor de ville blive udsat for høj relativ luftfugtighed.«

Hertil har skønsmændene forklaret, at en leverandør måtte kunne dokumentere de egenskaber, som han i et datablad hævdede forelå. Om ændringen af deres besvarelse i den reviderede skønserklæring af 22. maj 2018 har skønsmændene forklaret, at den ændrede besvarelse af spørgsmål LHL 13 skal forstås sådan, at der stadig ikke

foreligger officielle certificeringer. De materialeundersøgelser, der er omtalt i det slettede afsnit af besvarelsen af spørgsmål SH-A, er fortsat ikke udført. Der kan måske være 50-100 forskellige materialer i et byggeri. Når man skal vurdere kvaliteten og egenskaberne ved disse, slår man op i et datablad. Det er skønsmændenes helt generelle synspunkt, at teknikere er nødt til at stole på oplysningerne i datablade. Dette synspunkt havde skønsmændene drøftet, inden Erik Brandt og Lars Tangaa Hansen blev afhjemlet under hovedforhandlingen i TBB 2017.779, og det førte Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen til, at de ønskede at revidere erklæringen i den foreliggende sag, således at de gav udtryk for den fælles opfattelse om nødvendigheden af at kunne stole på datablade. Der kan være forskel på kvaliteten af datablade. I visse datablade er der mangler. Det kan f.eks. være, at databladet undlader at oplyse Z-værdien eller anvender en gammel brandgodkendelse. I perioden fra 2011 blev der solgt rigtigt mange m² MgO-plader. Ingen havde en ide om, at pladematerialet afgav væske. Hvis der konstateredes vand på eller fra pladerne, fokuserede man på, om der var en utæthed i konstruktionen. Alle antog, at det var et godt og velegnet materiale. Derfor blev BYG-ERFA-bladet (21) 131227 udgivet den 27. december 2013. Indtil udgivelsen heraf fandtes der ingen godkendelser af MgO-plader i Danmark. Heller ikke ifølge BYG-ERFA-bladet var der foretaget undersøgelser af pladernes fugtafgivelse. Med hensyn til skønsmændenes besvarelse af spørgsmål LHL5 med oplysning om afhjælpningsudgifterne har skønsmændene forklaret, at der er tale om et skøn, som nu er 1 år gammelt. Erfaringer siden da har vist, at der er store problemer med at få taget pladerne ned. Skønsmændene vil derfor mene, at det anførte skøn om samlede afhjælpningsudgifter på 2.770.000 kr. ekskl. moms ligger i underkanten af, hvad de ville have kalkuleret det til i dag. Det skyldes også, at priserne er steget. Til besvarelsen af spørgsmål LHL16 har de forklaret, at

montering af riste er medtaget i det samlede beløb anført under svaret på spørgsmål LHL5. De har regnet med 500 kr. pr. rist. Til produktbladet, bilag 50, udarbejdet af NPI Nordisk Pladeimport har de forklaret, at oplysningerne heri ikke giver anledning til bemærkninger eller mistanke om, at der skulle være et problem. Der er intet i dette produktblad, der giver anledning til at være på vagt over for noget. SBI-anvisning 224 fra 2009 peger i pkt. 4.8 »Vindspærre« på, at vindspærre skal tilgodese de primære ydeevnekrav, at forhindre fugtophobning, og at forhindre luftgennemgang i varmesoleringsmaterialet, og at vindspærre også skal tilgodese det sekundære brandtekniske krav. Produktbladet omtaler ikke spørgsmålet om fugtophobning. Det er en forskel fra produktbladet, der blev anvendt i ... -sagen, idet dette omtalte både spørgsmål om fugt, diffusionsmodstand og brand. Når produktbladet i den foreliggende sag, bilag 50, bruger udtrykket »fugtbestandig«, må det forstås som et udsagn om, at pladen ikke går i opløsning ved fugt. Det siger ikke noget om, hvorvidt pladen afgiver fugt.

Skønsmændene har fået forelagt uddrag af skønserklæringer i en række andre voldgiftssager, der verserer eller har verseret for voldgiftsretter nedsat af Voldgiftsnævnet for Byggeri og Anlæg.

I sag C-14094 vedrørende ..., ..., har Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen den 9. februar 2018 afgivet skønserklæring, hvorfra de har fået forelagt følgende uddrag:

»SPØRGSMÅL KKL 3

Skønsmanden anmodes om at oplyse, i hvilken periode plader af den pågældende type eller tilsvarende type har været anvendt i Danmark.

Svar:

Det er skønsmændenes vurdering, at der har været anvendt MgO-plader som

vindspærreplader i Danmark i perioden fra 2010 til foråret 2015. Skønsmændene er ikke bekendt med byggerier, hvor pladerne har været benyttet før 2010, men skønsmændene er gjort opmærksom på, at en eller flere typer MgO-plader har været anvendt af et typehusfirma siden 2007.

SPØRGSMÅL KKL 4

Der blev afholdt 1-års gennemgang af byggeriet den 12. marts 2015 ....

Skønsmanden anmodes om at vurdere, hvornår de påberåbte problemer med vandsugning i pladerne har vist sig, og således kunne have været konstateret for en bygningskyndig, såvel som for en ikke bygningskyndig person.

Svar:

Det er skønsmændenes vurdering, at det blandt projekterende rådgivere og udførende entreprenører blev almindeligt kendt i byggebranchen i Danmark i marts måned 2015, at der kunne være problemer med vandsugning i MgO-pladerne. Skønsmændene bekendt opstod der først mistanke til MgO-pladernes vandsugning i efteråret/vinteren 2014. Forinden havde der dog været byggesager med MgO-vindspærreplader, hvor der var konstateret vandindtrængning (f.eks. i oktober 2013 ...), men ved disse sager havde man fokus på, om byggeriet var utæt, og ikke på vandafgivelse fra MgO-plader. På den baggrund er det skønsmændenes vurdering, at problemer med vandsugning i MgO-pladerne først kunne have været konstateret for en bygningskyndig, såvel som for en ikke bygningskyndig person efter afleveringstidspunktet.

...

SPØRGSMÅL KKL 6

Skønsmanden bedes oplyse, om anvendelsen af de pågældende

vindspærreplader i konstruktionen på projekteringstidspunktet - med den på daværende tidspunkt værende videnskabelige og tekniske viden - kunne anses for at være i overensstemmelse med god projekteringskik.

Skønsmanden bedes ved sin besvarelse heraf bl.a. inddrage BYG-ERFA erfaringsblad (21) 13 12 17 om vindspærre i facader (der blev annulleret den 29. maj 2015), ... samt TRÆ 68 om facadeelementer, ... samt andre byggetekniske forskrifter mv., idet udgivelsestidspunkterne for disse dog bemærkes.

Endvidere spørges skønsmanden om det var almindeligt i arkitektbranchen i oktober 2012, at man havde større viden om de pågældende pladers egenskaber end hvad der fremgik af de senere BYG-ERFA blade og udgivelser fra TRÆ 68 eller andre byggetekniske forskrifter, jf. ovenfor.

Svar:

Det er skønsmændenes vurdering, at anvendelsen af de pågældende vindspærreplader i konstruktionen på projekteringstidspunktet - med den på daværende tidspunkt værende videnskabelige og tekniske viden, som alene fremgik af produktblade - blev anset for at være i overensstemmelse med god projekteringskik, da der ikke på daværende tidspunkt i Danmark forelå oplysninger om, at produktet tidligere havde forårsaget svigt eller skader.

...

SPØRGSMÅL KKL 9

Skønsmændene anmodes om at oplyse, om der forud for foråret 2015 havde været andre udfordringer med anvendelsen af andre typer vindspærreplader end fugtopsugning i selve pladen som konstateret ved undersøgelse af de anvendte MgO-plader.

Der tænkes i den forbindelse for eksempel på fugtproblemer, skimmelvækst i selve pladerne eller bag pladerne, modstand overfor længere tids klimapåvirkninger.

I givet fald, havde disse vanskeligheder fundet udtryk i udgivelser, så som BYG-ERFA blade?

I givet fald bedes udvalgte publikationer medtages som erklæringsbilag.

Svar:

Skønsmændene er forud for foråret 2015 bekendt med, at andre typer vindspærreplader som f.eks. vindgips, har optaget fugt med skimmelvækst på pladens yderside til følge. Årsagen hertil har skønsmændene bekendt været pladens utilstrækkelige modstand overfor længere tids klimapåvirkninger, hvor facadeplader først er blevet monteret måneder efter at vindspærrepladerne har været monteret.

Ja, disse vanskeligheder har fundet udtryk i udgivelser så som BYG-ERFA erfaringsblad (21) 05 06 28 ... og BYG-ERFA erfaringsblad (99) 02 11 29 ....

...

SPØRGSMÅL KKL 13

Skønsmanden anmodes om at oplyse, om nogen i branchen, herunder entreprenører, tekniske rådgivere, producenter, bygherrer, leverandører etc. før end ca. foråret 2015 havde en mistanke om, at de pågældende MgO-plader var fugtopsugende og -afgivende.

Svar:

Skønsmændene er alene bekendt med, at der fra efteråret/vinteren 2014 blev udført tekniske undersøgelser, der skulle be- eller afkræfte, om de pågældende MgO-plader kunne være fugtopsugende og -afgivende. Dermed var der ikke før foråret 2015

generelt i branchen, herunder blandt entreprenører, tekniske rådgivere, producenter, bygherrer, leverandører, mistanke om, at de pågældende MgO-plader var fugtopsugende og -afgivende.

...

SPØRGSMÅL KKL 15

Idet der henvises til spørgsmål AL 14 anmodes skønsmændene om at oplyse, om det i efteråret 2012 måtte betegnes som sædvanligt at sende plader til undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet med henblik på en undersøgelse af pladernes fugtsugende egenskaber.

Svar:

Nej, det kan ikke i efteråret 2012 betegnes som sædvanligt at sende plader til undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet med henblik på en undersøgelse af pladernes fugtsugende egenskaber, medmindre der var mistanke til det pågældende produkts fugttechniske egenskaber.

SPØRGSMÅL KKL 16

Var det tidligere end foråret 2015 sædvanligt for en teknisk rådgiver at sende plader til fugttechnisk undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet?

Svar:

Nej, det var ikke tidligere end foråret 2015 sædvanligt for en teknisk rådgiver at sende plader til fugttechnisk undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet, medmindre der var mistanke til det pågældende produkts fugttechniske egenskaber.

SPØRGSMÅL KKL 17

Idet der henvises til ... fugtundersøgelse af 30. januar 2015 og ... prøvningsrapport af 12. juli 2011 fra Teknologisk Institut,

anmodes skønsmændene om at oplyse, om Teknologisk Institut på baggrund af de foretagne undersøgelser fandt frem til den viden som byggebranchen blev bibragt i foråret 2015 vedrørende MgO-pladers fugtsugende egenskaber.

Fremgår det ..., af Powerboard-pladen indeholdt magnesiumoxid og magnesiumklorid?

Herefter spørges skønsmændene, om der er sikkerhed for, at en fremsendelse af de pågældende plader til eksempelvis DTU eller Teknologisk Institut ville have afstedkommet oplysninger om, at pladerne var fugtsugende og afgav saltholdig væske.

Svar:

Nej, Teknologisk Institut fandt ikke på baggrund af de foretagne undersøgelser ... fugtundersøgelse af 30. januar 2015 og ... prøvningsrapport af 12. juli 2011 fra Teknologisk Institut, frem til den viden som byggebranchen blev bibragt i foråret 2015 vedrørende MgO-pladers fugtsugende egenskaber på baggrund af de foretagne undersøgelser.

Ja, det fremgår af ..., at Power Board-pladen indeholdt magnesiumoxid og magnesiumklorid.

Det er skønsmændenes klare opfattelse, at der er sikkerhed for, at en fremsendelse af de pågældende plader til eksempelvis DTU eller Teknologisk Institut ville have afstedkommet oplysninger om, at pladerne var fugtsugende og afgav saltholdig væske, hvis disse analyselaboratorier var blevet bedt om at undersøge disse forhold. Var spørgsmål om pladerne var fugtsugende og/eller afgav saltholdig væske ikke blevet stillet, havde disse analyselaboratorier heller ikke givet oplysninger herom.

SPØRGSMÅL KKL 18

Skønsmændene anmodes om at besvare spørgsmål AL 17 uden at lægge vægt på de bestridte oplysninger om, at [et arkitektfirma] »uden videre« godkendte anvendelsen af de omhandlede MgO-plader, jf. således de efterspurgte og fremsendte datablade fra entreprenøren etc. og endvidere, at skønsmændene ikke skal lægge til grund som ubestridt, at der ikke på tidspunktet forelå tekniske undersøgelser eller data fra producenten etc.

Herefter bedes skønsmændene oplyse, om det i efteråret 2012 - og senere frem til årsskiftet 2014/2015 - var i overensstemmelse med god projekteringskik at acceptere anvendelsen af den pågældende pladetype.

Svar:

Spørgsmål AL 17 er udgået.

Ja, det var i efteråret 2012 - og senere frem til årsskiftet 2014/2015 - i overensstemmelse med god projekteringskik at acceptere anvendelsen af den pågældende pladetype, hvilket underbygges af udgivelsen af BYG-ERFA (21) 131227, som først blev annulleret i maj 2015.«

Skønsmændene har vedstået disse svar fra skønserklæringen i sagen vedrørende .... Til svaret på spørgsmål KKL 3 har de forklaret, at de er bekendt med, at der har været en brug af MgO-plader siden 2007, hvilket de har hørt rygtevis. Til svaret på spørgsmål KKL 4 har de forklaret, at ved de nævnte byggesager forud for efteråret/vinteren 2014 havde man konstateret vand på den indvendige side af pladen. Man har dengang tænkt, at der var en utæthed, som forårsagede forekomsten af vand. Man tænkte ikke på, at det var pladen, der afgav vand. Mikael Østergaard Hansen har hørt, at man første gang kom på sporet af den rette forklaring ved at smage på det konstaterede vand. Det smagte salt, og det var derfor tvivlsomt, om det hidrørte fra en utæthed. I

de tidlige sager kunne det også konstateres, at vinduer blev fedtede af det saltholdige vand, og at sokler blev farvet grå af det vand, der løb ned over soklen, men det førte heller ikke til mistanke om sagens rette sammenhæng. Til svaret på spørgsmål KKL 16 har de forklaret, at det ikke er sædvanligt, at leverandører undersøger materialer med hensyn til sorption. De har aldrig set dette. Det er sædvanligt, at leverandører undersøger for diffusionsåbenhed, Z-værdien.

I sagerne C-14106 og C-14238 vedrørende en bebyggelse på ..., ..., har Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen den 8. marts 2018 afgivet skønserklæring, hvorfra de har fået forelagt følgende uddrag:

»Spørgsmål SH-A

...

Skønsmanden bedes oplyse, i hvilket omfang MgO-plader var blevet anvendt i Danmark i perioden 2007 til april 2013 (gerne oplyst i antal solgte/anvendte kvm. i alt).

Svar:

...

Skønsmændene kan ikke give et eksakt tal på, i hvilket omfang MgO-plader blev anvendt i Danmark i perioden 2007 til april 2013. Jf. Byggeteknisk Erfaringsformidling 2015 fra BH fremgår det, at der i danske byggerier siden 2010 er anvendt ca. 275.000 m² MgO-vindspærreplader i 82 almene bebyggelser med ca. 11.500 boliger. Tommy Bunch-Nielsen, Bunch Bygningsfysik har udtalt, at der i alt er opsat ca. 1.000.000 m² MgO-vindspærreplader.

Skønsmændenes vurderer, at antal kvadratmeter anvendt MgO-vindspærreplader i perioden 2007 til april 2013 kan være i størrelsesordenen 500-700.000 m².

Spørgsmål PZS-A

Skønsmanden bedes oplyse, hvorvidt det i 2013 var i overensstemmelse med sædvanlig praksis og byggeviden i entreprenørbranchen at anvende MgO-plader som vindspærreplader i facadeelementer?

...

Svar:

Ja, det var i 2013 i overensstemmelse med sædvanlig praksis og byggeviden i entreprenørbranchen at anvende MgO-plader som vindspærreplader i facadeelementer.

...

I perioden frem til december 2013, hvor produktet blev omtalt i Træ 68, den 27.12.2013, Byg-Erfa-erfaringsblad (21) 131227 udkommer og blåstempler MgO-produkter, er der et kraftigt stigende forbrug af disse plader og på et tidspunkt mellem 2010 og 27.12.2013 må MgO-plader betegnes som et gængs og anerkendt problemfrit produkt, idet BYG-ERFA blade udarbejdes på baggrund af opsamlede erfaringer, som afhænger af det beskrevne emnes anvendelsesomfang, kompleksitet samt en tidsfaktor, hvor MgO-pladerne havde et stort anvendelsesomfang på kort tid. Endvidere blev MgO-plader hyldevarer i alle større byggerier relativt hurtigt....«

Skønsmændene har vedstået disse svar fra skønserklæringen i sagen vedrørende ..., ... Til besvarelsen af spørgsmål PZS-A har de forklaret, at der var en forskel i vidensniveauet mellem rådgivere og entreprenører. Som anført i deres besvarelse af spørgsmål SH-D under den foreliggende sag var anvendelsen af MgO-plader i perioden maj 2012-april 2014 almindelig hos nogle entreprenører, som arbejder meget med lette facader. Det var ikke på det

pågældende tidspunkt generelt kendt blandt arkitekter og andre rådgivere, at vindspærreplader f.eks. kunne være udført af magnesiumbaseret plademateriale. Der var nogle entreprenører, der ikke vidste, at det var en MgO-plade, de kom til at bruge. Udarbejdelsen af BYG-ERFA-erfaringsbladet er påbegyndt ½-1 år eller mere, før det blev udgivet. Når det besluttes at udgive et BYG-ERFA-blad, er man af den opfattelse, at der er tale om et anerkendt og problemfrit produkt. Dette er baseret på den stigende anvendelse af produktet op mod beslutningen om at udgive et BYG-ERFA-blad.

I sagen C-14253 vedrørende en bebyggelse på ..., ... har Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen den 23. marts 2018 afgivet skønserklæring, hvorfra de har fået forelagt følgende uddrag:

»SPØRGSMÅL LHL14

Skønsmændene bedes på baggrund af ovenstående spørgsmål om tilgængelig teknisk viden, oplysningen om magnesiumchlorid, mulighed for undersøgelser samt eksistensen af andet fuldt brugbart vindspærremateriale oplyse, om det på tidspunktet for valget af det omhandlede vindspærremateriale var i overensstemmelse med god faglig skik uden videre at godkende anvendelse af det omhandlede MgO-materiale.

Skønsmændene bedes ved besvarelsen lægge til grund, at der på anvendelsestidspunktet ikke forelå officielle certificeringer m.v. af de omhandlede materialers fugtegenskaber.

Svar:

...

Det er skønsmændenes opfattelse, at det var i overensstemmelse med almindelig god faglig skik at anvende den pågældende vindspærreplade, idet rådgivere og

entreprenører nødvendigvis må kunne stole på de egenskaber som leverandøren angiver. ...«

Skønsmændene har vedstået disse svar fra skønserklæringen i sagen vedrørende ..., ... Til besvarelsen af spørgsmål LHL 14 har de forklaret, at det var tilfældet i 2012 og 2013.

I sagen TBB 2017.779 vedrørende ..., ... har skønsmændene Erik Brandt og Lars Tangaa Hansen den 13. februar 2016 afgivet skønserklæring og den 16. februar 2017 tillægserklæring, hvorfra Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen har fået forelagt følgende uddrag:

»Spørgsmål KKL 3

Skønsmændene bedes beskrive, i hvilket omfang plader af den pågældende type eller af tilsvarende type har været anvendt i Danmark.

Svar:

Plader af den omhandlede type (MgO plader) har været anvendt i stort omfang i en række år - efter tilgængelige oplysninger anslået mere end 1 million m².

Spørgsmål KKL 4

Skønsmændene anmodes om at oplyse, i hvilken periode plader af den pågældende type eller tilsvarende type har været anvendt i Danmark.

Svar:

Pladerne har været almindeligt anvendt siden 2010, men har i mindre omfang været anvendt tidligere.

Spørgsmål KKL 11

Skønsmændene anmodes om at oplyse, om MgO-plader havde været anvendt i en årrække af både anerkendte entreprenører, anerkendte tekniske rådgivere, anerkendte

producenter af eksempelvis tagelementer, markedsført af velanskrevne leverandører etc.

Svar:

Som det fremgår af svaret på KKL 4 har MgO-plader været almindeligt anvendt siden 2010. Anvendelsen har efter skønsmændenes opfattelse omfattet anerkendte rådgivere, entreprenører og producenter, og markedsføringen har omfattet velanskrevne leverandører.

Spørgsmål KKL 12

Skønsmanden anmodes om at oplyse, om nogen i branchen, herunder entreprenører, tekniske rådgivere, producenter, bygherrer, leverandører etc. før end ca. foråret 2015 havde en mistanke om, at de pågældende MgO-plader var fugtogsugende og -afgivende, således som det nu er konstateret af skønsmændene på ....

Svar:

Så vidt det er skønsmændene bekendt havde ingen i branchen mistanke om, at de pågældende MgO-plader var fugtogsugende og -afgivende før end i efteråret 2014.

...

Spørgsmål KKL 15

Var det tidligere end foråret 2015 sædvanligt for en teknisk rådgiver at sende plader til fugtteknisk undersøgelse hos DTU, Teknologisk Institut eller andet?

Svar:

Nej, ikke medmindre rådgiveren havde en mistanke om, at fugtogsugning kunne volde problemer.

...

Spørgsmål HE-D.1

Skønsmændene bedes baseret på ovennævnte vedrørende anvendelse af vindspærreplader oplyse, om det kan tiltrædes, at der i perioden frem til slutningen af 2014 i faglitteraturen vedrørende byggematerialer ikke var omtale af, at MgO-plader besidder sådanne egenskaber, at de er uanvendelige eller uegnede som vindspærreplade.

Svar:

Skønsmændene kan tiltræde, at der *ikke* frem til slutningen af 2014 i faglitteraturen vedrørende byggematerialer var omtale af, at MgO-plader har egenskaber, som gør dem uanvendelige eller uegnede som vindspærreplade.

Spørgsmål HE-D.2

Skønsmændene bedes oplyse, om skønsmændene kan tiltræde, at det frem til slutningen af 2014 ikke var kendt viden, at MgO-plader: Er uegnede til anvendelse som vindspærre i det danske klima. Afgiver vand efter ca. 7 døgn ved 90 % RF, hvilket optræder store del af vinterhalvåret i DK. Med tiden mister deres sammenhængskraft, fordi deres bindemiddel dekomponerer ved høje relative fugtigheder.

Svar:

Skønsmændene kan tiltræde, at det frem til slutningen af 2014 ikke var kendt viden, at MgO-plader: 1) er uegnede til anvendelse som vindspærre i det danske klima, 2) afgiver vand efter ca. 7 døgn ved 90 % RF, og 3) med tiden mister deres sammenhængskraft, fordi deres bindemiddel dekomponerer ved høje relative fugtigheder.«

Lars Tangaa Hansen har vedstået disse svar fra skønserklæringen i sagen vedrørende ..., og Mikael Østergaard Hansen har tilsluttet sig besvarelsene med følgende bemærkninger og tilføjelser: Til besvarelsen af spørgsmål KKL 11 har Mikael Østergaard

Hansen forklaret, at han stort set kan tiltræde svaret, men mange rådgivere var ikke klar over, hvad MgO var. MgO-pladerne blev anvendt siden 2010. Til besvarelsen af spørgsmål HE-D.2 har Lars Tangaa Hansen forklaret, at spørgsmål om antal dage og RF procent ikke er hans fagområde. Mikael Østergaard Hansen har hertil forklaret, at han mener, at det vil tage 3-4 uger, før vandafgivelsen begynder. Det baserer han på en undersøgelse, han har fået foretaget hos Force.

I sagen TBB 2017.779 vedrørende ..., ... har skønsmændene Erik Brandt og Lars Tangaa Hansen afgivet supplerende forklaring under hovedforhandlingen. Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen har fået forelagt følgende uddrag af denne forklaring:

»Erik Brandt forklarede, at han ville fæste lid til oplysningerne i et datablad, selv om der var angivelse af de kemiske bestanddele i produktet. Han ville kun iværksætte undersøgelser på det grundlag, hvis han havde mistanke om, at der var noget galt. Lars Tangaa Hansen bekræftede, at han heller ikke ville iværksætte undersøgelse blot på grundlag af oplysningerne om kemiske bestanddele i pladerne.

Oplysningerne, der kom frem i 2015, om problemerne ved at anvende MgO-plader som udendørs vindspærreplader, kom som en stor overraskelse for hele byggebranchen, dvs. både for entreprenører og rådgivere og måske også for leverandørerne, hvoraf nogle havde indbygget dem i færdige tagkassetter. Ved udgivelsen af BYG-ERFA bladet i 2013 var der ikke nogen i de tekniske udvalg, der godkendte BYG-ERFA bladet, der tænkte over muligheden for fugtopsugning. Begge skønsmænd bekræftede, at de også selv kunne have overset det. ... Der kommer hver dag mange nye byggematerialer på markedet. MgO-plader blev i perioden 2010-14 markedsført og anvendt af anerkendte leverandører, entreprenører og tekniske rådgivere.«

Lars Tangaa Hansen har vedstået dette uddrag af forklaringen fra sagen vedrørende ..., ..., og Mikael Østergaard Hansen har tilsluttet sig forklaringen. Lars Tangaa Hansen har supplerende forklaret, at oplysningerne kom frem i slutningen af 2014. Mikael Østergaard Hansen har forklaret, at han også ville have overset muligheden for fugtopsugning. Ingen mistænkte dette.

Mikael Østergaard Hansen og Lars Tangaa Hansen blev for afhjemlingen hver tillagt et honorar på 8.000 kr. med tillæg af moms.

5. Tabsopgørelse

BH's påstand over for HE og TR om betaling af 3.462.500 kr. er opgjort som omkostninger ved udbedring i overensstemmelse med skønsmændenes vurdering af den samlede udgift til udskiftning af MgO-pladerne og udbedring af skader på tilstødende beskadigede bygningsdele.

BH anmodede efter sagens anlæg ... om bistand til udarbejdelse af et afhjælpningsprojekt i relation til de udbedringsarbejder, der fremgik af skønserklæringen af 19. april 2017, som revideret den 22. maj 2017.

Den 18. april 2018 afgav HE til ... på eget initiativ et tilbud på udskiftning af vindspærre i henhold til afhjælpningsprojektet. Tilbuddet lød på 1.983.460 kr. ekskl. moms. I tilbuds brevet anførtes det bl.a.:

»Ovenstående pris er alene prisen for udskiftning af MgO-vindspærreplade. Prisen indeholder ikke omkostninger til udbedring af følgeskader, ligesom den heller ikke indeholder de tilvalg som bygherren har lagt op til.«

6. Teknisk litteratur

Under sagen er fremdraget bl.a. følgende litteratur og vejledninger mv. til belysning af

den almentilgængelige viden om relevante problemstillinger i forbindelse med anvendelse af MgO-plader:

- I Bjarne Lund Johansen: Facadeelementer. Træ 68 (december 2013) omtales i et afsnit om vindspærrematerialer bl.a. kompositplader, fremstillet af bl.a. magnesium og salte, uden at det nævnes, at de skulle have dårlige egenskaber og indebære risici på grund af fugtsugning fra luften.
- I BYG-ERFA-blad (21) 131227 Vindspærre i facader - materialevalg og afdækning i byggeperioden omtales bl.a. vindspærre udført af magnesiumbaseret plademateriale. Der omtales fugtugsugning i form af kapilarsugning, uden at det nævnes, at pladerne skulle have dårlige egenskaber og indebære risici på grund af fugtsugning fra luften.
- I en fagartikel fra 27/2 2015 blev der advaret om, at »vindtætte plader suger vand, så det driver«.
- I BYG-ERFA-blad (21) 150505 fra maj 2015 om Fugtsugende vindspærreplader gøres rede for den nu kendte problemstilling.
- I BYG-ERFA-blad (21) 150529 udsendt den 29. maj 2015 blev BYG-ERFA-bladet (21) 131227 annulleret og erstattet af dette.

7. Byggeforskrifter

Kvalitetssikring

Kvalitetssikringsbekendtgørelsen (Bekg. nr. 169 af 15. marts 2004 om kvalitetssikring af byggearbejder) bestemmer i § 6, stk. 1, 1. pkt.: »Det skal, bl.a. ved brug af erfaringer og gennemprøvede enkeltdele, sikres, at bygningsdele, konstruktioner og materialer vælges eller udformes med henblik på at opnå den fastlagte kvalitet.«

I Kvalitetssikringsvejledningen (Kvalitetssikring i byggeriet, Erhvervs- og Boligstyrelsen, maj 2001) hedder det bl.a. på s. 12:

»Der skal bruges gennemprøvede enkeltdele (§ 6)«.

På side 31 anføres bl.a.:

»Gennemprøvede enkeltdele:

Med »gennemprøvede enkeltdele« sigtes der især på brug af standardløsninger, men bestemmelsen indskrænker ikke den generelle projekteringsfrihed. Standardløsninger vil normalt fremkomme fra byggematerialeindustrien og har i sig selv erfaringsmæssigt kun få svigt. Dette hænger formentlig sammen med at standardløsninger i form af leverancer fra byggematerialeindustrien er undergivet den faste industris former for kvalitetssikring (som falder udenfor kvalitetssikringen af selve byggeriet). Der kan også være tale om gennemprøvede konstruktioner eller samlinger.«

På side 32 anføres bl.a.:

»Rådgivere og entreprenører må underrette bygherren, hvis de påtænker at foreslå eller anvende produkter og metoder, der ikke er gængse og anerkendt problemfrie til den tilsigtede brug, eller hvis de er usikre på produkters og metoders egenskaber.«

I bekendtgørelse nr. 773 af 27. juni 2011 om kvalitetssikring af byggearbejder i alment byggeri m.v. og ombygninger efter lov om byfornyelse og udvikling af byer hedder det i § 8:

»§ 8. Det skal bl.a. ved brug af erfaringer og gennemprøvede enkeltdele sikres, at bygningsdele, konstruktioner og materialer vælges eller udformes med henblik på at opnå den fastlagte kvalitet. Relevante egenskaber skal kunne genfindes efter indbygningen. Særligt skal udformning og valg sigte på:

1. at svigt i byggeriet undgås,...«

I SBI-vejledning om håndtering af fugt i byggeriet, december 2010, anføres bl.a. under pkt. 5.4 Projektændringer:

»Hvis der under udførelsen sker ændringer i projektet vurderes det i hvert enkelt tilfælde, om ændringen har fugtmæssig betydning. Som minimum vurderes om:

- Det har betydning for konstruktionens tæthed.
- Det har betydning for konstruktionens holdbarhed.
- ...
- Det medfører risiko for opfugtning af materialer, når bygningen er i brug.«

I bilag 1 til vejledningen, Fugt og materialer, anføres bl.a.:

»Metoder til bestemmelse af fugt i uorganiske materialer er for eksempel beskrevet i SBI anvisning 224 og BYG-ERFA Erfaringsblad (99) 05 05 05.«

8. Forklaringer

V2 har forklaret bl.a., at han er arkitekt. Han har 37 års erfaring og er medindehaver af .... BH anmodede ... om bistand til udarbejdelse af et afhjælpningsprojekt i relation til de udbedringsarbejder, der fremgik af skønserklæringen af 19. april 2017, som revideret den 22. maj 2017. Firmaet fik opgaven efter prækvalifikation og udbud fra BH, hvor ... indgik en rammeaftale med BH om afhjælpning i MgO-sager. Under denne rammeaftale blev der indgået aftale om et afhjælpningsprojekt for .... Efter udarbejdelsen af afhjælpningsprojektet blev der efter udbud den 19. april 2018 afholdt en licitation med billigste pris som konkurrencegrundlag, hvor 5 entreprenører var udvalgt til at give tilbud. Afhjælpningsprojektet blev forelagt skønsmændene, der i tillægserklæringen af 4. juni 2018 havde bemærkninger hertil. Herefter blev licitationen annulleret, og der blev udarbejdet et nyt afhjælpningsprojekt baseret på skønsmændenes bemærkninger,

hvorefter det reviderede projekt blev genudbudt. Der blev gennemført en ny licitation baseret på laveste pris, og resultatet blev billigere end det første udbud. Billigste tilbudsgiver tilbød at udføre afhjælpningen for ca. 7,6 mio. kr. ekskl. teknikerhonorar. Efter hans opfattelse kan det ikke lade sig gøre at komme ned på den pris, som skønsmændene har skønnet, på ca. 2,7 mio. kr. plus moms. Inden det første udbud fremsendte HE den 18. april 2018 et tilbud på udskiftning af vindspærrepladerne på 1.983.460 kr. ekskl. moms. V2 så bort fra dette tilbud og reagerede slet ikke på det, idet det var ukonditionsmæssigt, fordi tilbudslisterne ikke var udfyldt, hvilket er i strid med tilbudsloven. HE's tilbud kunne slet ikke bruges til noget, og det blev ikke taget frem efter annullationen af det første udbud.

V3 har forklaret bl.a., at han er uddannet arkitekt. Han er i dag ansat hos .... Han var tidligere ansat hos TR og virkede her som sagsarkitekt på sagen vedrørende ... fra først til sidst under hele processen. I projektet var der beskrevet vindgips som vindspærre. Under projektgennemgangsmødet den 26. og 27. november 2012 foreslog HE, at man skulle bruge en anden type vindspærreplade, men man nævnte ikke under dette møde et konkret forslag til et alternativ, og han fik ikke nærmere oplysninger om, hvad HE tænkte på. Repræsentanterne for HE sagde, at man hellere ville anvende et andet materiale, fordi der tidligere i nogle tilfælde havde været problemer med vindgips. Han svarede, at HE var velkommen til at komme med et forslag til et alternativ. TR havde ingen indvendinger imod, at HE foreslog en anden plade. I løbet af foråret 2013 blev der opstillet en mockup indrettet i en container på byggepladsen. Først ved en gennemgang af denne mockup fik han forevist det alternative materiale. Først ved denne gennemgang fik han stillet det alternative materiale til rådighed til godkendelse. Under projektgennemgangsmødet den 17. juni 2013 blev der ikke nævnt noget om en projektændring vedrørende vindspærre. Der var ikke på noget tidspunkt et specifikt møde

mellem ham og HE om godkendelse af vindspærreplade. I mockupen var der vist alle materialer, som skulle anvendes i byggeriet - i nogle tilfælde forevist monteret. Han husker ikke specifikt gennemgangen under mødet i mockupen, heller ikke om de enkelte materialer blev udpeget. Under gennemgangen fokuserede han navnlig på samlingsdetaljer, overgange o. lign. Han fokuserede ikke på vindspærrepladerne, som han kunne se i mockupen. Han husker dog, at den viste vindspærre ikke var vindgips. Han noterede sig, at det var karakteristisk for det viste alternativ til vindspærreplade, at det ikke var en plade med pap på ydersiden, hvilket han var tilfreds med, idet plader med pap ham bekendt i visse tilfælde i andre sager havde givet skimmelproblemer. Det, han fik forevist, var et decideret vindspærreprodukt. Han spurgte ikke nærmere om, hvad det var for en plade, der var foreslået. Han så ingen problemer i at bruge den foreslåede vindspærreplade. Det var som nævnt efter hans mening en god ide med henblik på at undgå skimmel. Han fik det indtryk, at den foreslåede vindspærreplade var en helt almindelig gængs byggemarked hyldevare. Han husker ikke, hvad dette indtryk var baseret på. Der blev intet oplyst om, at der skulle være tale om noget nyt eller specielt. Der blev intet oplyst om en særlig risiko ved den valgte vindspærreplade. HE sagde ikke noget om tidligere erfaringer med det foreslåede produkt. Der var ingen speciel dialog i mockupen om den valgte plade. Det blev blot konstateret, at den var der. Herefter blev der ikke talt mere om det. Han mener, at der var datablade for de enkelte produkter til stede i mockupen, men han husker ikke specifikt at have set denne sags datablad, eller hvordan databladene i mockupen nærmere blev præsenteret. Generelt så de på alt materiale i mockupen. Han har under forklaringen fået forevist produktbladet fremlagt som bilag 50 og har hertil forklaret, at der intet er heri, som vækker særlig opmærksomhed, når han ser bort fra den viden, han har i dag. Der er intet i bladet, der forekommer ham at være kritisk.

Bygherrens repræsentanter var med til mødet med gennemgang af mockupen. Han husker, at ..., ..., var til stede. Muligvis var direktør i ..., ..., også til stede, men det husker han ikke. Vindspærren blev ikke specifikt drøftet med bygherren. Vindspærren var ikke i tankerne. Han husker ikke præcis, hvad der blev sagt til bygherren, men fokus var slet ikke på vindspærreplader. Han vil tro, at bygherren blot blev orienteret om, at der var valgt et andet produkt end beskrevet i projektet, og at det var det valgte produkt, der kunne ses i mockupen, men han husker ikke, hvordan ordene faldt. Han har ikke sagt til bygherren, at det var et nyt produkt, eller at det var uprøvet. Han husker ikke, om der under mødet blev nævnt et produktnavn på den valgte plade. Under mødet godkendte han på TR's vegne mockupen. Formålet med godkendelsen var, at HE kunne arbejde videre med de materialer, der var vist i mockupen. Pladevalget blev ikke omtalt over for bygherren under udførelsen af byggeriet. Der var ingen særlige problemer vedrørende dette, som skulle drøftes. Han har ikke givet bygherren en orientering om den valgte plade, udover hvad der følger af gennemgangen i mockupen. Han har ikke på noget tidspunkt fået et eksempel på den foreslåede plade i hånden. Til hans korrespondance med V8, HE, i marts 2015 har han forklaret, at dette er skrevet efter afleveringen af byggeriet. På det tidspunkt havde han helt andre ting i tankerne. Han havde slet ikke MgO-plader i tankerne, da han svarede.

V4 har forklaret bl.a., at han er teknisk assistent og ansat hos TR. Han var byggeleder på ... under udførelsesperioden fra april 2013 til afleveringen. De lette facader blev bygget op fra april-maj 2013 frem til afleveringen.

V5 har forklaret bl.a., at han er uddannet byggetekniker og byggeleder. Han er ansat hos .... Han var ansat hos TR 1987-2018. Han var byggeleder på sagen vedrørende ..., hvor TR var totalrådgiver. I denne sag foreslog HE anvendelse af en MgO-plade

som vindspærre. HE henviste til, at de havde gode erfaringer med dette produkt i flere andre sager bl.a. i en af danmarkshistoriens største renoveringssager, ... i Helsingør. Anvendelsen af MgO-plader i ... blev godkendt af TR's underrådgiver, og de blev monteret i ... i foråret 2013. De blev nok indkøbt noget tidligere.

V6 har forklaret bl.a., at han er uddannet tømrersvend og ingeniør. Han har været ansat hos HE siden oktober 2014. De seneste 1½ år har han været kontraktchef. Han blev involveret i MgO-sager i 2015. Han fik oplysninger fra HE's indkøbsafdeling om først positive - senere negative - erfaringer med MgO-plader. Det er korrekt som anført i HE's processkrift af 11. juli 2018, at HE har været involveret i 16 byggesager, hvor der har været anvendt MgO-plader. Der er 9 sager inklusive den foreliggende sag, hvor der er sket aflevering i perioden fra 15. december 2011 til afleveringen i den foreliggende sag den 29. april 2014, og der er 7 byggesager, hvor der er sket aflevering fra september 2014 og frem. I 14 af de 16 sager havde HE påbegyndt udførelsen inden april 2014 (og heraf afsluttet 9). I 2 af de 16 sager blev udførelsen først påbegyndt efter april 2014. Med hensyn til HE's afgivelse af et tilbud på udskiftning af vindspærrepladerne i den foreliggende sag fremsendt til ... den 18. april 2018 har han forklaret, at HE vidste, at der var en prisdannelse i markedet. Derfor fremsendte HE af egen drift et tilbud på udskiftningen. HE ville gerne have dette arbejde. Det var et fast bindende tilbud, og HE vil gerne vedstå tilbuddet i dag. Den tilbudte pris på 1.983.460 ekskl. moms i selve tilbuds brevet er det primære tilbud på udskiftning uden tilvalg. I det vedlagte materiale er der fremsat et alternativt tilbud på 7.700.000 kr. ekskl. moms, som er baseret på det afhjælpningsprojekt, som BH fik udarbejdet. Tilbuddet på de ca. 1,9 mio. kr. er overordnet set kalkuleret på grundlag af de forslag, som Tommy Bunch-Nielsen anførte i sin rapport fra 2015, med hensyn til, hvad der som minimum skal foretages for at afhjælpe mangler ved MgO-plader. Der er

direkte sammenlignelighed mellem disse forslag fra Tommy Bunch-Nielsen og arbejdet omfattet af HE's tilbud om udskiftning i ..., og alle nødvendige ydelser i forbindelse med udskiftningen er omfattet. HE har forestået udskiftning af MgO-plader i andre byggerier. Forskellen på tilbuddene på ca. 1,9 mio. kr. og ca. 7,7 mio. kr. beror på mange forhold, bl.a. logistiske ændringer, besparelser ved ikke at skulle flytte byggeplads, ikke at vaske nedtagne facadeplader og ikke at vaske vinduerne indvendig. Forevist skønsmændenes erklæringsbilag, hvor skønsmændene har påvist korrosion på låsebeslag, har han forklaret, at dette er en følgeskade. Udbedring heraf er ikke medtaget i HE's primære tilbud, da udskiftning af låsecylindrene burde være foretaget for længe siden. Variable timebaserede ydelser til ekstraarbejder er heller ikke medtaget i HE's tilbud, da bygherren ikke skal betale disse på forhånd. Der er dog en merydelse i HE's tilbud på 7,7 mio. kr., idet der er foreslået en meget højt kvalificeret vindspærreplade, Cembrit Windstopper Extreme, i stedet for vindgips. Vindgips er efter hans opfattelse ikke egnet. Extremepladen koster 88 kr. mere pr. plade end vindgips, og inklusive montering er det 128 kr. dyrere pr. plade at anvende en Extremeplade end en vindgipsplade. I det primære tilbud medtog HE anvendelse af en almindelig Cembrit-fibercementplade. Han ved ikke, om en MgO-plade er billigere end en almindelig fibercementplade. Han vil umiddelbart tro dette.

V7 har forklaret bl.a., at han er uddannet tømrer. Han har arbejdet i entreprenørbranchen siden 1989. Han er i dag projektchef hos .... I perioden 2006-2014 var han ansat hos HE. Han startede som byggeleder, og han var projektleder fra 2009. Han var projektleder på byggeriet ..., som han husker udmærket, bl.a. fordi der var mange rækkehuse og meget gentagelsesarbejde. Han var til stede på projektgennemgangsmødet den 26. og 27. november 2012. HE foreslog, at der skulle anvendes en anden type vindspærreplade

end vindgips. Baggrunden herfor var, at HE havde dårlige erfaringer med vindgips. Der havde været flere andre tilfælde, hvor man havde måttet udskifte vindgipsplader på grund af skimmel, og HE var nu helt holdt op med at bruge vindgips. V7 sagde under mødet, at HE ikke ønskede at bygge med vindgips. HE orienterede på mødet V3 fra TR om disse dårlige erfaringer, og han var enig i, at man ikke skulle bruge vindgips. Han sagde: Kom med et forslag. Der blev ikke nævnt et alternativ til vindgips på mødet. V7 rettede herefter henvendelse til HE's leverandør, ..., hvor han fik kontakt til dette firmas medarbejder, ... V7 sagde til ..., at der skulle findes et alternativ til vindgips. ... sendte herefter pr. mail databladet for MgO Windbraker, bilag 50, til V7, som gennemgik databladet. Han noterede sig, at det var et brandklasse A₁-produkt, at det var vejrbestandigt, og at det var let at forarbejde. Der var intet i databladet, der gav ham betænkeligheder. Han spurgte HE's indkøbschef, om det var en plade, HE plejede at bruge. Indkøbschefen svarede, at HE havde brugt det i en årrække i andre byggerier, og at man fandt, at pladen havde arbejdsmiljømæssige fordele, fordi den var lettere end traditionelle plader, og at den var let at bearbejde. Indkøbschefen sagde ikke noget om dårlige erfaringer. V7 havde ikke selv erfaringer med anvendelse af den MgO-plade, som ... anbefalede. V7 sendte databladet pr. mail til V3. Han viderebragte ikke oplysningerne om HE's tidligere erfaringer til V3. Han undersøgte ikke, om den foreslåede plade kunne CE-mærkes. Omkring julen 2012 talte han i telefon med V3 om den foreslåede plade. V3 sagde, at det så godt ud, og at den skulle de køre videre med, hvis V7 skaffede en håndprøve på pladen. I januar 2013 deltog han i et møde hos ... med ... og yderligere en medarbejder fra .... Fra HE deltog også indkøbschefen og V8. Under mødet drøftede man den samlede leverance til byggeriet ..., og V7 fik udleveret en håndprøve på pladen, som var på størrelse med et A4-ark. Han talte ikke nærmere med ... om pladen. I hans øjne var pladen godkendt af TR på dette tidspunkt. Under mødet fik HE forevist alle

materialerne, der skulle indkøbes til byggeriet, men MgO-pladerne var det eneste produkt, hvor de fik udleveret en håndprøve, fordi det kun var spørgsmålet om vindspærre, der udestod. V7 kontaktede i januar 2013 V3 og meddelte, at han nu var i besiddelse af håndprøven. I januar 2013 havde V8, ... fra HE, V3 og V7 et møde på byggepladsen, hvor V3 fik håndprøven med hjem. V3 godkendte håndprøven på mødet, og V7 var ikke i tvivl om, at det var den plade, de skulle bruge, og som de nu kørte med. I marts-april 2013 gik de i gang med at bygge en mockup op på byggepladsen i en container. I mockupen blev vist alle detaljer i byggeriet. V8 udførte detaljerne vedrørende murerarbejdet, og han udførte detaljerne vedrørende tømrerarbejdet. Prøverne på facadeopbygningerne var vist i lag, således at man tydeligt kunne se vindspærren. I mockupen var der lige inden for indgangsdøren placeret et chartek indeholdende alle datablade og monteringsanvisninger. Det var ham, der havde bragt chartekket ind i mockupen. Det stod normalt i et bind i skuret. Databladet for MgO Windbreaker, bilag 50, indgik i chartekket. Der blev afholdt et møde med gennemgang af mockupen. Det var TR, der definerede, hvem der skulle deltage. Følgende deltog i gennemgangen: Fra TR V3, ... eller .... 2 personer fra underrådgiveren UR. Fra ... direktør ... og .... Fra beboerne viceværten og formanden for boligforeningen. Fra HE V8, ... og V7. De var for mange personer til at være inde i containeren på én gang, og de gik ind til gennemgangen i flere hold. Gennemgangen tog i alt ca. 1½ time. V8 gennemgik facadeisoleringen, og V7 gennemgik indgangsdøren, vinduespartierne med let facade, øvrige facadeopbygninger, diverse andre komponenter og gulvopbygningen. Han husker ikke, at de diskuterede de enkelte plader. De diskuterede opbygningen, insektnet, afstandslister m.m. Der blev bladret i databladene, og V3 og ingeniøren havde chartekket i hånden. V7 fokuserede særligt på at gennemgå forholdene for V3, som fik den første gennemgang. V7 fik opfattelsen af, at V3 syntes, at alt var i

orden, og at han ikke ønskede, at noget skulle være anderledes. V7 har ikke modtaget en skriftlig godkendelse af vindspærrepladerne fra TR/V3. Vindspærrepladen var den eneste produktændring i forhold til projektet. Mockupen blev stående på pladsen helt indtil afleveringen i april 2014. V3 var på pladsen 1 gang om ugen. Han var senere inde i mockupen, men det var ikke mange gange. Efter mødet med gennemgang af mockupen blev alle datablade indsat i et ringbind i skuret. V3 havde fri adgang til skuret og fri rådighed over bindet med datablade. Han så flere gange i det. Efter gennemgangen af mockupen talte V7 ikke med V3 om vindspærreplader. Efter gennemgangen blev der lavet en prøvebolig i 1:1. Den viste alle udførelser, og den viste også vindspærrepladerne. Prøveboligen blev godkendt af V3. Til referatet af projektgennemgangsmødet den 17. juni 2013 har V7 forklaret, at han opfattede vindspærrepladen som afklaret. Derfor står der ikke noget i referatet om projektændring vedrørende vindspærreplader. Efter sommerferien 2013 påbegyndte HE monteringen af de lette facader. De blev monteret helt frem til afleveringen. Det er først nu under afhøringen, at han ser, at navnet på de leverede plader i fakturaerne ændres fra »Megapan Windbreaker« til »MGO Windbreaker Vindstopplade«. Efter hans opfattelse er dette uden betydning. Det var fuldstændigt det samme produkt.

V8 har forklaret bl.a., at han er uddannet bygningskonstruktør. Han har siden 2015 været selvstændig entreprenør. I 2007-2015 var han ansat i HE. Han startede som byggeleder og sluttede som projektleder. Han stod for murerdelen og koordination af byggeprocessen i byggeriet i .... Han deltog i projektgennemgangsmødet den 26. og 27. november 2012. Det var V7, der førte ordet på vegne af HE. Han sagde, at vindgips ikke var en god løsning, og at HE gerne ville komme med et andet forslag. Det blev aftalen på mødet. V8 havde ikke noget at gøre med vindspærrepladerne efterfølgende. Han var med til at bygge mockupen op.

Vindspærrepladen kunne ses i opbygningen af den lette facade i mockupen. Man kunne se alle lag i opbygningen. Lige inden for døren i containeren lå et chartek med datablade. Han deltog i gennemgangen af mockupen, der tog nogle timer. Senere blev der udført en prøvebolig. De lette facader blev udført i perioden efter sommerferien 2013 helt frem til afleveringen.

V9 har forklaret bl.a. at han er uddannet civilingeniør, ph.d. Han var direktør for ... i de år, som sagen angår. Han har endvidere haft en række tillidserhverv bl.a. som bestyrelsesformand for ... og formand for .... Han har sæde i Træ-norm-udvalget. Han har været med til at udarbejde mange SBI-anvisninger om trækonstruktioner. ... producerede bl.a. facadeelementer til facademarkedet. Det var færdigbyggede facadeelementer med indbyggede vinduer og døre. ... var en stor spiller på facademarkedet med omkring 1/3 markedsandel i årene 2010-2013. I omkring halvdelen af produktionen af træelementer indgår vindspærreplader. Med hensyn til typer af vindspærreplader har han forklaret, at fra slutningen af 1990'erne til 2008 var det stort set udelukkende 9 mm vindgips, der blev brugt. Det var det altdominerende materiale i denne periode. Vindgips havde uheldige egenskaber, hvis pladerne blev udsat for vand under monteringen, hvilket kunne give skimmelproblemer. Vindgips stillede således store krav til entreprenørernes omhyggelighed med at beskytte pladerne mod nedbør, indtil monteringen var helt på plads, og det var generende for dem. Omkring 2008-2009 frarådede BH brugen af vindgips, og ... skiftede fra dette tidspunkt til at bruge 8 eller 9 mm fibercementplader. De var upopulære i produktionen, fordi de var tunge, og de lå også højt i diffusionsværdi, uden at diffusionsværdien dog udgjorde et egentligt problem. Fibercementpladerne havde også problemer med, at de bevægede sig, når de blev fugtige. I 2010 fik ... tilbudt 5-6 forskellige MgO-produkter som alternativer til fibercementplader. Power Board blev særligt aggressivt markedsført

over for .... I starten fandt han, at MgO-pladernes tekniske egenskaber ikke var tilstrækkeligt dokumenteret med hensyn til Z-værdi, men det blev successivt afhjulpet frem mod 2011, hvor han ikke kunne finde på mere at spørge leverandørerne om. Dengang interesserede de sig slet ikke for vandopsugning. Han fik at vide, at en MgO-plade kunne stå helt ubeskyttet udendørs i op til ½ år, hvilket var en stor fordel for entreprenørerne i forhold til vindgips. Endvidere var det en fordel, at MgO-pladerne slet ikke havde bevægelser, hvis de blev fugtige. Fra starten af 2012 var ... helt trygge ved MgO-produkterne, og de skiftede helt over til at anvende disse som vindspærre. Meget hurtigt blev det det dominerende produkt. I første halvdel af 2012 blev halvdelen af produktionen udført med MgO-plader. I nogle tilfælde foreslog han kunderne at skifte fra vindgips/fibercement til MgO-plader. Bl.a. efter drøftelser på et møde i Træelementforeningen, der bestod af de førende træelementproducenter, besluttede de fleste producenter i slutningen af 2011 at gå over til MgO-plader. I 2012 steg anvendelsen af MgO-plader fortsat til over 75 % af vindspærreplademarkedet. I 2013-2014 fyldte MgO-pladerne stort set hele markedet. Kalciumsilikatplader har mange problemer, og de spillede ingen rolle på træelementmarkedet. I det arbejde, han har deltaget i med udarbejdelse af anvisninger og vejledninger om trækonstruktioner, har der altid været meget fokus på fugt, fordi træ er et organisk materiale. Træ er et hygroskopisk materiale, det vil sige, det optager fugt efter sorptionskurven. Fugtindholdet i træ må ikke på noget tidspunkt af året overstige 20 %. Der er også meget fokus på fugt i betonkonstruktioner, fordi konstruktionerne her fødes med byggefugt. Endelig er der fokus på nedbør på ubeskyttede bygningsdele. På daværende tidspunkt var der overhovedet ingen mistanke om fugtopsugning fra luften. Ingen havde tænkt over sorptionskurven ved en RF over 95 %, som pludseligt dukkede op i Danmark i to vintre i træk. SBI-vejledningen fra december 2010 om håndtering af fugt i

byggeriet har taget 1 års tid at producere. En SBI-vejledning tager normalt ½-2 år at producere.

9. Procedure

BH har anført bl.a., at MgO-pladerne lider af en generel mangel, da de generelt er uegnede til anvendelse som vindspærre i det danske klima, hvilket er fastslået i kendelsen i TBB 2017.779 vedrørende .... Ligesom det er fastslået i denne kendelse, kunne manglen også være opdaget ved undersøgelser foretaget i 2013, da pladerne blev anvendt i byggeriet i .... Undersøgelserne kunne eksempelvis være foretaget ved anvendelse af en sorptionskurve, som er anbefalet mange steder i relevante anvisninger og vejledninger. På tidspunktet for valget af pladerne forelå der ingen viden eller tilstrækkelige erfaringer, som kan føre til, at anvendelse af pladerne var i overensstemmelse med byggetidens viden. Der er derfor ikke tale om, at HE og TR kan være ansvarsfri som følge af synspunkter om byggetidens viden og udviklingsskade. Voldgiftsretten bør lægge til grund, at hverken HE eller TR forud for valget af MgO-pladerne gennemgik materialet fra producent eller leverandør af pladerne, og de foretog heller ikke selvstændige undersøgelser. HE og TR har ikke godtgjort, at de gennemgik produktbladet, bilag 50, inden valget blev truffet. I stedet blev beslutningen truffet på baggrund af parternes egne tidligere beslutninger om at indkøbe materialet i enkelte andre byggerier. Beslutningen om at anvende MgO-plader var i strid med aftalegrundlaget, hvor der var foreskrevet et andet teknisk forsvarligt og anerkendt materiale. På tidspunktet for valget af pladerne forelå der ikke beskrevne erfaringer med materialet i Danmark. Materialet var forholdsvist nyt og ikke-gennemprøvet uden erfaringer om holdbarhed og anvendelighed i det danske klima under blivende klimatiske forhold. Indholdet af BYG-ERFA-erfaringsblad (21) 131227 og Træ 68 kan ikke tillægges

betydning forud for disses offentliggørelse i december 2013. Hverken HE eller TR orienterede bygherren om det ændrede materialevalg, herunder om at der var tale om et ikke-gennemprøvet materiale, der ikke som det foreskrevne kunne opnå generel certificering. Den manglende orientering er i strid med parternes aftalegrundlag og kvalitetssikringsreglerne, som indgik i aftalegrundlaget. Den manglende orientering er i sig selv ansvarspådragende for HE og TR. Den manglende CE-mærkning er i sig selv ansvarspådragende for HE og TR. Vedrørende renter har BH anført, at BH er berettiget til at få medhold i den nedlagte rentepåstand, der beregnes fra henholdsvis sagens anlæg og den senere påstandsforhøjelse. Den oprindelige påstand knyttede sig til BH's daværende skøn over udgifterne til afhjælpning. Påstanden blev forhøjet i forbindelse med skønsmændenes senere forhøjede skøn.

BH har yderligere særligt over for HE anført bl.a., at HE's valg af MgO-plader skete uden egentlig godkendelse som projektændring. Der er ikke tale om, at pladerne i kraft af en godkendelse fra TR kan anses som foreskrevet af bygherren. Situationen må sidestilles med en situation, hvor entreprenøren har frit materialevalg. HE hæfter derfor for det fejlbehæftede materialevalg på et objektiveret grundlag på samme vis som en genussælger efter købelovens § 43. Det fritager ikke HE for ansvar, at HE har anvendt MgO-plader i andre byggerier, og at dette eventuelt er sket efter godkendelse fra rådgiver i de andre sager. Spørgsmålet om HE's fritagelse for ansvar på grund af synspunkter om byggetidens viden og udviklingsskader må bedømmes efter den viden, som forelå på det tidspunkt, hvor HE foretog valget af pladerne - ikke efter forholdene på tidspunktet for afleveringen af byggeriet. Afleveringstidspunktet har betydning for den objektive konstatering af, at der foreligger en mangel, men ikke for den subjektive vurdering, culpavurdering, af ansvarsgrundlaget, der må vurderes på

tidspunktet for den skadegørende handling. Det relevante tidspunkt er derfor årsskiftet 2012-2013 eller senest foråret 2013. Udover ansvaret for anvendelsen af MgO-plader er HE på selvstændigt grundlag uden sammenhæng med MgO-problematikken ansvarlig for de mangler, som er dokumenteret ved skønsmændenes besvarelse af spørgsmål LHL14-LHL16 og SH-A. Om tabsopgørelsen har BH anført, at HE's eget tilbud om udskiftning af MgO-pladerne ikke kan tillægges vægt. Tilbuddet var ikke konditions-mæssigt, og det kunne derfor efter tilbudsloven ikke komme i betragtning. Under hensyn til det krav, som BH har rejst under denne sag, havde HE en interesse i at få tilbuddet til at blive så lavt som muligt.

BH har yderligere særligt over for TR anført bl.a., at TR har handlet ansvarspådragende ved enten direkte at godkende eller ikke at skride ind over for HE's anvendelse af MgO-plader, jf. ABR 89 pkt. 6.2.1. TR har endvidere pådraget sig et ansvar ved ikke at orientere bygherren om, at der var tale om et nyere og ikke-gennemprøvet produkt. Det relevante tidspunkt for vurderingen af TR's ansvar er vinteren-foråret 2013, hvor TR blev orienteret om HE's valg. Der var ikke i rådgiverbranchen på dette tidspunkt en viden eller erfaring om MgO-pladers egenskaber, som kan fritage TR for ansvar.

HE har anført bl.a., at alle i branchen, herunder bygherrer, tekniske rådgivere og entreprenører indtil årsskiftet 2014/15 anså anvendelse af MgO-plader som vindspærre for at være i overensstemmelse med byggetidens viden og af sædvanlig god kvalitet. Det var alles oplevelse i branchen i 2015, at der forelå en uheldig egenskab ved MgO-pladerne, som var uventet og indtil årsskiftet 2014/15 havde været ukendt. HE er enig i, at MgO-plader er uegnede til anvendelse i det danske klima. I hvert fald fra 2011 havde MgO-plader helt overtaget markedet for vindspærreplader. Voldgiftsretten bør lægge til grund, at MgO-plader har været almindeligt anvendt i branchen siden 2010 og frem til årsskiftet

2014/15, herunder i 2013-2014. Den foreliggende sags MgO-plader blev leveret i perioden fra maj 2013 til april 2014, og de blev anvendt af HE fra sommeren 2013 og frem til afleveringen i april 2014. Det afgørende tidspunkt for vurderingen af spørgsmålet om ansvarsfrihed som følge af, at HE har fulgt byggetidens viden, er tidspunktet for afleveringen den 29. april 2014, som er det afgørende tidspunkt for, om der foreligger en mangel. På dette tidspunkt var der tale om et gængs og almindeligt anvendt og anerkendt produkt, hvis anvendelse var i overensstemmelse med byggetidens viden. Anvendelse af MgO-plader har ikke været ny på det danske marked siden 2010, ej heller i 2013-14. Der var siden 2010 - særligt i årene 2013-2014 - sådanne erfaringer med anvendelsen af dette produkt som ventilerede, udendørs vindspærreplader, at der på tidspunktet for byggeriet og på afleveringstidspunktet kunne siges at foreligge en viden, hvorefter pladerne ansås for forsvarlige og fornuftige til formålet. Opfattelsen af MgO-pladernes egnethed var baseret på anvendelse gennem flere år og dermed de erfaringer, der forelå på dette tidspunkt, særligt i 2013-2014. Da pladerne ikke i 2013-2014 var nye, er det uden betydning, om uegnetheden kunne have været konstateret ved anvendelse af kendte undersøgelsesmetoder. Hvis voldgiftsretten finder, at det ikke er afleveringstidspunktet, der er afgørende, er det efter HE's opfattelse tidspunktet for HE's anvendelse af pladerne efter sommeren 2013 frem til afleveringen i april 2014, der er afgørende. På dette tidspunkt må anvendelsen også anses for at være i overensstemmelse med byggetidens viden. Det understreges af, at BYG-ERFA-bladet og Træ 68, der blev offentliggjort i december 2013, »blåstemplede« MgO-plader. Da disse må have været under udarbejdelse i i hvert fald ½ år, må de positive erfaringer, som de er baseret på, antages at have foreligget i hvert fald allerede efter sommeren 2013. Der skete således en »blåstempling« undervejs i byggeperioden. I hvert fald fra juni 2013 var der tale om en gængs anvendelse, der var

forsvarlig til formålet. HE havde også selv egne tidligere gode erfaringer med anvendelse af MgO-plader i andre byggerier. HE har derfor ikke et mangelsansvar, da der er tale om en risiko for byggetidens viden og udviklingsrisiko, som må bæres af bygherren. Allerede fordi de anvendte MgO-plader ikke var nye og uprøvede i 2013 og 2014, har HE ikke haft anledning og pligt til at informere bygherren eller TR herom. HE har alene fremsat et forslag om anvendelse af MgO-plader over for TR. Anvendelse af MgO-plader blev godkendt og valgt af TR, som må identificeres med bygherren og dermed med BH. TR anså også MgO-plader for at være et gængs og anerkendt problemfrit produkt. HE kan ikke pålægges et ansvar for blot at have fulgt bygherrens materialevalg. Det er godtgjort, at HE's forslag og TR's godkendelse skete på grundlag af en gennemgang af producentens produktblad, bilag 50, som HE må være berettiget til at stole på. Efter produktbladet var der intet, der burde give HE mistanke om pladernes uanvendelighed, og der var intet, der burde give HE anledning til at iværksætte egne undersøgelser f.eks. ved at lade udarbejde en sorptionskurve for MgO-plader. Med hensyn til BH's anbringende om, at det udgør et selvstændigt ansvar for HE, at MgO-pladerne ikke var CE-mærkede, har HE principalt anført, at anbringendet først er fremsat i BH's påstandsdokument. Det er for sent, og voldgiftsretten bør afvise anbringendet. Subsidiært har HE anført, at kravet om CE-mærkning i udbudsmaterialet er generelt formuleret uden retlig betydning, og der er ikke årsagssammenhæng mellem CE-mærkning og sagens problem. CE-mærkning kunne ikke have afsløret problemet med MgO-pladerne. Vedrørende de øvrige mangler udover MgO-plader, som BH har påberåbt sig, har HE anført, at BH ikke har dokumenteret, at der foreligger mangler vedrørende disse forhold. Vedrørende tabsopgørelsen har HE anført, at BH's tab maksimalt kan udgøre den pris, som HE har fremsat ved sit bindende tilbud af 18. april 2018. BH havde pligt til at begrænse sit tab og ved ikke at acceptere HE's tilbud må BH selv bære risikoen ved en

højere pris end HE's tilbud for at få udskiftet pladerne. Tilbuddet var ikke ukonditionsmæssigt. Tilbudslisterne var udfyldt, men der var blot flere poster, der var udfyldt med 0 kr., idet HE fandt, at disse ikke var en del af den nødvendige udskiftning. Der bør endvidere ske en reduktion af BH's krav ved, at BH ved udskiftningen får nyt for gammelt. Endelig bør der ske reduktion som følge af, at BH ikke har rejst krav direkte over for leverandørerne eller producenterne af pladerne. Med hensyn til renter har HE anført, at renter først kan tillægges fra sagens afgørelse, jf. TBB 2071.779. Der kan ikke kræves renter, før man har afholdt udbedringsudgiften. BH har også i andre verserende MgO-sager krævet renter fra sagens afgørelse, alternativt fra »tidspunktet for gennemførelse af afhjælpningsarbejder«. I den foreliggende sag er der endnu ikke sket udskiftning af pladerne.

Over for TR har HE anført bl.a., at TR i det indbyrdes forhold i det hele bør friholde HE for beløb, som HE måtte blive pålagt at betale til BH, idet TR som BH's totalrådgiver og befuldmægtigede må anses som eneansvarlig for tabet, idet TR som totalrådgiver godkendte anvendelsen af MgO-plader. HE har blot leveret det, der var aftalt med TR, hvorfor der ikke er en mangel, jf. AB 92 § 30, stk. 2. Det er en hovedopgave for en totalrådgiver at tage stilling til det, entreprenøren foreslår.

TR har anført bl.a., at TR i det væsentlige tilslutter sig HE's anbringender i forhold til BH. TR er dog ikke enig med HE i, at TR har godkendt anvendelsen af MgO-plader i den forstand, at TR har foretaget materialevalget. Det var HE, der foretog materialevalget, som TR blot ikke havde indvendinger imod. TR er således på dette punkt enig med BH i, at der var tale om, at HE udnyttede sin ret til frit materialevalg, og TR havde ingen grund til at afvise dette. Selv hvis der forelå en situation, hvor TR havde projekteret eller godkendt MgO-pladerne som en egentlig projektændring, følger det

af skønsmændenes udtalelser, at dette ville have været i overensstemmelse med god projekterings- og rådgiverskik også uden yderligere undersøgelser. Det var ikke ansvarspådragende for TR, at man ikke foranstaltede nærmere undersøgelser af pladerne, når der ikke var mistanke om problemer. Hvis voldgiftsretten når frem til, at MgO-pladerne ikke kunne anses for gennemprøvede, foreligger der heller ikke et ansvarsgrundlag for TR. Der er tale om culpaansvar, og det kan ikke bebrejdes TR, at man ikke orienterede bygherren, når TR ikke kunne vide, at pladerne ikke var gennemprøvede. Efter HE's oplysninger til TR og efter indholdet af produktbladet måtte TR lægge til grund, at der var tale om et ikke-nyt, gængs og almindeligt anerkendt forsvarligt produkt. Hvis nogen skulle have orienteret bygherren, må det være HE, som ved udøvelsen af materialevalget skal betragtes som projekterende på denne del.

Over for HE har TR anført, at TR som rådgiver alene har proratarisk ansvar, jf. ABR 89 pkt. 6.2.5. TR kan derfor ikke pålægges et ansvar solidarisk med HE.

10. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

BH's krav mod HE

I overensstemmelse med resultatet i kendelsen afsagt den 21. juni 2017 af voldgiftsretten, Byggeri og Anlæg i sag C-13693 (TBB 2017.779) vedrørende ..., ..., og efter skønserklæringerne i den foreliggende sag finder Voldgiftsretten, at MgO-pladerne var uegnede til at blive anvendt i dansk klima som udendørs vindspærreplader i lette facader med ventilerede konstruktioner, idet bindemidlet magnesiumoxidchlorid (også kaldet magnesit eller sorel-cement) er ustabil ved høj relativ fugtighed, og fordi pladernes indhold af salte medfører fugtsugende og fugtafgivende egenskaber.

Byggetidens viden og udviklingsrisiko

MgO-pladerne blev i det væsentlige introduceret på det danske marked i 2010. Da beslutningen om at anvende MgO-plader i ... blev truffet i 2013, var anvendelsen efter voldgiftsrettens opfattelse stadig relativ ny. Der var imidlertid tale om en meget hurtig udvikling på markedet, hvor pladerne formentlig ultimo 2012 allerede udgjorde i størrelsesordenen 75 % af markedet. Udviklingen fortsatte i 2013 og 2014, og MgO-pladerne udgjorde formentlig næsten hele markedet for vindspærreplader i disse år. Efter skønsmændenes besvarelser og udtalelser i denne sag og i andre voldgiftssager samt bevisførelsen i øvrigt lægger voldgiftsretten til grund, at det i 2013 var blevet almindeligt blandt entreprenører at anvende MgO-plader. For så vidt angår anvendelsen var MgO-plader således blevet et gængs og anerkendt produkt.

For at byggetidens viden og udviklingsrisiko kan virke ansvarsfritagende for en entreprenørs mangelsansvar med den virkning, at bygherren bærer den objektive risiko for mangler, finder voldgiftsretten imidlertid, at det tillige må være et krav, at der efter anvendelsen af det pågældende produkt er indhøstet sådanne erfaringer med produktets egenskaber og egnethed, og at det kan anses for sådan gennemprøvet, at der kan siges at foreligge en viden, hvorefter produktet anses for forsvarligt og fornuftigt til formålet.

Med hensyn til det præcise tidspunkt for, hvornår der skal foreligge en sådan ansvarsfritagende eller risikooverførende viden hos entreprenøren, finder voldgiftsretten, at det relevante vurderingstidspunkt er det tidspunkt, hvor entreprenøren træffer beslutning om anvendelse af produktet. Når entreprenøren gør gældende, at han skal være fri for ansvar for de mangler, som objektivt er konstateret på afleveringstidspunktet på grund af entreprenørens subjektive forhold i relation til byggetidens viden, er det efter voldgiftsrettens opfattelse relevant at se på entreprenørens subjektive forhold på det tidspunkt, hvor et produktvalg træffes.

Entreprenøren kan siges at projektere løsningen på dette tidspunkt, og det er hans subjektive forhold i forbindelse med denne projektering, der er afgørende.

Voldgiftsretten lægger til grund, at beslutningen om at anvende MgO-plader i byggeriet ... blev truffet i foråret 2013. På dette tidspunkt havde MgO-plader kun været monteret under realistiske danske vinterforhold med høje relative fugtværdier i 2-3 vintre. Skønt det efter skønserklæringerne kan lægges til grund, at de egenskaber ved pladerne, der gjorde dem uegnede til anvendelsen, kunne være konstateret i 2013 under anvendelse af dengang kendte undersøgelsesmetoder, havde ingen fagkyndige specialister offentliggjort vurderinger af pladernes egnethed, og det må lægges til grund, at ingen havde foretaget nærmere undersøgelser af pladernes fugtopsugning. Voldgiftsretten finder, at dette ikke i sig selv er tilstrækkeligt til, at HE kunne lægge til grund, at pladerne var således gennemprøvede, og at der var sådanne erfaringer med anvendelsen af produktet, at der kunne siges at foreligge en viden, hvorefter pladerne anses for forsvarlige og fornuftige til formålet. HE findes heller ikke i øvrigt at have godtgjort, at HE i tiden forud for offentliggørelsen den 27. december 2013 af BYG-ERFA-blad (21) 131227 berettiget kunne lægge en sådan viden til grund, heller ikke på baggrund af HE's egne relativt nylige og sparsomme erfaringer med anvendelse af MgO-plader. HE har særligt henvist til, at arbejdet med udarbejdelsen af BYG-ERFA-bladet må have fundet sted i i hvert fald ½ år forud for offentliggørelsesdatoen, og at der derfor allerede forud for offentliggørelsesdatoen må have foreligget den viden, som indholdet af BYG-ERFA-bladet er baseret på. Voldgiftsretten finder, at HE ikke har godtgjort, at der forud for offentliggørelsesdatoen forelå omstændigheder vedrørende vurdering af MgO-pladernes egnethed til anvendelse i dansk vinterklima, som HE kunne støtte ret på.

Voldgiftsretten finder på denne baggrund, at hverken betragtninger om udviklingsrisiko eller byggetidens viden kan begrunde, at BH bærer risikoen, således at pladerne af disse grunde anses for mangelfri.

Entreprenørens materialevalg og bygherrens godkendelse eller valg af produktet

I projektet var der oprindeligt foreskrevet anvendelse af et andet materiale som vindspærre, nemlig vindgips, men det fremgik af projektet, at entreprenøren var berettiget til at vælge »eller dermed ligestillet materiale«.

Som udgangspunkt har en entreprenør mangelsansvar, hvis han vælger at anvende et materiale, der viser sig at være uegnet, selv om han ikke kunne vide det. Det gælder, selv om bygherren ikke har haft indsigelse mod entreprenørens valg eller ligefrem har godkendt det. Men hvis entreprenøren - uanset at han har frit materialevalg - vælger at anvende et materiale, der er foreskrevet i projektet, har han ikke mangelsansvar, selv om materialet viser sig at være uegnet.

Voldgiftsretten lægger til grund, at HE foreslog TR at anvende en MgO-plade i stedet for den foreskrevne vindgipsplade, og at forslaget var begrundet i, at HE havde dårlige erfaringer med fugt og skimmelproblemer ved vindgipsplader. Muligvis har det også spillet ind, at HE anså MgO-pladerne for bedre arbejdsmiljømæssigt og bearbejdningmæssigt.

Efter bevisførelsen om forløbet af kontakterne mellem HE og TR lægger voldgiftsretten til grund, at HE i første omgang blot foreslog TR, at der skulle bruges en anden pladetype end vindgips, og senere i forbindelse med gennemgang af mockupen foreslog anvendelse af MgO-plader som det konkrete alternativ. Voldgiftsretten lægger til grund, at dette blev godkendt af V3 i forbindelse med

parternes møde i mockupen i marts-april 2013, uden at der i den forbindelse var nogen særlig informationsudveksling eller dialog om pladerne. Voldgiftsretten finder, at HE har godtgjort, at HE baserede sit forslag på databladet for MgO Windbreaker, bilag 50, som HE havde modtaget fra sin leverandør .... Voldgiftsretten lægger endvidere til grund, at bilag 50 også var til stede i mockupen, og at V3 i hvert fald formelt også godkendte det i sammenhæng med godkendelsen af vindspærrepladerne. Det er ikke godtgjort, at HE under mødet gav V3 oplysninger om, at det var et nyt produkt, eller at der i øvrigt forelå omstændigheder, som gav anledning til skærpet opmærksomhed. V7 har forklaret om en del øvrige aktiviteter i dialogen mellem ham og V3 i relation til godkendelsen af det ændrede pladevalg forud for mødet i mockupen, herunder at V3 skulle have fået udleveret en prøve på pladerne. Denne forklaring er ikke støttet af skriftligt materiale, og den modsiges af V3's forklaring. Voldgiftsretten har på dette grundlag ikke kunnet lægge V7's forklaring til grund, og voldgiftsretten har samlet fundet, at V3 først godkendte pladevalget i forbindelse med gennemgangen af mockupen i marts-april 2013.

Voldgiftsretten finder, at dette forløb ikke kan sidestilles med, at der skete en projektændring således, at anvendelse af MgO-plader var foreskrevet af bygherren. Efter voldgiftsrettens opfattelse udnyttede HE sin mulighed for frit materialevalg til at ændre materialet fra vindgips til MgO-plader, og dette blev godkendt af TR på bygherrens vegne, idet TR ikke havde indvendinger mod det foretagne valg.

Herefter er der ikke grundlag for at fravige udgangspunktet om, at HE har et mangelsansvar for valget af de uegnede MgO-plader, uanset at HE ikke kendte eller burde kende problemet, og voldgiftsretten finder derfor, at HE har pådraget sig et ansvar over for BH for omkostningerne til udbedring som påstået af BH.

BH har påberåbt sig nogle andre mindre skader i byggeriet, herunder manglende montering af HEDM-lister og montering af udluftningsriste fra krybekældre bag facadeplader, som BH ikke har relateret til bestemte økonomiske krav. Voldgiftsretten finder, at BH ikke har tilvejebragt sådanne oplysninger om disse andre skader, at BH kan anses at have godtgjort mangelskrav vedrørende disse. BH's påberåbelse af andre mangler end MgO-plader tages herefter ikke til følge.

Tabet

Voldgiftsretten finder, at BH med rette har opgjort tabet med udgangspunkt i skønsmændenes skøn over udbedringsomkostningerne, og at de opgjorte omkostninger på 2.770.000 kr. + moms i det hele som udgangspunkt må anses for nødvendige for at udbedre skaden, der har sammenhæng med manglerne ved MgO-pladerne.

Efter skønsmændenes udtalelser må tabet vedrørende de øvrige påberåbte mindre skader antages at være forsvindende lille, og der er derfor ikke anledning til at foretage fradrag som følge af disse andre forhold.

HE findes ikke at have godtgjort, at der er grundlag for et fradrag som følge af, at BH får erstattet gammelt med nyt.

HE har gjort gældende, at der ved bedømmelsen af BH's eventuelle tab skal tages hensyn til, at HE den 18. april 2018 tilbød at udføre udskiftningen af MgO-plader i ... for 1.983.460 kr. + moms. Voldgiftsretten finder, at der ved bedømmelsen af rigtigheden af skønsmændenes skøn over de nødvendige udbedringsomkostninger må ses bort fra HE's eget tilbud. Voldgiftsretten finder, at tilbuddet ikke er konditionsmæssigt i den forstand, at det ikke indeholder udbedring af alle de forhold, som skønsmændene har fundet nødvendige. HE har ikke godtgjort, at de pågældende poster, som er medtaget i

skønsmændenes opgørelse, er overflødige eller unødvendige afhjælpninger.

Voldgiftsretten finder, at der ikke er grundlag for en reduktion af erstatningen til BH som følge af, at BH ikke har rejst krav over for producenter eller leverandører af MgO-plader i anledning af manglerne ved pladerne.

Voldgiftsretten finder, at BH efter rentelovens § 3, stk. 4, sammenholdt med § 3, stk. 5, 2. pkt., jf. § 1, stk. 4, har krav på, som påstået, at få forrentet sit krav med rentelovens rentesats fra sagens anlæg den 4. juli 2016 af 3.000.000 kr. og af 462.500 kr. fra forhøjelsen af påstanden i replikken af 6. marts 2018, uanset at BH på disse tidspunkter endnu ikke havde afholdt udbedringsomkostningerne.

Sammenfatning om BH - HE

Herefter tager voldgiftsretten BH's påstand over for HE til følge.

BH's krav mod TR

Ansvar

TR modtog HE's forslag om at montere MgO-plader i stedet for vindgips, og TR godkendte HE's materialevalg i forbindelse med gennemgangen i mockupen. I forbindelse hermed fik TR adgang til at gennemgå produktbladet, bilag 50, hvoraf det bl.a. fremgår, at det er et magnesiumprodukt, at pladerne har vejrbestandige egenskaber, at pladerne er diffusionsåbne og tillader bygningen at ånde frit, at de har en vandtæt facade, og at de er fugtbestandige. Det fremgår ikke af bladet, at det er et nyt produkt. TR modtog ikke oplysninger, som burde give TR mistanke om, at MgO-pladernes kemiske sammensætning bevirkede, at de under danske klimatiske forhold ved den påtænkte anvendelse som udvendig vindspærre i en

ventileret, let facadekonstruktion ville optage fugt fra luften.

Skønsmændene har udtalt, at det er deres opfattelse, at det var i overensstemmelse med god faglig skik at godkendte anvendelse af den pågældende vindspærreplade, idet rådgivere og entreprenører nødvendigvis må kunne stole på de egenskaber, som leverandøren angiver. Skønsmændene har herved udtalt sig i tilknytning til et datablad, der forelå i TBB 2017.779 ... -sagen, bilag 37, - ikke produktbladet i den foreliggende sag.

Voldgiftsretten finder, at TR efter de modtagne oplysninger måtte gå ud fra, at det foreslåede produkt var et gængs og almindeligt anvendt byggemarkedsprodukt, som ikke gav anledning til skærpet opmærksomhed. Der forelå ligeledes ikke oplysninger for TR, som burde have givet TR mistanke om, at der ikke forelå tilstrækkelige erfaringer med pladerne, eller at de ikke kunne anses for gennemprøvede. HE oplyste således ikke, at der var tale om et nyt produkt, eller at det i øvrigt skulle være specielt på nogen måde.

Voldgiftsretten finder i overensstemmelse med skønsmændenes besvarelse, at TR ikke handlede i strid med god rådgiverskik og dermed ansvarspådragende ved at lægge de modtagne oplysninger til grund uden selvstændig efterprøvelse, idet der ikke var anledning til at betvivle, at oplysningerne var rigtige.

Voldgiftsretten finder endvidere, at TR ikke på ansvarspådragende måde tilsidesatte god rådgivningsskik ved ikke at være opmærksom på muligheden for optagelse af fugt fra luften som følge af, at det var oplyst, at det var et magnesiumprodukt.

Efter aftalen mellem ... og TR skulle TR følge bestemmelserne i bekendtgørelse af 23. marts 2000 om kvalitetssikring af byggearbejder. Efter denne skal det bl.a. ved brug af gennemprøvede enkeltdele

sikres, at konstruktioner udformes med henblik på at opnå den fastlagte kvalitet. Som nævnt finder voldgiftsretten, at der ikke forud for BYG-ERFA-bladet af 27. december 2013 var grundlag for at anse MgO-plader for gennemprøvede. Efter de oplysninger, TR modtog fra HE, finder voldgiftsretten imidlertid, at TR ikke burde vide, at pladerne ikke var gennemprøvede. TR var berettiget til at gå ud fra, at HE foreslog en standardløsning, og i overensstemmelse med skønsmændenes udtalelser finder voldgiftsretten, at det ikke kan kræves, at TR iværksatte selvstændige undersøgelser uden specifik anledning hertil. TR findes derfor ikke på uforsvarlig måde at have forsømt en pligt til at orientere ... om, at MgO-pladerne var nye og ikke-gennemprøvede.

Efter udbudsmaterialet skulle alle materialer være CE-mærkede. Aftalen mellem ... og TR indeholder ikke noget om CE-mærkning. BH har gjort gældende, at TR selvstændigt har pådraget sig et ansvar ved, at TR godkendte anvendelsen af MgO-plader, skønt de ikke var CE-mærkede. Voldgiftsretten finder, at BH's anbringende om, at en manglende CE-mærkning udgør en selvstændig misligholdelse af rådgiveraftalen, først er fremsat i BH's påstandsdokument umiddelbart forud for hovedforhandlingen, hvilket er for sent. Voldgiftsretten afviser derfor anbringendet.

Sammenfatning om BH - TR

Herefter frifinder voldgiftsretten TR for BH's krav.

HE's krav mod TR om friholdelse

Som anført finder voldgiftsretten, at TR ikke har handlet ansvarspådragende over for BH. TR findes heller ikke ved sin godkendelse af HE's materialevalg at have været medvirkende til, at HE pådrog sig et mangelsansvar over for BH. Endelig findes TR ikke på nogen selvstændig måde at have handlet ansvarspådragende over for HE,

hvorved bemærkes, at HE selv må bære risikoen for, om man gav TR tilstrækkelige oplysninger til, at TR kunne vurdere MgO-pladernes egenskaber korrekt.

Herefter frifinder voldgiftsretten TR for HE's krav om friholdelse.

Sagsomkostninger og omkostninger ved voldgiftsrettens behandling af sagen

Efter sagens forløb og udfald skal HE betale i alt 330.586,57 kr. i sagsomkostninger til BH, idet 200.000,00 kr. betales til dækning af advokatudgifter inklusive moms, og 130.586,37 kr. betales til dækning af udgifter til syn og skøn og udgifter til afhjemlingen af skønsmændene.

BH skal betale i alt 201.547,17 kr. i sagsomkostninger til TR, idet 160.000,00 kr. betales til dækning af advokatudgifter eksklusive moms, og 41.547,17 kr. betales til dækning af udgifter til syn og skøn.

I forholdet mellem HE og TR skal ingen af parterne betale sagsomkostninger til den anden part.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af BH og HE, hver med halvdelen, alt efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Thi bestemmes

HE skal til BH betale 3.462.500 kr. inklusive moms med procesrente af 3.000.000 kr. fra sagens anlæg og af 462.500 kr. fra den 6. marts 2018.

I sagsomkostninger skal HE til BH betale 330.586,57 kr.

TR frifindes.

I sagsomkostninger skal BH til TR betale 201.547,17 kr.

TR frifindes for HE's påstand om friholdelse, og TR's påstand over for HE bortfalder. I forholdet mellem disse parter skal ingen af parterne betale sagsomkostninger til den anden part.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af BH og HE, hver med halvdelen, efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Kendelsen opfyldes inden 14 dage efter dens modtagelse.

Hvem har ansvaret for mangler i aftalegrundlaget?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2013.160 / Anke 3. afd. B-3759-11

Høyer Byg A/S (adv. Anders Hammer Hansen) mod Susie og Frederik Frederiksen (adv. Anders Troelsen).

(Norman E. Cleaver, Ejler Bruun og Kinna Eidem (kst.)).

Glostrup Rets dom af 14. november 2011 (BS 10G-2862/2010):

Sagens baggrund og parternes påstande:

Sagen vedrører en ombygningsentreprise, som sagsøger, Høyer Byg A/S, har udført på de sagsøgte ejendom Klausdalsbrovej 153 i Søborg.

Sagsøger har ved den endelige påstand påstået de sagsøgte dømt til at betale 306.977,35 kr. med procesrente fra den 13. juni 2008. Kravet udgør den resterende del af entreprisensummen med tillæg for ekstraarbejder og for erstatning for opretholdelse af byggeplads samt med fradrag for ikke udført arbejde og anerkendte mangler ved det udførte arbejde.

De sagsøgte har påstået frifindelse, subsidiært mod betaling af et mindre beløb, idet de dels bestrider posterne for ekstraarbejder og erstatning for opretholdelse af byggeplads, dels gør gældende, at de vedrørende udbedring af mangler ved arbejdet og i form af dagbod har modkrav, der overstiger sagsøgers eventuelle tilgodehavende.

Oplysningerne i sagen:

Der var tale om en hovedentreprise omkring udførelse af »ydre rammer for 1. salen« på de sagsøgte ejendom i henhold til kontrakt af 27. september 2007. Entreprisensummen var 916.984 kr. med tillæg af moms. For arbejdet gælder ifølge kontrakten AB92. Entreprisen omfattede både tømrer-, murer- og blikkenslagerarbejde.

Arbejdet skulle påbegyndes senest 3 måneder efter underskrift af kontakten, dog tidligst den 20. november 2007. Byggeperioden var aftalt til 16 uger. Ved forsinkelse var aftalt dagbod på 1.000 kr. pr. almindelig arbejdsdag.

Omkring ekstraarbejdet er det i kontraktens pkt. 12 aftalt, at eventuelt ekstraarbejde skal aftales skriftligt. Kun skriftlige aftaler udføres, og kun skriftlige aftaler honoreres.

I kontraktens pkt. 17 er anført, at hvor der ikke er bestemt udførelsesmetoder, udføres arbejdet som almindeligt godt dansk håndværk og altid i overensstemmelse med gældende normer, love og bestemmelser for pågældende områder.

Kontrakten blev indgået ud fra en byggesagsbeskrivelse med tegninger og blandt andet statiske beregninger, alt udarbejdet af sagsøgte Susie Frederiksen far, Verner Lorenzen, der er uddannet ingeniør, nu pensioneret, men har 40 års erfaring inden for rådgivende ingeniørvirksomhed.

I slutningen af marts 2008 opstod der uenighed mellem parterne i anledning af, at kvistene på 1. salen efter de sagsøgte opfattelse ikke var udført i korrekte mål i overensstemmelse med projektmateriale.

De sagsøgte meddelte ved e-mail af 28. marts 2008 sagsøger, at de kun så to måder at løse problemet med kvistene på, enten at udskifte dem fuldstændigt eller ombygge dem - efter aftale med bygherren.

Ved e-mail af samme dato afviste sagsøger at have ansvar for eventuelle problemer ved kvistene, og ved e-mail af 31. marts 2008 meddelte sagsøger de sagsøgte, at spørgsmålet om kvistene skulle på plads,

inden der kunne foretages yderligere arbejder på byggeriet, hvor arbejdet var stoppet »af flere årsager«. Omkring kvistene anføres yderligere, at sagsøger ikke er enig i, at kvistene ikke er i overensstemmelse med tegning, hvorfor denne sag kun kan løses ved efterfølgende syn og skøn. Endelig meddeles, at sagsøger »for at minimere bygherrens omkostninger vil flytte sine medarbejdere til anden arbejdsplads dagen efter«, men at alle omkostninger herved og ved opretholdelse af byggepladsen vil blive afkrævet bygherren, ligesom afleveringen vil blive forsinket tilsvarende.

Den 1. april 2008 sendte sagsøger på de sagsøgtes anmodning pris på udskiftning af kvistene, anslået til 216.820 kr. ekskl. moms, idet det samtidig blev anført, at arbejdet foreløbig var stoppet grundet bygherren.

Den 16. april 2008 meddelte de sagsøgte gennem advokat, at de fastholdt, at kvistene var mangelsbehæftede, for hvilket sagsøger bar ansvaret, og at der i øvrigt var en del andre mangler ved arbejdet. Skrivelsen var vedlagt en rapport over de påståede mangler, og i skrivelsen blev stillet påkrav om afhjælpning af manglerne, herunder at sagsøger inden 8 dage oplyste en dato for, hvornår afhjælpning ville være foretaget. Endelig fremsattes krav om dagbøder i henhold til entrepris kontrakten fra og med den 28. marts 2008.

Parterne er enige om, at arbejdet skulle have været fuldført den 28. marts 2008.

Efter yderligere korrespondance stoppede sagsøger definitivt arbejdet den 9. maj 2008, efter der den 25. april 2008 igen havde været medarbejdere fra sagsøger på byggepladsen og udføre forskelligt arbejde.

Sagsøgers krav er opgjort med 653.711,55 kr. som betaling i henhold til 3 fakturaer. Herfra er fratrukket 35.937,50 kr. for anerkendte mangler, 20.000,00 kr. dekort for de sagsøgtes egen affaldshåndtering samt 6.250,00 kr. i yderligere fradrag for ikke udførte arbejder, idet der i de nævnte fakturaer allerede var fratrukket beløb for

ikke udførte arbejder. Sagsøger har ved hovedforhandlingens begyndelse yderligere anerkendt et fradrag på 11.100 kr. med tillæg af moms, i alt 13.875 kr.

De sagsøgte har vedrørende sagsøgers krav ikke kunnet anerkende en post på 60.000 kr. med tillæg af moms for opretholdelse af byggeplads, udregnet som 30 dage a 2.000 kr. med tillæg af moms, og poster på i alt 27.000 kr. med tillæg af moms for ekstraarbejder.

De sagsøgte har derudover gjort gældende at have modkrav dels for dagbøder på grund af forsinkelse, 28 dage a 1.000 kr., i alt 28.000 kr., og 259.481 kr. for omkostninger til udbedring af mangler.

Inden sagsanlægget har på de sagsøgtes anmodning været foranstaltet syn og skøn som isoleret bevisoptagelse, resulterende i to skønserklæringer.

Under hovedforhandlingen er afgivet følgende forklaringer:

Benny Jensen har forklaret, at han ejer det sagsøgende firma. Han er tømrermester og har 20 års erfaring i at bygge førstesale på huse. Han vil betegne sig som virkelig velbevandret i den slags. De tegninger, han blev præsenteret for, var ufyldstgørende. Højderne på kvistene passede ikke med taghøjderne. Sagsøger måtte udarbejde egne tegninger, som blev sendt til leverandørfirmaet Attic. Kvistene blev leveret og monteret den 17. februar 2008. De sagsøgte kom ikke med nogle bemærkninger til kvistene før en måned senere. I mellemtiden havde sagsøger to gange fra de sagsøgte fået besked om, at kvistene sad forkert, og de var to gange blevet flyttet et par cm. Der havde også været drøftelser omkring bredden af kvistene, der var smallere end forudsat, og ved rejsegildet havde Benny Jensen i en halv time gået rundt med de sagsøgte og Verner Lorentzen og blandt andet kigget på afslutningen på kvistene, uden at der var blevet nævnt noget om det andet problem. Omkring afslutningen af kvistene blev aftalt, at der skulle sendes nogle tegninger. Han fik

derefter over telefax nogle tegninger, som var ulæselige. Han gav besked om, at han ikke kunne læse tegningerne.

Vedrørende autocad forklarede Benny Jensen først, at det havde man ikke hos sagsøger, og han bruger det ikke selv. I givet fald ville man have skullet få hjælp udefra til det. Senere forklarede han, at man hos sagsøger havde en medarbejder, en ingeniør, der kunne anvende autocad. Det er også rigtigt, at han under det indledende møde med de sagsøgte og Verner Lorentzen gav indtryk af, at man hos sagsøger godt kunne anvende autocad; men han har ikke personligt aftalt, at tegningerne skulle fremsendes på autocad.

Løsningen omkring kvistene var usædvanlig, og når alt andet i materialet var så detaljeret, er det mærkeligt, at netop det omkring kvistene ikke er det. Da der kom indsigelse, sendte sagsøger de nye tegninger til Attic og til et andet firma. Attic meddelte, at de ville have leveret det samme, selvom de havde haft de nye tegninger. Samme besked kom fra det andet firma.

Vedrørende taghætterne forklarede Benny Jensen, at der var tale om en ekstra bestilling til 9.000 kr. De sagsøgte fastsatte, at det skulle være det bestemte produkt. De først opsatte var skæve. Leverandøren byttede dem; men de nye var også skæve. Leverandøren påstod så, at de nye var i orden, og benægtede, at der var nogen form for fejl ved dem. Hvis taghætterne er spraymalede, er de leveret som sådan. Det er ikke noget, som sagsøger har gjort.

Vedrørende forskallingsarbejdet skyldtes det en konstruktionsfejl, der gav anledning til ekstraarbejde.

Vedrørende afslutningen på zinken ved kvistene forklarede Benny Jensen, at tegningerne ikke var i overensstemmelse med de faktiske forhold på stedet. Det var ingen nem løsning og fremgik ikke klart af det foreliggende materiale. Sagsøger har adskillige gange, både mundtligt og ved mail, rykket de sagsøgte for yderligere

oplysninger og svar på forespørgsel omkring zinkafslutningernes udformning. Den håndtegnede skitse af kvistene er ikke lavet af Benny Jensen personligt; men det er hos sagsøger, den er lavet, og det var sagsøger, der sendte den til Attic. Tegning 102B blev ikke sendt til Attic. Den var efter Benny Jensens opfattelse irrelevant. Det afgørende var, at kvistene skulle fortsætte direkte ned i flugt med facaden, hvilket ikke fremgik af tegningsmaterialet, så de selv måtte lave det fornødne. Det er en illusion, at tegningsmaterialet var fyldestgørende.

Allerede i løbet af marts var der mange problemer. Bygherren blandede sig hele tiden og gik direkte ind og gav håndværkerne direktiver på selve byggepladsen. Dette gav anledning til frustration og irritation, og samtidig kunne Benny Jensen ikke få de oplysninger, som han efterlyste.

Da der kom indsigelse den 28. marts 2008, stod det ham hurtigt klart, at de sagsøgte kun ønskede udskiftning, hvis sagsøger ville betale for det. Det blev også bekræftet af brevet af 16. april 2008 fra de sagsøgte advokat. Men det »forekom åndssvagt« at pille stilladset ned, når det med få ændringer kunne gennemføres en rimelig løsning. Det ville kunne bringes til at fungere ved den foreslåede indvendige løsning. I øvrigt ville dørene aldrig have kunnet åbnes helt til 90 grader på grund af skunk, skrå vægge og hængsler. Manglerne kunne sagtens have været afhjulpet uden opretholdelse af byggepladsen; men sagsøger opfattede sig ikke som definitivt bortvist og valgte derfor at opretholde byggepladsen. Det er ikke rigtigt, at han den 2. april mundtligt fik at vide, at de sagsøgte anså det for slut, og at de nu gik til advokat.

Tingene greb så meget ind i hinanden, at sagsøger ikke kunne komme videre med de ting, der manglede, før der var en afklaring angående kvistene. Gavlene havde de tænkt sig at lave fra en lift, efter stilladset var nedtaget. Kravet for byggepladsopretholdelse er opgjort som arbejdsdage, ikke kalenderdage, for

perioden fra slutningen af marts til den endelige besked om, at sagsøger var bortvist fra pladsen. På det tidspunkt resterede kun få dages arbejde. Benny Jensen er ikke enig i skønsmandens vurdering af tidsforbrug og prissætning.

Sagsøgte Sussie Frederiksen har forklaret, at hun er uddannet bygningsingeniør og tidligere har været ansat i et stort entreprenørselskab i 10 år, hvor hun blandt andet har arbejdet som byggeleder og byggepladsleder. På det tidspunkt, hvor byggeriet her foregik, var hun ansat hos Bolius. Hun er nu ansat på Teknologisk Institut, hvor hun har med energirenovering af bygninger at gøre.

Førstesalsombygningsprojektet med tegninger blev lavet af hende med bistand fra hendes far, der er ingeniør, samt en veninde, der er arkitekt.

Projektet blev gennemgået på et møde den 8. oktober 2007. I mødet deltog Benny Jensen, hun selv og Verner Lorenzen, og hele projektet blev grundigt gennemgået. Benny Jensen var klar over, at det var en specialopgave. De sagsøgte henledte ikke specielt opmærksomheden på nogen del af materialet, men opfordrede sagsøger til at rette henvendelse, hvis der var den mindste tvivl om noget. Efter hendes opfattelse var der ved tegning 102, 110 og 120 givet fuldstændig anvisning vedrørende kvistene. Der var ikke samtlige mål, men alle relevante mål, og de andre mål kunne findes blot ved anvendelse af en lineal. Dertil kommer, at det er sædvanligt, at entreprenøren spørger bygherren, hvis noget savnes, eller der er tvivl i forhold til projektmaterialet.

Der blev på mødet talt om, at tegningerne også fandtes i autocadformat. Benny Jensen gav udtryk for, at der hos sagsøger var en projektafdeling, der anvendte autocad. De sagsøgte fik bestemt opfattelse af, at man hos sagsøger brugte autocad, og det blev aftalt, at sagsøger skulle have tegningerne tilsendt i autocad. Hele projektet blev sendt den 14. oktober 2007 fordelt på to mails. De

sagsøgte tilbød at fremsende alt; der skulle bare siges til, hvis sagsøger savnede noget. Det var Benny Jensen, der insisterede på at lave en kontrakt, og de sagsøgte fandt ingen anledning til udtrykkelig og skriftlig aftale omkring det med autocad.

Starten af byggeriet gik meget godt indtil midten af februar, hvor Benny Jensen blev hospitalsindlagt, og forskelligt gik skævt, fordi han ikke var der. Den 28. januar var spær med mere hejst op, og det så fint ud; men da de sagsøgte den 17. februar kom hjem fra ferie, lignede det en svinesti, med blandt andet mørtelrester over det hele. Derudover var blandt andet aftrækket til gasfyret revet af, så udstødningen fra fyret lækkede ud i hele huset, og en bærende stålbjælke var opsat forkert.

Vedrørende kvistvinduerne havde Benny Jensen på et af de første byggemøder indrømmet, at sagsøgers ingeniør var kommet til at bestille vinduerne 2 cm for brede. De sagsøgte sagde, at det var i orden, blot sagsøger fik det til at passe.

Vedrørende notatet i referatet fra byggemøde den 6. marts 2008 omkring zinkafslutningen ved kvistene forklarede Sussie Frederiksen, at det sådan set fremgik af tegningerne; men det var en opgave, der skulle løses konkret på stedet. Det er sådan noget, hvor en blikkenslager måler op på stedet og så tager hjem og laver det, så det passer. Dagen efter byggemødet var der rejsegilde, hvor arkitekten på stedet i overværelse af hende og Benny Jensen lavede en skitse, som hun få dage efter sendte med fax til Benny Jensen. Da hun som reaktion herpå blot fik en kort besked om, at tegningerne var ulæselige, »må hun indrømme, at hun blev gal«. Hun ringede direkte til Attic og spurgte, om ikke deres blikkenslager, der havde monteret kvistene, kunne ordne det. Det ville de da gerne, og der kom få dage efter, den 18. marts, to mand og kiggede på det. De sagsøgte havde orienteret Benny Jensen og bedt ham om at komme til stede. Det var tirsdag før påske, og straks efter påske kom Attics blikkenslager og nåede at ordne den ene af

kvistene. Men så var det, at de sagsøgte opdagede problemerne med kvistenes indvendige mål.

Når der gik så lang tid, inden de opdagede det, skyldtes det, at de var meget optaget af at få rettet alle de umiddelbart synlige fejl. De havde checket hulmål og udvendige mål, mens kvistene stod opsat på krydsfinerplader. Først den 25. marts blev der skåret hul, så man kunne se kvistene indefra og opdage problemet. Der er ikke plads til gerigt som planlagt eller til gardiner. Der var ikke fuld ståhøjde ud i kvistene, og det ville knibe med at åbne dørene helt op til 90 grader. Hun skrev straks en mail til sagsøger og ringede samme dag til Benny Jensen og indkaldte til et møde onsdag i den følgende uge, den 2. april 2008, hvor hun selv, Verner Lorenzen og Benny Jensen skulle deltage, idet hun indtil da var i Jylland med sit arbejde. Mens hun var i Jylland, »var al balladen sket pr. mail«, og om morgenen den 2. april konstaterede hun, at håndværkerne var ved at pakke sammen. Hun ringede omgående til Benny Jensen og spurgte, hvad der foregik, idet hun henviste til, at de jo havde et møde den dag. Da han sagde, at det møde var om noget helt andet, orkede hun ikke mere, men meddelte, at fremover ville han høre fra deres advokat. De havde ikke noget at bruge stilladset eller byggepladsen til derefter.

Der blev indhentet et tilbud på udskiftning af kvistene, og så kunne der bagefter tages stilling til, hvem der skulle betale. Tilbuddet kom først 14 dage senere. I starten påstod Benny Jensen, at det ikke var muligt at løse problemet blot ved en ombygning, og Attic sagde også, at det ikke kunne afhjælpes.

Hendes far rådede dem til at gennemgå det hele fra en ende af, og det var derved, der blev fundet en række små fejl udover de store, der allerede var opdaget. Den 25. april stod der pludselig to mand fra sagsøger, som derefter var der i to uger. De sagsøgte er faktisk ikke helt klar over, hvad der blev lavet; men Verner Lorenzen lavede efterfølgende en ny gennemgang af byggeriet.

Vedrørende forskallingen blev de ikke gjort opmærksom på, at sagsøger betragtede det som et ekstraarbejde, før der kom faktura på det. Udgiften ved den valgte løsning er i øvrigt den samme, som udgiften ville have været ved den løsning, der indgik i projektet og entreprisen.

Kvistene er nu ombygget. De var meget i tvivl, og Attic frarådede det faktisk; men de endte med at foretage en ombygning i stedet for en fuldstændig udskiftning. De måtte leve med et utæt tag i halvandet år, og før taget var tæt, kunne de ikke gå i gang med den indvendige del af projektet. Der blev skåret ud i kvistene, og det endte med en udgift liggende mellem de beløb, som skønsmanden har anslået for sine alternativer 2 og 3. Den opgørelse, hun har lavet over udgifterne, er relativt nøjagtig, baseret på de bilag, hun kunne finde. De har ikke en gang haft udgift til rådgiver. Hendes mand tog orlov fra sit arbejde for at være byggeleder på ombygningen. Hans løntab er ikke medregnet og heller ikke udgiften til advokat. Hun fik også en del af materialerne til vennepris i kraft af forbindelser fra tidligere ansættelsesforhold.

Verner Lorenzen har forklaret, at han er far til sagsøgte Sussie Frederiksen. Han er nu pensionist, men har arbejdet som ingeniør i 40 år, heraf 14 år som selvstændig rådgivende ingeniør. Han har udarbejdet projektet, særligt de statiske beregninger, med tegninger og udbudsmateriale, men har ikke været med til at udforme selve entreprisekontrakten. Projektet var mere detaljeret end sædvanligt for tilsvarende projekter. Med hensyn til kvistenes udformning var detaljerne imidlertid overladt til entreprenøren og fabrikanten, idet man vidste, at de var eksperter i den slags; men i kontrakten var meget specifikt anført, at sagsøger kunne indhente yderligere oplysninger fra de sagsøgte eller Verner Lorenzen. Allerede inden mødet havde de sagsøgte fremsendt visse ting mere detaljeret, og på mødet spurgte de udtrykkeligt ind til, om der var brug for mere. Det sagde Benny Jensen nej til. De gennemgik projektmaterialet meget nøje;

som Verner Lorenzen husker det, herunder også »indhakket« ved kvistene. Da der senere på sagsøgers anmodning måtte fremsendes tegninger med flere mål, havde det faktisk overrasket ham, at det skulle være nødvendigt.

Det er ganske normalt i branchen, at entreprenøren får tegninger på autocad, uden at det udtrykkelig nævnes i kontrakten. Det var Benny Jensen, der anmodede om at få tegningerne sendt i autocad. De sagsøgte og Verner Lorenzen havde fået forståelsen af, at man hos sagsøger havde en medarbejder, der kunne anvende autocad.

Verner Lorenzen var med ved rejsegildet og tog da nogle fotos. Efterfølgende lå det og dæmrede i hans underbevidsthed, at der var noget, der så forkeret ud. Det endte med, at han ringede til Sussie og bad hende måle efter. Det kan godt passe, at det var den 28. marts. Han var ikke selv med inde over planlægningen og udførelsen af den afhjælpning, der nu er foretaget, men efter hans vurdering ligner den mest den løsning, som skønsmanden har foreslået som sit alternativ B.

Vedrørende forskallingsarbejdet har han efterfølgende regnet på det og er kommet frem til, at den måde, der blev udført på, stort set ikke er dyrere end den løsning, som var indeholdt i projekt og entreprisekontrakt, blot måske omkring 400 kr. mere for materialer og en smule ekstra arbejdstid.

Mogens Winther har forklaret, at han havde med ordren på kvistene at gøre som intern sælger hos Attic. Det var en standardløsning, der blev leveret. Hvis han havde set tegning 102B, ville han have målt efter på tegningen og under særlige bemærkninger på bestillingen noteret »indføring påkrævet?«. Han ville så have forventet, at entreprenøren var vendt tilbage, og hvis entreprenøren havde bekræftet dette, ville Attic have leveret med indhak.

Skønsmanden, Jens Wichmand Jørgensen har forklaret, at der er stor forskel på detaljeringsgraden i de enkelte elementer af projektet; men det er meget normalt. Ved anvendelse af autocad kan mål udfindes med stor nøjagtighed, indtil mm. I det omfang, hvor udførelse ikke fremgår entydigt af projektmaterialet, er det god håndværks/entreprenørskik at spørge bygherren om det.

Vedrørende de enkelte forhold oplistet i sagsøgers påstandsdocument har skønsmanden omkring punkt 1, båndspænder i vindkryds, forklaret, at medmindre andet er aftalt, er det ikke håndværksmæssigt korrekt ikke at følge projektet.

Omkring punkt 3, klæbeankre, skal et klæbeanker også sikre mod sideværts forskydninger. Dette kunne sikres anderledes, men igen er det ikke håndværksmæssigt korrekt ikke at følge projektet.

Vedrørende punkt 5 udtalte skønsmanden efter at være forevist tegning 201 B, bilag T, at den udførte løsning ikke er i overensstemmelse med tegningen.

Omkring punkt 7 har skønsmanden forklaret, at ifølge kontrakten skulle dette laves som element, og så havde man kunnet lave det som anvist. Ved at sammenholde projekt og tegning havde man nok kunnet se det. Det er meget normalt, at den slags detaljer overlades til entreprenøren at udføre, som han synes.

Vedrørende taghæfterne forklarede skønsmanden, at det er »hamrende svært« og næsten umuligt at få fabriksfremstillede taghæfter til at sidde fuldstændigt lige, og arbejdet kan ikke anses for ikke at være håndværksmæssigt korrekt udført. Det er tvivlsomt, om en udskiftning af hæfterne i sig selv vil løse problemet. Det er derfor, han har foreslået en alternativ løsning.

Angående kvistene havde det nok været relevant at medsende tegning 102B til

fabrikanten, der så måske også havde undret sig over »indhakket«.

Omkring autocad forklarede skønsmanden, at det ikke er ret sædvanligt at have tegninger i autocad, og det er ikke normalt, at almindelige håndværksmestre kan anvende autocad. Det ville være naturligt at nævne i kontrakten, at tegninger forelå i autocad.

Til de alternative løsningsforslag oplyste skønsmanden, at alternativ A indebærer en ringere og efter dagens standard dårlig isolering.

Parternes synspunkter:

Sagsøger har gjort gældende, at de arbejder, der er faktureret for, dels er omfattet af entrepriseaftalen, dels for så vidt angår tillæg for Tyvek og aftræks-hætter bestilt ekstraarbejde og for ekstra forskalling nødvendigt ekstraarbejde, afstedkommet af de sagsøgte krav om ændret udførelsesmetode. Dertil kommer ekstra udgift til sagsøgers opretholdelse af byggepladsen grundet i de sagsøgte forhold.

Vedrørende de påståede mangler har sagsøger anerkendt visse mangler og ydet fradrag herfor. Omkring kvistene har sagsøger i alt væsentligt udført kvistene i henhold til det udbudsmateriale, som de sagsøgte har udarbejdet og stillet til rådighed. Som bygherrer bærer de sagsøgte risikoen for, at tegningsmaterialet efterfølgende har vist sig at være upræcist og ikke et retvisende udtryk for de sagsøgte ønsker, og dette bygherreansvar skærpes, når de som her har haft bistand af teknisk rådgiver. Den løsning, som sagsøger har leveret, er fagmæssigt korrekt og lever fuldt ud op til sædvanlig god håndværksmæssig skik.

Sagsøger har yderligere henvist til, at kvistene blev leveret og monteret den 11. februar 2008, mens der først blev reklameret den 28. marts 2008. De sagsøgte har således ikke reklameret rettidigt. De har heller ikke opfyldt deres

tabsbegrænsningspligt, idet de lod sagsøger fortsætte arbejdet på kvistene i halvanden måned, til trods for, at de vidste eller burde vide, at arbejdet ville være nytteløst.

Vedrørende entreprisens afslutning har sagsøger gjort gældende, at entreprisen skal betragtes som afleveret senest den 25. maj 2008. De sagsøgte brev af 16. april 2008 må betragtes som en ophævelse af entreprisen, hvilket bestyrkes af, at de sagsøgte udarbejdede staderapporter og rekvirerede syn og skøn. Den 9. maj 2008 meddelte sagsøger, at alle arbejder, der var mulige at udføre, var udført, og at byggepladsen derfor ville blive nedtaget. Det gøres gældende, at ophævelsen var uberettiget, idet kvistene ikke var mangelsbehæftede.

Vedrørende de sagsøgte krav på dagbøder foreligger der ingen forsinkelse, der berettiger til dagbøder, og kravet herom er desuden ikke rettidigt fremsat.

De sagsøgte har gjort gældende, at det ved skønserklæringerne og skønsmandens supplerende oplysninger under hovedforhandlingen er dokumenteret, at der er flere mangler ved det udførte arbejde end dem, som sagsøger har anerkendt og allerede indrømmet fradrag for. Ganske særligt gælder dette kvistene, der ikke er leveret i overensstemmelse med parternes aftale. Ifølge skønserklæringerne er der mangler til anslåede omkostninger i alt 355.000 kr., og i forhold til det allerede fratrukne beløb, 81.437,50 kr., har de sagsøgte således et yderligere krav på 273.356 kr.

Det bestrides, at udbudsmaterialet, herunder tegninger og beskrivelser, har været uklart, og måtte dette have været tilfældet, påhviler det efter AB 92 entreprenøren at indhente bygherrens afgørelse, ligesom entreprenøren har pligt til at underrette bygherren, hvis arbejdet ikke kan udføres i overensstemmelse med aftalen. Desuden skal arbejdet under alle omstændigheder udføres håndværksmæssigt korrekt.

Vedrørende fakturaposterne for tillæg for Tyvek og aftrækshætter samt for montage af ekstra forskalling har sagsøger ikke løftet sin bevisbyrde for, at der foreligger ekstraarbejder, som de sagsøgte kan afkræves betaling for.

Vedrørende sagsøgers krav på 75.000 kr. for opretholdelse af byggeplads har dette ikke været berettiget efter parternes uenighed om kvistenes udformning. Der var ubestridt mangler ved byggeriet og en række arbejder, der ikke var udført, men som kunne have været udført, da sagsøgers mandskab forlod pladsen. Desuden må opretholdelse af byggeplads betragtes som en del af sagsøgers ydelse som udførende entreprenør.

Endelig har de sagsøgte vedrørende kravet på dagbøder henvist til, at entreprisen ifølge aftalen skulle have været afleveret den 28. marts 2008, og ifølge aftalen, for hvilken sagsøger bærer koncipistrisikoen, skal betales 1.000 kr. dagbod for hver dag, som entreprisen forsinkes. Derfor påstås dagbøder fra den 28. marts 2008 til den 9. maj 2008, hvor sagsøger forlod pladsen.

Rettens begrundelse og afgørelse:

Det er ved de afgivne forklaringer og skønserklæringerne dokumenteret, at den måde, hvorpå kvistene blev udført, ikke var i overensstemmelse med projektet, og retten er enig med de sagsøgte i, at fravigelse i forhold til projektet har resulteret i en væsentlig mangel ved kvistene.

Skønsmanden har vedrørende kvistenes udformning udtalt, at projektet ikke synes entydigt og med angivelse af betydende mål til at beskrive, hvorledes udførelsen skal ske. Han har imidlertid også bekræftet, at målene på kvistene med en vis unøjagtighed kunne kontrolleres/måles ved at lægge en målepind på tegningerne, og at målene med nøjagtighed ville kunne udtages fra autocad-tegninger, ligesom han har udtalt, at de uklarheder, der måtte have været, burde sagsøger i overensstemmelse med god håndværker/entreprenørskik have afklaret ved forelæggelse for bygherren.

Retten bemærker, at af den tegning, som sagsøger har bekræftet at have haft fra start, fremgår det tydeligt, at kvistene ønskes udformet med et markant »hak« indadtil, hvor åbningsbredden forøges i forhold til åbningsbredden udadtil. Målene ville, som skønsmanden har påpeget, kunne findes med en vis usikkerhed blot at måle efter på tegningen, og med fuldstændig sikkerhed ved anvendelse af den udgave af tegningen, som sagsøger modtog i autocadformat.

Det ligger fast, at der den 8. oktober 2007 blev holdt et møde, hvori deltog sagsøgte Susie Frederiksen, Verner Lorenzen og sagsøgers direktør Benny Jensen. Ifølge forklaringerne blev projektet materiale nøje gennemgået. På mødet blev også talt om, at tegningerne fandtes i det elektroniske autocadformat. Susie Frederiksen og Verner Lorenzen har forklaret, at Benny Jensen sagde, at man i firmaet havde en projektafdeling, der anvendte autocad, og at der efter mødet på Benny Jensens anmodning blev fremsendt autocad-tegningsmateriale. Benny Jensen har bekræftet, at han i firmaet havde en medarbejder, der kunne anvende autocad, og at han over for de sagsøgte har givet udtryk for, at man i firmaet godt kunne anvende autocad.

Uanset det ikke udtrykkeligt var anført i entreprisekontrakten må det herefter lægges til grund, at det mellem parterne er forudsat, at sagsøger anvendte autocadtegningerne og dermed også de muligheder, som deri fandtes for kontrol af mål med mere.

Retten finder det godtgjort, at sagsøger som professionel entreprenør burde have været opmærksom på de specielle detaljer, der var projekteret omkring kvistene; at de nødvendige oplysninger til arbejdets udførelse i alt væsentligt kunne udtrages af det foreliggende materiale, og at man, i det omfang der var uklarheder, kunne og burde have rådført sig med bygherren.

Retten finder, at sagsøger er ansvarlig for, at kvistene ikke blev udført i overensstemmelse med projektet, og at der blandt andet efter oplysningerne om byggeriets fremtræden ikke er grundlag for at statuere for sen reklamation eller manglende opfyldelse af tabsbegrænsningspligt fra de sagsøgtes side.

Skønsmanden har i skønserklæringen vedrørende kvistene skitseret tre alternative metoder til udbedring til omkostning ekskl. moms henholdsvis 16.000 kr., 72.000 kr. og 123.000 kr. Dertil skal lægges udgift til værn 12.500 kr. ekskl. moms og for de to dyreste løsninger tillige udgift til stillads med 13.000 kr. ekskl. moms.

Efter skønsmandens supplerende oplysninger under hovedforhandlingen er den billigste løsning ikke acceptabel. De sagsøgte har oplyst, at den udbedring, der nu faktisk er foretaget, var en ombygning som en mellemløsning mellem de to andre løsninger, som skønsmanden havde foreslået.

Retten fastsætter herefter skønsmæssigt erstatningsbeløbet for manglen ved kvistene til 125.000 kr. med tillæg af moms, i alt 156.250 kr.

Ved skønserklæringen findes det yderligere godtgjort, at der - udover de mangler, som sagsøger allerede har anerkendt og fratrukket sit krav - foreligger mangler vedrørende båndspænder i vindkryds til omkostning 1.200 kr. ekskl. moms, klæbeankre til omkostning ekskl. moms 1.400 kr., ændring af konvektorudvekslinger til omkostning ekskl. moms 1.300 kr., supplerende direkte fastgørelser med træsjøler til omkostning ekskl. moms 650 kr., hanebånd ved skrå søjler til omkostning ekskl. moms 1.400 kr., i alt 5.950 kr. ekskl. moms eller, med tillæg af moms, i alt 7.437,50 kr.

Vedrørende taghætterne finder retten på baggrund af skønsmandens udtalelser, at det ikke er tilstrækkeligt godtgjort, at der

foreligger forhold, der kan betragtes som afhjælpningsberettigende mangler.

Omkring sagsøgers krav på opretholdelse af byggeplads og de sagsøgtes krav på dagbøder bemærkes, at efter indholdet af de mails, der blev udvekslet den 28. marts 2008 og de følgende dage, samt henset til hele forløbet ses der fra sagsøgers side ikke godtgjort tilstrækkeligt grundlag for kravet vedrørende opretholdelse af byggeplads, og fra de sagsøgtes side ikke godtgjort tilstrækkeligt grundlag for at kræve dagbøder.

Vedrørende betaling for ekstrarbejder i form af taghætter, Tyvek og ekstra forskalling har sagsøger ikke løftet bevisbyrden for, at disse ekstrarbejder er accepteret af de sagsøgte, hvilket efter entreprisekontrakten skulle ske skriftligt, eller at der i øvrigt skulle være grundlag for at fakturere de sagsøgte for disse arbejder.

Som følge af det anførte skal sagsøgers endelige påstand på 306.977,35 kr. reduceres med 75.000 kr. for opretholdelse af byggeplads og 33.750 kr. for ekstrarbejder, i alt 108.750 kr., således at sagsøgers anerkendte krav er 198.227,35 kr.

Heroverfor har de sagsøgte modkrav 156.250 kr. for manglen ved kvistene og 7.437,50 kr. for øvrige resterende mangler, i alt 163.687,50 kr.

Sagsøgers påstand tages derfor til følge med 34.539,85 kr.

Efter sagens resultat skal sagsøger betale sagsomkostninger til de sagsøgte.

I forbindelse med det syn og skøn, der foregik før sagsanlægget, har de sagsøgte afholdt udgifter 400 kr. til retsafgift, 1.500 kr., til Voldgiftsnævnet for forslag til skønsmand og 66.213 kr. honorar til skønsmanden. Under denne sag har de sagsøgte afholdt udgift 3.750 kr. honorar til skønsmanden for afhjæmning under hovedforhandlingen.

Sagsomkostningsbeløbet fastsættes derfor med 68.113 kr. til dækning af afholdte udgifter til den isolerede bevisoptagelse, 3.750 kr. til udgift til skønsmandens fremmøde ved hovedforhandlingen og 40.000 kr. med tillæg af moms til dækning af udgift til advokat.

Thi kendes for ret:

De sagsøgte Susie og Frederik Frederiksen skal inden 14 dage til sagsøger Høyer Byg A/S betale 34.539,85 kr. med procesrente fra den 13. juni 2008.

Sagsøger Høyer Byg A/S skal inden 14 dage betale 121.863 kr. i sagsomkostninger til de sagsøgte.

Østre Landsrets dom:

Glostrup Rets dom af 14. november 2011 (- -) er anket af Høyer Byg A/S med påstand om, at de indstævnte, Susie og Frederik Frederiksen, tilpligtes at betale appellanten 306.977,35 kr. med procesrente fra den 13. juni 2008.

De indstævnte har påstået stadfæstelse, subsidiært betaling af et mindre beløb end det påståede efter landsrettens skøn.

Forklaringer:

Der er i landsretten afgivet supplerende forklaringer af Benny Jensen, Mogens Winther og Susie Frederiksen. Endvidere har Martin Tholstrup afgivet vidneforklaring.

Benny Jensen har forklaret, at han ikke i byretten gav udtryk for, at højderne på kvistene ikke passede med taghøjderne. Han opfattede i sin tid tegningerne som fyldestgørende, og det gik først senere op for ham, at de indstævnte opfattede tegningerne anderledes, end han gjorde. Verner Lorenzen sendte ham den 14. oktober 2007 en mail med autocad-materiale for at vise placeringen af søm. Men det blev aldrig aftalt, at hans firma skulle læse kvistenes udformning via autocad. Hans firmas entreprise omfattede i øvrigt kun råhuset og ikke indvendige beklædninger.

Mogens Winther har forklaret, at han var butiksassistent/sælger hos Attic, der har produceret kvistene. Han har ingen teknisk uddannelse.

Martin Tholstrup har forklaret, at han har uddannelser som tømrer og bygningskonstruktør, og at han er direktør for Attic Group. Plantegning 102 B (bilag F) er ikke en tegning af kvistene, og medsendelse af plantegningen til Attic Group ville ikke have gjort nogen forskel.

Susie Frederiksen har forklaret, at indhacket ved kvistene også blev drøftet på mødet den 8. oktober 2007. Verner Lorenzen og hun tilbød på mødet at fjerne detaljerne i autocad- materialet inden fremsendelse til appellanten, men Benny Jensen gav udtryk for, at appellanten selv kunne stå for dette. Hun er uenig med skønsmanden vedrørende gulvkonvektorerne, idet der ikke er plads til de planlagte konvektorer. Hun har opgjort omkostningerne ved færdiggørelse til 301.692 kr. Beløbet omfatter ikke indvendige arbejder, men der er ved en fejltagelse medtaget leje af en beboelsesvogn og visse andre omkostninger, så beløbet er blevet ca. 40.000 kr. for stort.

Procedure:

Parterne har for landsretten gentaget deres anbringender for byretten og har procederet i overensstemmelse hermed.

Indstævnte har præciseret, at indsigelsen vedrørende ekstraarbejder alene drejer sig om beløbet til forskalling.

Landsrettens begrundelse og resultat:

Efter AB 92 § 2, stk. 2, skal bygherrens udbudsmateriale være entydigt og således udformet, at der er klarhed over ydelsernes omfang og indhold. Efter AB 92 § 10, stk. 1, skal arbejdet udføres i overensstemmelse med aftalen, fagmæssigt korrekt eller i overensstemmelse med bygherrens eventuelle anvisninger.

De indstævntes projekt var som anført af skønsmanden ikke entydigt og manglede

betydende mål til at beskrive, hvorledes udformningen af kvistene skulle være.

Entrepriseaftalen indeholdt intet om anvendelse af autocad, og det findes ikke mod appellants benægtelse godtgjort, at appellanten skulle anvende autocad-materiale. Hverken de indstævntes fremsendelse af autocad-materiale eller andre forhold giver grundlag for at fastslå, at appellanten burde have indset, at projektet ikke var tilstrækkeligt vejledende, Risikoen for det utilstrækkelige projektmateriale findes derfor alene at påhvile de indstævnte.

Landsretten finder det herefter ikke godtgjort, at kvistene er udført i dimensioner, der afviger fra aftalegrundlaget, og der foreligger derfor ikke en mangel ved kvistene.

Ud over de af appellanten anerkendte mangler finder landsretten ikke, at skønserklæringen eller bevisførelsen i øvrigt giver grundlag for at anse det af appellanten udførte arbejde for mangelfuldt.

På denne baggrund finder landsretten, at byggeriets standsning har beroet på forhold, der kan tilregnes de indstævnte. Der findes derfor ikke grundlag for at pålægge appellanten at betale dagbøder, og appellanten findes at have krav på betaling for opretholdelse af byggeplads i en kortere periode. Beløbet herfor fastsættes skønsmæssigt til 20.000 kr.

For så vidt angår det af appellanten fakturerede beløb på 15.000 kr. plus moms som tillægsarbejde for forskalling bemærker landsretten, at parterne ifølge et byggemødereferat fra et byggemøde den 18. december 2007 aftalte, at det skitserede underlag på 45 millimeter ikke var nok, hvorfor man blev enige om at udføre forskallingen på 65 millimeter underlag. Landsretten finder det på denne baggrund godtgjort, at parterne havde aftalt det pågældende arbejde som et tillægsarbejde. Idet der ikke er anledning til at betvivle, at det fakturerede beløb er i overensstemmelse med priserne for entreprisen i øvrigt, har appellanten krav på betaling af beløbet.

Som følge af det anførte tages appellants påstand til følge med 251.977,35 kr. med procesrente fra den 13. juni 2008.

Til delvis dækning af retsafgifter for begge instanser med 14.860 kr. og delvis dækning af udgifter til advokatbistand og med fradrag af en mindre del af skønsmkostningerne tillægges appellanten sagsomkostninger som nedenfor bestemt.

Thi kendes for ret:

Susie Frederiksen og Frederik Frederiksen skal in solidum inden 14 dage betale Høyer Byg A/S 251.977,35 kr. med procesrente fra den 13. juni 2008 og 75.000 kr. i sagsomkostninger for begge instanser.

Sagsomkostningerne forrentes efter rentelovens § 8 a.

Kendelsens ord om »standsning« har karakter af en eufemisme. I første omgang forelå der standsning, i anden omgang ophævelse, uanset at ingen formel ophævelseserklæring blev afgivet.

Erik Hørlyck: Entreprisen, 6. udg. (2009) s. 416 ff.; *Hans Henrik Vagner: Entrepriseret*, 4. udg. ved *Torsten Iversen* (2005) s. 155 ff.

Dommen indeholder ingen fuldstændig sagsfremstilling, jf. RPL § 218 a, stk. 2, og forklaringerne er indsat fra redegørelsen iht. RPL § 218 a, stk. 3.

Byggeherres afvisning af krav på merhonorar førte til totalrådgivers berettiget standsning af arbejdet.

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2010.480 / Sag nr. C-10388

Totalrådgiver TR (adv. Liv Helth Lauersen) mod Bygherre BH (adv. Kasper Mortensen).

1. Indledning:

Advokat Liv Helth Lauersen har ved klageskrift modtaget den 9. januar 2008 anmodet Voldgiftsnævnet om at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af en tvist mellem ovennævnte parter om klagerens krav om betaling for udført teknisk rådgivning og bistand i forbindelse med renovering af kommunens ejendom, - - -, i - - -.

Voldgiftsnævnet har i anledning heraf vedtaget at nedsætte en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af direktør, arkitekt m.a.a. Niels Henning Johansen, arkitekt m.a.a. Lars Krogh og landsdommer Bertil Vollmond, med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og mundtlig forhandling:

Klager, rådgiver R, har endeligt nedlagt påstand om, at indklagede, bygherre BH skal betale 1.823.049,52 kr. inkl. moms med tillæg af procesrente af 914.899,38 kr. fra den 8. januar 2008, af 755.929,14 kr. fra

den 28. november 2008 og af 152.221,00 kr. fra den 20. november 2009, alt til betaling sker.

Klageren har over for indklagedes selvstændige påstand nedlagt påstand om frifindelse.

Indklagede, BH, har nedlagt påstand om frifindelse.

Indklagede har endvidere endelig nedlagt selvstændig påstand om, at klageren skal betale 2.437.214,42 kr. med tillæg af procesrente fra den 26. april 2008.

Klagerens påstand fremkommer således:

Ombygning for - - - inkl. moms	10.105,39 kr.
Udlæg - - - inkl. moms	577,50 kr.
Beboerkontakt ifølge fakturaer dateret mellem 12. september 2006 og 19. april 2007 i alt inkl. moms	172.540,63 kr.
Ekstraarbejder - - -'s konkurs inkl. moms	106.031,25 kr.
Ændring af tidsplan ifølge faktura af 19. april 2007 inkl. moms	16.656,25 kr.
Tilgodehavende vedr. bygningsfornyelse iht. rateplan	570.867,50 kr.
Tilgodehavende vedr. - - - iht. rateplan	104.168,75 kr.
Honorar april 2007 inkl. moms	202.906,25 kr.
Mistet dækningsbidrag maj til december 2007	486.975,00 kr.
Mistet dækningsbidrag byggeregnskab og 1-års gennemgang	97.846,00 kr.
Mistet dækningsbidrag driftsplan	54.375,00 kr.

I alt		1.823.049,52 kr.
Indklagedes påstand fremkommer således:		
1	Opgøret efter ophævelsen	
1.1	Kommunens erstatningskrav	1.193.184,65
1.2	Resterende normalhonorar	110.882,00
2	Kommunens øvrige krav	
2.1	Rentetab, forudbetalinger	28.896,25
2.2	Manglende budgetopfølgning	45.000,00
2.3	Rentetab, ekstrakrav	130.000,00
2.4	Forsinkelseskrav	835.575,00
2.5	Indkøb køleskabe	6.159,20
3	Anerkendte modkrav	
3.1	Beboerkontakt	83.200,00
3.2	- - -'s konkurs	10.000,00
3.3	Byggesag - - -	18.968,00
3.4	- - -	16.668,00
3.5	Udlæg	462,00
3.6	- - -	8.084,31
	Moms af post 1.2	27.720,50
	Moms af post 3.1-3.6	34.345,58
	Moms af post 1.1, 2.4 og 2.5	508.729,71
	Sum	310.330,39 2.747.544,81
	Total i kommunens favør	2.437.214,42

Sagen blev mundtligt forhandlet den 23., 24., og 25. november 2009 i Voldgiftsnævnet, Vesterbrogade 2 B, København.

Kendelsen er efter aftale med parterne udfærdiget uden fuldstændig sagsfremstilling og uden gengivelse af forklaringer og parternes procedure.

2. Forklaringer:

Der er under sagen afgivet forklaringer af arkitekt A, B, C, D, F, G og H.

3. Procedure:

Parterne har i det væsentlige procederet i overensstemmelse med deres påstandsdokumenter af henholdsvis 20. og 16. november 2009.

4. Voldgiftsrettens bemærkninger:

Ad klagers krav om betaling af arbejde for - - og udlæg

Da indklagede har anerkendt disse krav, gives der klageren medhold i kravene om betaling af 10.105,39 kr. og af 577,50 kr. inkl. moms

Ad klagerens krav om betaling for ekstraarbejde ved beboerkontakt

Det må efter det fremkomne lægges til grund, at der ved det af indklagede anerkendte beløb for klagerens ekstraarbejde ved beboerkontakt, jf. herved mail af 30. marts 2007 (E640), i overensstemmelse med parternes aftale bliver ydet klageren vederlag for tidsforbruget ved ordningen med ugentlig træffetid. Der bliver endvidere ydet klageren vederlag for tidsforbrug i forbindelse med 15 beboermøder og for udarbejdelse af materiale til beboerinformation.

Efter det oplyste om klagerens arbejde med beboerkontrakt findes der ikke grundlag for herudover at yde klageren vederlag for ekstraarbejde ved beboerkontakt, hvorved bemærkes, at det var påregneligt for klageren, at gennemførelsen af opgaven ville medføre et ikke helt ubetydeligt arbejde i forbindelse med beboerhåndtering. Idet indklagede endvidere ikke på grund af passivitet er afskåret fra at anfægte klagerens krav, gives der herefter alene klageren medhold for så vidt angår det

anerkendte beløb på 104.000 kr. inkl. moms.

Ad klagerens krav om betaling for ekstraarbejde ved - - -'s konkurs

Efter bevisførelsen herunder B's, C's og F's forklaringer findes det godtgjort, at - - -'s konkurs medførte et betydeligt merarbejde for klageren, bl.a. til udfærdigelse af stadeopgørelse, til tidsmæssige ændringer af arbejdet for de øvrige entreprenører som følge den ved konkursen opståede forsinkelse samt til at sætte de nye personer, der overtog arbejdet efter konkursen, ind i projektet. Idet klageren er berettiget til betaling for ekstraarbejdet i forbindelse med - - -'s konkurs, og der efter det anførte om arbejdets omfang ikke er grundlag for at anse det krævede beløb for urimeligt, gives der klageren medhold i kravet om betaling af 106.031,25 kr. inkl. moms.

Ad klagerens krav om betaling for ekstraarbejde ved ændring af tidsplan

Efter det oplyste findes klageren ikke berettiget til ekstrabetaling for arbejdet med ændring af tidsplan, hvorfor der ikke gives klageren medhold i kravet om betaling af 16.656,25 kr. herfor.

Ad indklagedes krav om erstatning for rentetab ved forudbetalinger

Efter det for voldgiftsretten fremkomne må det lægges til grund, at betalingerne til entreprenørerne i en periode kom forud i forhold til stedet for de enkelte entrepriser, og at der som følge heraf i en periode var udbetalt 4,5 mio. kr. for meget til entreprenørerne. Klageren var som professionel rådgiver forpligtet til at sikre, at der ikke skete betaling, inden arbejderne var udført. Idet det endvidere bemærkes, at indklagede herved lider et tab, selv om betalingerne ikke skete tidligere end oprindeligt påregnet, er klageren forpligtet til at erstatte indklagedes rentetab med det krævede beløb på 28.896,25 kr.

Ad indklagedes krav om erstatning for manglende budgetopfølgninger

Efter det for voldgiftsretten fremkomne må det lægges til grund, at klageren ved mødet den 25. april 2006 accepterede at foretage økonomiafrapportering hver 14 dag (E452). Uanset denne aftale undlod klageren imidlertid som anført i indklagedes notat af 20. oktober 2006 (E750) at foretage økonomiafrapportering hver 14. dag, idet der kun blev fremsendt ajourførte budgetter 5 gange, hvilket ikke kan antages at have været undskyldeligt. Indklagede har som følge heraf krav på erstatning/forholdsmæssigt afslag, der i overensstemmelse med indklagedes påstand, som klageren ikke har bestridt størrelsesmæssigt, fastsættes til 45.000 kr.

Ad indklagedes krav om erstatning for tab ved ekstra rentekrav

Det fremgår af sagen, at indklagede i forbindelse med et forlig med entreprenøren - - - den 19. december 2007 påtog sig at betale et beløb på 130.000 kr. til dækning af rentekrav (E582). Det må endvidere i overensstemmelse med H's forklaring lægges til grund, at kravet fra - - -'s side var begrundet i for sen betaling. Det findes imidlertid efter bevisførelsen ikke godtgjort, at klageren har begået ansvarspådragende fejl i forbindelse med betalingen af - - -'s tilgodehavende. Der kan derfor ikke gives indklagede medhold i kravet om en erstatning på 130.000 kr.

Ad indklagedes krav om erstatning for forsinkelse

Indklagede har anført, at der som følge af klagerens fejl og forsømmelser er sket en forlængelse af byggetiden med mindst 9 uger, hvilket medførte forøgede udgifter til byggepladsdrift. Indklagede har til støtte herfor i første række henvist til et af indklagede udarbejdet notat af 24. april 2008 (E710 ff.) sammenholdt med indholdet af byggemødereferaterne og konklusionen i et af - - - udarbejdet notat af 17. april 2007 (E576). Indklagede har på baggrund heraf bl.a. fremhævet, at klageren ikke rettidigt løste problemer vedrørende stålafstivning i etagedæk og montering af badeværelser,

ligesom klagerens fejlregistrering af bærende vægge og hulmurskonstruktioner medførte forsinkelser.

Efter de forklaringer, som B, C og F har afgivet, må det lægges til grund, at det var nødvendigt løbende at foretage projektændringer bl.a. som følge af, at der i forbindelse med udførelsen af arbejdet blev konstateret forhold i etagedæk og hulmurskonstruktioner, der ikke fremgik af tegningsmaterialet og hidtil havde været skjult. Det må endvidere efter A's og F's forklaringer lægges til grund, at de problemer, der opstod, da en væg i 6 D viste sig at være bærende, blev løst i løbet af et par dage.

På denne baggrund findes det ikke efter bevisførelsen, herunder notatet af 24. april 2008 og byggemødereferaterne, godtgjort, at klageren på ansvarspådragende måde har forsinket byggeriet. Det bemærkes herved, at indklagede ikke løbende fremsatte krav om erstatning for forsinkelse over for klageren, men først rejste dette krav i april 2008. Som følge heraf gives der ikke indklagede medhold i kravet om en erstatning for forsinkelse på 835.575 kr.

Ad indklagedes krav om erstatning vedr. indkøb af køleskabe

Det fremgår af sagen, at indklagede har afholdt en udgift på 6.159,20 kr. med tillæg af moms til nogle beboeres indkøb af køleskabe, da visse køkkenelementer var leveret i forkerte mål. Det findes imidlertid i mangel af nærmere bevisførelse herom ikke godtgjort, at fejlliverancen skyldtes fejl fra klagerens side. Som følge heraf tages indklagedes krav om en erstatning på 6.159,20 kr. med tillæg af moms ikke til følge.

Ad klagerens standsning af arbejdet og indklagedes ophævelsen af rådgiverkontrakten

Det fremgår af sagen, at klageren i maj 2003 påtog sig at yde teknisk totalrådgivning og bistand i forbindelse med modernisering og istandsættelse af ejendommen. Ifølge

totalrådgivningsaftalen udgjorde klagerens honorar 7,35 % af byggesummen. Byggesummen var anslået til 42 mio. kr. og byggeperioden angivet til 20 måneder (E157). Der skete efterfølgende en række ændringer i forhold til den oprindelige plan. Efter licitationen blev byggeudgiften i begyndelsen af 2005 anslået til ca. 58,8 mio. kr. Byggeperioden blev angivet til ca. 21 måneder (bilag AS), senere til ca. 19 måneder (bilag 115). Byggeriet blev påbegyndt i august 2005. I en revideret hovedtidsplan dateret 19. juni 2006 (bilag 115) blev det angivet, at byggeriet forventedes afsluttet i august 2007, således at byggeperiode blev ca. 24 måneder. Indklagede udarbejdede herefter i august 2006 (bilag AT) en korrigeret rateplan, hvorefter klagerens resterende honorar skulle udbetales i rater frem til september 2007. Klageren fremsatte i en redegørelse dateret 11. september 2006 krav om betaling af klagerens udgifter ved den forudsete forlængelse af byggeperioden. - - - anførte ligeledes i relation til et statusbudget af 17. november 2006, at den øgede byggetid afstedkom meromkostninger til totalrådgiver.

Den 4. december 2006 udarbejdede klageren en rateplan (E583), hvorefter klagerens resterende honorar vedrørende bygningsfornyelse, der blev beregnet ud fra en samlet byggesum på ca. 60,6 mio. kr., skulle udbetales i 4 månedlige rater hver på 145.659 kr. ekskl. moms fra og med december 2006 til og med marts 2007. I en revideret hovedtidsplan dateret 3. januar 2007 (bilag 115) blev det angivet, at byggeriet forventedes afsluttet i oktober 2007, således at byggeperiode blev ca. 26 måneder. Klageren krævede i faktura af 11. januar 2007 betaling af to rater a 145.659 kr. ekskl. moms. Ved fakturaer af 6. februar og 13. marts 2007 krævede klageren betaling af yderligere to rater på henholdsvis 145.659 kr. og 145.658 kr. ekskl. moms samt ratebetalinger vedrørende - - -.

Indklagede afviste klagerens krav om forhøjelse af acontobetalingerne og om ekstrahonorar, og der skete ikke betaling af

klagerens acontofakturaer. Efter forgæves forligsforhandlinger under deltagelse af parternes advokater meddelte klagerens advokat den 27. marts 2007 indklagedes advokat, at hans klient overvejede at forlade byggepladsen den 1. maj 2007, da der forelå anteciperet misligholdelse som følge af indklagedes afvisning af klagerens krav om ekstra honorar på grund af byggeperiodens forlængelse. Af brevet fremgik, at klageren nødtigt så en tvist med indklagede og gerne ville deltage i et møde med indklagede med henblik på en mindelig løsning. I breve af 29. marts og 10. april 2007 meddelte indklagedes advokat herefter klagerens advokat, at indklagede fastholdt, at klageren var forpligtet til at levere byggeledelse m.v. til afleveringen af byggeriet uden udløsning af ekstrahonorar. Klagerens advokat meddelte herefter ved brev af 12. april 2007 indklagedes advokat, at afvisningen af kravet om ekstrahonorering måtte betragtes som anteciperet misligholdelse, og at klageren derfor ville forlade pladsen ved udgangen af april måned 2007. I brevet blev det endvidere anført, at der forelå væsentlig misligholdelse ved manglende betaling af forfaldne fakturaer. Indklagedes advokat meddelte herefter i brev af 13. april 2007 klagerens advokat, at indklagede anså klagerens standsning af arbejdet for misligholdelse. Klageren standsede herefter arbejdet den 1. maj 2007, hvorefter klagerens advokat i brev af 8. maj 2007 ophævede kontrakten under henvisning til ABR 89 pkt. 8.1. - - - fungerede herefter efter aftale med indklagede som totalrådgiver for indklagede indtil byggeriets afslutning i december 2007.

Efter bevisførelsen må det lægges til grund, at forsinkelsen af byggeriet i væsentlig grad skyldtes entreprenørernes forhold og problemer med genhusning. Forsinkelsen skyldtes således ikke forhold, der gav indklagede krav på tidsfristforlængelse efter ABR 89 pkt. 5.5. Da klageren rejste krav om ekstrabetaling omkring årsskiftet 2006/2007, forventedes byggeperioden at blive mindst omkring 26 måneder, mens byggeperioden, da totalrådgiveraftalen blev

indgået, var angivet til 20 måneder. Det må efter bevisførelsen lægges til grund, at det måtte påregnes, at den betydelige forøgelse af byggetiden, der indebar opretholdelse af byggeplads med bemanning m.v., ville medføre en væsentlig forøgelse af klagerens arbejde i forhold til, hvad der med rimelighed kunne forudsættes, da totalrådgivningsaftalen blev indgået. Som følge heraf var klageren - uanset der ikke var aftalt tidsfrist for byggeperioden - berettiget til et ikke ubetydeligt honorar ud over det aftalte honorar på 7,35 % af byggesummen. Det bemærkes herved, at det forhold, at byggesummen blev forøget efter indgåelsen af aftalen om totalrådgivning i hvert fald under de i sagen foreliggende omstændigheder, hvor der ikke var en direkte sammenhæng mellem byggesummens forøgelse og forlængelsen af byggetiden, ikke kan føre til et andet resultat. Indklagedes fuldstændige afvisning af klagerens krav om ekstrabetaling og undladelse af at betale klagerens acontofakturaer eller i det mindste en del af disse må betragtes som en væsentlig misligholdelse, der berettigede klageren til at standse arbejdet, jf. herved ABR 89 pkt. 8.4. Det bemærkes i den forbindelse, at det i hvert fald under de i sagen foreliggende omstændigheder ikke kan føre til et andet resultat, at klagerens krav om ekstrabetaling muligt oversteg, hvad klageren var berettiget til, idet klageren ikke ultimativt betingede arbejdets fortsættelse af, at indklagede anerkendte klagerens krav størrelsesmæssigt, men lagde op til en forhandling herom. Indklagedes efterfølgende ophævelse af aftalen var derfor uberettiget.

Ad opgørelsen af parternes mellemværende efter ophævelsen

Efter det ovenfor anført findes klageren berettiget til betaling af de af klageren i henhold til rateplanerne vedrørende bygningsfornyelse og - - - opgjorte beløb på henholdsvis 570.867,50 kr. og 104.168,75 kr. inkl. moms.

Klageren er endvidere berettiget til betaling for det arbejde, klageren udførte i april måned 2007. Betalingen herfor kan imidlertid ikke som påstået af klageren fastsættes svarende til den krævede ratebetaling for de foregående 4 måneder, men må fastsættes skønsmæssigt under hensyn til arbejdets omfang, hvorved bemærkes, at klagerens tidsforbrug i april måned 2007 ifølge opgørelse af 30. juni 2008 udgjorde i alt 266,5 timer, og dette arbejde ikke i det hele kan betragtes som ekstraarbejde. Klagerens honorar for april måned 2007 fastsættes herefter skønsmæssigt til 100.000 kr. inkl. moms.

Klageren er herudover berettiget til erstatning for tabet ved, at klageren ikke oppebar honorar for byggeledelse mv. i den resterende byggeperiode, samt honorar for byggeregnskab, 1-årsgennemgang og driftsplan. Ved udmålingen af denne erstatning må der lægges vægt på, at byggeriet blev færdiggjort i december 2007. Der må herudover lægges vægt på det oplyste om, at honoraret for traditionel ydelse af byggeledelse mv. til byggeriets afslutning ifølge - - - medførte et honorarkrav på 1.077.398,50 kr. ekskl. moms samt de fremkomne oplysninger om honoraret for byggeregnskab, 1-årsgennemgang og driftsplan. Herefter fastsættes erstatningen for klagerens tab af fortjeneste skønsmæssigt til 300.000 kr. inkl. moms.

Voldgiftsrettens konklusion:

Klagerens krav kan herefter opgøres således:

- - -	10.105,39 kr.
Udlæg - - -	577,50 kr.
Ekstraarbejde beboerkontakt	104.000,00 kr.
Ekstraarbejde - - -'s konkurs	106.031,25 kr.
Resttilgodehavende vedr. bygningsfornyelse	570.867,50 kr.

Resttilgodehavende vedr. - - -	104.168,75 kr.
Honorar for april 2007	100.000,00 kr.
Erstatning for tabt fortjeneste	300.000,00 kr.
I alt honorar, udlæg og erstatning	1.295.750,39 kr.
Rentetab forudbetalinger	(28.896,25 kr.)
Manglende budgetopfølgning	(45.000,00 kr.)
Klagers tilgodehavende hos indklagede	1.221.854,14 kr.

Hertil kommer renter som nedenfor bestemt.

Efter sagens udfald og forløb skal indklagede betale sagsomkostninger til klageren med 150.000 kr. til godtgørelse af advokatomkostninger.

Indklagede skal endvidere afholde voldgiftsrettens omkostninger.

Kan en entreprenør miste sit krav på betaling af ekstraarbejder?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.669 / Sag nr. C-14116

Totalentreprenør TE A/S under konkurs (advokat Timm Braun ved advokatfuldmægtig Esben Korsgaard Poulsen) mod Bygherre BH ApS (advokat Michael Holsting)

Indledning

Mellem klageren, totalentreprenør TE A/S under konkurs, herefter »TE«, og indklagede, - - - Ejendomme ApS, herefter »BH«, er der opstået en tvist om forfaldne betalinger, udførte ekstraarbejder og mangler i forbindelse med opførelse af en ejendom i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af ingeniør Flemming Hartvig, akademiingeniør Poul O. Jørgensen og landsdommer Lars Christensen, med sidstnævnte som formand.

Forud for voldgiftssagen er Jan Dannemand Andersen udmeldt som skønsmand under Voldgiftsnævnets j.nr. A-8872. Der er afgivet skønserklæring af 14. december 2015 og tillægserklæring af 28. april 2016.

Under voldgiftssagen er der udmeldt en yderligere skønsmand, Michael Dumont Rasmussen, der har afgivet skønserklæring af 16. november 2017 og tillægserklæring af 9. februar 2018.

Skønsomkostningerne på samlet 283.493,68 kr. inkl. moms og afgift til Voldgiftsnævnet er foreløbigt betalt af BH med 232.693,68 kr. og af TE med 50.800 kr. Hertil kommer udgifter til afhjæmning, der er afholdt af TE.

Påstande og hovedforhandling

TE har nedlagt endelig påstand om, at BH skal betale 853.150,61 kr. ekskl. moms med procesrente af 285.982 kr. ekskl. moms fra den 6. marts 2015, af 497.684 kr. ekskl. moms fra den 21. april 2015 og af 69.484,61 kr. ekskl. moms fra den 31. august 2016.

BH har påstået frifindelse.

BH har endvidere nedlagt påstand, at TE skal betale 1.030.000 kr. inkl. moms med procesrente fra den 31. august 2016.

TE har påstået frifindelse for BH's betalingspåstand.

Hovedforhandling har fundet sted den 4. og 5. april 2018 i - - -.

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande og voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

Kort sagsfremstilling

TE og BH indgik i oktober 2014 en totalentreprisekontrakt om opførelse af et nøglefærdigt - - - på i alt ca. 1200 kvm i - - -. Det fremgår af totalentreprisekontrakten, at ABT 93 er en del af aftalegrundlaget mellem parterne.

Denne sag angår dels TE's krav på restentreprisenum og for ekstraarbejder og dels BH's krav som følge af mangler.

TE har opgjort sit krav eksklusive moms på følgende måde:

Restentreprisenum	497.684,00
	kr.

Ekstrakrav - forurennet jord	443.911,11 kr.
Ekstrakrav hidrørende fra skred i skrånning	31.555,50 kr.
	973.150,61 kr.
- anerkendt krav for udbedring af dræn i varegård	120.000,00 kr.
I alt (eksklusive moms)	853.150,61 kr.

BH har opgjort sit krav inklusive moms på følgende måde:

Udbedring af skrånning	215.000,00 kr.
Udbedring af flisebelægninger	360.000,00 kr.
Udbedring af dræn i varegård	170.000,00 kr.
Kvalitetssikrings- og drifts- og vedligeholdelsesmateriale	700.000,00 kr.
Lunker på fliser	25.000,00 kr.
Leje af spunsplader	44.567,54 kr.
Skønsomkostninger (forud for voldgiftssag)	141.840,78 kr.
Advokatombkostninger (forud for voldgiftssag)	199.500,00 kr.
I alt ekskl. moms	1.855.908,32 kr.
- Tilbageholdt restentreprisenum	497.684,00 kr.
I alt	1.358.224,32 kr.
Moms heraf	339.556,08 kr.
I alt inklusive moms	1.697.780,40 kr.

BH har dog begrænset sit krav til 1.030.000 kr. inklusive moms. Det er oplyst for voldgiftsretten, at dette beløb svarer til den resterende entreprenørgaranti i byggesagen.

Forklaringer

Der er under hovedforhandlingen afgivet forklaring af følgende:

1. A, ejendoms- og udviklingschef, BH Ejendomme ApS.
2. C, tidl. direktør i TE A/S.
3. D, tidligere ansat i BH-R A/S, der var bygherrerådgiver på projektet.
4. Jan Dannemand Andersen, skønsmand.
5. Michael Dumont Rasmussen, skønsmand.

Efter aftale med parterne gengives forklaringerne ikke i denne kendelse

Procedure

Parternes advokater har procederet sagen i overensstemmelse med deres påstandsdokumenter.

Voldgiftsrettens begrundelse og resultat

Restentreprisenum

Parterne er enige om, at TE har et tilgodehavende for restentreprisenummen og anerkendte ekstraarbejder, og at dette krav kan opgøres til 497.684 kr. + moms.

TE's ekstrakrav vedrørende forurennet jord

TE har opgjort sit samlede krav vedrørende håndtering af forurennet jord til 443.911,11 kr. + moms. Kravet vedrører både udgifter til bortkørsel af forurennet jord inklusive dækningsbidrag til TE (253.636,11 kr.) og til deponering af forurennet jord (190.275 kr.).

Parterne er uenige om, hvad der er indeholdt i ydelserne i totalentreprisekontrakten i forhold til den jord, der er forurenede.

TE har gjort gældende, at hverken udgifterne til bortkørsel eller deponering af den forurenede jord er omfattet af ydelserne i henhold til totalentreprisekontrakten, og at TE derfor fuldt ud kan kræve ydelserne betalt som ekstraarbejder.

BH har overordnet anført, at omkostningerne til bortkørsel af jord er omfattet af totalentreprisekontrakten, uanset om jorden er forurenede eller ikke. Det er maksimalt den forøgede udgift til deponering af jorden som følge af forureningen, der kan kræves betalt som ekstraarbejder. TE har ikke dokumenteret, at der med rette er afholdt en ekstraudgift til deponering af forurenede jord.

I totalentreprisekontraktens punkt 3.3 er nærmere angivet, hvilke ydelser der er indeholdt i den aftalte entreprisenum. Af bestemmelsen fremgår bl.a. følgende:

»Totalentreprenøren afholder således samtlige udgifter til og med totalentreprisens aflevering, herunder, men ikke begrænset til:

...

Bortkørsel af jord i forbindelse med byggeriet. Klasse 01 jord er indeholdt, men bortkørsel af forurenede jord afregnes efter gældende takster. «

Bestemmelsen må anses for udarbejdet i samarbejde mellem parterne og efterlader efter voldgiftsrettens vurdering nogen tvivl med hensyn til, hvilke ydelser til håndtering af forurenede jord der er indeholdt i kontrakten.

Efter bestemmelsens ordlyd sammenholdt med de forklaringer, der er afgivet af A fra BH og C fra TE om baggrunden for bestemmelsen, er det voldgiftsrettens opfattelse, at bestemmelsen skal forstås således, at de forøgede omkostninger til både bortkørsel og deponering, der er en direkte følge af, at jorden er forurenede, ikke

kan anses for indeholdt i entreprisenummen. Disse udgifter kan derfor kræves betalt som ekstraarbejder.

Som dokumentation for kravet på bortkørsel har TE fremlagt fakturaer fra - - - Service A/S, og som dokumentation for udgifterne til deponering af forurenede jord har TE fremlagt fakturaer fra - - - Havn.

Efter oplysningerne for voldgiftsretten om byggesagens forløb, herunder oplysningerne i mail af 4. februar 2015 fra byggeleder - - - om TE's håndtering af den forurenede jord, lægger voldgiftsretten til grund, at det ikke har været muligt at foretage en yderligere adskillelse af den forurenede og ikke-forurenede jord på grunden, og at det ikke har været muligt at placere mere af den forurenede jord på grunden.

På baggrund af den dokumentation, der er fremlagt, lægger voldgiftsretten herefter tillige til grund, at den samlede omkostning til bortkørsel og deponering af jord fra ejendommen har udgjort 443.911,11 kr. + moms. Som anført ovenfor er det imidlertid kun de forøgede omkostninger, der er en direkte følge af, at jorden er forurenede, der kan kræves betalt som ekstraarbejder. De udgifter, der havde været til bortkørsel og deponering af jorden, hvis den ikke var forurenede, skal derfor fratrækkes i TE's krav.

TE er ikke fremkommet med nærmere oplysninger om, hvordan jorden skulle have været håndteret, hvis den ikke havde været forurenede, og hvilke omkostninger, der havde været forbundet med dette. Voldgiftsretten lægger dog til grund, at jorden i så fald kunne være afleveret tættere på - - -, og at udgifterne til både bortkørsel og deponering ville have været klart lavere end de udgifter, der nu er afholdt. Voldgiftsretten må på den baggrund foretage en skønsmæssig reduktion af TE's krav.

Voldgiftsretten fastsætter herefter TE's ekstrakrav vedhørende bortkørsel og håndtering af forurenede jord til i alt 300.000 kr. eksklusive moms.

TE har ikke fremsendt en slutopgørelse til BH vedrørende entreprisen, og BH har ikke krævet en sådan fremsendt. Kravet er derfor ikke bortfaldet efter reglerne i ABT 93 § 22, stk. 7-9.

Krav vedrørende skred i skråning

Under entreprisens udførelse opstod der et skred i skråningen mod - -vej, og det var nødvendigt at udbedre nogle skader på vejen og foretage afværgeforanstaltninger for at modvirke yderligere skred.

Parterne er uenige om, hvem der bærer ansvaret for risikoen og ansvaret for, at entreprisen blev igangsat uden nærmere geotekniske undersøgelser af skråningens stabilitet og uden at foretage de foranstaltninger, der kunne sikre den fornødne stabilitet af skråningen.

I totalentreprisekontrakten er bl.a. anført følgende:

»Der bliver ikke udarbejdet støttemure etc. De eksisterende benyttes som de er.

...

3.7 Bygningen er kommet meget tæt på skrænten, hvilket der kan give problemer i forbindelse med funderingen og Totalentreprenøren tager forbehold for dette.«

Bestemmelsen i punkt 3.7 blev indsat på TE's foranledning.

TE har overordnet gjort gældende, at TE i de anførte bestemmelser i totalentreprisekontrakten har taget forbehold for hindringer vedrørende sikring af skråningen, og at BH herefter har påtaget sig risikoen for, at arbejderne blev igangsat uden nærmere undersøgelser og sikring af skråningen.

BH har heroverfor overordnet gjort gældende, at TE som totalentreprenør havde ansvaret for at vurdere behovet for nærmere undersøgelser af skråningens stabilitet. TE burde have gjort opmærksom på behovet for yderligere undersøgelser og burde have sikret, at der blev foretaget de fornødne

sikringsarbejder, inden byggeriet blev igangsat. TE bærer derfor ansvaret for de ekstra udgifter, der er en følge af, at TE ikke fik foretaget de fornødne undersøgelser af skråningens stabilitet. TE's forbehold i entreprisekontrakten angår ikke skred i skråningen, men derimod problemer i forbindelse med funderingen.

Det fremgår af totalentreprisekontrakten, at TE havde ansvaret for projekteringen. Efter skønsmanden Jan Dannemand Andersens svar på spørgsmål 6 og 7 lægger voldgiftsretten til grund, at med den påtænkte placering af byggeriet var en nærmere beregningsmæssig eftervisning af skråningsstabiliteten og/eller en afstivningsvæg påkrævet. Som anført af skønsmanden er skråningen så stejl, at stabiliteten burde have påkaldt sig opmærksomhed ved projekteringen af byggeriet, og der burde være foretaget nærmere undersøgelser. Disse vurderinger ville uden tvivl have udmundet i, at stabiliserende tiltag var nødvendige.

Det er herefter voldgiftsrettens vurdering, at TE som totalentreprenør og ansvarlig for projekteringen - inden byggeriets igangsætning - tydeligt burde have gjort BH opmærksom på, at udgravninger for det aktuelle projekt nødvendiggjorde tiltag for at sikre skråningen. Det er ikke godtgjort, at TE har levet op til dette, og bestemmelsen i totalentreprisekontraktens punkt 3.7 indeholder ikke en så tydelig angivelse af forholdet, at TE kan anses for at have fraskrevet sig ansvaret for de ekstra udgifter, der er en følge af, at man løb en væsentlig risiko ved at igangsætte byggeriet uden sikring af skråningen.

På den baggrund bærer TE ansvaret for, at skråningen ikke blev sikret inden byggeriets igangsætning, og TE skal således afholde de ekstra udgifter, der er en følge heraf, i form af udbedring af vejen, midlertidig sikring og fordyrelse af den permanente sikring.

Voldgiftsretten frifinder derfor BH for TE's krav på 31.555,50 kr. eksklusive moms.

Voldgiftsretten tager samtidig BH's krav på 215.000 kr. eksklusive moms og 44.567,54 kr. eksklusive moms til følge, idet TE har anerkendt, at disse krav er berettigede, såfremt TE skal anses for ansvarlig for det indtrådte skred.

BH's krav vedrørende flisebelægninger

Der er enighed om, at det følger af parternes aftale, at TE som en del af entreprisen skulle levere flisebelægning, og at fliserne i lastbilkørebanerne skulle være 10 cm tykke. Der er endvidere enighed om, at de anvendte fliser kun er 9 cm tykke.

BH's krav er opgjort som et krav om erstatning, svarende til udgiften til udskiftning til 10 cm tykke fliser. Skønsmand Jan Dannemand Andersen har opgjort denne udgift til 360.000 kr. + moms.

TE har overordnet anført, at det er uden betydning, at fliserne alene er 9 cm tykke, og at BH derfor ikke kan kræve udskiftning af fliserne. Selv hvis voldgiftsretten måtte finde, at der foreligger en mangel, bør BH's krav bortfalde eller væsentligt nedsættes i medfør af offergrænsesynspunktet i ABT 93 § 33.

Voldgiftsretten lægger til grund, at flisetykkelsen i lastbilkørebanerne ikke er i overensstemmelse med aftalen, og at der således foreligger en mangel, jf. ABT 93 § 30.

På baggrund af skønsmand Jan Dannemand Andersens besvarelse af spørgsmål 9 og 13 lægger voldgiftsretten dog også til grund, at de anvendte fliser i praksis er acceptable, og at forskellen i tykkelsen i forhold til det aftalte ikke har mærkbar betydning for flisebelægningens funktion eller holdbarhed. Voldgiftsretten bemærker i den forbindelse, at det ikke er dokumenteret, at der er opstået revner i fliserne, eller at der i øvrigt er opstået forhold, der har betydning for flisebelægningens funktion, som følge af anvendelsen af 9 cm tykke fliser.

Efter ABT93 § 33 er BH herefter ikke berettiget til at kræve erstatning svarende til udbedringsomkostningerne, men BH er

berettiget til et afslag, jf. § 34. Voldgiftsretten fastsætter skønsmæssigt afslaget til 30.000 kr. eksklusive moms, idet voldgiftsretten har lagt vægt på forholdets begrænsede betydning for belægningens funktion og holdbarhed. Ved fastsættelsen af afslaget har voldgiftsretten også lagt vægt på, at der under entreprisens udførelse blev aftalt en tillægspris for TE's ydelser som følge af, at nogle forhold blev ændret, idet BH ændrede sin byggebeskrivelse. Et af de forhold, der blev ændret, var netop en ændring af flisetykkelsen til 10 centimeter i lastbilkørebaner.

BH's krav vedrørende udbedring af dræn i varegård

Efter gennemførelsen af bevisførelsen under hovedforhandlingen har TE anerkendt, at der foreligger en mangel ved drænet i varegården, og at BH er berettiget til erstatning for denne mangel.

Parterne er herefter alene uenige om opgørelsen af erstatningskravet. BH har opgjort kravet til 170.000 kr. eksklusive moms, og TE har opgjort kravet til 120.000 kr. eksklusive moms.

Skønsmand Jan Dannemand Andersen har i sin besvarelse af spørgsmål 14 opgjort udgiften til udbedring af drænet i varegården til 120.000 kr. + moms. Skønsmanden har videre anført, at udbedringen omfatter en partiel opbrydning og retablering af betonbelægningen i varegården, hvilket vil medføre visuelle forskelle i betonoverflader. Hvis dette skal undgås, skal hele betonbelægningen opbrydes og retableres, hvilket vil medføre en yderligere omkostning på 50.000 kr. + moms.

Voldgiftsretten finder, at den visuelle forskel, der vil opstå ved en partiel opbrydning og retablering af betonbelægningen, er uden betydning, når der henses til belægningens placering i en varegård. På den baggrund fastsætter voldgiftsretten BH's krav til 120.000 eksklusive moms.

BH's krav vedr. kvalitetssikrings- og drifts- og vedligeholdelsesmateriale

Parterne er enige om, at TE kun til dels har leveret det kvalitetssikrings- og drifts- og vedligeholdelsesmateriale, som TE var forpligtet til i henhold til parternes aftale.

BH har krævet erstatning på i alt 700.000 kr. + moms for det manglende materiale. Ved opgørelsen af kravet har BH henvist til, at skønsmand Michael Dumont Rasmussen har opgjort den samlede udgift til efterskabelse af det manglende materiale til 700.000 kr. + moms, fordelt på 375.000 kr. for kvalitetssikringsmateriale og 325.000 kr. for drifts- og vedligeholdelsesmateriale.

TE har i første række gjort gældende, at kravet er fortabt ved passivitet.

Efter indholdet af afleveringsprotokollen lægger voldgiftsretten til grund, at BH på afleveringstidspunktet har krævet materialet udleveret. BH har således reklameret rettidigt, og TE har ikke haft rimelig anledning til at gå ud fra, at BH efterfølgende har frafaldet kravet om udlevering af materialet. Dette understøttes også af, at TE efter afleveringstidspunktet over flere omgange har fremsendt dele af materialet til BH. Der er derfor ikke grundlag for at anse kravet for fortabt ved passivitet.

TE har i anden række gjort gældende, at kravet ikke kan opgøres til 700.000 kr. + moms, idet efterskabelse af materialet ikke er nødvendigt eller i hvert fald forbundet med så uforholdsmæssige omkostninger, at BH i stedet bør indrømmes et afslag i størrelsesordenen 25-50.000 kr. + moms.

For så vidt angår *kvalitetssikringsmateriale* bemærker voldgiftsretten, at BH ifølge afleveringsprotokollen overtog ejendommen i marts 2015, hvor den efter en gennemgang blev fundet uden væsentlige mangler. Bortset fra forholdene, der er behandlet under denne sag, er det heller ikke påvist, at der efterfølgende er fundet mangler ved ejendommen. Under disse omstændigheder anser voldgiftsretten det ikke for værende af væsentlig betydning for den fremtidige funktion og anvendelse af ejendommen, at kvalitetssikringsmateriale nu efterskabes. Efter ABT 93 § 33 er BH herefter ikke

berettiget til at kræve erstatning svarende til omkostningerne til efterskabelse af kvalitetssikringsmateriale, men BH er berettiget til et afslag, jf. § 34. Dette afslag må fastsættes skønsmæssigt.

For så vidt angår *drifts- og vedligeholdelsesmateriale* anser voldgiftsretten det for nødvendigt at efterskabe i hvert fald dele af det manglende materiale af hensyn til bygherrens fremtidige drift og vedligeholdelse af ejendommen. Voldgiftsretten bemærker dog, at drifts- og vedligeholdelsesmateriale vedrørende ejendommens ventilation allerede er udleveret til BH, og at dette materiale er blandt det mest nødvendige for bygherren.

Ved fastsættelsen af BH's krav vedrørende drifts- og vedligeholdelsesmateriale må der tages hensyn til, at skønsmand Michael Dumont Rasmussen har anslået, at en fuld efterskabelse af det manglende drifts- og vedligeholdelsesmateriale vil koste 325.000 kr. + moms. Voldgiftsretten finder dog, at der samtidig må lægges vægt på, at man ved at lade foretage en teknisk bygningsgennemgang som grundlag for såvel en kvalitetsvurdering som en supplerende drifts- og vedligeholdelsesplan vil kunne opnå en tilnærmelsesvis ligeså god løsning til en væsentligt lavere omkostning. Under disse omstændigheder finder voldgiftsretten ikke grundlag for at udmåle en erstatning på 325.000 kr. + moms for det manglende drifts- og vedligeholdelsesmateriale, men kravet må i stedet ansættes skønsmæssigt, jf. herved ABT93, §§ 33 og 34.

Voldgiftsretten fastsætter herefter skønsmæssigt BH's samlede krav som følge af manglende dele af kvalitetssikringsmateriale og drifts- og vedligeholdelsesmateriale til i alt 150.000 kr. eksklusive moms.

Lunker i flisebelægning

Det er ikke dokumenteret, at der er lunke i flisebelægningen som følge af mangler ved

TE's arbejde. TE frifindes derfor for BH's krav vedrørende lunger.

Voldgiftsretten finder i øvrigt anledning til at bemærke, at det efter skønsmand Jan Dannemand Andersens forklaring for voldgiftsretten må lægges til grund, at eventuelle lunkedannelser meget vel kan skyldes jordbundsforholdene på stedet og ikke mangler ved flisebelægningen eller bundopbygningen. Forøgede drifts- og vedligeholdelsesomkostninger er forventelige, når der som her lægges belægninger over sætningsgivende aflejringer.

BH's krav vedrørende skønsomkostninger og advokatomkostninger

Efter § 14 i VBA's skønsregler skal udgifterne til et forudgående syn og skøn tages i betragtning ved voldgiftsrettens fastsættelse af sagsomkostninger. Det samme gælder for udgifter til advokat i henhold til almindelig praksis, herunder princippet i retsplejelovens § 312.

Der er derfor ikke grundlag for at tage BH's krav vedrørende udgifter til syn og skøn og advokat til følge, men disse må inddrages i voldgiftsrettens afgørelse om sagsomkostninger, jf. nærmere herom nedenfor.

Samlet opgørelse

Parternes samlede mellemværende kan herefter opgøres på følgende måde:

TE's krav på restentreprisenum	497.684,00 kr.
TE's ekstrakrav vedrørende forurenede jord	300.000,00 kr.
I alt eksklusive moms	797.684,00 kr.

Herfra skal trækkes BH's krav vedrørende

- udbedring af skråning	af 215.000,00 kr.
- leje af spunsplader	af 44.567,54 kr.

- flisebelægning	30.000,00 kr.
- dræn i varegård	120.000,00 kr.
- kvalitetssikrings- og drifts- og vedligeholdelsesmateriale	150.000,00 kr.
TE's samlede tilgodehavende (eksklusive moms)	559.567,54 kr.
	238.116,46 kr.

Voldgiftsretten tager herefter TE's påstand til følge med 238.116,46 kr. eksklusive moms. Da TE's påstand er opgjort eksklusive moms, opgøres kravet ved kendelsen også eksklusive moms, men voldgiftsretten bemærker, at parterne under hovedforhandlingen har oplyst, at kravet skal tillægges moms.

Kravet forrentes med procesrente fra den 20. april 2015, svarende til forfaldsdagen for TE's faktura af 31. marts 2015 vedrørende restentreprisenummen.

Sagsomkostninger

Ved fastsættelsen af sagsomkostninger må der tages hensyn til sagens udfald sammenholdt med parternes påstande. Hver part har således for en del tabt og for en del vundet sagen. Der må samtidig tages hensyn til de udgifter, hver part foreløbigt har afholdt til syn og skøn samt afhjemling af skønsmændene, og hensyn til, hvilke af disse udgifter der er afholdt med rette.

Efter en samlet vurdering skal TE herefter betale delvise sagsomkostninger til BH med 40.000 kr. Beløbet er til delvis dækning af BH's udgifter til syn og skøn eksklusive moms. Herudover afholder hver part egne udgifter til advokat og til syn og skøn i øvrigt.

Efter de under sagen nedlagte påstande og sagens forløb og udfald skal hver part betale halvdelen af de omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen.

Under hvilke omstændigheder kan byggeherre gøre indirekte tab gældende overfor rådgiver?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.514 / Sag nr. C-14022

Bygherre BH (advokat Christian Wraa Schlüter) mod Rådgiver R (advokat Thomas Dall Jensen)

1. Indledning

Mellem klageren, bygherre BH (herefter BH), og indklagede, totalrådgiver TR (herefter TR), er der opstået en tvist om graden af TR's rådgiveransvar og erstatningspligt i forbindelse med sætning af en akkumuleringsstank på et nyopført fjernvarmeværk i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af rådgivende ingeniør Carsten Krogh Schrøder, sektionsdirektør Mogens Nielsen og landsdommer Henrik Twilhøj.

2. Påstande og hovedforhandling

BH har nedlagt påstand om, at TR dømmes til at betale 924.075,54 kr. med tillæg af procesrente fra den 9. november 2015 til betaling sker.

TR har nedlagt påstand om frifindelse, subsidiært frifindelse mod betaling af et af voldgiftsretten skønsmæssigt fastsat mindre beløb.

Hovedforhandling har fundet sted den 18. januar 2018 i - - -.

[5 personer] har under hovedforhandlingen afgivet forklaring.

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande og voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

3. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Parterne har i deres aftale om totalrådgivning i forbindelse med opførelse af et varmeværk vedtaget ABR 89, herunder punkt 6.2.4, hvorefter rådgiveren ikke hæfter for driftstab, avancetab eller andet indirekte tab.

TR har erkendt at have begået ansvarspådragende fejl og har under voldgiftssagen betalt de af BH's krav, som selskabet efter ABR 89 pkt. 6.2.4 har anset sig forpligtet til.

Sagen angår herefter, i hvilket omfang vedtagelsen af ABR 89 pkt. 6.2.4 fritager TR for betaling af BH's resterende krav.

BH har opgjort sine resterende krav eksklusivt moms således:

- - - ApS, Rådgivende Ingeniører (bilag 16.1)	48.682,00 kr.
- - - A/S (bilag 16.2)	8.865,00 kr.
- - - (bilag 16.3)	11.126,00 kr.
[advokat] (bilag 16.4)	14.300,00 kr.
Forsikringssselskab FS (bilag 16.19)	939,00 kr.
Meromkostninger, træpiller, jf. skønserklæring 1 fra PlanEnergi	401.820,10 kr.

Meromkostninger, - - -, jf. 438.343,44
skønserklæring 1 fra kr.
PlanEnergi

I alt 924.075,54
kr.

TR har under hovedforhandlingen anerkendt kravet vedrørende FS på 939 kr., der vedrører udgifter til en all risk-forsikring i forbindelse med udbedring af de mangler, som TR har anerkendt at være ansvarlig for.

Ansvarsgraden

TR har erkendt at have begået mindre fejl i forbindelse med projekteringen. BH har gjort gældende, at TR har handlet groft uagtsomt, og at ansvarsbegrænsningen i ABR 89 pkt. 6.2.4, derfor ikke kan påberåbes af TR.

Voldgiftsretten finder, at det efter bevisførelsen kan lægges til grund, at TR har begået klare fejl i forbindelse med beskrivelsen af kravene til fundering af akkumulationstanken og i forbindelse med tilsynet vedrørende funderingen. Det er imidlertid efter en samlet vurdering af sagens omstændigheder ikke bevist, at TR har handlet groft uagtsomt.

Meromkostninger til træpiller og - - -

BH har gjort gældende blandt andet, at meromkostningerne er et direkte tab, som derfor skal erstattes, subsidiært at meromkostningerne efter omstændighederne, herunder under hensyn til den forsyningspligt, der er pålagt BH, er et indirekte tab, der dog ikke kan betragtes som et indirekte tab omfattet af ansvarsbegrænsningen i ABR 89 pkt. 6.2.4, jf. retspraksis herom.

TR har fået i opdrag at være totalrådgiver for BH. Parternes aftale omfatter teknisk rådgivning og bistand omkring bygge- og anlægsarbejder i forbindelse med opførelsen af et nyt kraftvarmeværk, jf. herved rådgivningsaftalens pkt. 2.1 og pkt. 4. TR har efter det oplyste ikke ydet rådgivning vedrørende varmeproduktion eller andre driftsmæssige forhold, idet denne del af den

samlede rådgivning har været varetaget af anden tilknyttet rådgiver.

Voldgiftsretten finder på denne baggrund og efter en samlet vurdering af sagens øvrige oplysninger, at BH's meromkostninger til træpiller og - - - ikke er et direkte tab (en udbedringsomkostning) eller et indirekte tab, der ikke er omfattet af ABR 89 pkt. 6.2.4. Voldgiftsretten finder, at meromkostningerne er et driftstab, som TR efter parternes aftale ikke hæfter for, jf. ABR 89 pkt. 6.2.4. Den omstændighed, at BH er pålagt forsyningspligt, kan ikke føre til et andet resultat.

Udgifterne til - - - ApS, - - - A/S og [advokat]

Efter indholdet af de fremlagte fakturaer sammenholdt med indholdet af - - -'s mødereferater 02, 03 og 04 (bilag 12, 13 og 14) må det lægges til grund, at de omhandlede rådgivere i det væsentlige har rådgivet BH om ansvarsplacering og anden bygherrerådgivning i relation til de konstaterede mangler ved fundamentet til akkumuleringstanken. Det er ikke bevist, at nogen del af rådgivningen har haft direkte relation til udbedringsprojektet eller mangelsudbedringen i øvrigt.

Der er herefter hverken efter voldgiftspraksis eller efter parternes aftale, ABR 89 pkt. 6.2.4, grundlag for at tage kravene om erstatning for udgifter til rådgivere til følge.

Konklusion

TR's påstand om frifindelse tages til følge, bortset fra kravet vedrørende all risk-forsikring på 939 kr.

Sagsomkostninger

BH har indgivet klageskrift til Voldgiftsnævnet med en påstand om betaling af 1.434.281 kr. TR har under sagens forberedelse delvist imødekommet BH's krav og har i sit påstandsdokument oplyst, at dette er sket med 430.600 kr. Det

fremgår tillige af TR's påstandsdokument, at TR forud for indgivelsen af klageskriftet tilbød betaling af 430.000 kr. De nærmere omstændigheder vedrørende dette tilbud er ikke oplyst, og det kan derfor ikke tillægges betydning ved fastsættelsen af sagsomkostningerne, jf. princippet i retsplejelovens § 312, stk. 3, (se f.eks. Kommenterede Retsplejelov, 9. udgave, bind I, side 708 ff., note 12 og 14). Det må herefter lægges til grund, at det har været nødvendigt for BH at indgive klageskrift for at få nogen del af sit krav betalt.

Efter det anførte og sagens øvrige forløb og udfald skal BH betale sagsomkostninger af det vundne beløb til TR med 70.000 kr. til udgifter til advokatudgifter. De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, skal betales af BH med 3/4 og af TR med 1/4 efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Entreprenør havde krav på betaling, selvom resultatet af arbejdet ikke var som aftalt

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2009.07 / Anke 11. afd.
B-1808-07

JTI Gulventreprise ApS (adv. Chresten
Haugaard, Bramming) mod Stenger Byg ApS
(adv. Flemming Kragh Hansen, København,
ved advokatfuldmægtig Casper
Gammelgaard Andersen).

(Vogter, Kirsten Thorup og Sophia van
Binsbergen (kst.)).

Sønderborgs Rets dom 29. oktober 2007:

Under denne ved stævning indleveret til
retten i Sønderborg den 24. september 2004
anlagte sag

- hvor dommen i medfør af retsplejelovens §
218 a, stk. 2, affattes uden fuldstændig
sagsfremstilling -

har sagsøgeren, JTI Gulventreprise ApS,
nedlagt påstand om, at sagsøgte, Stenger
Byg ApS, tilpligtes at betale selskabet
42.006,25 kr. med tillæg af sædvanlig
procesrente af 41.906,25 kr. fra den 9. juni
2006, til betaling sker.

Til støtte for stævningskravet, der vedrører
betaling for afslibning af et marmorgulv
samt et rykkergebyr på 100,00 kr., har
sagsøgeren navnlig gjort gældende,

at arbejdet er udført på sagsøgtes
anmodning og efter godkendelse af et
afslebet prøvefelt,

at afslibningen ikke har været fuldt ud
tilfredsstillende grundet kvaliteten af de af
sagsøgte nedlagte fliser,

at sagsøgte som professionel bærer risikoen
for fliserne, samt at afslibningen kunne
gennemføres med et heldigt resultat,

at selskabet ikke har garanteret, at
afslibningen ville falde heldigt ud,

samt

at afslibningen var eneste alternativ til en
omlægning af gulvet.

Navnlig under anbringende af,

at sagsøgerens ekspertise på området var
baggrunden for selskabets valg af
gulvafsliber,

at selskabet ikke selv har kendskab til, hvilke
fliser der er egnede til afslibning,

at sagsøgeren er forpligtet til inden
arbejdets udførelse at henlede selskabets
opmærksomhed på eventuelle risici eller
usikkerhedsmomenter ved en valgt metode,
henholdsvis som følge af flisernes kvalitet,

at sagsøgeren ikke tog forbehold forud for,
eller under, arbejdets udførelse og selv
foreslog udbedringsmetoden,

at selskabet ikke er blevet præsenteret for
afslebet prøvefelt,

at det af sagsøgeren udførte arbejde var
behæftet med væsentlige mangler,

samt

at sagsøgeren for det tilfælde, at det måtte
konstateres, at fliserne ikke kunne tåle en
afslibning, efter et professionsansvar er
forpligtet til at meddele dette til selskabet,
forinden arbejdet igangsættes eller
fortsættes,

har sagsøgte nedlagt påstand *principal*t om
frifindelse, *subsidiært* om frifindelse mod
betaling af et efter rettens skøn fastsat
mindre beløb end krævet af sagsøgeren.

Der er under sagen afgivet vidneforklaring af
direktør Jørn Iversen, direktør Preben

Stenger, Anders Jørgensen, Ole Suhr og Willy Simonsen.

Herudover har parterne af skriftligt materiale fremlagt følgende processkrifter og bilag:

Stævning af 14. marts 2007 med bilag 1-2, svarskrift af 24. april 2007 med bilag A, replik af 15. maj 2007, duplik af 1. juni 2007 samt påstands dokumenter af henholdsvis den 23. og 29. august 2007.

Retten skal udtale:

Efter bevisførelsen må det lægges til grund, at det omhandlede gulv af sagsøgte er lagt forkert eller med uacceptabelt store differencer mellem de enkelte fliser. Endvidere må det lægges til grund, at sagsøgeren efter en besigtigelse af gulvet påtog sig at forsøge en nedslibning til nogenlunde jævnt niveau. Endelig må det lægges til grund, at sagsøgeren i de følgende dage afsleb det meste af gulvet, forinden selskabet meddelte sagsøgte, at det ikke var muligt at opnå et tilfredsstillende resultat. Yderligere må det lægges til grund, at gulvet på dette tidspunkt var i en sådan forfatning, at det måtte hugges op og forsynes med nye fliser.

Efter den af vidnet Ole Surland afgivne forklaring, og således som sagen foreligger oplyst, findes det ubetænkeligt at bortse fra, at fliserne i deres konstruktion var behæftet med fejl eller mangler. På baggrund af blandt andet samme vidnes forklaring findes det ligeledes ubetænkeligt at anse det for godtgjort, at fliserne grundet sagsøgerens maskinbehandling er blevet påført så store skader på hjørner og kanter, at gulvet ikke stod til at redde.

Som professionel indenfor området burde sagsøgeren på et langt tidligere tidspunkt have indset, at en tilfredsstillende nedslibning ikke var mulig, henholdsvis standset arbejdet og dermed undgået en væsentlig del af de udgifter, som selskabet nu kræver betalt af sagsøgte. Det bemærkes i den forbindelse, at det ikke kan antages, at sagsøgte undervejs i arbejdet har fået

forevist skaderne og/eller på andet grundlag bedt sagsøgeren fortsætte nedslibningen. Ej heller kan det antages, at sagsøgte har påtaget sig, eller stiltiende accepteret, at bære risikoen for det færdige resultat.

Når imidlertid henses til, at der frem til det nævnte tidspunkt er udført et arbejde, som sagsøgte har iværksat til afhjælpning af de store niveauforskelle på det af selskabet nedlagte gulv, findes sagsøgeren dog berettiget til vis honorering.

Denne findes passende, og rent skønsmæssigt, at burde bestemmes til 10.000,00 kr. med tillæg af renter som krævet.

Når henses til det således opnåede resultat findes sagsøgeren at burde pålægges at betale delvise sagsomkostninger til sagsøgte, nærmere bestemt 5.000,00 kr., til dækning af afholdte advokatudgifter.

Thi kendes for ret:

Inden 14 dage betaler sagsøgte, Stenger Byg ApS, til sagsøgeren, JTI Gulventreprise ApS, 10.000,00 kr. med tillæg af sædvanlig procesrente fra den 9. juni 2006, til betaling sker.

Inden samme frist betaler sagsøgeren delvise sagsomkostninger til sagsøgte med 5.000,00 kr.

Vestre Landsrets dom:

Retten i Sønderborg har den 29. oktober 2007 afsagt dom i 1. instans (- - -).

For landsretten har appellanten, JTI Gulventreprise ApS, gentaget sin påstand for byretten.

Indstævnte, Stenger Byg ApS, har påstået frifindelse, subsidiært betaling af et mindre beløb.

Sagen er anlagt ved byretten den 15. marts 2007.

Det er oplyst, at byrettens dom er opfyldt.

Jørn Iversen har supplerende forklaret, at et marmorsplitgulv er et flisegulv, hvor fliserne ikke, som det er sædvanligt med andre flisetyper, limes fast på betongulvet med »fliseklæb«. Fliserne lægges »vådt i vådt«, hvilket betyder, at fliserne lægges ned i en blød masse på hele gulvet, som de bankes på plads i. Dette er nødvendigt, fordi der kan være forholdsvis store højdeforskelle på fliserne, som man derved kan regulere. I det konkrete projekt var fliserne lagt direkte på betongulvet i almindelig »fliseklæb«. Der var flere steder meget store niveauforskelle, og der skulle derfor slibes meget af gulvet for at få det plant. Det talte han med Preben Stenger om. Han ringede til Ole Surland, der sagde, at de først skulle lægge fugemasse ud på gulvet for at undgå, at slibemaskinen slog kanterne af fliserne. Det viste sig dog, at den store slibemaskine sleb massen hurtigere ned end fliserne. Det var derfor nødvendigt først at slibe alle flisekanterne skråt af med en lille håndkantsliber. Han har før slebet marmorsplitgulve af samme type. Alternativet til at slibe gulvet ned var at hugge gulvet op og lægge et helt nyt gulv. Dette ville indebære, at det underliggende betongulv også skulle hugges op, idet det var for højt til, at man kunne lægge nye fliser ned på den korrekte måde »vådt i vådt«. Det kunne også være, at isoleringen skulle ændres, og hvis betongulvet var jernarmeret, ville det vanskeliggøre ophugningen. At hugge det gamle gulv op og lægge et nyt ville koste 80.000-90.000 kr. plus moms. Han har slebet mange marmorsplitgulve, men de har alle været lagt korrekt fra starten. Det har derfor kun været nødvendigt at slibe ca. 1½ mm af. På sådan en flise kan man uden problemer slibe 5-6 mm. Da han havde set gulvet første gang sammen med Preben Stenger, sleb han - efter at Preben Stenger var gået - et felt på ca. 1 kvadratmeter for at se, om fliserne kunne holde til at blive slebet så kraftigt ned. Han gennemførte slibetrin 1-4 på dette areal. Han pudsede det ikke. For hvert trin bliver gulvet blankere. Prøveslibningen var ok. Normalt sliber man sådan et gulv i 5-7

trin, alt efter hvor blankt det skal være. Problemet viste sig senere at være, at enkelte fliser ikke kunne holde. Preben Stenger lagde fugemasse ud på hele gulvet som anbefalet af Ole Surland. Han ved ikke, hvor længe det lå, inden de begyndte at slibe på gulvet. To af hans ansatte arbejdede med gulvet. Den ene var Anders Jørgensen, som havde ansvaret. I den periode kørte han selv meget rundt på alle de pladser i hele landet, hvor han havde ansatte, der arbejdede. Anders og kollegaen sleb først med en håndsliber for at rette flisekanterne af, så de ikke knækkede, når den store maskine kom på. Da de havde arbejdet på gulvet den første dag, besigtigede han det. Der var slebet et areal på 4 meter ud fra væggen. Det svarede til 1/3 af gulvet. Det så fornuftigt ud, og gulvet begyndte at blive plant. Der var blevet støvsuget, så han kunne se resultatet. Der var blevet slebet med både kantsliberen og den store maskine. Der var selvfølgelig slibespor på fliserne, da de først forsvinder efter trin 4, hvor man begynder at gøre gulvet blankt. Han så først gulvet igen, da man havde opgivet at slibe mere på det. På en del af arealet var resultatet godt, men der var også mange porøse fliser, som ikke havde kunnet holde til slibningen. De steder, hvor der var slebet mest, var der slebet 4-5 mm af. Han har aldrig før oplevet et marmorsplitgulv reagere sådan på afslibning. Han tror, det var bindemidlet i fliserne, der var for dårligt. Han ringede til Preben Stenger, der ville kontakte leverandøren. Det var efter aftale med Preben Stenger, at de indstillede arbejdet. Han så på det tidspunkt ikke gulvet sammen med Preben Stenger, da han på grund af andet arbejde ikke havde tid til at komme forbi. Da han påtog sig opgaven, mente han, at den kunne løses. Han havde sagt til Preben Stenger, at han aldrig før havde set et gulv, der var lagt så dårligt. Der var meget, der skulle slibes af, hvorfor det var en speciel opgave. Men han mente, at han godt kunne magte opgaven. Det drøftede han med Preben Stenger. Han gjorde klart Preben Stenger opmærksom på, at han påtog sig opgaven med forbehold for resultatet. Sådan et forbehold tager han

ellers sjældent. Han overvejede ikke at skrive det ned. Han og Preben Stenger valgte at prøve at slibe gulvet, fordi alternativet med at hugge det op var meget dyrere. Da forsøget med at slibe gulvet var opgivet, var der ikke andet at gøre end at hugge det op. Han selv og hans sekretær skriver fakturaer ud. Han ved ikke, hvorfor bemærkningen om, at arbejdet er udført som aftalt på timeløn og uden garanti for udfaldet, ikke står på den første faktura, der blev sendt til Preben Stenger.

Preben Stenger har supplerende forklaret, at hans murervirksomhed udførte jordarbejde og havde støbt soklen og betongulvet i brugsen. Han og en ansat lagde herefter selv marmorsplitgulvet. Gulvet var meget ujævnt med niveauforskelle på 3-4 mm. Det var lagt i fliseklæb på betongulvet. Han kontaktede Jørn Iversen, og de holdt et møde. Jørn Iversen kontaktede Ole Surland for at få råd om, hvorvidt og hvordan man kunne slibe gulvet. Selv kendte han ikke Ole Surland men han vidste, at han havde forstand på gulve. Han lagde - efter Ole Surlands råd - fugemasse ud på hele gulvet for at skabe en plan overflade, inden det skulle slibes. Det gjorde han dagen efter, at han havde set på gulvet sammen med Jørn Iversen. Det var Jørn Iversen og Ole Surland, der aftalte, hvilken type fugemasse der skulle anvendes. Fugemassen lå 3-4 dage, inden Jørn Iversens ansatte begyndte at slibe på det. Jørn Iversen tog ikke forbehold for resultatet. Det var Jørn Iversen, der afgjorde, hvilken slibemetode der skulle anvendes. Selv har han ingen erfaring med at slibe gulve ned. Han følte, at Jørn Iversen var usikker på opgaven, men Jørn Iversen sagde, at han havde lavet noget tilsvarende et andet sted. Han fik ikke det indtryk, at Jørn Iversen syntes, at gulvet var usædvanligt dårligt lagt. Den 2. februar 2006 - det vil sige den 3. dag, Jørn Iversens folk arbejdede med at slibe gulvet ned - ringede Willy Simonsen, der var brugsens tilsynsførende på byggeriet, til ham. Han sagde, at den så helt gal ud med gulvet. Han sagde også, at der lå meget støv på gulvet, så han kunne ikke rigtig se, hvordan det så

ud. Samme dag blev der skiftet 4-5 fliser, der var gået i stykker. Der var en af hans ansatte, der skiftede dem, så han så ikke selv, hvordan gulvet så ud. Da Jørn Iversens folk forlod pladsen, var gulvet helt ubrugeligt. Han prøvede at få et møde i stand med Ole Surland og Jørn Iversen, men han hørte aldrig fra Jørn Iversen. Gulvet blev hugget op, og Ole Surlands firma lagde et nyt tilsvarende gulv.

Anders Jørgensen har supplerende forklaret, at der blev arbejdet på gulvet i 4 dage. De startede den 31. januar 2006. Han arbejdede sammen med en mindre erfaren kollega. Den første dag riggede de deres grej til og begyndte at slibe kanterne ned på de højestliggende fliser med en lille sliber. Han så ikke den prøveslibning, Jørn Iversen havde lavet, for der var lagt fugemasse ud på hele gulvet. Det vanskeliggjorde arbejdet, for det bevirkede, at det var svært at se, hvor meget der skulle slibes af. Af samme grund kunne man først se, at opgaven var helt umulig, da de kom i gang. Der var ikke andre brugbare metoder end den anvendte. De sleb 4-5 meter langs kanten den første dag. Allerede den dag opstod der problemer, fordi der blev slået kanter af, og 3-4 fliser gik i stykker. De prøvede at reparere fliserne ved at putte lidt flisestøv ned i dem. Men det virkede ikke. Han sagde det til Willy Simonsen, som bestemte, at de skulle skiftes. Han har aldrig før oplevet, at kanterne knækkede af på den måde. De nåede meget lidt den første dag. Den 2. dag støvsugede de og sleb igen, først med den lille maskine og derefter med den store sliber. De blev færdige med en stor del af gulvet på andendagen. Den 3. dag, hvor de var færdige med at slibe hele gulvet med håndsliberen og første gang med den store maskine, opdagede de de nylagte fliser. De støvsugede ofte, men det så frygteligt ud. Han så ikke, hvem der udskiftede fliserne, for det blev gjort om aftenen, efter de var gået hjem. De nye fliser lå også for højt. De blev slebet med den lille sliber. Kanterne på fliserne kunne slet ikke holde til slibningen. Den sidste dag prøvede de at slibe med et endnu finere segment, men det kunne slet

ikke blive pænt. De snakkede med Preben Stenger om det og blev enige om at stoppe. Da arbejdet blev indstillet, var de nået til trin 3. De skulle have stoppet på 2. dagen, men det vidste de ikke på det tidspunkt.

Ole Surland har supplerende forklaret, at han har stor erfaring med marmorsplitgulve. Han betragtes nok som den i Danmark, der har største erfaring. Jørn Iversen er hans konkurrent og kollega. Han kender den type flise, der blev lagt ned i brugsen, for han har selv importeret og videresolgt den til en forhandler. Det er en rigtig god kvalitetsflise. Den er cementbaseret og støbt og slebet i Italien. Han er den eneste i Danmark, der importerer den type fliser. En dag blev han ringet op af Preben Stenger. Han vidste ikke, hvor store niveauforskelle der var på gulvet, men han rådede Preben Stenger til at fuldspartle gulvet, inden man begyndte at slibe det plant. Han så først gulvet, da det var forsøgt slebet ned. Mange fliser over hele gulvet var knækket, og kanterne var ødelagt. Gulvet kunne ikke reddes. Dette skyldtes ikke flisernes kvalitet. Han har solgt mange fliser af samme serie, og der har ikke været problemer med nogen af de andre. Han mener, man burde have stoppet med at slibe, da man opdagede, at gulvet gik i stykker. Det ville han vurdere, at man kunne se allerede den første dag. Han tror, man godt kunne have slebet gulvet ned, så det blev pænt. Det krævede, at man fuldspartlede det inden. Hvis man sliber et gulv ned, og en enkelt flise knækker, kan man skifte den ud. Da han så gulvet, så det ud, som om det kun var slebet med én slags slibesten. Han er overrasket over, at Jørn Iversen overhovedet krævede betaling for at slibe gulvet. Hans firma lagde det nye gulv i brugsen. Det blev lagt »vådt i vådt«. Han lagde kun fliserne og ikke betongulvet.

Parterne har i det væsentlige gentaget deres anbringender for byretten.

Landsrettens begrundelse og resultat:

Indstævnte har erkendt at have lagt det omhandlede gulv hånd-værksmæssigt

ukorrekt med så store niveauforskelle, at det var ubrugeligt.

Efter bevisførelsen for landsretten lægges det til grund, at det stod parterne klart, at en afslibning af gulvet var en usædvanlig og vanskelig opgave. Det var imidlertid det eneste alternativ til den langt dyrere løsning at hugge gulvet op og lægge et nyt. På denne baggrund indgik parterne aftale om, at appellanten skulle forsøge at slibe gulvet plant.

Indstævnte har ikke bevist, at appellanten burde have indset, at det ikke var muligt med et tilfredsstillende resultat at slibe gulvet ned, eller at der ved afslibningen blev anvendt en mangelfuld fremgangsmåde. Indstævnte har heller ikke bevist, at appellanten burde have indstillet arbejdet på et tidligere tidspunkt.

Landsretten har herved lagt vægt på, at Anders Jørgensen, som udførte arbejdet, var i løbende kontakt med Willy Simonsen, der - da der kun var slebet kort tid på gulvet - sørgede for, at indstævnte udskiftede nogle af de fliser, der var gået i stykker, uden at dette gav indstævnte anledning til selv at besigtige arbejdet eller kræve det stoppet.

Ole Surland, der er importør af den omhandlede marmorflise, har hverken set gulvet før afslibningen, eller mens det blev slebet ned. Han har, efter at indstævnte havde foretaget ophugning, lagt nyt gulv på stedet. Uanset Ole Surlands mulige ekspertise på området kan hans forklaringer derfor ikke føre til andet resultat.

Herefter tages JTI Gulventreprise ApS' påstand til følge.

Stenger Byg ApS skal for begge retter betale sagsomkostninger til JTI Gulventreprise ApS med i alt 29.250 kr. Beløbet, der er uden moms, dækker udgifter til retsafgift med 1.250 kr. og omfatter et passende beløb til udgifter til advokat med 28.000 kr. Landsretten har lagt vægt på sagens værdi og resultat.

Thi kendes for ret:

Indstævnte, Stenger Byg ApS, skal til appellanten, JTI Gulventreprise ApS, betale 42.006,25 kr. med tillæg af procesrente af 41.906,25 kr. fra den 9. juni 2006.

Stenger Byg ApS skal for begge retter betale sagens omkostninger til JTI Gulventreprise ApS med 29.250 kr.

Det idømte skal betales inden 14 dage.

Sagsomkostningerne forrentes efter rentelovens § 8 a.

Afgørelsen er et eksempel på, at udgangspunktet om, at entreprise begrundet en resultatforpligtelse, (selvsagt) kan fraviges.

Aftale om "sorte penge" var en af årsagerne til, at en underentreprenør ikke kunne kræve betaling for arbejde.

Som gengivet i TBB 2018.512 / Sag nr. C-14269

[Klik her for at se resuméet](#)

Underentreprenør UE (advokat Niels Thestrup) mod Hovedentreprenør HE (advokat Henrik Ravnild)

1. Indledning

Mellem klageren, underentreprenør UE (herefter UE), og indklagede, hovedentreprenør HE (herefter HE), er der opstået en tvist om betaling for udført el-arbejder i forbindelse med opførelse af 3 dobbelthuse beliggende i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af landsdommer Henrik Gunst Andersen som eneste voldgiftsdommer.

2. Påstande og hovedforhandling

Klageren (UE) har nedlagt påstand om, at indklagede skal betale 214.578,75 kr. med tillæg af rente i henhold til rentelovens § 5, stk. 1, fra den 1. oktober 2015. Indklagede (HE) har nedlagt påstand om frifindelse.

Hovedforhandling har fundet sted den 18. december 2017 i København.

[3 personer] har afgivet forklaring under hovedforhandlingen.

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande og voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

3. Sagsfremstilling

UE afgav den 6. juni 2014 til HE tilbud på udførelse af el-arbejde i forbindelse med opførelse af 3 dobbelthuse. Af tilbuddet fremgik, at entreprisens sum var 425.000 kr. (ekskl. moms). Parterne er enige om, at der er indgået mundtlig aftale i overensstemmelse med tilbuddet. I tilbuddet er der henvist til standardforbehold, der indeholder bestemmelse om, at AB 92 er gældende.

Der er endvidere mellem parterne indgået aftale om udførelse af ekstra el-arbejder vedrørende byggeriet. Aftalen blev indgået på grundlag af UE's tilbud af 27. november 2014, der angav en tillægspris på 140.000 kr. (ekskl. moms). Der er enighed om, at prisen efter krav fra HE blev nedsat til 100.000 kr. Beløbet skulle betales med 70.000 kr. (ekskl. moms), og det resterende beløb på 30.000 kr. skulle betales kontant til UE som »sorte penge«.

Ved faktura 17083 af 30. juni 2015 med forfald den 8. juli 2015 anmodede UE om betaling af 61.875 kr. (inkl. moms). Beløbet fremkom som prisen i henhold til tilbud angivet som værende 495.000 kr. med fradrag af 445.000 kr. som tidligere faktureret a conto. Fakturaen blev indledt med: »Hermed slutfaktura for udført el-arbejde«.

HE sendte den 14. august 2015 en e-mail til UE med en vedhæftet skrivelse angående mellemværendet vedrørende denne entreprise og en anden entreprise, som ikke

behandles i denne sag. Det blev i relation til UE's faktura 17083 af 30. juni 2015 fremsat en række indsigelser. Det blev anført, at UE skulle betale 14.000 kr. for forbrug af el til en trailer, der var opvarmet med en varmeblæser, 13.000 kr. for udbedring ved maler af fejlagtigt afsatte antennestik samt 5.000 kr. for manglende oprydning. Endvidere var det anført, at der var en række nærmere beskrevne fejl og mangler ved det udførte arbejde. Der ville ifølge HE's skrivelse ske betaling af det herefter resterende beløb, når UE havde godkendt modregningsposterne og udbedret manglerne.

Af en e-mail af 1. september 2015 fra UE til HE fremgår, at »jeg sender dig en slutfaktura med min opgørelse og da du ikke har levet op til betingelserne for en nedsat pris har jeg reguleret tilbudssummen til den oprindelige«.

I en e-mail af 4. september 2015 fra UE til HE anføres det, at »Vi har færdiggjort vores arbejde d. 1/7-2015, og der er faktureret med forfald den 8/7- 2015«. Endvidere var anført, at de fejl, som HE havde påpeget, ville blive udbedret, straks efter »vi har modtaget fuld betaling for vores arbejde«.

4. Procedure

UE har anført, at forudsætningen for aftalen om betaling af 100.000 kr. for ekstraarbejder er bristet på grund af manglende betaling, hvorfor der kan kræves betaling i henhold til tilbuddet, og at der er udført yderligere ekstraarbejder ifølge aftale med HE, som HE derfor skal betale for. Der er endvidere krævet betaling for en bortkommet toiletkværn med tilbehør, idet det var HE, som skulle have stillet en skurvogn til rådighed på pladsen. HE har undladt at dokumentere de påberåbte mangler ved syn og skøn.

HE har bestridt, at UE er berettiget til at kræve betaling i forhold til den pris for ekstraarbejder, der fremgik af tilbuddet, men som ved forhandling blev ændret til 100.000 kr. De yderligere beløb, der er krævet ved faktura 17083, er for ydelser,

som HE ikke har pligt til at betale, idet HE ikke har bestilt dem, og for nogles vedkommende var de indeholdt i den oprindelige entreprise og tillægget om ekstraydelserne. Kravet angående bortkommet udstyr er HE uvedkommende. Kravene er fremsat for sent, da der tidligere var fremsendt slutfaktura. Endvidere har HE betalt i henhold til den oprindelige kontrakt og delvist på de aftalte ekstra el-arbejder, foruden at der er modkrav, som samlet udgør 32.000 kr. (ekskl. moms). Endvidere har der været fejl ved det udførte arbejde, hvilket eksempelvis en faktura fra vvs-installatør - - - på 8.937,50 kr. for udbedring af fejl i en tavle og udskiftning af en pumpe viser. På grund af fejl og mangler er det berettiget at tilbageholde 10 % af enterprisesummen, indtil forholdene er bragt i orden.

5. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

UE's krav under denne sag er baseret på faktura 17301, der er dateret 31. august 2015. Denne faktura omfatter enterprisesummen med tillæg af den pris for ekstraarbejder, der fremgik af tilbuddet - 140.000 kr. (ekskl. moms) - samt en række yderligere ekstraarbejder og erstatning for mistet udstyr til et samlet beløb på 59.275 kr. (ekskl. moms).

Det er ubestridt, at aftalen om ekstraarbejder, som blev indgået på baggrund af et tilbud fra UE med en samlet sum på 140.000 kr. (ekskl. moms), ved parternes aftale blev ændret til en pris på 100.000 kr. (ekskl. moms), der skulle betales med 70.000 kr. (ekskl. moms) og et kontantbeløb på 30.000 kr. Det kontante beløb skulle ikke komme til det offentlige kendskab, hvorved der kunne undrages moms og skat.

Efter karakteren af den indgåede aftale om ekstraarbejder finder voldgiftsretten, at den er ugyldig, jf. Danske Lovs 5-1-2. Højesterets dom gengivet i UfR 2014 side 2434 fastslår det samme i en lignende sag. UE kan derfor ikke rette et krav mod HE på

grundlag af aftalen om ekstraarbejder. Det kan ikke føre til et andet resultat, at UE har opgjort sit krav på baggrund af det oprindelige tilbud, der ikke blev accepteret.

HE frifindes som følge heraf for betaling af 40.000 kr. (ekskl. moms), der er merprisen i henhold til tilbud af 29. november 2014 i forhold til den aftalte pris og restgælden i henhold til den aftalte pris for ekstraarbejder.

UE har på intet tidspunkt fremsendt en færdigmelding, men af faktura 17083 af 30. juni 2015 fremgår udtrykkeligt, at der er tale om en slutfaktura. Efter de afgivne forklaringer og bemærkningen i byggemødereferatet af 29. april 2015, hvorefter »byggeriet færdiggøres primo maj 2015«, lægges det til grund, at UE's arbejder var færdige, da fakturaen af 30. juni 2015 blev fremsendt. UE's e-mail af 4. september 2015 til HE angiver tidspunktet for færdiggørelse til at være den 1. juli 2015. Endvidere må denne e-mail forstås således, at kravet om »fuld betaling for vores arbejde« omfatter kravet i faktura 17083, hvilket udelukker, at yderligere krav kunne ventes.

UE's krav i henhold til faktura 17301 af 31. august 2015 er fremsat tidligst 63 dage efter kravet i slutfakturaen af 30. juni 2015 og muligt endnu senere som påstået af HE, hvilket understøttes af oplysningerne i UE's e-mail af 4. september 2015.

Under disse omstændigheder er UE afskåret fra at kræve yderligere betaling for ekstraarbejder mv. ifølge faktura 17301, jf. AB 92 § 22, stk. 7.

Da HE har betalt det skyldige beløb i henhold til den oprindelige entrepriseaftale, og der ikke kan kræves yderligere betaling i forhold til aftalen om udførelse af ekstra el-arbejder på grund af ugyldighed samt ekstraarbejder mv. opregnet i faktura 17301 som følge af ikke rettidig fremsættelse af kravet, tages HE's påstand om frifindelse til følge.

Det er herefter uforholdsmæssigt at tage stilling til de rejste modkrav og indsigelser om mangler ved arbejdernes udførelse.

Efter sagens forløb og udfald skal UE betale sagsomkostninger til HE med 25.000 kr. (ekskl. moms) til dækning af udgiften til advokatbistand.

Hvornår kan hovedentreprenør r gøre mangler gældende mod underentreprenør en?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.505 / Sag nr. C-14321

Underentreprenør UE (advokat Claus Winther Jensen) mod Hovedentreprenør HE (advokat Niels Lomborg)

Indledning

Mellem klageren, underentreprenør UE, og indklagede, hovedentreprenør HE, er der opstået en tvist om, hvorvidt UE har krav på resttilgodehavende for CTS-elarbejde i forbindelse med opførelse af et shoppingcenter i - - -. Sagen drejer sig navnlig om, hvorvidt HE som følge af et indgået forlig mellem parterne har afskåret sig fra at kunne gøre et eventuelt mangelskrav gældende, og om HE i benægtende fald har bevist, at der har foreligget mangler ved det af UE udførte arbejde.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« med elingeniør Ernst Højberg Jeppesen, afdelingschef Henning Hansen og landsdommer Henrik Bjørnager Nielsen med sidstnævnte som formand.

Påstande og hovedforhandling mv.

Sagen har været hovedforhandlet den 11. januar 2018 i - - -.

UE har nedlagt påstand om, at HE skal betale 233.350,51 kr. med procesrente fra den 28.

februar 2017, samt at HE tilpligtes at anerkende at være forpligtet til at frigive UE's sikkerhedsstillelse af 7. juli 2016.

UE har over for HE's selvstændige påstand nedlagt påstand om frifindelse.

HE har påstået frifindelse, subsidiært betaling af et mindre beløb end påstået af UE.

HE har nedlagt selvstændig påstand om, at UE tilpligtes at betale 637.233,40 kr. med procesrente fra den 4. januar 2018.

UE har opgjort sit krav således:

Forligsbeløb,	183.849 kr.	229.811,25
ekskl. moms, i alt inkl.		kr.
moms		

Kvartalvis garantipræmie	3.539,26 kr.
ultimo marts til ultimo december 2017	

I alt	233.350,51
	kr.

HE, der ikke har bestridt selve størrelsen af UE's krav, har opgjort sit krav således:

Krav vedrørende mangler, fakturaer bilag B,	696.466,97
	kr.

Moms heraf	174.116,74
	kr.

I alt inkl. moms	870.583,71
	kr.

UE's krav	- 233.350,51
	kr.

Selvstændig påstand	637.233,40
	kr.

Sagsfremstilling

I juni 2016 indgik parterne en underentrepriseforførelse, hvorefter UE i forbindelse med opførelsen af et shoppingcenter i - - - som underentreprenør under projektet skulle udføre CTS-elarbejde, herunder bl.a. CTS-installation af lejemål, administrationslokaler, svagstrøm og stærkstrøm på ventilationsanlæg og varmeanlæg mv. for en samlet

entreprisenum på 858.000 kr. ekskl. moms. Arbejdet skulle ifølge aftalen udføres i god og faglig korrekt udførelse i henhold til gældende normer. I forbindelse med aftalen stillede UE sædvanlig entreprenørgaranti i henhold til AB 92 på 128.700 kr. Parterne indgik senere aftale om udførelse af enkelte ekstraarbejder.

Efter en løbende mailkorrespondance mellem parterne i begyndelsen af februar 2017 blev parterne enige om, at UE blev frigjort for sine forpligtelser til at færdiggøre entreprisen, der herefter skulle færdiggøres af HE bl.a. mod, at UE accepterede at frigøre nogle nærmere angivne freelance-montører. I forligsaftalen, der blev endeligt indgået den 9. februar 2017, hedder det blandt andet:

»...

Aconto faktura 1707 krediteres med beløb på 65.000,- + moms...

Udestående faktura 1707, 1709, 1710 og 1719 samlet beløb på kr. 183.849,- afregnes herefter med oprindelig forfaldsdato 28.02.2017.

...

HE fraskriver ethvert krav til UE pr. dags dato vedrørende:

1. Tidsplaner
2. Yderligere økonomi
3. Arbejdets stade
4. Tvister mellem HE og hovedentreprenør
5. Tvister mellem HE og underleverandør

Forliget er indgået med reference til email korrespondance pr. 03.02.2017 til og med dags dato. Ved underskrift betragtes sagen som afsluttet mellem UE og HE uden forbehold.

...«

Gennem sin advokat rykkede UE i begyndelsen af marts 2017 for betaling af forligsbeløbet på 183.849 kr. med tillæg af moms samt for frigivelse af garantistillelsen.

HE's advokat besvarede henvendelsen ved brev af 9. marts 2017, hvori det blev gjort gældende, at der var konstateret mangler ved det udførte arbejde, og at UE derfor ikke var berettiget til at oppebære den fulde betaling. Med brevet var vedlagt registreringsrapporter vedrørende udført intern kvalitetskontrol, og hvori der var beskrevet nogle nærmere angivne forhold, som efter HE's opfattelse måtte anses som fejl og mangler, som UE ifølge HE var ansvarlig for.

UE afviste efterfølgende kravene og henviste i øvrigt bl.a. til, at der ingen henvendelser havde været fra HE i perioden fra forligets indgåelse til fakturaens forfald.

HE har ud over registreringsrapporterne fra den interne kvalitetskontrol til dokumentation af de hævdede fejl og mangler fremlagt fotomateriale (bilag A) samt oversigt over fakturaer (bilag B), som ifølge HE skulle være betalt for udbedring af fejl og mangler ved UE's arbejde.

Forklaringer

Der er afgivet forklaring af UE, C fra HE, D, F fra HE, G og J.

UE har blandt andet forklaret, at han er indehaver af UE og har stor erfaring inden for CTS-earbejde. Han beskæftiger sig med alle typer af opgaver inden for området. Han har ingen ansatte, men han har fast samarbejde med en række freelancemontører, og hvor han så typisk står for bl.a. projektledelsen, tilbudsregning, styring mv. Projektet i shoppingcenteret omfattede både fællesområder og de enkelte butikker, hvor hovedparten ligger på 1. sal.

Arbejdet blev startet op ca. en uge efter underskrivelsen af kontrakten i juni 2016, og det forløb godt i begyndelsen. Der kom herefter en periode, hvor de mere eller mindre var overladt til sig selv, da HE

manglede ansatte, og der opstod endvidere problemer med forsinkelser på grund af forholdene hos andre håndværkere og entreprenører. UE forsøgte hele tiden at rette ind efter stedet, men det var besværligt, og der var spildtimer, som de ikke havde ansvaret for. Under forløbet blev F ansat hos HE.

Bl.a. fik HE ikke leveret kabelmærker, som var nødvendige, og F fra HE tilbød i den forbindelse selv at sætte kabelmærker på. De interne registreringsrapporter, - - -, har han først modtaget under sagen. Han kan ikke vurdere, om de kabler, der mangler opmærkning, vedrører deres arbejde. Ud fra billedet, - - -, kan han ikke se, om det vedrører deres arbejde, og hvad der nærmere er tale om, og han har ikke haft chancen for at tage stilling hertil. Forholdet vedrører i givet fald manglende færdiggørelse, som HE selv ifølge forliget er ansvarlig for. Rapporten, - - -, vedrører øjensynligt en manglende måler. Han er ikke sikker på, hvor det er, og det er ikke noget, UE er ansvarlig for. Han husker, at der på 1. sal manglede at blive leveret målere nogle steder, og kabelarbejdet blev da lavet, så målere efterfølgende kunne monteres. Det var ikke UE's forpligtelse at sørge for levering af målerne. Han kan huske, jf. - - -, at UE lavede kabelinstallation i en af butikkerne, og at en ventil da ikke var leveret, så den kunne ikke tilsluttes. Det var ikke UE, der skulle levere ventilen. Han kan ikke sige, hvad manglende måler, - - -, vedrører, men er der tale om arbejde, som de har udført, er begrundelsen for den manglende måler den samme som for måleren, - - -. Foreholdt fotomaterialet vedhæftet registreringsrapporterne, har han forklaret, at han ikke kan se, hvad det vedrører, og han mener ikke, at det viser mangler ved UE's arbejde.

Han har ikke i mailen af 15. marts 2017, hvori han kommenterede mangelskravet fra HE, erkendt mangelfuldt arbejde. Han henviste blot til, at for det tilfælde, at der havde været mangler, ville det have været naturligt, at HE havde nævnt det for de tilstedeværende montører, som forinden

havde stået for arbejdet, og som nu færdiggjorde arbejdet for HE.

Kreditnotaen ifølge forliget på 65.000 kr. + moms blev givet som kompensation for den mindre usikkerhed, der var med hensyn til helt nøjagtigt at fastlægge arbejdets stade, og for den usikkerhed, der kunne være med hensyn til enkelte fejl og mangler ved arbejdet, som var ubekendte for parterne. Når sagen i forligsteksten herefter blev betegnet som afsluttet »uden forbehold«, var det for at tilkendegive, at der var trukket en »streg i sandet«, og at parterne således ikke efterfølgende på nogen måde kunne rejse krav imod hinanden.

Han har ikke set de pågældende fotos i bilag A, - - -, førend i forbindelse med sagen. Røgspjældet, - - -, blev tilsluttet efter de procedurer, som var aftalt, og han mener ikke, at de har begået fejl i den forbindelse. Han mener heller ikke, at fotoene, - - -, dokumenterer, at UE har udført mangelfuldt arbejde eller ikke har opmærket, som det var aftalt. Han kan herunder ikke se, om det overhovedet vedrører deres arbejde. Han er ikke enig i, at føleren på fotoet, - - -, sidder forkert. Han kan ikke se, om det, fotoene, - - -, viser, har noget med deres arbejde at gøre. Det bestrides, at fakturaerne bilag B, som han først har set nu under voldgiftssagen, har noget med udbedring af UE's arbejde at gøre.

C har blandt andet forklaret, at han er uddannet inden for CTS-alarbejde, som han har beskæftiget sig med i en årrække. Han blev ansat hos HE som afdelingsleder i oktober 2016. Der var under entreprisen flere problemer med UE, der ikke kunne følge med, og hvor UE på byggemøder fik dette at vide. Svaret fra UE var, at de ikke var klar på grund af forsinkelse fra andre håndværkere og entreprenører. Det viste sig efter indgåelsen af forliget, at en stor del af det arbejde, som UE havde udført, ikke var godt nok.

Som det fremgår af registreringsrapporterne, er der flere steder manglende opmærkning, hvor det ikke har

været muligt finde ud af, hvilke ledninger og kabler der stemmer overens i begge ender. Det har derfor været nødvendigt at hyre mandskab for at løse problemerne, og det har krævet mange mandskabstimer at udbedre forholdene. Føringsvejen, - - -, har ikke noget med mangel at gøre, men vedrører stedet. Den manglende måler, - - -, er en fejl ved UE's arbejde. HE skulle levere måleren, og han ved ikke, om den var leveret. Han mener, at forholdet, - - -, er en fejl ved UE's arbejde. Ventilen må have været der, for at kablerne kunne trækkes til. Han tror, at det var en motor, der manglede. Den manglende måler, - - -, vedrører et tilsvarende forhold som måleren, - - -. Fotoene, - - -, vedrører arbejde udført af UE, og det viser, at der er anvendt forkerte klemmer, og at flere ledninger er sat i samme muffe, hvilket er en fejl. Fotoene, - - -, vedrører også arbejde udført af UE. Fejlene er konstateret efter påtaler fra kvalitetskontrollen, da der ikke skal ret meget til, før der skæres hul i kabelkappen.

Fotoene, bilag A, - - -, viser også fejl og mangler ved UE's arbejde, hvorefter bl.a. RKS var fejlmonterede, der var forkert opmærkning af brandkabler, og kabel var ødelagt. Det har bl.a. været nødvendigt at trække nyt kabel ved montering af tryktransmitter, - - -, og det har været nødvendigt at flytte alle lydæmpere. Kabler har i målere i flere tilfælde været knækket, og der er konstateret afisoleringsfejl, ligesom kobberet i flere tilfælde har været knækket. Der har derfor været store problemer med systemet og med at få de nødvendige data. De samlede omkostninger for HE for CTS-alarbejdet er endt med at beløbe sig til 1,6-2 mio. kr., selv om arbejdet ifølge underentrepriskontrakten alene skulle have kostet 858.000 kr. Fakturaerne, bilag B, vedrører de samlede omkostninger, som HE har afholdt til udbedring af fejl og mangler ved UE's arbejde.

Der blev ikke i forbindelse med den løbende fejlfinding og udbedring af manglerne reklameret over for UE. Han kan ikke svare på, hvorfor det ikke skete. HE var under et særdeles stort tidspres for at få den samlede

entreprise færdiggjort, og der var derfor ikke tid til at få gennemført syn og skøn. Ved forsinkelse med afleveringen skulle HE have betalt en daglig bod på 75.000 kr.

D har blandt andet forklaret, at han er freelance-elektriker, og han har de seneste ca. 3 år haft samarbejde med UE. I forbindelse med underentreprisen arbejdede han for UE, indtil færdiggørelsen heraf blev overtaget af HE. Han havde i forbindelse med arbejdet en del kontakt med HE, herunder F fra HE og med teknikerne generelt. Fra HE's side var man godt klar over, at han arbejdede som freelancer for UE. Efter at HE havde overtaget færdiggørelsen af arbejdet, arbejdede han for HE. Han hørte da ikke noget om, at HE skulle være utilfreds med det arbejde, som UE forinden havde udført.

F har blandt andet forklaret, han er uddannet CTS-tekniker og er ansat hos HE. Han kom med på projektet i foråret 2016, og han var således med på byggeriet det meste af tiden.

Der blev efterfølgende konstateret mange fejl og mangler ved det arbejde, som UE havde udført. Kabler var mange steder ført forkert frem og var ikke opmærket korrekt efter forskrifterne, og der blev brugt adskillige eksterne mandskabstimer på udbedring og fejlfinding. Bl.a. følere i lydæmpere var heller ikke placeret korrekt, og ledninger ved bl.a. målere var beskadiget.

G har blandt andet forklaret, han er ansat i - - -. Han er uddannet elinstallatør og inden for CTS-alarbejde, og han har mangeårig erfaring inden for området. Han førte løbende tilsyn med byggeriet. Han kom ind i sagen i november 2016, og han skulle bl.a. være med til at sikre, at der kunne afleveres til tiden. Arbejdet med de tekniske installationer var da noget forsinket, og i begyndelsen af februar 2017 tog HE over efter UE. Han husker, at HE måtte lave en del om, da der var steder, hvor der var brugt forkerte kabler og ledninger, og der var installationer, der ikke var lavet korrekt. Der

var også tilfælde, hvor der efter hans opfattelse manglede opmærkning. Der var også kabelfejl på brandinstallation, hvilket vist blev konstateret i januar eller marts 2017. Der var også nogle følere, som var fejlmonteret i isolering, og som derfor måtte byttes rundt. Han kan ikke huske, om det var før eller efter 1. februar 2017. Der var endvidere problemer med branddelen og brandspjæld, hvor der var noget galt med kablerne. Han husker ikke præcis, hvornår det var. Det kunne godt have at gøre med, at der var blevet ændret på tegningerne, men han ved det ikke.

J har blandt andet forklaret, at han er ansat hos - - -, og han fungerede som byggeleder og havde kontakten til bl.a. HE. Fra - - -'s side var man absolut ikke tilfreds, da der ikke var den nødvendige fremdrift i byggeriet. Tidsplanen skred allerede i efteråret 2016, og det kunne tydeligt ses, at der fysisk ikke skete det, der burde ske. Der var ikke det nødvendige mandskab til stede. Han var tilfreds med, at UE forlod pladsen, da UE efter hans opfattelse bar en del af ansvaret for forsinkelsesproblemerne. Det var hans indtryk, at der også var problemer med kvaliteten af UE's arbejde, og at problemerne lå ud over, hvad der må anses for normalt.

Procedure

UE har til støtte for de nedlagte påstande i påstandsdokumentet nærmere gjort gældende,

at der jf. bilag 5 er indgået endeligt forlig om ethvert mellemværende parterne imellem,

at det følger af forliget, jf. bilag 5, at HE fraskriver ethvert krav vedrørende arbejdets stade,

at indklagede ikke har løftet bevisbyrden for, at klager uretmæssigt har tilbageholdt oplysninger om arbejdets stade,

at indklagede har haft rimelig tid til at gennemgå arbejdets stade forud for indgåelse af forliget,

at indklagede ikke har løftet bevisbyrden for mangler ved klagers arbejde,

at indklagede således er forpligtet til at betale klagers restfakturabeløb i henhold til forliget samt til at frigive garantistillelsen,

at indklagedes manglende efterlevelse af forliget er ansvarspådragende for indklagede, hvorfor indklagede er erstatningsansvarlig over for klager ved tab som følge heraf i form af bl.a. månedlig garantipræmie, jf. bilag 11,

at indklagede ikke har løftet bevisbyrden for klagers ansvarspådragende forsinkelse/anticiperede forsinkelse,

at indklagede ikke har reklameret rettidigt over påståede mangler ved klagers arbejde,

at indklagedes mangelsbeføjelser som følge heraf er bortfaldet,

at indklagede øjensynligt har færdiggjort arbejdet på pladsen, hvorved indklagede har afskåret sig selv muligheden for at løfte bevisbyrden for påståede mangler ved klagers arbejde,

at indklagede ikke har bevissikret i form af syn og skøn, der kunne være behandlet som en hastesag.

Over for indklagedes selvstændigt nedlagte påstand er det nærmere gjort gældende,

at indklagedes modkrav er udokumenteret,

at indklagedes egenhændige afhjælpning har afskåret klagers afhjælpningsret,

at indklagedes teoretiske modkrav i alle tilfælde alene kan udgøre klagers direkte besparelse ved ikke at skulle foretage påstået afhjælpning, herunder at det økonomiske omfang heraf dog ikke nærmere er dokumenteret af indklagede,

at som følge af den i forliget, jf. bilag 5, aftalte rådighed over freelancemontørerne har indklagede ikke iagttaget sin tabsbegrænsningspligt,

at indklagede ikke har noget berettiget modkrav.

HE har til støtte for de nedlagte påstande i påstandsdokumentet nærmere gjort gældende,

at parternes forlig efter sin ordlyd og formål ikke afskærer indklagede fra at gøre et modkrav gældende som følge af mangler ved det af klager udførte arbejde forud for klagers frigørelse fra kontrakten,

at parternes forlig netop forudsætter, at det arbejde, som klager har udført, er udført håndværksmæssigt korrekt, og således at indklagede uden at rette i dette kunne fuldføre entreprisen,

at der er konstateret fejl og mangler, som beløbsmæssigt langt overstiger klagers nedlagte påstand,

at indklagede har reklameret rettidigt, hvorfor indklagedes mangelsbeføjelser ikke er bortfaldet,

at indklagede ikke uden at ifalde en stor dagbod ville have haft mulighed for at gennemføre et hastesyn og -skøn pga. den forsinkelse, som klager havde udsat indklagede for, og

at indklagede har iagttaget sin tabsbegrænsningspligt.

Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Det må kræve et sikkert grundlag for at fastslå, at en part i et underentrepriseforhold som det foreliggende over for entreprenøren har afskåret sig fra at gøre almindelige mangelsbeføjelser gældende.

Forligsaftalen af 9. februar 2017, hvorefter UE blev løst fra entreprisaf-talen, og således at færdiggørelsen af arbejdet herefter påhvilede HE, blev indgået, efter at der var opstået nogle uoverensstemmelser mellem parterne om samarbejdet, og parternes korrespondance frem til forliget angik i alt væsentligt opgørelsen af værdien af og fastlæggelsen af stedet for det arbejde, som på det pågældende tidspunkt var udført af UE. Der er hverken efter indholdet af korrespondancen eller forliget sikre

holdepunkter for, at HE skulle have afskåret sig fra at gøre almindelige mangelsbeføjelser gældende. Da det endvidere må have formodningen imod sig, at HE, der således i forhold til bygherren var forpligtet til at aflevere arbejdet mangelfrit, skulle have afskåret sig fra muligheden for at videreføre et eventuelt krav i relation til arbejde udført af UE, finder voldgiftsretten, at HE ikke er afskåret fra at gøre mangelsbeføjelser gældende.

Der er ikke i relation til de påståede fejl og mangler ved UE's arbejde søgt gennemført syn og skøn, og HE har herunder ikke, i det omfang, der måtte have foreligget et tidspres, søgt syn og skøn gennemført efter reglerne om syn og skøn i sager af hastende karakter. HE har endvidere ikke i forbindelse med, at der løbende skulle være konstateret fejl og mangler, således som det er forklaret om fra HE's side, reklameret over for UE eller i øvrigt underrettet herom, således at der kunne foretages en fælles besigtigelse af forholdene, ligesom UE ikke på noget tidspunkt er givet nogen mulighed for at afhjælpe eventuelle fejl eller mangler. Herefter, og da det ikke alene ved de afgivne vidneforklaringer og de fremlagte ensidigt indhentede rapporter og fotos mv. er bevist, at der ved arbejdet har foreligget fejl og mangler, som UE er ansvarlig for, kan HE ikke gøre noget modkrav gældende.

Da UE's krav størrelsesmæssigt ikke er bestridt, og da HE efter det anførte er forpligtet til at frigive sikkerhedsstillelsen, tages UE's påstande herefter til følge. UE frifindes endvidere for den af HE nedlagte selvstændige påstand.

Efter sagens værdi og udfald skal HE betale sagsomkostninger til UE med i alt 63.474,80 kr., hvoraf 60.000 kr. er til dækning af udgifter til advokatbistand, og 3.474 kr. er til dækning af udgifter til vidneførsel. Der er ved fastsættelsen af beløbene til advokatbistand og vidneførsel taget højde for, at UE er momsregistreret.

Efter sagens udfald skal de omkostninger, der har været forbundet med

voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af HE efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Var totalrådgiver ansvarlig for underentreprenørens projektering?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.285 / Sag nr. C-13750.

Garant G (advokat Niels Søby) mod Totalrådgiver TR (advokat Jan Presfeldt)

1. Indledning

Mellem klageren, garant G, og indklagede, totalrådgiver TR, er der opstået en tvist om betaling af erstatning af udgifter til udbedring af mangler ved solskoddesystemet på - - -'s kontorbygninger i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« bestående af ingeniør Lars G. Jørgensen, projektchef Jimmi Hedegaard Nielsen og landsdommer Ole Dybdahl, med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og hovedforhandling

Klageren har nedlagt påstand om, at indklagede til klageren skal betale 11.045.634 kr., subsidiært et mindre beløb, med procesrente fra den 5. juli 2016 samt sagsomkostninger vedrørende syn og skøn og advokatomkostninger i forbindelse hermed.

Indklagede har nedlagt påstand om frifindelse, subsidiært mod betaling af et mindre beløb, med procesrente fra den 10. februar 2017.

Hovedforhandling har fundet sted den 30.-31. oktober og 1.-2. november 2017 i Voldgiftsnævnet, København V.

Tidligere projektchef for bygherre BH A, tidligere projektchef for totalentreprenør TE C, tidligere projektansvarlig og medejer af UE A/S D, tidligere projektleder hos TR A/S F, ingeniør I fra TR A/S, tidligere teknisk direktør hos TR A/S J og arkitekt hos [arkitektfirmaet] A/S K har afgivet forklaring under hovedforhandlingen.

Skønsmændene, direktør Lars M. Larsen og civilingeniør Jens Wichmand Jørgensen, er tillige blevet afhjæmet.

I forbindelse med at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren.

3. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

3.1. Parterne og projektet.

[BH's byggeri] blev opført - - - i - - - i årene 2010-2013. BH var bygherre, TR A/S totalrådgiver med blandt andre arkitektfirmaet - - - som underrådgiver og TE A/S totalentreprenør. [Arkitektfirmaet] udarbejdede arkitektprojekt og opstillede de arkitektoniske krav til solskoddesystemet. UE A/S var leverandør af solskoddesystemet i totalentreprise. G var garantistiller for TE A/S og har som sådan efter TE's konkurs i august 2013 betalt en forligsmæssig erstatning til BH for konstaterede fejl og mangler ved solskoddesystemet. Det er dette krav, som G indtaler i denne sag. Der er enighed om, at denne sag kun drejer sig om de anvendte motorer til solskoddesystemet.

Forud herfor, i 2008, havde - - - (sidenhen TR) i samarbejde med [arkitektfirmaet] i forbindelse med et begrænset udbud afgivet tilbud på at udføre projekteringen af BH og var blevet valgt til at udføre opgaven.

3.2. Om kontrakterne.

3.2.1. Totalrådgivningsaftalen er indgået mellem - - - og TR. Det fremgår af aftalens pkt. 2.1, at aftalen omfatter al projektering samt teknisk rådgivning og bistand som

angivet i pkt. 4. Af pkt. 2.5 fremgår, at F er TR's projekteringsleder. Af pkt. 3.1 og 3.2 fremgår, at blandt andet ABR 89 og Ydelsesbeskrivelser »Byggeri og Planlægning« fra 2006 danner grundlag for aftalen. Under pkt. 4 om totalrådgiverens ydelser er blandt andet henvist til ydelsesbeskrivelsens punkt 0.2 om totalrådgivning (i pkt. 4.1) samt punkt 3.4 og 3.5 om hovedprojekt og projektopfølgning (i pkt. 4.4). TR's samlede honorar ifølge aftalens pkt. 8.1. udgør knap 38 mio. kr. ekskl. moms, heraf godt 12 mio. kr. ekskl. moms for hovedprojektet. Det er angivet, at honoraret indeholder alle udgifter til underrådgivere og alle udgifter til edb, cad og andre hjælpemidler. Det er i pkt. 12 bestemt, at TR skal tegne en projektansvarsforsikring med blandt andet en dækningssum på 30 mio. kr. for tingsskade. Aftalen er på forsiden dateret den 10. februar 2010, men er underskrevet af parterne den 10. marts 2010.

Af »- - -, Kommenteret ydelsesbeskrivelse« af 10. februar 2010, der er et bilag til totalrådgivningsaftalen, fremgår under pkt. 3 (3), at der kan forventes udbud på funktionskrav af ventilation, køling, sprinkling og automation.

3.2.2. Den 15. marts 2010 udsendte TR udbudsprojekt for - - - Etape 1, Udbudsdokument 10.0, Generel og teknisk beskrivelse. Af projektet fremgår blandt andet, at et byggeri i Belgien udgør reference for udformning af facade og individuel regulerbar udvendig solafskærmning.

Særligt om krav til projektering er det anført under 1.13 blandt andet:

»Totalentreprenøren skal sørge for, at al leverandørprojektering udføres sideløbende med Totalrådgiverens projektering eller i umiddelbar forlængelse heraf således, at alle leverandørprojekter foreligger i færdig udgave max. 3 mdr. efter Totalrådgiverens aflevering af hovedprojekt.«

Særligt om krav til levetider og materialevalg er det anført under pkt. 1.14:

»Bygningen skal generelt projekteres og udføres med en levetid på min. 50 år. Udvendige ... installationer og udvendig solafskærmning dog med en min. levetid på 30 år.

I - - - skal materialevalget derfor ske med omtanke, da materialer skal være egnede til ekstra aggressivt havnært saltholdigt miljø. Der skal derfor tages særlige forholdsregler ved korrosionsbeskyttelse af udvendigt placerede stålemner, aluminiumsemner mm. Udvendigt stål skal korrosionsbeskyttes til klasse C5. ...

...

Alle bygningsdele skal over hele levetiden bevare fuldt funktionsduelighed og udtryk. Enhver form for rustløbere eller anden misfarvning af udvendige overflader eller funktionssvigt af bygningsdele indenfor entreprenørens garantiperiode accepteres ikke.«

Under pkt. 1.18 om mockups er det anført blandt andet, at totalentreprenøren i sit tilbud skal indregne omkostninger til etablering af blandt andet en mockup af facaden med henblik på blandt andet, at korrektioner og kommentarer kan indarbejdes i projektet. En prøve er angivet at skulle omfatte blandt andet funktionen af skodder. Det er også angivet, at totalentreprenøren skal indregne omkostninger til tilpasning af mock-up'en indtil bygherrens endelige godkendelse af blandt andet materialer og installationer.

Under pkt. 1.19 om krav til særlige prøver er det anført blandt andet, at totalentreprenøren i sit tilbud skal indregne omkostninger til blandt andet fuldskalaforsøg i vindtunnel for lette facader inkl. udvendig solafskærmning. Det er også angivet blandt andet, at forsøget skal dokumenteres ved en rapport, der i sammenhæng med leverandørens projektmateriale dokumenterer, at facade og udvendig solafskærmning har fornøden bæreevne og opfylder de stillede funktionskrav.

Under pkt. 31 om ydervægge, komplettering er det anført blandt andet, at for generelle retningslinjer for de samlede facadearbejder henvises til generelt afsnit »nederst i denne bygningsdel.« Endvidere er anført, at der på facaden på niveau 1-5 skal monteres bevægelige skodder med motor som en »harmonikaløsning«. Skodderne skal i fuldt lukket tilstand stå helt plane i samme niveau som de faste skodder på bygningen og i fuldt åben tilstand vinkelret på facaden.

Under samme punkt er det under overskriften »Generelle retningslinier facadearbejde« anført blandt andet:

»De i tegningsmaterialet vedlagte skitser omhandlende facaden ... er gældende for den arkitektoniske del/udseende og design af facaden. Vedr. facadeophæng og øvrige tekniske elementer kan den enkelte facadeentreprenør tilpasse til eget system under betingelse af at samtlige krav i funktionen er overholdt.

Facadeleverandør skal projektere og beregne den samlede facade inkl. samtlige ophængssystemer etc.«

Under overskriften »Kompleksiteter« er det videre anført:

»Bygningen er placeret i havnært aggressivt saltholdigt miljø, hvorfor alle beslag, motorer, fastgørelser inkl. skruer, bolte, mellemlægsskiver, møtrikker og øvrige facadedele udføres i rustfrit syrefast stål A4. Al udvendigt facadestål udføres i syrefast stål A4.«

Der er under sagen endvidere fremlagt et bilag vedrørende udbuddet dateret 18. maj 2010 vedrørende blandt andet leverandørprojekteringer. Bilaget refererer indledningsvist til blandt andet afsnit 4 i udbudsdokument 10.7, der ikke er fremlagt. Om et pkt. 4.10.1 om solafskærmning/mørklægning er det anført, at »Pkt. 4. Projektering erstattes med følgende: TR udarbejder hovedprojekt med omfang som anført i FRI & DANSKE ARK's Ydelsesbeskrivelser afsnit 3.4.« Der er angiveligt henvist til dette bilag i den

efterfølgende kontrakt med TE af 29. juni 2010, jf. netop nedenfor. Bilaget foreskriver i øvrigt leverandørprojektering for en række ydelser, herunder transportanlæg, anlæg for mobildækning og parabolrum, anlæg for porttelefon, ABA-anlæg m.v.

3.2.3. Den 29. juni 2010 indgik BH som bygherre en totalentrepriseraftale med TE. Af aftalens pkt. 7.3.3 fremgår blandt andet, at TE indtræder i stedet for BH i totalrådgivningsaftalen, hvilket allerede var forudsat i totalrådgivningsaftalen og i udbuddet af totalentreprisen af etape 1. Der foreligger et særskilt tillæg, der bekræfter skiftet fra BH til TE, men det eksemplar, der er på sagen, er ikke underskrevet.

3.2.4. Den 2. september 2010 indgik TE en underentreprisekontrakt med UE om at udføre som totalentreprise levering og montering af solafskærmning, herunder lodrette screens inkl. motorer, bevægelige faste skodder inkl. motorer, mørklægning og mockup for en kontraktsum på 17 mio. kr. Af kontraktens pkt. 2 fremgår blandt andet:

»Der er indgået projekteringsaftale mellem TE og TR - - som totalrådgiver, inkl. dennes underrådgivere, som beskrevet i totalrådgivningsaftale. Entreprenøren [UE] er bekendt med rådgivningsaftalens indhold og omfang.

Projekteringsudgifter til rådgiverne vedrørende ydelser indeholdt i rådgivningsaftalen, afholdes af TE. Evt. udgifter herudover til projektering, der vedrører entreprenørens totalentreprise, betales af entreprenøren.

Entreprenøren arbejder sammen med rådgiveren TR og [arkitektfirmaet] om en optimering af projektet, hvor entreprenøren i den forbindelse skal levere nødvendige rettidige oplysninger til rådgiverne / TE og deltage i nødvendige møder med rådgiverne, TE og - - - Kommune.

Entreprenøren deltager i / indgår på lige vilkår med øvrige rådgivere, herunder deltagelse i møder, håndtering af tegninger via Byggeweb m.v.

...

Projekteringsledelsen udføres af TE.«

Af kontraktens pkt. 3 om aftalegrundlag fremgår, at blandt andet et skema vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010« er grundlag for entreprisen. Af skemaet, der er udarbejdet af TE og omfatter en række underentrepriser, fremgår en angivelse af »Solafskærmning, funktionsudbud«. Ved »Projekt, solafskærmning« er der sat kryds for »hovedansvarlig (tovholder)« ved »UE-Projektering /Samspil«, mens TR ved [arkitektfirmaet] er anført som »hovedansvarlig (tovholder)« ved »Gennemsyn af projekt, solafskærmning.« Af pkt. 9 i kontrakten fremgår blandt andet, at UE har tegnet en erhvervsansvarsforsikring med en dækningssum på 10 mio. kr. for forsikringsåret 2010. Af pkt. 10 fremgår blandt andet, at UE fremsender arbejdstegninger til gennemgang hos rådgiverne og TE, og at denne procedure ikke ændrer på entreprenørens ansvar for entreprisen.

TE havde den 13. august 2010 indgået en tilsvarende aftale med - - - A/S om levering og montering af facader m.v.

På en »KS Audit checklist« af 29. september 2010 har [arkitektfirmaet] anført, at arkitektfirmaet ser det som en stor risiko, at der er lavet en delt facadeentreprise med en facadeleverandør og en skoddeleverandør.

3.2.5. Den 21. september 2010 udarbejdede - - - fra TE et notat om projektering af facadeskodder på BH. Omkostningen herved er opgjort til godt 600.000 kr. Den 24. september 2010 meddelte D fra UE, at han accepterede tilbuddet »om projektering til færdigt projekt alt inkl.« På et byggemøde herefter, givetvis den 1. oktober 2010, orienterede TE om, at TE fremover ville varetage ansvaret for at modellere og tegne solafskærmningssystemet.

3.3. Supplerende om aftaleforholdet mellem parterne.

Den 18. januar 2011 blev der afholdt et møde i BH om blandt andet ansvar i forbindelse med systemleverancer. I mødet deltog blandt andre direktør - - - og projektchef A, begge for BH, samt teknisk direktør J og projektleder F, begge TR. Af mødereferatet, der er udarbejdet af TE, fremgår blandt andet:

»Ansvarsforhold i forbindelse med systemleverance/funktionsudbud blev drøftet. Der var enighed om, at der i henhold til kontrakten er følgende 4 systemleverancer; køl, ventilation, sprinkling og automatik. Facade- og skodde entrepriserne er ikke systemleverancer. TE og bygherren oplever, at TR/[arkitektfirmaet] ikke påtager sig deres ansvar på møderne, hvorfor dette emne tages op til debat. TR meddelte at de ikke er i tvivl om, at det er totalrådgiverens ansvar, at projektet er i orden. Totalrådgiveren har ansvaret for materialevalget og skal kontrollere projektet.

TR meddelte, at projektansvarsforsikringen er dækkende for alt ikke systemleverance, og dermed også for facade- og skoddeprojekterne.

Det blev på mødet aftalt, at TR skal præcisere totalrådgiveransvaret over for [arkitektfirmaet].«

Den 8. februar 2011 blev der afholdt et møde med emne: »UE - Møde vedr. udvikling og test af skodder.« Det fremgår af notatet om mødet, at det blev afholdt på foranledning af TR på baggrund af en afprøvning af skodderne i - - -'s vindtunnel i - - -. A fra BH deltog ikke i mødet, men havde sendt en e-mail angiveligt den 3. februar 2011, hvori det er anført blandt andet:

»Det undrer mig i øvrigt, at TR som projektansvarlige ikke deltog, men som tidligere skrevet og sagt, går vi ud fra, at TR sanktionerer belastningsforudsætninger, testprogram og den endelige dimensionering

af skoddesystemet og alle dets komponenter.«

Af notat fra det efterfølgende møde den 16. februar 2011 fremgår, at projektleder F fra TR meddelte, at TR havde valgt at lade ingeniør I fra TR indgå i projektteamet som kontaktperson omkring spørgsmål omhandlende facader og solafskærmning.

3.4. TR's udarbejdelse af hovedprojekt.

TR udarbejdede i henhold til totalrådgivningsaftalen med TE hovedprojekt for de lette facader og solskoddesystemet i løbet af navnlig 2011. Arbejdet bestod efter det oplyste i udarbejdelse af planer, snit, opstalter detaljer og fagbeskrivelse, og arkitektprojektet definerede layout, udseende, ydre geometri og funktion af facade/solafskærmning. Hovedprojektet er ikke blevet gennemgået for voldgiftsretten, men har været forelagt for skønsmændene.

3.5. Om parternes deltagelse i projektet i øvrigt.

TR deltog foruden i de ovenfor under pkt. 3.3. nævnte møder i januar og februar 2011 i en lang række møder vedrørende skoddesystemet fra sommeren 2010 frem til december 2012 i form af først fokusmøder, senere fokusgruppemøder og fra marts 2011 frem til byggeriets afslutning i form af projekteringsmøder. Der foreligger for denne periode et betydeligt antal mødereferater, ligesom der er udarbejdet en række facadenotater af TE samt enkelte notater og notitser fra TR og [arkitektfirmaet]. Endelig er der tegninger og as-built tegninger fra [arkitektfirmaet]. Referaterne, der er udarbejdet af TE, og notaterne viser, hvilken rolle TE, UE, TR og [arkitektfirmaet] har haft i forhold til solskoddesystemet igennem perioden.

Fra dokumenterne for denne periode fremhæves følgende:

På møder, hvori TR/[arkitektfirmaet], UE og TE deltog, blev blandt andet behandlet: bæreskinnen for skodderne, hvor [arkitektfirmaet] spurgte ind til udseendet

heraf; udformningen af skodderne - TR skulle lave notat om perforeringsgraden; materialeliste; UE skulle levere tekniske data på rørmotorer og snittegninger til solafskærmningssystemet; placering af mockup; UE skulle levere færdigt projekt og komponentliste før igangsætning af produktion; motorløsning; åbne- og lukkefunktion; fastgørelse - til referatet fra dette møde er vedhæftet tegninger fra [arkitektfirmaet]; bærebæslag; motorhastighed, mockup, test, glans, konsoller, vindmålere, dilatation, indbygning af motorer etc.

Af risikovurdering af 10. januar 2011 fremgår blandt andet, at mockup ikke er tilfredsstillende, at underentreprenøren skal oppe sig, at UE har sat en projektleder på, som forhåbentlig har en positiv virkning, og at TE overvejer at ansætte ekstern hjælp omkring solafskærmning.

Af mødereferat vedrørende møde den 1. februar 2011 fremgår, at man har fokus på belastninger forud for forsøg i vindtunnel. Afslutningsvis anføres i referatet, at testbeskrivelserne skal godkendes af TR/[arkitektfirmaet], inkl. om de enkelte komponenter overholder kontraktens krav til materialernes holdbarhed i det aktuelle miljø.

Af notat af 8. februar 2011 fremgår, at TR havde indkaldt til møde (jf. ovenfor under 3.3) efter afprøvning i vindtunnel og havde foretaget beregninger af stivheden af skodderne. TR vurderede, at der ikke var tilstrækkelig bæreevne i skodderne.

TE antog primo 2011 et specialistfirma i vindtunnelforsøg, - - - ApS, til at udføre opgaver for TE i forbindelse med at udarbejde dokumentation for skoddeprojektet samt medvirke til udarbejdelse af planlægning og gennemførelse af tests. - - - ApS' nærmere opgaver er beskrevet i det ovenfor under 3.3. nævnte facadenotat af 16. februar 2011.

Ved e-mail af 10. februar 2011 sendte TR til TE en plan for granskning af hovedprojektet, tidsplan, rollefordeling m.v.

Der foreligger endvidere et dokument af 24. februar 2011 vedrørende tværfaglig granskning af »solafskærmning (UE)«. For så vidt angår UE's materialeliste er der ingen bemærkninger, mens det for så vidt angår UE's motordata er anført: »Køretid for motor sættes til max. 3 minutter. Har endestop.«

Af notat af s.d. fremgår, at der på et senere møde den 8. marts 2011 skal træffes beslutning om et testprogram, som TR sammen med beregninger kan fremlægge for bygherren.

Af et notat fra den 9. marts 2011 fremgår blandt andet, at TR i samarbejde med [arkitektfirmaet] og - - - har gransket materialer og fastgørelse af facader, solafskærmning og udvendigt stål. Notatet afsluttes med en anbefaling fra TR og et forslag om en gennemgang af notatet på et større møde.

Den 22. marts 2011 udarbejdede - - - et notat til TR om korrosionsbeskyttelse af detaljer i facader og tag.

I et møde den 6. juni 2011 om blandt andet projektering af skodderne deltog kun repræsentanter for UE og TE. Af notat om mødet fremgår, at TE tilkendegav blandt andet, at deadline for færdigudvikling og - projektering nærmede sig med hastige skridt. UE oplyste blandt andet, at alle emner ville være færdigprojekterede og fuldt efterviste senest den 24. juni 2011.

Videre foreligger et notat af 14. juli 2011, revideret den 20. februar 2012, fra TR. Notatet har efter sit indhold til formål at beskrive forhold vedrørende styring af den udvendige solafskærmning. I notatet opsummeres under afsnit 2 stillede krav fra [arkitektfirmaet], - - - ApS og TR. Der er endvidere vedlagt et bilag 3 med »oplysninger om motorhastigheder mm.« I afsnit 3 konkluderes, at det er TR's vurdering, at styring af den udvendige

solafskærmning som beskrevet i afsnit 2 opfylder kravet i udbudsmaterialet.

Den 18. juli 2011 skrev projektchef for BH A til blandt andre TE, at BH var blevet spurgt til en stillingtagen til foretagne tests af skoddesystemet. I e-mailen svares herpå, og afslutningsvis anføres: »Ansvaret for design, dimensionering, projekt, og efterfølgende udførelse er fortsat - iht. kontrakten - TE's.«

Af referat af projektgennemgangsmøde den 29. august 2011 vedrørende montage af skoddesystem fremgår under pkt. 02 om »De projekterende indlæg omkring hensigten med projektet«, at UE overordnet gennemgik montagegangen af skoddesystemet.

Af referat af projekteringsmøde den 13. december 2012 med deltagelse kun af en repræsentant for TE og en repræsentant for TR fremgår - i lighed med gengivelsen under en række tidligere møder - under et pkt. om myndigheder og forsyningsselskaber bemærkninger om statikergennemgang af en »anden rådgiver« af en række »leverandørprojekter«, herunder blandt andet boligbeton, betonelement, [alu-leverandøren] og UE. Det anføres videre, at TE skal fremsende endeligt sæt af leverandørberegninger og beregninger vedlagt erklæring fra anerkendt statiker.

En række af dokumenterne for denne periode er gennemgået og kommenteret i G's sammenfattende processkrift af 22. september 2017 side 23-33.

- - - Etape 1 blev afleveret den 21. december 2012.

3.6. Syns- og skønserklæringerne.

Der er foretaget syn og skøn forud for og under sagen af direktør Lars M. Larsen og civilingeniør Jens Wichmand Jørgensen. Skønsmændene har afgivet i alt 5 erklæringer, og der foreligger ca. 115 sider med blandt andet spørgsmål og svar. Direktør Lars M. Larsen har oplyst, at han tidligere har været ansat hos - - -, der er en af de store leverandører af

solafskærmninger, og stadig arbejder sammen med dette firma.

Fra erklæringerne har voldgiftsretten navnlig hæftet sig ved følgende spørgsmål og svar:

Om årsagen til fejl og mangler ved solskoddesystemet:

2, NS-10-16, NS-18-27, NS-35, NS-40, NS-43, NS-48, NS-53c, NS-55, NS-56, NS-56C, NS-57, NS-62, NS-64, TR-2, G 77.1, TR 20, TR 21 og TR 23.

Særligt om motorernes kapslingsklasse:

2, NS-56D og NS-56F, NS-58-61, TR-15(ii og iii), TR 22 og TR 24.

Om projektering og TR's/[arkitektfirmaet]'s projektkontrol og tværfaglige granskning:

NS-1.5, NS-4, NS-5, NS-63, TR-1, TR-2, TR-3, TR-4, TR-5, TR-15(iv, v og vi), G 72, G 73, G 76, G 78, G 79, TR 18, TR 19, TR 25 og TR 28-31.

3.7. Forklaringer

Tidligere projektchef for BH A har forklaret blandt andet, at han ikke kan huske, om formuleringen i udbudsprojektet om, at facadeleverandør skal projektere og beregne den samlede facade inkl. samtlige ophængssystemer etc., blev drøftet med TR. Sætningen betyder, at leverandøren skal projektere. Formuleringen anvendes af og til. Der er ofte tale om forskellige fabrikater, og det er fabrikanten, der har detailviden. Solskoddesystemet blev udviklet i et samarbejde mellem TE og UE. BH var i januar 2011 bekymret over UE's evne til at udvikle og færdigdesigne solskoddesystemet. Referatet af »direktørmødet« den 18. januar 2011 svarer til det sagte på mødet. Han blev beroliget af, at TR vedstod sig sit ansvar og erklærede sig om forsikringsdækning. TR's ansvar for UE dækker fejl og funktion, svarende til et almindeligt rådgiveransvar. Motordetaljer er ofte fabriksviden, hvorfor en totalrådgiver må alliere sig med en ekspert, hvis rådgiveren ikke har den fornødne viden selv. Han har gennemført flere projekter, hvor

totalrådgiveren har skullet hæfte for leverandørprojektering. Han ved ikke, om det er dette, der gælder her. Som totalrådgiver hæftede TR for hele rådgivningen på BH, også ventilation, køling, sprinkling og automation. Manglerne ved solskodderne er blevet udbedret med et projekt med andre motorer og andre mekaniske dele. - - - udviklede et drivsystem, som blev aftestet, og man sikrede også en bedre beskyttelse af motorerne. Det var en svær opgave, og de samlede omkostninger til udbedringsprojektet har været det dobbelte af den erstatning, som man modtog fra G.

Tidligere projektchef for TE C har forklaret blandt andet, at når det står i udbudsprojektet, at facadeleverandør skal projektere og beregne den samlede facade inkl. samtlige ophængssystemer etc., betyder det, at TE tog det på sin kappe. Der skulle ske leverandørprojektering. Men alt skulle godkendes af rådgiverne - det var det, som de arbejdede efter. Han husker skemaet vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010«, som blev udarbejdet af TE. Det afspejler godt tingene, som de var. Underentreprenøren skulle projektere, men projekteringen skulle til TR til »godkendelse«. Solskoddesystemet var et udviklingsprojekt. UE havde ham bekendt ikke mulighed for at anvende BIM og havde ikke kapacitet til at tegne projektet, hvorfor UE købte bistand hertil hos TE's tegnestue. Tegnestuen skulle imidlertid ikke vurdere motorer og stopfunktion. Projektering skete af UE - med hjælp fra TE's tegnestue; og skulle herefter til godkendelse hos TR. Opgavens omfang blev meget større hen ad vejen. Tegnestuen skulle tegne alle komponenter op og lave statiske beregninger. TE overvejede ikke at bede TR om at gøre dette, idet det var UE's opgave. TE overtog imidlertid ikke UE's ansvar for projekteringen. På byggemøderne hver 14. dag samlede man op på, hvad der var blevet godkendt. Bygherren ville ikke sige god for noget, som ikke var godkendt af TR. TR sagde ikke på »direktørmødet« den 18.

januar 2011, at TR ikke skulle være ansvarlig for UE's detailprojektering. Heller ikke på møderne herefter i februar 2011 bragte TR op, at selskabet ikke skulle være ansvarlig for detailprojekteringen. Hvis dette var blevet anført, ville BH have reageret og fastholdt totalrådgiveraftalen. - - - ApS og ingeniør I fra TR blev knyttet til projektteamet primo 2011, således at - - - kom med oplæg, og I fra TR deltog aktivt i et antal møder herefter. UE kom på et tidspunkt med et udspil vedrørende motorer til solskoddesystemet. TE foretog ikke nogen vurdering heraf, allerede fordi man ikke havde forudsætningerne herfor. Han husker ikke, om TR godkendte motorerne eller blev bedt herom.

Tidligere projektansvarlig og medejer af UE D har forklaret blandt andet, at arbejdsdelingen var, at UE skulle komme med ideer, som så blev drøftet i projektgruppen. Herefter blev de tegnet og skulle efterfølgende godkendes af TR. UE foretog ikke beregninger; det gjorde TE, - - - og TR. Ingeniør I fra TR var med i projektteamet, men tog ikke ejerskab. Alle tegninger, selv den mindste detalje, skulle til TR til godkendelse. TR's godkendelse blev sendt videre til bygherren. De anvendte rørmotorer er produceret af - - -, som er en gammel tysk virksomhed, der producerer flere mio. motorer om året. Den valgte motortype er en kendt type i markiser. Vidnet fremlagde de tekniske data for motorerne til godkendelse. På møderne talte man om valget af motor. TR påhørte dette, men kommenterede det ikke. Motorerne blev godkendt af TR. Han vidste, at motorerne ikke ville blive udsat for direkte regnvand, og overvejede ikke kapslingsklassen. Han overvejede ikke det med havnært aggressivt saltholdigt miljø, og TR spurgte ikke ind til det.

Tidligere projektleder hos TR F har forklaret blandt andet, at ideen med skodderne på BH kommer fra [arkitektfirmaet]. Når det står i udbudsprojektet, at facadeleverandør skal projektere og beregne den samlede facade inkl. samtlige ophængssystemer etc., omfatter dette også solafskærmningen.

Udbudsprojektet er udarbejdet over nogle uger, og BH var aktivt med i processen. Den nævnte formulering er godkendt af BH. Ved leverandørprojektering skal totalentreprenøren kun gennemse og kommentere og herunder sikre, at detailprojekteringen opfylder udbudsprojektet. Herudover skal der siges fra over for egentlige fejl, men der skal ikke ske efterberegning af detailprojekteringen. Leverandørprojekteringen blev kontrolleret af - - -, som var TE's egen statiker. Det er naturligt i forbindelse med et sådant projekt, at der besluttet leverandørprojektering på en række ydelser. Også stål- og betonentreprenørerne foretog færdigprojektering. Han er enig med det i skema vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010« anførte, hvorefter TR skulle foretage gennemsyn af solskoddeprojektet. TR skulle sikre, at UE holdt sig inden for udbudsmaterialets krav, men skulle ikke beregne eller tegne og blev heller ikke bedt om det.

»Direktørmødet« den 18. januar 2011 blev afholdt, fordi man savnede TR på møderne. Teknisk direktør J fra TR og han sagde 2-3 gange, at TR påtog sig ansvaret for deres del af kontrakten, men kun deres egen projektering. De sagde på mødet, at TR's opgave ved leverandørprojektering var at gennemse og kommentere. Konsekvensen af mødet blev, at ingeniør I fra TR kom til at deltage i det fortsatte arbejde, men ikke som projekterende.

Der blev lavet to mockups og gennemført et vindtunnelforsøg. - - - ApS blev antaget af TE til blandt andet at etablere de rigtige forhold i vindtunnelen. TE og UE valgte motorerne til skoddesystemet. TE har ikke anmodet TR om at godkende motorerne. Grunden til, at TR anmodede - - - om bistand vedrørende blandt andet korrosion på skodder, samlinger og skruer m.v. var, at man ville være sikre på kvaliteten af skodderne, der var udsat i havnært aggressivt saltholdigt miljø. Motorer og styring lå uden for TR's område.

Ingeniør I fra TR har forklaret blandt andet, at han deltog i 4-5 møder vedrørende solskoddesystemet fra den 16. februar 2011. TE vidste, at han var anerkendt statiker. Man sparrede på møderne. TE bad ham ikke om at projektere eller beregne, og TR blev ikke bedt om at færdigprojektere. Motor til solskoddesystemet blev drøftet, men han godkendte ikke nogen motor eller blev bedt herom. Han husker svagt en forespørgsel til - - -. Man ville sikre sig mod korrosion for så vidt angår forskellige materialer. Han kendte ikke til kravene vedrørende materialer ved havnært aggressivt saltholdigt miljø.

Tidligere teknisk direktør hos TR J har forklaret blandt andet, han har deltaget i »direktørmødet« den 18. januar 2011, men det er det eneste møde vedrørende byggeriet, som han har deltaget i. Han vidste, at det mekaniske ved solskoddesystemet var leverandørprojektering. Han har ikke på mødet udtalt, at TR skulle stå på mål for ydelser, der blev leveret af andre. Han har i sine 50 år i branchen aldrig taget ansvaret for noget, som andre har skullet projektere.

Arkitekt hos [arkitektfirmaet] K har forklaret blandt andet, at han i 2010 havde 5 års erfaring som arkitekt. Ideen til skodeløsningen hidrører fra designafdelingen i [arkitektfirmaet]. Det er typisk, at facadeleverandøren projekterer. Han har ikke været med til andet. Når det i skemaet vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010« er anført, at TR ved [arkitektfirmaet] skal foretage gennemsyn af solskoddeprojektet, indebærer dette, at [arkitektfirmaet] skal påse, at det færdigprojekterede ligner det udbudte/oprindelige, hvilket man har efterlevet. [Arkitektfirmaet] og TR deltog ikke i efterberegninger af projektering. Det lå ikke i deres ydelse. Man har derimod godkendt nogle tegninger af skodder. TE/UE valgte motorerne til skoddesystemet. [Arkitektfirmaet] forholdt sig ikke til motorerne, og det gjorde TR nok heller ikke. En lignende skodeløsning er lavet i - - -.

Skønsmændene, direktør Lars M. Larsen og civilingeniør Jens Wichmand Jørgensen har forklaret blandt andet, at deres bemærkninger vedrørende kapslingsklasser er lidt uvidenskabelige, men at de ræsonnerer, at jo tættere materiale, jo mindre snavs og salttåge vil der komme ind i motorerne. Motorerne har siddet godt beskyttet, men der har været luftadgang i enderne, hvor havgus har kunnet komme ind. Kondens kræver, at der kommer fugt udefra. Valget af kapslingsklasse er ikke i sket i strid med forskrifter, men valget må også bero på erfaring hos leverandøren. Der var ikke plads til en IP55-motor fra - - - i den rørskinne, man anvendte på byggeriet.

Der laves et begrænset antal solskoddesystemer om året. Det er leverandørerne, der projekterer, hvorfor rådgiverne ikke får erfaring med dette område. Rådgiverne kan kontrollere vindkræfter og normfastsatte krav, men ikke en motortype, herunder dens stopfunktion. Det er normalt inden for rådgiverbranchen, at man ikke beskæftiger sig med forhold, som man ikke ved noget om. Bygherrerne ved godt, at rådgivere/arkitekter ikke har erfaring med motorer i et sådant projekt, og har ikke en forventning om, at rådgiveren skal gå i dybden på et sådant punkt. Det, som rådgiveren skal reagere over for, er noget helt forkert, »noget, der stritter.« TR kunne have søgt bistand andetsteds, evt. hos - - -.

3.8. Voldgiftsrettens bemærkninger.

3.8.1 Voldgiftsretten finder i overensstemmelse med erklæringen fra skønsmændene, svar på spm.TR-18, at det af TR udarbejdede hovedprojekt for så vidt angår solskoddesystemet i omfang og detaljeringsgrad har været i overensstemmelse med sædvanlig projekteringspraksis for et hovedprojekt og i overensstemmelse med god projekteringssskik. Hovedprojektet har således levet op til kravene fastsat i Ydelsesbeskrivelser for Byggeri og Planlægning fra 2006 pkt. 3.4.

3.8.2. Voldgiftsretten finder i overensstemmelse med anførslerne i udbudsmaterialet og forklaringen fra tidligere projektleder hos TR F, at det har været forudsat og aftalt mellem bygherren og TR, at de lette facader og solskoddesystemet skulle detailprojekteres af TE eller den underentreprenør/leverandør, som TE måtte overdrage opgaven til, jf. også skønsmændenes svar på spm. NS-69.

Efter underentreprisekontrakten af 2. september 2010 og det tilhørende skema vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010« må ansvaret for at udføre projekteringen og dermed færdigprojektere, levere og montere solskoddesystemet anses for overgået til UE som TE's underentreprenør og systemleverandør - med TE som projektleder.

Dette støttes efter voldgiftsrettens vurdering af en gennemgang af mødereferater, notater samt processen vedrørende mockup og vindtunnelforsøg. Det samlede billede, der tegnes heraf, viser efter voldgiftsrettens opfattelse, at UE - med bistand fra TE - har forestået detailprojektering af skoddesystemet og materialevalg, og at dette har været forudsat og accepteret af TE, UE og TR. Særligt fremhæves fra denne periode, at TE mod betaling af 600.000 kr. overtog projekteringsforpligtelser fra UE, og at det var TE, der antog specialistfirmaet i vindtunnelforsøg, - - - ApS.

Den omstændighed, at TR i perioden deltog i blandt andet statusmøder vedrørende solskoddesystemet og kommenterede på leverandørprojektet i relation til arkitektoniske forhold samt forhold vedrørende udbudsmaterialet/hovedprojektets krav til blandt andet statikken, findes ikke at føre til, at TR har været ansvarlig for projekteringen af solskoddesystemet, herunder valg af motorer, men må ses som et udslag af TR's overordnede forpligtelser som totalrådgiver på hele - - -Etapen 1.

Særligt om TR's notat af 14. juli 2011, revideret den 20. februar 2012, omtalt ovenfor side 8, bemærkes, at dette ikke kan anses som et udtryk for, at TR har valgt eller godkendt eller påtaget sig et medansvar for valget af de i bilag 3 til notatet beskrevne motorer.

Dette resultat understøttes af skønsmændenes besvarelse af spm. TR-1 og afhjemlingen af skønsmændene, hvorefter det er normalt forekommende ved solskoddeanlæg, at facadeleverandøren detailprojekterer det endelige system.

Denne vurdering af UE's projekteringsforpligtelse ændres ikke - således som det er gjort gældende af G - ved det forhold, at entreprisen vedrørende solskoddesystemet blev overtaget af en anden entreprenør end facadeleverandøren, og at systemet blev behandlet som et selvstændigt system.

Voldgiftsretten finder det ikke ved referaterne af møderne den 18. januar og 8. februar 2011 og de tilhørende forklaringer fra tidligere projektchef for BH A og tidligere projektchef hos TE C mod forklaringerne fra tidligere teknisk direktør J og tidligere projektleder F, begge TR, godtgjort, at TR herved har accepteret at skulle være ansvarlig for detailprojektering af solskoddesystemet. Voldgiftsretten lægger herved blandt andet vægt på baggrunden for mødet, nemlig at TR ikke havde påtaget sig sit ansvar på møderne, på at rækkevidden af referatet for den 18. januar 2011 må anses for usikker, og på at mødereferatet er udarbejdet af TE. Reelt betød mødet da heller ingen ændring i samarbejdet mellem parterne, bortset fra at TR indsatte ingeniør I fra TR som kontaktperson i projektteamet.

Det fremlagte bilag vedrørende leverandørprojekteringer af 18. maj 2010 omtalt ovenfor på side 4 kan heller ikke føre til anden vurdering af ansvaret for projektering af solskodderne, allerede fordi det ikke med sikkerhed kan ses af bilaget, at det påberåbte pkt. 4.10.1 vedrører solskoddesystemet.

Det kan ikke endelig føre til en anden vurdering, at TR ikke reducerede sit honorarkrav og udstedte en kreditnota for de sparede omkostninger ved ikke at skulle projektere solskoddesystemet.

3.8.3. For så vidt angår TR's ansvar i øvrigt bemærker voldgiftsretten, at TR som totalrådgiver i forhold til leverandørprojekteringen på BH har skullet deltage i løbende statusmøder under byggeriet, sikre overholdelse og indarbejdelse af de overordnede krav i udbudsmaterialet og hovedprojektet samt påtale eventuelle klare og åbenbare projekteringsfejl.

I skemaet vedrørende »Vejledende ansvars- og fordelingsliste projektering, dateret 13.08.2010« er det angivet, at TR ved [arkitektfirmaet] er ansvarlig for »gennemsyn af projekt, solafskærmning«, og skønsmændene har i tilknytning hertil udtalt, at der er tale om »et gennemsyn for umiddelbare fejl, men ikke en godkendelse af detaljer« (spørgsmål G 78), hvilket voldgiftsretten tilslutter sig.

Voldgiftsretten lægger på grundlag af skønsmændenes besvarelser af skønsspørgsmålene til grund, at solskoddernes manglende funktion skyldes defekte motorer, og at det grundlæggende problem er motorenes ustabile stopfunktioner. Voldgiftsretten lægger endvidere på baggrund af besvarelserne til grund, at sådan som motorerne indgik og var monteret i den konkrete konstruktion, måtte de anses at opfylde kravene i stærkstrømsbekendtgørelsen til udendørs brug (TR-13). I overensstemmelse med skønsmændenes besvarelser lægges videre til grund, at det må være lokale klimatiske forhold, der er årsag til de skete svigt. Endvidere lægges til grund, at de opståede problemer muligvis kunne være undgået, hvis man havde valgt motorer mærket som IP55 eller IP56 (klassificeringer af elinstallationer til udendørs brug i stærkstrømsbekendtgørelsen), men at man heller ikke ved brug af disse nødvendigvis

kunne have elimineret muligheden for kondens.

Skønsmændene udtaler i svar på spm. TR-24, at der efter deres opfattelse i den konkrete bygning med en kystnær beliggenhed ikke bør anvendes en IP44 motor, fordi den ikke skønnes at være tilstrækkelig tæt. De udtaler videre, at var der anvendt en højere tætningsklasse, skønnes kondensmuligheden at være reduceret med deraf følgende reduceret indvirkning fra de klimatiske forhold. Denne vurdering oplyses at være baseret på skønsmændenes faglige skøn.

Det er ubestridt, at TR var bekendt med, hvilken motortype UE havde valgt til projektet.

Voldgiftsretten finder, at ansvaret for valget af de anvendte motorer har påhvilet UE som projekteringsansvarlig. Skønsmændene har i svar på spm. TR-19 udtalt, at de ikke anser dette valg for at være en åbenbar projekteringsfejl. Videre anføres: »Fejlen kan ikke relateres til faglige forskrifter, normer eller anvisninger.«

Ifølge skønsmændenes besvarelser af spørgsmål 72.2 og 73.2 er solskoddesystemer normalt leverandørprojekter, og en totalrådgiver kan ikke forventes at have en fagspecifik viden herom, hvorfor undladelse af nærmere at undersøge og fraråde valget af motortype ikke kan anses for en ansvarspådragende fejl fra TR's side. Der henvises herved endvidere til skønsmændenes besvarelse af spm. TR-5, TR-25 (i og iii-a) og TR-31 samt besvarelserne af spm. TR-28, hvor det afslutningsvis anføres: »En rådgiver kan ikke antages at have detailkendskab til motorer, der anvendes i solafskærmningssystemer, og det kan kun forventes, at indlysende fejl i motorer vil blive påpeget. Som tidligere anført sker erfaringsopbygningen i leverandørledet, der derfor også detailprojekterer.«

Det kan således ikke anses for en ansvarspådragende fejl, at TR ikke gjorde indsigelse mod valget af motor i forbindelse

med den tværfaglige granskning af solskoddesystemet den 24. februar 2011 eller senere.

Voldgiftsretten finder efter skønsmændenes besvarelse af spørgsmål NS-1.5, at projektet ikke kan anses som et udviklingsprojekt med den virkning, at der har kunnet stilles særlige krav til TR's rådgivning, således som dette er gjort gældende af G.

Det forhold, at det i - - -'s tilbudstekniske betingelser fra oktober 2008 var angivet, at tilbudsgiverne skulle beskrive blandt andet, hvordan de ville sikre overholdelse af aftalt kvalitet for hele projektet, og at TR i sit tilbud fra november 2008 havde beskrevet den høje kvalitet, som blandt andet projektkontrol og projektgranskning ville ske med, kan heller ikke føre til en anden vurdering af TR's ansvar.

TR frifindes derfor for G's påstand.

Henset til de nedlagte påstande, til sagens forløb, herunder de foretagne syn og skøn under voldgiftssagen og den anvendte tid til hovedforhandlingen, og til sagens udfald forholdes med sagens omkostninger som nedenfor bestemt. Ved omkostningsfastsættelsen er der taget højde for de af TR afholdte udgifter til syn og skøn på i alt 76.673 kr.

Thi bestemmes

TR A/S frifindes.

I sagsomkostninger skal G til TR A/S betale 500.000 kr.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af G efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Kendelsen opfyldes inden 14 dage efter dens modtagelse.

Hvilke krav skal være opfyldt for at betaling af ekstraarbejde gives til en entreprenør?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.135 / Sag nr. C-14047

Hovedentreprenør HE (advokat Christian Johansen) mod Bygherre BH (advokat Bo Schmidt Pedersen)

1. Indledning

Mellem klageren, hovedentreprenør HE, herefter HE, og indklagede, bygherre BH, herefter BH, er der opstået en tvist om krav om betaling af ekstraarbejder og erstatning i forbindelse med udvidelse af eksisterende vej samt etablering af cykelsti i - - -.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling inden for bygge- og anlægsvirksomhed« med direktør, akademiingeniør Jan Erik Rosen, ingeniør Kai Nicolaisen og landsdommer Ole Græsbøll Olesen, med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og hovedforhandling

Klageren, HE, har nedlagt påstand om, at indklagede, BH, skal betale 6.908.377,76 kr. inkl. moms med tillæg af renter i henhold til Særlige Betingelser - AB 92 § 22, stk. 11, til betaling sker af faktura 23629 af 1.934.788,75 kr. fra den 22. januar 2016, faktura 23669 af 4.130.542,63 kr. fra den 30. januar 2016, faktura 21139 af 3.000 kr. fra den 30. marts 2015, faktura 20923 af 103.377,64 kr. fra den 2. marts 2015 og

faktura 20631 af 736.668,74 kr. fra den 17. januar 2015.

BH har nedlagt påstand om frifindelse.

BH har endvidere over for HE nedlagt endelig selvstændig påstand om, at HE tilpligtes at betale 377.279,51 kr. med tillæg af renter af 100.000 kr. fra den 29. marts 2015, af 231.902,01 kr. fra svarskriftets indlevering samt af 45.377,50 kr. fra duplikkens indlevering, alt til betaling sker.

Over for BH's selvstændige påstand har HE nedlagt påstand om frifindelse.

Hovedforhandling har fundet sted den 21. og 22. september 2017 i Voldgiftsnævnets lokaler, Vesterbrogade 2B, 3. sal, København.

A (HE), C (HE), D (HE), F (HE), G (HE), J (BH), K (R), L (R) og M (R) har under hovedforhandlingen afgivet forklaring.

I forbindelse med, at sagen er optaget til kendelse, er det aftalt med parterne, at kendelsen udfærdiges uden fuldstændig sagsfremstilling og uden fuldstændig gengivelse af forklaringerne og proceduren og alene med gengivelse af parternes påstande og voldgiftsrettens resultat og begrundelsen herfor.

3. Parternes aftaleforhold

Parterne indgik den 24. oktober 2013 hovedentreprisefortale, hvorefter HE for BH i hovedentreprisefortale skulle udvide vejen Gl. - - - vej. For aftalen var AB 92 med tilføjelser gældende.

Endvidere indgik parterne den 18. juni 2014 hovedentreprisefortale, hvorefter HE for BH i hovedentreprisefortale skulle udføre en cykelsti langs - - - vej Vest. AB 92 med tilføjelser var ligeledes gældende for denne entreprisefortale.

BH havde for begge entreprisefortaler vedkommende antaget R som rådgiver, og en repræsentant for R var i aftalerne anført som bygherrens kontaktperson.

4. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Gl. - - - vej

Aftaleseddel 21 - erstatning for forlænget drift af byggeplads og forlænget byggetid - 1.934.788,75 kr. inkl. moms

Entreprisen skulle efter hovedentrepriseforfølgelsen færdiggøres den 15. maj 2014, men af et referat fra et byggemøde den 9. december 2013 fremgår, at der var en forsinkelse aftalt til 7 dage for manglende godkendelse af miljøplan, ligesom der var en yderligere forsinkelse på 12 dage, da [el-selskabets] arbejder umuliggjorde opstart. I de efterfølgende byggemødereferater var der bemærkninger om yderligere forsinkelser og om en ny afleveringsfrist, ligesom der ikke var enighed om tidsfristforlængelse.

Af et byggemødereferat af 20. januar 2014 fremgår, at de 7 dage vedrørende miljøplanen skulle implementeres i en kommende hovedtidsplan, og det er ikke godtgjort, at disse 7 dage, der ubestridt skyldtes HE's forhold, ikke senere blev indhentet.

I et brev af 26. februar 2014 vedrørende et møde mellem parterne den 24. februar 2014 om blandt andet tidsplan anførte HE, at det på mødet blev aftalt, at den samlede forsinkelse grundet bygherreforhold kunne opgøres til 28 dage, således at afleveringsterminen var fredag den 27. juni 2014, hvilket HE gentog i en e-mail af 10. marts 2014 til R's repræsentanter. Denne sluttermin fremgår også af referat fra byggemøde den 17. marts 2014.

HE præciserede i referat fra byggemøde den 5. maj 2014, at ekstraarbejder kunne have indflydelse på slutterminen, og af referat fra byggemøde den 2. juni 2014 fremgår, at HE oplyste, at aflevering først kunne ske den 15. juli 2014, mens BH fastholdt, at slutterminen den 27. juni 2014 fortsat var gældende. Af referat fra byggemøde den 19. juni 2014 fremgår, at HE skulle fremsende redegørelse for ønsket om tidsfristforlængelse. HE har i en e-mail af 30. juni 2014 til en repræsentant for R anført, at

forsinkelserne hovedsageligt skyldtes nødvendige ekstraarbejder på kritisk vej.

På et byggemøde ligeledes den 30. juni 2014 blev det aftalt, at man arbejdede ud fra en projektgennemgang i slutningen af uge 29 efter afsluttet asfaltering, men hvor der ville være resterende afsluttende arbejder såsom muldudlægning og græssåning, og at man samtidig kunne begynde at afrigge skurby og byggepladsfaciliteter, så disse ikke stod ubenyttede i sommerferieperioden. Formel afleveringsforretning skulle foretages i uge 33.

Der blev afholdt teknisk gennemgang den 4. august 2014, og af referat fra byggemøde samme dag fremgår, at arbejdet var afsluttet, at der dermed ikke kan gøres krav om forlænget byggepladsperiode for dage efter den 4. august 2014, og at aftaleseddel 21 om forlænget byggeplads afventede oplæg fra HE.

Voldgiftsretten lægger herefter til grund, at BH havde accepteret, at afleveringen var blevet udskudt til den 4. august 2014.

BH kommenterede i et brev af 12. december 2014 til HE en udgave af aftaleseddel 21 og anførte blandt andet, at BH ikke kunne acceptere denne aftaleseddel. BH anførte i den forbindelse, at kravet i anledning af forlænget byggepladsdrift først var opgjort den 13. november 2014 på trods af, at HE allerede på et byggemøde den 2. juni 2014 havde oplyst at ville gøre krav gældende i anledning af forsinkelsen, og på trods af, at de særlige betingelser (herefter SB) punkt 27.1.1., hvorefter entreprenøren senest samtidig med påberåbelsen af retten til tidsfristforlængelse i AB 92 § 24, stk. 3, skriftligt skal fremsætte eventuelle krav om erstatning som følge af forsinkelsen. Endvidere anførte BH, at byggepladsdriften oprindelig ifølge tilbudslisten kostede 6.469,50 kr. pr. dag, mens BH ikke kunne anerkende at betale de omkostninger, der var anført under »omkostninger pr. arbejdsdag«, »idet disse omkostninger er indeholdt i ekstraarbejderne«. Endelig anførte BH, at man alene kunne acceptere

betaling for 12 dage grundet [elselskabs]-arbejder, svarende til 77.634 kr.

Den seneste revision af aftaleseddel 21 er dateret den 16. april 2015 og er sammensat af en række poster under overskriften »Pladsomkostninger«, hvilket er udgiften til forskellige containere m.v., der samlet er beregnet til 9.491,57 kr. pr. dag ekskl. moms, og en række poster under overskriften »Omkostninger pr. arbejdsdag«. Posterne under sidstnævnte overskrift er dels de ovennævnte pladsomkostninger pr. dag og dels i det væsentlige nogle lønninger til projektleder, byggeleder, formand m.v. Posterne under denne overskrift er opgjort til i alt 29.006,35 kr. pr. dag.

Denne aftaleseddel blev fremsendt med e-mail til en repræsentant for BH, idet det er anført, at denne er revideret som aftalt på et møde, og at der dermed er enighed om, hvad en arbejdsdag koster, men at BH skulle genoverveje antallet af dage.

Denne e-mail blev besvaret af repræsentanten for R ved en e-mail af 5. maj 2015, hvori bl.a. er anført, at BH er enig i, at der er tale om et erstatningskrav efter AB 92 § 27, stk. 1, men at man bestred opgørelsen af kravet og dokumentationen herfor, ligesom det blev fastholdt, at HE kun er berettiget til erstatning for 12 dage.

HE har i et brev af 22. december 2015 afslutningsvis fastholdt, at man havde krav på erstatning for 54 dage, som fordeler sig med de af BH anerkendte 12 dage, 5 dage vedrørende en manglende ekspropriering, 5 dage vedrørende afklaring omkring ledningsgrav ved hus, der blev eksproprieret, 20 dage grundet trækrør for [el-selskabet] og 12 dage vedrørende manglende projektering af et opsamlende markdræn/afskærende dræn og brønde.

Efter AB 92 § 27, stk. 1, nr. 1, har entreprenøren ret til erstatning for det lidte tab, hvis forsinkelsen skyldes bygherrens forhold, og denne har udvist fejl og forsømmelser.

Voldgiftsretten bemærker i denne forbindelse, at ekstraarbejder, herunder efter AB 92 § 14, ikke berettiger til erstatning efter den nævnte bestemmelse, medmindre bygherren tillige har udvist fejl og forsømmelser, idet entreprenøren ved prissætningen af ekstraarbejder har mulighed for at tage højde for eventuelle tab i anledning af forlænget byggetid, ligesom entreprenøren efter omstændighederne vil kunne kræve godtgørelse efter AB 92 § 27, stk. 2. Godtgørelse er dog konkret udelukket i denne sag, idet det følger af SB punkt 27.2.2, at entreprenøren ikke kan fremsætte krav om godtgørelse i henhold til § 27, stk. 2, for arbejder, der honoreres af bygherren som ekstraarbejder, hvilket efter voldgiftsrettens opfattelse gælder, uanset at HE i aftalesedlerne som et generelt forbehold har anført, at aftalesedlen udelukkende omfatter »økonomiske konsekvenser af det udførte arbejde«.

Spørgsmålet er herefter i første række, om BH har udvist fejl eller forsømmelser vedrørende de forhold, som HE har henvist til udover de anerkendte 12 dage, og om disse forhold har medført forsinkelse, der kan henføres til BH's forhold.

K fra R har forklaret blandt andet, at arbejdet i forbindelse med de førstnævnte 5 dage vedrørende manglende ekspropriation ikke blev udført. Selv om repræsentanter for HE har forklaret om arbejde på pladsen, er det ved de sparsomme og ikke særligt præcise oplysninger, der foreligger om disse 5 dage, ikke godtgjort, at arbejdet har været forsinket på grund af dette forhold, hvorfor der allerede af denne grund ikke kan ydes erstatning herfor.

Med hensyn til de 5 dage vedrørende afklaring omkring ledningsgrav ved hus, der blev eksproprieret, har K fra R forklaret blandt andet, at arbejdet meget vel kan være blevet forsinket i 5 dage som følge af, at man i første omgang måtte springe arbejdet ved passagen af dette hus over, da der ikke var blevet eksproprieret.

BH må som bygherre sikre sig, at de fornødne ekspropriationer er afsluttet, således at arbejdets fremdrift ikke forsinkes, og voldgiftsretten finder derfor, at BH yderligere er erstatningsansvarlig for forsinkelse i disse 5 dage.

Med hensyn til de 20 dage grundet trækrør for [el-selskabet] er der tale om et ekstraarbejde, og det følger af det ovenfor anførte om ekstraarbejder, at BH ikke kan pålægges erstatningsansvar for den forsinkelse, der opstod i denne forbindelse, da det ikke er godtgjort, at der i den forbindelse er udvist fejl eller forsømmelser.

Endelig finder voldgiftsretten, at forholdet vedrørende de afskærende dræn og brønde burde have været forudset og projekteret. Vejkassen kunne efter voldgiftsretten opfattelse ikke udgraves, før forholdene vedrørende dræne var på plads, og voldgiftsretten finder derfor, at den forsinkelse, der er indtrådt i den forbindelse, kan henføres til BH's fejl og forsømmelser, og derfor er erstatningspådragende for BH. Da voldgiftsretten skønner, at en forsinkelse på 12 dage er passende opgjort, finder voldgiftsretten, at BH er erstatningsansvarlig for yderligere 12 dages forsinkelse.

Den forsinkelse, som BH er erstatningsansvarlig for, kan herefter opgøres til 29 dage.

Af SB punkt 27.1.1. fremgår som anført, at entreprenøren senest samtidig med påberåbelsen af retten til tidsfristforlængelse i AB 92 § 24, stk. 3, skriftligt skal fremsætte eventuelle krav om erstatning som følge af forsinkelsen, og af blandt byggemødereferatet fra den 4. august 2014 fremgår, at der ikke kunne kræves betaling for byggepladsperiode for dage efter den 4. august 2014.

Under disse omstændigheder finder voldgiftsretten, uanset kravet først er fremsat ved en aftaleseddel i november 2014, at der for de 29 dage kan kræves erstatning for byggepladsomkostninger, mens HE ikke har krav på dækning af de

øvrige poster, der er nævnt i den endelige aftaleseddel under overskriften »Omkostninger pr. arbejdsdag«.

Efter voldgiftsrettens vurdering sammenholdt med forklaringen fra J fra BH kan byggepladsomkostningerne passende fastsættes til 9.491 kr. ekskl. moms pr. arbejdsdag, uanset prisen i tilbudslisten, således at det tab, som HE kan kræve erstattet hos BH for de 29 dage, udgør 344.069,41 kr. inkl. moms.

- - - vej Vest

Aftaleseddel 16,17 og 30 - etablering af interimsspuns - 125.656,56 kr. inkl. moms

BH har anerkendt betaling af disse aftalesedler med skønsmæssigt 890.000 kr. ekskl. moms, således at tvisten angår restbetalingen.

BH har ved et brev af 3. juli 2015 påpeget nogle uoverensstemmelser mellem de håndskrevne og senere maskinskrivne dagsedler, ligesom voldgiftsretten har kunnet konstatere andre uoverensstemmelser herved.

Under disse omstændigheder har HE ikke dokumenteret, at kravet i henhold til disse aftalesedler overstiger, hvad BH allerede har betalt, hvorfor BH frifindes for denne del af HE's krav.

Aftaleseddel 22 - indbygning af friktionsmateriale bag spuns - 214.287,49 kr. inkl. moms

BH har betalt 2.173.123,51 kr. ekskl. moms, men det fremgår af mail af 26. februar 2015 fra HE til R, at aftalesedlen kan afregnes til 2.013.221,50 kr. ekskl. moms. Det forhold, at det af et bilag hertil fremgår, at dette skulle være i henhold til et forligsoplæg, kan ikke føre til, at HE ikke er bundet af aftalen i selve e-mailen, hvori der ikke er anført noget forbehold.

BH har ifølge bilag Y foretaget sin betaling ad flere omgange, herunder senest den 29. april 2015 med 417.325 kr. ekskl. moms, men der er ikke under sagen oplyst nærmere

om denne betaling efter aftalen af 26. februar 2015, herunder at der skulle være sket betaling med tilbagesøgningsforbehold.

Under disse omstændigheder frifindes BH for yderligere betaling i henhold til aftalesedlen, ligesom HE frifindes for BH's tilbagesøgningskrav på 159.902,01 kr.

Aftaleseddel 35 - etablering af banket foran spuns - 594.622,82 kr. inkl. moms

Arbejdet er beskrevet i SAB punkt 3.10.2 og fremgår af tegning - - 7222. Af SB punkt 3.3.1. fremgår, at det samlede tilbud omfatter alle ydelser og mængder, der fremgår af arbejdsbeskrivelsen, uanset om visse ydelser ikke prissættes særskilt i tilbudslisten.

Under disse omstændigheder må banketten anses for et kontraktarbejde, der ikke kan kræves honoreret som ekstraarbejde, uanset denne ikke er nævnt særskilt i tilbudslisten.

BH frifindes derfor for denne del af HE's krav.

Aftaleseddel 70 - diverse asfaltarbejder - 95.865,63 kr. inkl. moms

Af TAG punkt 6.27 fremgår vedrørende asfaltbetonbindelag (herefter ABB), at enhedsprisen blandt andet omfatter skæring og fræsning ved tværgående og langsgående belægningsafslutninger. Der er derfor, som sagen er forelagt, ikke noget grundlag for den del af aftalesedlen, der angår tilslutningsfræsning for overgang til ABB.

Voldgiftsretten lægger efter forklaringen fra HE's repræsentanter til grund, at aftalesedlens post vedrørende kantfyldning er kantfyldning i forbindelse med sideudvidelse.

Af blandt andet tegning - - -6021, -6023 og -6025 fremgår blandt andet, at der ved kanterne af vejen skulle udføres sideudvidelse i varierende bredde. I sideudvidelserne er vist en belægningsopbygning af stabilgrus, GAB 1/GAB 2 afsluttet med ABB.

Tilbudslistens punkt 06.03.41 og 06.30.45 omhandler GAB 2. I punkt 06.30.99 er angivet reguleringspriser for mer- eller mindreforbud.

Det er ikke nærmere oplyst, hvor på vejstrækningen arbejdet i henhold til aftalesedlen er udført, og således som sagen er forelagt, er det herefter ikke godtgjort, at der er tale om et ekstraarbejde, hvorved bemærkes, at R's mail af 16. februar 2015 efter de afgivne forklaringer ikke kan tillægges betydning i denne forbindelse.

BH frifindes derfor for denne del af HE's krav.

BH har ved en mail af 21. januar 2016 betalt blandt andet 72.000 kr. vedrørende denne aftaleseddel. Det fremgår imidlertid direkte af mailen, at beløbet er betalt i henhold til et forligstilbud, der blev fremsat på et møde den 17. december 2015. Da forliget ikke er tiltrådt af HE, der derimod har krævet hele beløbet i henhold til aftalesedlen betalt, har BH krav på tilbagebetaling.

Som følge heraf tages denne del af BH's krav om tilbagebetaling til følge med det krævede beløb på 72.000 kr.

Aftaleseddel 71 - diverse ledningsarbejder - 115.782,50 inkl. moms

Der blev, hvor der skulle foretages en styret underboring, fundet et 10 kv-kabel og en fjernvarmeledning, der ikke fremgik af de tilgængelige ledningsplaner m.v.

Voldgiftsretten finder derfor, uanset at tilsynet ikke blev kontaktet på forhånd, at det var nødvendigt for ledningstrækket at foretage udgravning som sket.

BH har betalt 92.000 kr. af beløbet i henhold til aftalesedlen og har i øvrigt bestridt kravet som udokumenteret.

Det er voldgiftsrettens vurdering, at det beløb, der er betalt for dette nødvendige ekstraarbejde, er en rimelig betaling herfor, hvorfor HE's krav om yderligere betaling i henhold til aftalesedlen ikke tages til følge, ligesom BH ikke har noget krav på tilbagebetaling af de 92.000 kr.

Parterne frifindes derfor hver især for den del af modpartens krav, der vedrører denne aftaleseddel.

Aftaleseddel 66 - erstatning for mistet fortjeneste ved levering af friktionsmateriale - 185.899,84 kr. inkl. moms

Der kan af tegning - - -7222 ikke udledes andet end, at der kunne anvendes råjord til indbygning ved spunsen. Råjord må som udgangspunkt anses for et egnet materiale til et sådant arbejde, medmindre andet er anført, da entreprenøren efter det oplyste ikke kendte beregningsforudsætningerne for spunsen.

Under disse omstændigheder er det ved SAB punkt 5.2.1, herunder underpunkt 4, sammenholdt med punkt 02.34.21 i tilbudslisten ikke tilstrækkeligt tydeligt anvist, at der til denne indbygning skulle anvendes andet end råjord.

Levering af friktionsmaterialet ville derfor være et ekstraarbejde, og da leveringen overgik til en bygherreleverance, har HE ubestridt krav på erstatning for den mistede fortjeneste ved ikke at levere dette. Da der er tale om et ekstraarbejde, er det i den forbindelse uden betydning, hvad transportomkostningerne i givet fald ville have været.

Denne del af HE's krav tages derfor til følge med det krævede beløb på 185.899,84 kr. inkl. moms.

Aftaleseddel 68 - erstatning for omkostninger relateret til årstidsforskydning - 1.422.786,01 kr. inkl. moms og aftalesedlerne 64 og 72 - erstatning for drift af byggeplads og forlænget byggetid - 2.067.433,75 kr. inkl. moms

Parterne indgik efter et møde den 23. oktober 2014 et tillæg til hovedentrepriseaftalen, hvilket er underskrevet af BH den 6. november 2014 og af HE den 24. november 2014. Det fremgår af aftalen, at der på mødet var blevet drøftet en række uoverensstemmelser, hvorefter man havde indgået tillægsaftalen, der »alene håndterer

de i aftalen nævnte forhold og parterne er således enige om, at der stadig består uoverensstemmelser mellem dem, der ikke er adresseret ved tillægsaftalen«.

Endvidere fremgår af aftalen blandt andet under overskriften tidsplan, at afleveringsfristen, der oprindeligt var aftalt til den 15. december 2014, blev ændret til den 27. februar 2015, og under overskriften »økonomi - forsinkelse« fremgår, at entreprenøren som følge af blandt andet den ændrede tidsplan frafalder krav om tidsfristforlængelse og forcering forudsat, at sådanne krav var eller burde være opgjort, fremsat eller varslet pr. 23. oktober 2014, ligesom bygherren frafalder krav om dagbøder under de samme forudsætninger. Endelig fremgår, at parterne var enige om udskydelse af parternes diskussion om HE's krav om erstatning for avancetab, da friktionsmaterialet blev en bygherreleverance.

Kravene i henhold til de nævnte aftalesedler har sammenhæng med, at afleveringsfristen blev udsat, og der således i realiteten ved tillægsaftalen blev givet tidsfristforlængelse. Det må ved aftalens indgåelse have stået HE klart, at denne indebar, at der skulle udføres en større del af arbejdet i vinterperioden med deraf følgende muligheder for en eventuel produktionsnedgang som følge af årstidsforskydningen, ligesom det måtte stå HE klart, at udskydelsen af afleveringsfristen ville resultere i en forlænget drift af byggepladsen og en forlænget byggetid.

Det kan efter parternes samstemmende forklaringer herom lægges til grund, at de krav, der er omfattet af aftalesedlerne, ikke var rejst inden aftalens indgåelse eller blev drøftet i forbindelse hermed, således at disse forhold ikke var nogen af de uoverensstemmelser, som parterne var enige om fortsat bestod, og som ikke var adresseret ved tillægsaftalen, uanset at entreprenøren herved udtrykkeligt frafaldt krav på tidsfristforlængelse.

Hertil kommer, at kravet vedrørende årstidsforskydning er fremsat ved

aftaleseddel 68 af 5. juni 2015, og at kravet vedrørende forlænget byggepladsdrift og byggetid er fremsat ved aftaleseddel 64 af 12. maj 2015, uanset at det følger af SB punkt 27.1.1, at entreprenøren senest samtidig med påberåbelse af retten til tidsfristforlængelse skriftligt skal fremsætte eventuelle krav om erstatning som følge af forsinkelsen. Det forhold, at HE ved tillægsaftalen frafaldt krav på tidsfristforlængelse, kan i den forbindelse ikke tillægges betydning, da aftalen som anført reelt må ses som en aftale om tidsfristforlængelse.

Under disse omstændigheder har HE herefter ikke krav på erstatning i henhold til aftalesedlerne 64, 68 og 72 for perioden dækket af tillægsaftalen, dvs. indtil den 27. februar 2015.

For så vidt angår perioden fra den 27. februar til den 12. marts 2015 bemærker voldgiftsretten, at de enkelte forhold, der er nævnt i brevet af 27. februar 2015 fra HE til BH med krav om tidsfristforlængelse, ikke i alle tilfælde er nærmere tidsfæstet, ligesom der ikke for voldgiftsretten er fremlagt logbog eller tidsplan med de indarbejdede forsinkelser, således at omfanget af de påberåbte forsinkelser, årsagen hertil, og om disse var på kritisk vej til dels er uafklaret.

På den anden side finder voldgiftsretten, at det ved brevet og den forklaring, der er afgivet af D fra HE, er tilstrækkeligt grundlag for at fastslå, at HE har krav på tidsfristforlængelse for den pågældende periode, men ikke for at fastslå, at BH i den forbindelse har handlet ansvarspådragende, således at der kan være grundlag for et erstatningskrav. Endvidere er kravet ikke fremsat samtidig med, at der blev krævet tidsfristforlængelse.

Som følge heraf frifindes BH for denne del af HE's krav, ligesom HE frifindes for BH's krav om dagbøder.

Sammenfatning og sagsomkostninger

Efter det ovenfor anførte skal BH til HE betale 529.969,25 kr. inkl. moms med fradrag af 72.000 kr., svarende til 457.969,25 kr. med renter som nedenfor bestemt.

Efter sagens forløb og udfald forholdes med sagens omkostninger som nedenfor bestemt, hvorved bemærkes, at det tilkendte beløb til dækning af sagsomkostninger er ekskl. moms.

Thi bestemmes

Indklagede, BH A/S, skal til klageren, HE A/S, betale 457.969,25 kr. med procesrente af 344.069,41 kr. fra den 22. januar 2016 og af yderligere 113.899,84 fra den 30. januar 2016.

I sagsomkostninger skal HE A/S til BH A/S betale 225.000 kr.

De omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af sagen, betales af HE A/S efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

Kendelsen opfyldes inden 14 dage efter dens modtagelse.

Er et moderselskab erstatningsansvarlig for krav der er rejst mod et datterselskab?

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i U 2018.1487 H / Sag 80/2017 (1. afd.)

Van der Boom Holding B.V. (adv. Christina Steen, Hellerup) mod Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet (adv. Peter Hedegaard Madsen, Kbh., for alle).

Østre Landsrets dom 14. marts 2017 (3. afd.), B-444-16 [FED2017.16]

(Anne Birgitte Fisker, Ejler Bruun, Michael de Thurah (kst.)).

Denne sag, der er anlagt ved Københavns Byret den 28. april 2015, er ved kendelse af 24. februar 2016 henvist til behandling ved Østre Landsret i medfør af [retsplejelovens § 226, stk. 1](#).

Sagen vedrører spørgsmålet om, hvorvidt det hollandske selskab Van der Boom Holding B.V. hæfter for eller er erstatningsansvarlig for de sagsomkostninger, som dettes datterselskab Nethleas B.V. ved Østre Landsrets kendelse af 23. oktober 2015 blev dømt til at betale Erhvervs- og Vækstministeriet (nu Erhvervsstyrelsen), Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet i forbindelse med afgørelsen af en retssag, som Nethleas B.V. havde anlagt mod de nævnte myndigheder i anledning af det såkaldte SINE-udbud.

Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet har nedlagt endelig påstand om, at Van der Boom Holding B.V. dømmes til at betale 25.000 kr. med tillæg af procesrente fra den 7. maj 2015 til betaling sker.

Van der Boom Holding B.V. har taget bekræftende til genmæle over for denne påstand.

Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet har endvidere nedlagt endelig principal påstand om, at Van der Boom Holding B.V. dømmes til at betale 16.454.135,04 kr. med tillæg af procesrente fra den 2. december 2016, subsidiært et af landsretten fastsat mindre beløb med tillæg af procesrente fra den 2. december 2016.

Van der Boom Holding B.V. har nedlagt endelig påstand om frifindelse herfor.

Påstanden om betaling af 16.454.135,04 kr. fremkommer således:

Moderniseringsstyrelsen:

Sagsomkostninger for Østre Landsret (ankesagen)	Kr. 900.000,00
Procesrente af 900.000 kr. fra 7. nov. 2015 - 1. dec. 2016	Kr. 77.230,65
Sagsomkostninger for Københavns byret	Kr. 6.000.000,00
Procesrente af 6.000.000 kr. fra 19. apr. 2014 - 1. dec. 2016	Kr. 1.275.975,10
I alt	Kr. 8.253.205,75

Erhvervsstyrelsen:

Sagsomkostninger for Østre Landsret (ankesagen)	
Procesrente af 450.000 kr. fra 7. nov. 2015 - 1. dec. 2016	
Sagsomkostninger for Københavns byret	
Procesrente af 3.000.000 kr. fra 19. apr. 2014 - 1. dec. 2016	
I alt	

Forsvarsministeriet:

Sagsomkostninger for Østre Landsret (ankesagen)	Kr. 450.000,00
Procesrente af 450.000 kr. fra 7. nov. 2015 - 1. dec. 2016	Kr. 38.615,32
Sagsomkostninger for Københavns byret	Kr. 3.000.000,00
Procesrente af 3.000.000 kr. fra 19. apr. 2014 - 1. dec. 2016	Kr. 637.987,55
I alt	Kr. 4.126.602,87
Sagsomkostninger i alt:	Kr. 16.506.411,49
Fratrukket de sagsøgte myndigheders påstand om betaling af 25.000 kr., der vedrører delvise advokatomkostninger i ankesagen	Kr. 25.000,00
Fratrukket delvis dækning af det idømte sagsomkostningsbeløb inddrevet ved individualfølgning mod Nethleas B.V.	Kr. 27.276,45
De sagsøgte myndigheders samlede tab	Kr. 16.454.135,04

Præsentation af Van der Boom Holding B.V. og Nethleas B.V.

Van der Boom Holding B.V. (Van der Boom Holding) er et hollandsk holdingselskab stiftet i 1976. Selskabets bestyrelse udgøres af A (A), som også er eneste direktør i selskabet.

Van der Boom Holding er eneaktionær i sine to hollandske datterselskaber, Nethleas B.V. (Nethleas) og Rohill B.V. Rohill B.V. er eneaktionær i selskaberne Rohill Engineering B.V. og Rohill Technologies B.V. Det er ubestridt, at selskabet Van der Boom Holding efter reglerne i hollandsk ret udgør bestyrelsen i Nethleas. Van der Boom Holding udgjorde tillige ledelsen i Nethleas.

Sagsfremstilling

Den 6. juli 2006 indgav Nethleas klage til Klagenævnet for Udbud over Økonomistyrelsen (nu Moderniseringsstyrelsen) med påstand om, at klagenævnet skulle annullere Økonomistyrelsens udbud, iværksat ved udbudsbekendtgørelse af 8. juni 2006 (SINE-udbuddet), og beslutning om prækvalificering af tre virksomheder. Nethleas gjorde gældende blandt andet, at SINE-udbuddet var i strid med [udbudsdirektivets](#) ligebehandlingsprincip og reglerne for valg af udbudsprocedure. Ved kendelse af 8. december 2006 tog Klagenævnet for Udbud ikke klagen til følge.

Den 1. februar 2007 anlagde Nethleas sag ved Københavns Byret (BS 29C-898/2007) mod Økonomistyrelsen med påstand om annullation af SINE-udbuddet. Samtidig anmodede Nethleas om, at sagsanlægget tillagdes opsættende virkning. Ved processkrift af 8. september 2008 inddrog Nethleas Forsvarsministeriet og IT- og Telestyrelsen (opgaver senere overført til blandt andet Erhvervsstyrelsen) som medsagsøgte i sagen.

Ved kendelse af 18. december 2009 afslog Københavns Byret at tillægge sagsanlægget opsættende virkning. Af retsbogen for den 18. december 2009 fremgår, at Nethleas nu havde nedlagt påstand om, at Økonomistyrelsen skulle annullere kontrakten indgået den 29. juni 2007 med Dansk Beredskabskommunikation A/S, og at Økonomistyrelsen principalt skulle annullere det gennemførte udbud, subsidiært annullere beslutningen om at tildele kontrakten til Dansk Beredskabskommunikation A/S, samt påstand om, at Økonomistyrelsen, IT- og Telestyrelsen og Forsvarsministeriet skulle betale en erstatning på principalt 409.218.750 kr.

I forbindelse med gennemførelsen af hovedforhandlingen ved byretten, som fandt sted i februar 2013, skrev

Kammeradvokaten som advokat for de sagsøgte myndigheder den 13. februar 2013 til Nethleas' advokat, advokatfirmaet Plesner, blandt andet:

»I ovennævnte sag afgav sagsøgerens partsrepræsentant, B, i går forklaring i Københavns Byret.

Af forklaringen fremgik blandt andet, at der ikke er forretningsmæssige aktiviteter i selskabet Nethleas B.V., at selskabet har været underskudsgivende siden 2009, og at han ikke var bekendt med, hvorvidt selskabet har positiv egenkapital. Forklaringen indikerede, at den verserende retssag er den eneste igangværende aktivitet i selskabet.

Ovennævnte forhold giver anledning til bekymring hos de sagsøgte myndigheder, idet det må formodes, at selskabet som følge heraf ikke ville kunne betale eventuelle sagsomkostninger, som virksomheden måtte blive pålagt at betale til de sagsøgte myndigheder.

Jeg tillader mig at formode, at De som advokat for selskabet i den verserede retssag er bekendt med og har forudset dette, og at De har sikret Dem, at selskabet vil blive tilført de fornødne midler, hvorved selskabet vil være i stand til at honorere et eventuelt krav om betaling af sagsomkostninger.«

Af Nethleas' omkostningsopgørelse af 18. februar 2013 til Københavns Byret vedrørende den verserende sag, underskrevet af advokat Camilla Bonde, advokatfirmaet Plesner, fremgår, at Nethleas' samlede sagsomkostninger udgjorde 3.715.295,25 kr. Af opgørelsen fremgår blandt andet:

»Advokatsalærer - Plesner samt Kyed & Jybæk

2009	546.750,00 kr.
2010	805.860,00 kr.

2011	258.532,13 kr.
	1.296.058,20 kr.
2012	
2013 til retssagens afslutning (anslået)	500.000,00 kr.
Advokatsalærer i alt ekskl. moms	3.407.200,33 kr.«

Med henvisning til Kammeradvokatens brev af 13. februar 2013 svarede advokat Søren Stenderup Jensen, advokatfirmaet Plesner, ved brev af 21. februar 2013 blandt andet:

»Jeg er naturligvis opmærksom på, at der ikke har været forretningsmæssige aktiviteter i Nethleas B.V. siden april 2009, hvor selskabets kontrakt med Gentofte Kommune ophørte. Dette skyldes som bekendt gennemførelsen af tvangstilslutningslovens vedtagelse og ikrafttræden i juni 2007. I april 2009 var den igangværende retssag allerede anlagt og under forberedelse.

Til orientering kan jeg oplyse, at jeg har rådgivet Nethleas B.V. om retsplejelovens regler om sagsomkostninger i det tilfælde, at Nethleas B.V. måtte tabe den igangværende retssag, ligesom jeg har rådgivet Nethleas B.V. om, at retsplejeloven ikke indeholder hjemmel til at kræve sikkerhedsstillelse for sagsomkostninger for en hollandsk part.

Ledelsen i Nethleas B.V. har efter retspraksis ikke en sædvanlig forpligtelse til at sikre sig, at en på tidspunktet for ophøret af den forretningsmæssige aktivitet allerede anlagt retssag standses som følge af, at ledelsen på dette tidspunkt måtte komme i tvivl om, hvorvidt selskabet vil kunne betale sagsomkostninger til modparten i tilfælde af, at retssagen måtte blive tabt.«

Ved dom af 13. maj 2013 (gengivet i [U.2015.1586 H](#)) frifandt Østre Landsret myndighederne i Damm-sagen, der også vedrørte spørgsmål om blandt andet lovligheden af SINE-udbuddet, herunder om tilbuddet var i strid med [udbudsdirektivets](#) ligebehandlingsprinci

p og reglerne for valg af udbudsprocedure. I den anledning skrev Kammeradvokaten den 28. maj 2013 til advokat Søren Stenderup Jensen, advokatfirmaet Plesner, blandt andet:

»...

Beslutningen om at videreføre Nethleas-sagen må for mig at se forventes at få omkostningsmæssige konsekvenser.

Ved fastsættelsen af sagsomkostninger har landsretten i Damm-sagen lagt vægt på sagsgenstanden samt sagens omfang og karakter og på denne baggrund tilkendt staten 10 mio. kr. I lyset af landsrettens præmisser må det forventes, at byretten i Nethleas-sagen, der angår en betydeligt større sagsgenstand, vil tilkende staten mere end 10 mio. kr. i sagsomkostninger.

De har i brev af 21. februar 2013 oplyst, at De er bekendt med, at der ikke har været forretningsmæssige aktiviteter i Nethleas siden april 2009, og at De har rådgivet Nethleas om retsplejelovens regler om sagsomkostninger.

Jeg forstår Deres brev således, at Nethleas ikke selv kan forventes at ville kunne honorere et krav på betaling af sagsomkostninger i en størrelsesorden som angivet ovenfor, og at dette har stået klart for Rohill-koncernen siden sagens anlæg.

Sammenholdt med forklaringen fra partsrepræsentanten B, der er ansat hos Rohill og ikke Nethleas, forekommer det at være en nærliggende mulighed, at Nethleas hverken har haft ledelsesmæssige eller økonomiske ressourcer til selv at føre retssagen, og at denne derfor reelt føres og finansieres af Rohill Engineering eller et andet selskab i Rohill-koncernen, som derfor er den reelle sagsøger.

Under hensyn til vores tidligere korrespondance finder jeg det mest korrekt

at meddele, at såfremt Nethleas måtte vise sig ikke at have vilje eller evne til at betale eventuelle pålagte sagsomkostninger, forbeholder jeg mig at kræve beløbet betalt hos den reelle sagsøger. Det vil i givet fald ske ved et søgsmål ved en dansk domstol mod et selskab i Rohill-koncernen.«

Den 31. januar 2014 afsagde Københavns Byret deldom i sagen mellem Nethleas og de sagsøgte myndigheder (BS 29C-898/2007) vedrørende spørgsmålet om, hvorvidt betingelserne for at pålægge de sagsøgte myndigheder erstatningsansvar var opfyldt. Spørgsmålet om erstatningskravets størrelse var ved byrettens kendelse af 22. juni 2011 blevet udskudt til senere behandling. Af deldommen fremgår blandt andet:

»1. De sagsøgtes påstand om, at sagsøger ikke er rette sagsøger:

De sagsøgte har gjort gældende, at sagsøger ikke er rette sagsøger. De sagsøgte har dog ikke ønsket at påstå sagen afvist under henvisning hertil, idet de sagsøgte ønsker en afgørelse om sagens materielle indhold. De sagsøgte har bl.a. gjort gældende, at det reelt er Rohill-koncernen, som står bag søgsmålet i denne sag, og at sagsøger, der ifølge Bs forklaring er et selskab uden aktiviteter, alene er oprettet/opretholdt med det formål at føre proces.

Sagsøger har gjort gældende, at det stedse har været sagsøger, der agerede på et dansk marked og bl.a. indgik i et kontraktsforhold med Gentofte Kommune, samt at det i givet fald ville have været sagsøger, der ville afgive bud på den udbudte kontrakt om tilslutning og brug af et landsdækkende radiobaseret telekommunikationsnet. Dette underbygges af, at det var sagsøger, der korresponderede med Økonomistyrelsen [...] [og] Moderniseringsstyrelsen, og at det var sagsøger, der indgav klage til Klagenævnet for Udbud.

Retten finder ikke tilstrækkelige holdepunkter for at antage, at sagsøger ikke er rette sagsøger. Retten finder således ikke, at det forhold, at der p.t. ikke er aktiviteter i sagsøger, der er et hollandsk selskab, i sig selv indebærer, at selskabet ikke kan være sagsøger i denne sag.

Retten finder endvidere, at sagsøger har godtgjort, at det er sagsøger, som har ageret på det danske marked, og at det ville have været sagsøger, som afgav bud.

De sagsøgte påstand om afvisning tages derfor ikke til følge.«

Ved deldommen blev de sagsøgte myndigheder i det hele frifundet. Spørgsmålet om sagsomkostninger blev udskilt til senere behandling.

Ved ankestævning af 20. februar 2014 ankede Nethleas byrettens deldom.

Ved kendelse af 4. april 2014 bestemte Københavns Byret, at Nethleas i sagsomkostninger skulle betale 8.855.757,28 kr. til Moderniseringsstyrelsen, 4.480.757,28 kr. til Erhvervs- og Vækstministeriet og 4.480.757,28 kr. til Forsvarsministeriet. Kendelsen blev af Nethleas kæret til Østre Landsret.

Under forberedelsen af ankesagen ved Østre Landsret anførte Kammeradvokaten i processkrift af 2. marts 2015 blandt andet:

»Med Højesterets dom [i Damm-sagen] og landsrettens dom [af 9. maj 2014] i Cassidian-sagen foreligger der nu i alt tre domme, der tilsidesætter langt størstedelen af de anbringender, som henholdsvis Damm, Cassidian og Nethleas har gjort gældende i de tre sager mod de indstævnte myndigheder.

...

Det eneste spørgsmål, som er indeholdt i Nethleas-sagen og den indankede dom, men som ikke er afgjort i Cassidian-sagen og/eller Damm-dommen, er spørgsmålet om, hvorvidt Moderniseringsstyrelsen skulle have handlet i strid med håndhævelsesdirektivet i forbindelse med underskrivelsen af SINE-kontrakten [...].

Det er imidlertid også under ankesagen ubestridt, at kontrakten først blev underskrevet efter udløbet af standstill-perioden på 10 dage, hvorfor spørgsmålet reelt er uden relevans for sagens afgørelse. Under alle omstændigheder kan dette helt perifere spørgsmål ikke bære en ankesag i sig selv.

...

En videreførelse af ankesagen vil herefter have karakter af åbenbart unødigt procesførelse. En sådan videreførelse vil efter de indstævnte myndigheders opfattelse skulle have omkostningsmæssig betydning og den vil kunne udløse erstatningskrav, såfremt de indstævnte myndigheder ikke fuldt ud får erstattet omkostningerne forbundet med sagens førelse.

[Nethleas] er efter det oplyste et selskab uden aktiviteter eller økonomiske midler, og det må anses for udelukket at selskabet kan videreføre sagen uden forsætligt at påføre de indstævnte myndigheder et betydeligt tab henset til de allerede tilkendte omkostninger på knap kr. 18 mio., hvortil kommer løbende procesrente beregnet heraf.

[Nethleas] *opfordres* på denne baggrund til at hæve anken straks.

De indstævnte myndigheder forbeholder sig ethvert retsskridt mod beslutningstagerne bag en beslutning om at videreføre sagen, uanset deres tilknytning til [Nethleas] og hvorvidt disse måtte være repræsentanter fra ledelsen i Nethleas eller repræsentanter fra ledelsen i koncernforbundne selskaber.«

Ved mail af 22. marts 2015 til B meddelte advokat Søren Stenderup Jensen, advokatfirmaet Plesner, at man udtrådte som advokat for Nethleas under ankesagen. Som begrundelse for beslutningen anføres i mailen:

»The threat from Legal Adviser to the Government to hold Plesner personally liable for the legal costs awarded to the Danish Government in the City Court as well as legal costs for the proceedings in the High Court in case Nethleas B.V. is not able to pay these legal costs forces us to ask Rohill for a letter of indemnification which we understand Rohill is not willing to issue.«

Ved mail af 31. marts 2015 til Østre Landsret meddelte advokat Søren Stenderup Jensen, advokatfirmaet Plesner, at man udtrådte af sagen som advokat for Nethleas. Af mailen fremgår blandt andet:

»I konsekvens af dette og som følge af sagens kompleksitet søger Nethleas nu et andet advokatfirma til at repræsentere sig under ankesagen i stedet for Plesner. Den mulige overdragelse af sagen til et andet advokatfirma er blevet mere kompleks og vanskeliggjort af Kammeradvokatens udtalelse og trussel indeholdt i »Processkrift [...] af 2. marts 2015«, hvor det angives af Kammeradvokaten, at »de indstævnte myndigheder forbeholder sig ethvert retsskridt mod beslutningstagerne bag en beslutning om at videreføre sagen, uanset deres tilknytning til [Nethleas] og hvorvidt disse måtte være repræsentanter fra ledelsen i Nethleas eller repræsentanter fra ledelsen i koncernforbundne selskaber«, selv om denne udtalelse alene kan være møntet på den situation, hvor Nethleas måtte tabe sagen og måske måske ikke måtte kunne betale (fuldt eller delvist) eventuelle af retten pålagte sagsomkostninger.

Selv om Plesner og Nethleas i det hele er uenige med Kammeradvokaten, vil en truende udtalelse som Kammeradvokatens udtalelse tvinge ethvert advokatfirma (inkl. Plesner) til at overveje meget seriøst, om

man måtte pådrage sig en risiko for at videreføre ankesagen, og dette gælder på samme måde også for de advokatfirmaer, som potentielt måtte overveje at videreføre sagen. Disse advokatfirmaer er p.t. ved at checke deres mulige risiko i så henseende med deres ansvarsforsikringselskaber for denne trussel.«

Den 28. april 2015 anlagde Van der Boom Holding nærværende sag med påstand om, at Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet skulle anerkende, at Van der Boom Holding ikke var erstatningsansvarlig for sagsomkostninger ved den fremadrettede proces i forbindelse med ankesagen mellem Nethleas og de sagsøgte myndigheder.

Ved mail af 22. maj 2015 fra B til Østre Landsret hævdede Nethleas ankesagen, idet Nethleas ikke inden for den fastsatte frist kunne finde en advokat, der kunne indtræde i sagen.

Ved brev af 15. juli 2015 meddelte Van der Boom Holding Københavns Byret, at man i nærværende sag tog bekræftende til genmæle over for en af de sagsøgte myndigheder nedlagt påstand om betaling af 25.000 kr. og hævdede sagen.

Ved processkift af 18. august 2015 nedlagde de sagsøgte myndigheder imidlertid selvstændig påstand om, at Van der Boom Holding skulle anerkende at være erstatningsansvarlig for det tab, som de sagsøgte myndigheder måtte lide i tilfælde af, at Nethleas ikke betalte de sagsomkostninger, som de sagsøgte myndigheder måtte blive tilkendt i anledning af byretssagen og den nu hævdede ankesag.

Ved mail af 21. september 2015 til Østre Landsret sendte B på vegne af Nethleas bemærkninger til brug for landsrettens behandling af kæresagen vedrørende byrettens kendelse af 4. april 2014 om sagsomkostninger for byretten og

fastsættelse af sagsomkostninger for landsretten i ankesagen. Af mailen fremgår blandt andet:

»Nethleas sees the cost as put forward purely based on and inspired by the strategy of the legal advisor in order to try to force Nethleas out of a court case and with the intention to disrupt a full, fair process about the factual situation, issues and the historic facts. Due to the fact that Nethleas has lost all their business in Denmark it is very clear that the financial position of Nethleas was depending on external financing in order to get a fair judgment in case of the tender and its position.

...

The cost received by Plesner for hand[ling]ing the Nethleas case in the district court was about 230.000 euro which was for them the payment overall for the Nethleas case. Who has financed this payment is considered confidential, but we think the court is free to ask here the law firm from whom they received this 230.000 euro.

Neither Van der Boom Holding nor Nethleas itself was interested to finance this case due to its doubt to get a fair legal position against the Danish state. This especially as the state advocate was responsible to make the tender, was responsible for the whole decision in the choice of winner, was responsible to handle all courtcases, as well as the irregular process at the complaint board.«

Østre Landsret traf ved kendelse af 23. oktober 2015 (B-527-14 og B-1264-14) afgørelse om, at Nethleas skulle betale sagsomkostninger for byretten med 6.000.000 kr. til Moderniseringsstyrelsen, 3.000.000 kr. til Erhvervs- og Vækstministeriet og 3.000.000 kr. til Forsvarsministeriet. I sagsomkostninger for landsretten blev Nethleas pålagt at betale 900.000 kr. til Moderniseringsstyrelsen, 450.000 kr. til Erhvervs- og

Vækstministeriet og 450.000 kr. til Forsvarsministeriet. Det fremgår af kendelsen, at sagens værdi var opgjort til 559 mio. kr. på grundlag af Nethleas' tabsopgørelse.

Ved brev af 16. november 2015 til Kammeradvokaten skrev Nethleas' hollandske advokat blandt andet:

»Further, if Nethleas B.V. irrevocably would have to pay the amount of DKK 15,331,388.21, as requested by you in your letter of 9 November 2015, I hereby inform you that Nethleas B.V. would not be able to pay this amount. As you know Nethleas B.V. has not been able to further develop its business in Denmark due to your clients' behavior.«

De sagsøgte myndigheder indgav herefter den 23. december 2015 konkursbegæring mod Nethleas ved en hollandsk domstol. Ved kendelse af 19. februar 2016 afviste den hollandske appeldomstol i Arnhem-Leeuwarden konkursbegæringen. De sagsøgte myndigheder opnåede herefter ved individualforfølgning mod Nethleas dækning for 3.666,19 euro (svarende til 27.276,45 kr.).

Om Nethleas' regnskabsmæssige og økonomiske forhold fremgår af Nethleas' årsrapporter for regnskabsårene 2007-2013 blandt andet:

	2007	2008	2009	2010	2011
Egenkapital: (i euro)	61.010	18.000	-1072.733	2.348	
Likviditet: (i euro)	50.766	8.914	19.291	3.789	2.224

Af årsrapporterne fremgår endvidere, at Nethleas sammen med Van der Boom Holding, Rohill Engineering B.V. og Rohill Technologies B.V. udgjorde en skattemæssig enhed for selskabsskatter og omsætningsafgifter, således at Van der Boom Holding hæftede solidarisk for selskabsskatter og omsætningsafgifter, som skulle betales af den skattemæssige enhed. Det fremgår endvidere af årsrapporterne, at

de finansielle oplysninger for Nethleas var medtaget i det konsoliderede årsregnskab for Van der Boom Holding. Endelig fremgår det af alle årsrapporterne for 2007-2013, at der ikke var ansatte eller »ingen ansatte på grundlag af fuld beskæftigelse« i Nethleas.

Det er ubestridt, at en eventuel erstatning i Nethleas-sagen ikke fremgår af Nethleas' årsrapporter. I en erklæring af 15. december 2016 fra Nethleas' hollandske revisor, revisionsfirmaet BDO, er herom anført blandt andet:

»I henhold til det hollandske direktiv for opstilling af årsberetninger [...] skal aktiver indgå i balancen, hvis det er sandsynligt, at fremtidige økonomiske fordele helt eller delvist tilgår den juridiske person. Aktiver, som ikke lever op hertil, skal ikke indgå i balancen. Idet der i henhold til Nethleas B.V.'s direktion aldrig har været tale om et konkret erstatningskrav i retssagen mod den danske stat, er der aldrig indgået en erstatning i Nethleas B.V.'s regnskab.«

Af årsrapporten 2013 for Van der Boom Holding fremgår af den konsoliderede balance pr. 31. december 2013 for Rohill-koncernen, at egenkapitalen var på 9.752.333 euro, og at de likvide midler udgjorde 6.632.205 euro. Endvidere fremgår, at Van der Boom Holding sammen med Nethleas udgjorde en skattemæssig enhed til selskabsbeskatning, og at hver af selskaberne hæftede solidarisk for den samlede skattegæld for den skattemæssige enhed. Endelig fremgår af årsrapporten, at direktionen foreslog at udbetale overskuddet for 2013 på 3.548.921 euro som aktieudbytte.

Forklaringer

Der er afgivet forklaringer af A, B, Camilla Bonde, Jens Møller og Søren Stenderup Jensen.

A har forklaret blandt andet, at han er grundlægger og leder af Rohill-koncernen.

Virksomheden har eksisteret i 44 år og beskæftiger sig med trådløs, missionskritisk infrastruktur. Hans primære ansvarsområder er salg og strategi. Han har således ansvaret for strategien i selskaberne Van der Boom Holding, Nethleas og Rohill. Han har alene en forretningsmæssig viden. I juridiske og regnskabsmæssige forhold bruger de sagkyndig bistand. Nethleas startede i midten af 80'erne som leasingselskab. I denne periode var der tale om driftsmæssig leasing. I starten var der to ansatte i Nethleas, som også havde eget kontor. Det udstyr, som kunderne leasede af Nethleas, blev produceret af andre selskaber i Rohill-koncernen. På et tidspunkt solgte Nethleas også mobiltelefoner. Denne del af virksomheden blev solgt fra i midten af 90'erne. Man fokuserede herefter på TETRA-systemer, hvor man havde en særlig ekspertise.

Nethleas havde på det danske marked aftaler med taxabranchen og lufthavnen. De danske myndigheder havde imidlertid indgået en licensaftale med Motorola vedrørende det frekvensområde, der skulle anvendes inden for nødberedskabet. Der var en lille resterende del af frekvensbåndet, som Nethleas og andre kunne benytte til deres ydelser. Flere kommuner var interesserede i at lease TETRA-systemer af Nethleas til brug forkommunernes lokale beredskab. Der var tale om ca. 25 kommuner, som viste interesse. Et af Rohill-selskaberne leverede selve systemet, mens terminalerne blev leveret af en ekstern virksomhed. Nethleas stod for leasing heraf og finansiering af den samlede pakke til kunden. Nethleas lånte i fornødent omfang penge af moderselskabet Van der Boom Holding, eller man fik finansieret det via en bank. Selve tilladelsen til at bruge det pågældende frekvensområde blev givet til den enkelte kommune. Der var ingen ansatte i Nethleas, da aftalen med Gentofte Kommune blev indgået, og der blev heller ikke ansat nogen efterfølgende. Der kunne blive tale om ansættelser, hvis opgaverne var blevet udbygget. Det arbejde, der blev udført af Nethleas, var alene administration.

B var involveret i indgåelsen af aftalen med Gentofte Kommune.

Det var advokatfirmaet Kyed & Jybæk, der i 2006 rådgav Nethleas om at indgive klage til Klagenævnet for Udbud i anledning af SINE-udbuddet. Nethleas havde ikke mulighed for at kvalificere sig til at deltage i udbuddet, fordi man ikke rådede over de påkrævede frekvensområder, som Motorola tidligere havde fået licens på. Det var hans opfattelse, at man fra myndighedernes side havde tilrettelagt udbuddet således, at alene Motorola kunne vinde, idet Motorola havde licensaftale på de frekvenser, der skulle bruges. Det var advokat Camilla Bonde, der forestod rådgivningen og håndterede klagesagen. Det var hendes opfattelse, at SINE-udbuddet var i strid med EU-udbudsreglerne. Udgifterne til klagesagen var på ca. 35.000 euro. De betalte halvdelen af beløbet og et dansk selskab, Frogne, betalte den anden halvdel. Han traf alle ledelsesmæssige og strategiske beslutninger i koncernen, og derfor var det også i sidste ende ham, der traf beslutningen om at klage til Klagenævnet for Udbud, men det skete efter rådgivning fra deres advokat.

Da advokat Camilla Bonde skiftede fra Kyed & Jybæk til advokatfirmaet Plesner, tog hun Nethleas-sagen med sig, da Plesner gerne ville have sagen. Plesner mente, at det var en god sag. Det var alles opfattelse. På et tidspunkt skrev Plesner til dem, at de syntes, at sagen var god, men at de ikke længere ønskede at repræsentere Nethleas. Hverken Nethleas eller andre selskaber i Rohill-koncernen har betalt noget i forbindelse med retssagen, hverken for byret eller landsret. Han ved ikke, hvor meget der i alt er blevet betalt til advokaterne for at føre sagen, eller hvem der betalte. De fik på et tidspunkt at vide, at retssagen i værste fald ville kunne komme til at koste 150.000 euro. Han mener, det var Camilla Bonde, der oplyste dette. De afsatte ikke 150.000 euro.

Efter afgørelsen i klagesagen fortalte advokatfirmaet Plesner, at sagen kunne indbringes for domstolene. Hertil svarede

han, at det kunne virksomheden ikke, og at Nethleas og Van der Boom Holding kun var interesseret i netværksdelen. Advokatfirmaet Plesner spurgte, om de måtte håndtere sagen for Nethleas. Advokatfirmaet sagde tillige, at de kunne arrangere finansiering. Det var Plesner, der traf beslutningen om at anlægge et civilt søgsmål, og stævningen blev indgivet efter beslutning fra Plesner. Han blev informeret om sagsanlægget og reagerede ikke herpå. Han accepterede, at advokatfirmaet kørte sagen for Nethleas, når de selv kunne finde finansieringen. Hverken han eller B traf nogen beslutning om sagsanlæg eller andre beslutninger under retssagen. Han bad B om på hans vegne at håndtere de informationer, som Plesner skulle bruge i forbindelse med sagen. Plesner havde hele ansvaret for sagen og traf alle beslutninger vedrørende denne, også angående hvilke påstande der skulle nedlægges. Han modtog ikke noget på skrift fra advokaterne til godkendelse vedrørende sagen, men blev holdt orienteret. Hverken Van der Boom Holding eller Nethleas havde mulighed for at føre en sådan retssag og ville ikke påtage sig den økonomiske risiko herfor. I forbindelse med at retssagen blev iværksat, drøftede han sagen med nogle af de andre i branchen. Det var Frogne, Sepura, Airbus og Aplus. Han var bekendt med, at B afgav vidneforklaring under sagen for byretten. Han kan ikke huske, hvornår Plesner oplyste ham om, at der var tredjemands finansiering. Han mener, at han fik oplysningen af advokat Søren Stenderup Jensen eller Niels Holgersen. Han er ikke bekendt med, om der var en øvre grænse for finansieringen fra tredjemand. Han mener, at der var flere, der bidrog. Han spurgte ikke om, hvem der stod bag finansieringen, da han vidste, at de pågældende ikke ønskede omtale for ikke at blive blacklistet af de danske myndigheder. Han spurgte heller ikke, om man havde sikret, at de sagsøgte myndigheder ville få dækket deres sagsomkostninger i tilfælde af, at Nethleas tabte sagen. Han var sikker på, at man ville vinde sagen, og han tænkte derfor ikke over spørgsmålet om

modpartens sagsomkostninger. Det var også Plesner, der valgte at anke til landsretten.

Efter Damm-dommen oplyste advokatfirmaet Plesner ham om, at Kammeradvokaten havde truet dem med erstatningskrav, og at de derfor skulle have en friholdelseserklæring fra Van der Boom Holding for fortsat at repræsentere Nethleas i sagen. Van der Boom Holding ville ikke give en friholdelseserklæring, da det fra starten var aftalen, at man ikke skulle betale noget til sagen. Efter at Plesner var udtrådt af ankesagen, lykkedes det at finde et nyt advokatfirma, Stokholm & Lindegaard, som var interesseret i at overtage sagen. Stokholm & Lindegaard kunne imidlertid ikke få forsikringsdækning til sagen på grund af truslerne fra Kammeradvokaten om erstatningskrav. Det var derfor nødvendigt først at få afklaret, om andre end Nethleas kunne blive pålagt et erstatningsansvar for sagsomkostninger. Det var grunden til, at Van der Boom Holding anlagde denne retssag. Stokholm & Lindegaard bad ikke om at få en friholdelseserklæring fra Van der Boom Holding. I sidste ende måtte man imidlertid opgive at få et nyt advokatfirma til at overtage sagen, da man ikke kunne få ankesagen udsat.

Alle aktiviteter i Nethleas er finansieret af Van der Boom Holding, og hvis de havde fået en fair retssag, ville Van der Boom Holding også have betalt sagsomkostninger til modparten, hvis man tabte.

B har forklaret blandt andet, at han er driftschef i Rohill-koncernen og har arbejdet for Rohill i mere end 25 år. Rohill-koncernen fremstiller professionelt radiokommunikationsudstyr baseret på TETRA-standarden, der er en standard for digitale mobilradioer. Nethleas er koncernens leasingelskab. Det er Rohill Technologies, der står for udvikling og design af radiosystemerne, og Rohill Engineering, der fremstiller og leverer systemerne til kunden. Han var involveret i aftaleindgåelsen mellem Nethleas og

Gentofte Kommune om leasing af et TETRA-system. Der var ingen ansatte i Nethleas, da man indgik aftalen med Gentofte Kommune. Det var Nethleas, der ejede og udlejede radiosystemerne, men det var Rohill-selskaberne, der leverede det nøglefærdige system til kunden. Derfor var han som driftschef involveret i aftalen med Gentofte Kommune. Han ved, at andre kommuner var interesseret i en lignende løsning. Flere kommuner besøgte Gentofte Kommune for at se systemet. De havde derfor en forventning om, at de ville kunne indgå leasingaftaler med en række andre kommuner. Hvis de havde indgået flere aftaler, kunne det have ført til, at man havde ansat personale i Nethleas. Nethleas' administration af leasingaftalerne bestod i princippet blot i, at Nethleas skulle udstedte en faktura om måneden til den enkelte kunde. Fakturaerne blev håndteret af koncernens bogholderi.

Han mener, at SINE-udbuddet indirekte var skyld i, at andre kommuner ikke kunne indgå aftaler med Nethleas, fordi kommunerne blev pålagt at tilslutte sig SINE-netværket. Han var ikke involveret i SINE-udbuddet eller klagesagen til Klagenævnet for Udbud. Han var heller ikke involveret i processen omkring den senere retssag, som Nethleas anlagde, ud over at han på et tidspunkt blev indkaldt til at afgive vidneforklaring i byretten. Han sendte endvidere det materiale til advokatfirmaet Plesner, som advokaterne skulle bruge for at føre sagen. A fortalte ham, at advokatfirmaet mente, at de havde gode muligheder for at vinde retssagen. Han hørte kun om retssagen i forbindelse med, at han skulle vidne i sagen. Han har ikke været involveret i betalingen af advokatfirmaet Plesner. Omkostningsopgørelsen fra advokatfirmaet Plesner af 18. februar 2013 mener han ikke, at han har set før. Hans mail af 21. september 2015 til Østre Landsret, hvori det anføres, at det samlede honorar til advokatfirmaet Plesner for at have ført Nethleas-sagen for byretten var på 230.000 euro, var baseret på oplysninger, som han havde modtaget fra A. På dette tidspunkt

fungerede han som en slags forbindelsesofficer for A i kommunikationen med advokatfirmaet Plesner og landsretten om sagen. Indholdet i mailen af 21. september 2015 er ikke udtryk for hans egen viden om sagen.

Advokat Camilla Bonde har forklaret blandt andet, at hun er uddannet cand. jur. fra Aarhus Universitet, og at hun er ved at afslutte et juridisk ph.d.-projekt ved Aalborg Universitet. Hun var ansat som advokat hos advokatfirmaet Kyed & Jybæk fra 2004 til 2011. Fra februar 2011 til starten af 2015 var hun ansat på deltid som advokat hos advokatfirmaet Plesner, idet hun samtidig var i gang med sin ph.d. på Aalborg Universitet. Hun fik Nethleas som klient i maj 2006 i forbindelse med SINE-udbuddet. Hun havde kontakt med A, B og Jens Møller om sagen. A og B traf beslutningen om, at Nethleas skulle indgive klage til Klagenævnet for Udbud. Hun gik på barsel umiddelbart efter, at hun havde forhandlet sagen i klagenævnet. Hun sendte kun faktura for sagen ved klagenævnet til Nethleas.

Retssagen blev anlagt, mens hun var på barsel. Det var hendes daværende kollega, advokat Karen Larsen, der håndterede sagen, mens hun var væk. Det var primært B, hun korresponderede med om retssagen. Det var A og B, der traf beslutningerne vedrørende retssagen, herunder om påstanden i sagen. Advokatfirmaet kom med indstillinger, der blev behandlet på møder med deltagelse af Nethleas, og Nethleas traf beslutningerne. Hun er ikke bekendt med, at Nethleas på noget tidspunkt skulle være kommet med indsigelser vedrørende de dispositioner, der blev foretaget i forbindelse med førelsen af sagen. Hun havde dog indtryk af, at B forelagde alt vedrørende retssagen for A og ikke traf beslutninger på egen hånd.

I perioden efter at sagen var anlagt i 2007, sendte de regningerne til Nethleas. Beløbet på 258.532,13 kr. vedrørende advokatsalær for 2011 i omkostningsopgørelsen af 18.

februar 2013, der er underskrevet af hende, blev også sendt til Nethleas. De to beløb på henholdsvis 546.759 kr. og 805.860 kr. vedrørende advokatsalær for henholdsvis 2009 og 2010 blev betalt af flere forskellige tredjemænd, som ønsker at være anonyme. Omkostningsopgørelsen er udarbejdet af advokat Søren Stenderup Jensens sekretær, som har indhentet oplysninger om salærer fra Kyed & Jybæk for perioden før, hun kom til advokatfirmaet Plesner. Omkostningsopgørelsen er udarbejdet på helt sædvanlig vis. I sager, hvor f.eks. et forsikrings-selskab betaler omkostningerne, vil det normalt heller ikke fremgå af omkostningsopgørelsen, hvem der har betalt advokatsalæret. Hun blev vistnok i 2009 orienteret af enten Jens Møller eller B om, at tredjemænd dækkede udgifterne til retssagen. Hun fik blot at vide, at der var andre, som ville dække udgifterne. Hun fik ikke noget at vide om vilkårene for finansieringen. Tredjemænd blandede sig ikke i deres førelse af retssagen og blev ikke hørt i forbindelse med dispositioner vedrørende retssagen. Hun var involveret i to andre retssager vedrørende SINE-udbuddet, som advokatfirmaet Plesner førte på vegne af selskaberne Damm og Airbus. Sagerne blev håndteret af et team af advokater. Nethleas-sagen adskilte sig fra de to andre sager ved, at Nethleas var det eneste selskab, der forud for udbuddet havde kunder inden for beredskabssektoren på det danske marked og var derved det eneste selskab, der mistede kunder i anledning af udbuddet. Damm havde ikke beredskabskunder, og Airbus havde slet ikke kunder på det danske marked.

Når hun rådgav sine klienter om, hvor store sagsomkostninger de kunne risikere at blive pålagt, hvis de tabte en retssag, tog hun altid udgangspunkt i 3 pct. af sagsgenstanden. Hun har ikke nævnt noget beløb for omkostninger ved retssagen. Hun har rådgivet Nethleas om, at de ville kunne blive idømt at betale sagsomkostninger. Det kan godt være, at hun i forbindelse med sagen ved Klagenævnet for Udbud har oplyst til Nethleas, at omkostningerne ved

klagesagen i værste fald kunne blive på omkring 150.000 kr. Hun har ikke spurgt, om der var midler til at betale sagsomkostningerne, heller ikke da Nethleas' kontrakt med Gentofte Kommune ophørte i 2009. Påstanden om erstatning på 559 mio. kr. blev nedlagt vistnok i 2009.

Jens Møller har forklaret blandt andet, at han har en teknisk og merkantil uddannelse og gennem mange år har arbejdet med TETRA-systemer. Han blev involveret i Nethleas' retssag i forbindelse med dennes opstart i 2006. Hans rolle var at informere de advokater, som førte sagen for Nethleas, om tekniske og merkantile forhold. Han var udpeget som partsrepræsentant for Nethleas under klagesagen ved Klagenævnet for Udbud, som gik forud for retssagen. Under retssagen ved Københavns Byret optrådte han kun som partsrepræsentant for Nethleas i de første tre retsmøder. I de efterfølgende retsmøder deltog han som teknisk rådgiver for Nethleas' advokater. Når der i hans forklaring gengivet i Københavns Byrets kendelse af 18. december 2009 (BS 29C-898/2007) står, at han var mødt som partsrepræsentant under retssagen, skyldes det, at Kammeradvokaten kaldte ham »partsrepræsentant«. Han sad ved siden af advokat Camilla Bonde under de 24 retsdage i byretten. Han mener, at det var Nethleas' advokater, som besluttede at anlægge retssagen ved Københavns Byret. Han går ud fra, at advokaterne havde afstemt det med deres klient A. Han er ikke nærmere bekendt med, hvordan retssagen blev finansieret, eller om der var tale om finansiering fra tredjemand. Han har ikke haft noget med finansieringen at gøre. Han har dog hørt rygter om, at der var flere eksterne finansieringskilder, og han formoder, at EADS (Cassidian) kan have deltaget i finansieringen af retssagen. Han kender ikke noget til vilkårene for en sådan finansiering. Der var rygter om, hvem der skulle køre en retssag i Danmark. Det var ikke noget, som han drøftede med A. Det var en sag, som alle aktører i branchen snakkede om.

Han ydede også rådgivning til de sagsøgende selskabers advokater i Damm-sagen og EADS-sagen. Da Nethleas-sagen og de to andre sager startede, var det alle advokaters opfattelse, at man havde en god sag. Man vurderede, at der ikke var nogen risiko ved at føre retssag. Nethleas-sagen adskilte sig fra de to andre sager ved, at Nethleas allerede havde et marked i Danmark og drev radiokommunikationssystemer for bl.a. Gentofte Kommune og Københavns Lufthavn. Hverken Damm eller EADS havde sådanne kunder i Danmark. Det var kunderne og ikke Nethleas, som fik de nødvendige frekvenstilladelser. Han var med til at få Nethleas' aftale med Gentofte Kommune på plads. Ca. 20-25 kommuner var interesserede i et tilsvarende arrangement og havde ansøgt om frekvenstilladelse med henvisning til »Gentoftemodellen«. Han var selv i kontakt med disse kommuner og rådgav dem i forbindelse med ansøgningerne om frekvenstilladelse. I forbindelse med SINE-projektet blev der indført en »tvangskundelov«, som forbød kommunerne at have deres eget kommunikationssystem og pålagde dem at tilslutte sig det fælles SINE-netværk. Det var årsagen til, at det ikke lykkedes for Nethleas at indgå aftaler med andre kommuner.

Advokat Søren Stenderup Jensen har forklaret blandt andet, at han er uddannet cand. jur. Han har været partner i advokatfirmaet Plesner i 18 år, indtil han i november 2016 skiftede til advokatfirmaet Sirius Advokater. Han blev involveret i Nethleas-sagen i 2011 i forbindelse med, at advokatfirmaet Plesner ansatte advokat Camilla Bonde, som havde sagen med. Han var afdelingsleder i den afdeling, hvor Camilla Bonde blev ansat, og blev ansvarlig partner på sagen. Plesner repræsenterede i forvejen Airbus og Damm, som også førte sager i anledning af SINE-udbuddet. Han stod selv for Airbus-sagen. Der foregik ikke nogen formel koordinering mellem de advokater, som havde de tre retssager, ligesom der ikke blev holdt fælles

klientmøder. Han har ikke oplyst Nethleas eller andre om, at sagen skulle være uden risiko. Plesner overtog Nethleas-sagen kort tid inden, hovedforhandlingen skulle starte i byretten, og det var derfor sagens mest hensigtsmæssige førelse i byretten, man fokuserede på, og ikke en vurdering af, om sagen skulle anlægges. De overordnede instrukser vedrørende sagen modtog de fra A og B. Under hovedforhandlingen modtog man også instrukser fra Jens Møller, som under retssagen optrådte som partsrepræsentant.

Vistnok i september 2011 så han en skriftlig aftale mellem Nethleas og tredjemand, der på det tidspunkt var klient hos Plesner, om finansiering af retssagen. Det var Nethleas og tredjemand, som havde været i kontakt med hinanden. Kontakten var således ikke formidlet af Plesner. Han mener, at det var A, der havde kontakten til denne tredjemand. Plesner havde før sommerferien i 2011 sendt en regning til Nethleas, som Plesner efter sommerferien rykkede for betaling af. Han blev først bekendt med aftalens eksistens nogle måneder efter, at den var indgået. Det skete i forbindelse med, at advokat Camilla Bonde gjorde ham opmærksom på, at det ikke længere var Nethleas, som skulle faktureres i sagen. Aftalen gik ud på, at tredjemand skulle betale den pågældende regning og den resterende del af Plesners honorar i anledning af sagen. Det var aftalt med Plesner, at det resterende honorar skulle være låst på ca. 1,5 mio. kr. Aftalen indeholdt en fordelingsnøgle for, hvordan en eventuel erstatning, som måtte blive tilkendt Nethleas, skulle fordeles. 40 pct. skulle gå til Nethleas, 40 pct. til tredjemand og op til 20 pct. til andre, som måtte deltage i finansieringen. Aftalen gav ikke tredjemand ret til at træffe beslutninger vedrørende retssagen. Aftalen indeholdt ikke noget om, hvem der skulle dække eventuelle sagsomkostninger til modparten. Han deltog ikke selv i indgåelsen af aftalen og ved derfor ikke, hvad der præcist blev drøftet om sagsomkostninger. Han har ikke tidligere set en aftale om tredjemandsfinansiering som

denne. A havde underskrevet aftalen for Nethleas. Han ved ikke, om beslutningen om i byretten først at deldomsforhandle spørgsmålet om ansvarsgrundlag gav anledning til ændring af finansieringsaftalen, herunder fordelingsnøglen i aftalen.

Omkring februar 2013 rådgav han Nethleas om retsplejelovens regler om sagsomkostninger for det tilfælde, at Nethleas måtte tabe retssagen. Rådgivningen blev blandt andet givet i lyset af landsretsdømmen gengivet i [U.2013.1312H](#), hvor medlemmer af bestyrelsen i en grundejerforening var blevet pålagt erstatningsansvar for sagsomkostninger i anledning af en tabt retssag. Han har ikke rådgivet Nethleas om betydningen af, at retssagen blev finansieret af tredjemand. Nethleas' nedlæggelse af en betalingspåstand i sagen skete, inden Plesner overtog sagen. Han ved derfor ikke, om beslutningen om at nedlægge en betalingspåstand blev forelagt Nethleas.

Omkostningsopgørelsen af 18. februar 2013 underskrevet af advokat Camilla Bonde er muligvis udarbejdet af hans sekretær. Han angiver normalt ikke størrelsen af selve advokathonoraret i omkostningsopgørelser. Det er efter hans opfattelse usædvanligt. Han hverken så eller godkendte omkostningsopgørelsen af 18. februar 2013. Det hænder, at han har sager, hvor omkostningerne betales af tredjemand, typisk et forsikringselskab. Det er ikke noget, man nødvendigvis oplyser i en omkostningsopgørelse.

Anbringender

Van der Boom Holding har navnlig gjort gældende, at Van der Boom Holding hverken baseret på et synspunkt om hæftelsesgennembrud, hæftelsesansvar eller på et synspunkt om erstatningsansvar kan ifalde en betalingsforpligtelse over for de sagsøgte myndigheder.

Det bestrides, at det kan karakteriseres som en culpøs handling at anlægge en retssag, når denne er anlagt på et tidspunkt, hvor en virksomhed (her Nethleas) fortsat var i drift, og der var reelle spørgsmål, der skulle afklares ved retssagen. Nethleas-sagen blev indledt, mens Nethleas fortsat havde driftsaktiviteter i Danmark, og sagen vedrørte netop grundlaget for, hvorvidt den pågældende aktivitet kunne fortsætte. Det er ikke ansvarspådragende for en part eller dennes ledelse at iværksætte et sagsanlæg, uanset at der i tilfælde af en tabt retssag må forventes ikke at være likviditet til betaling af sagsomkostninger til modparten, særligt når retssagen netop vedrører den pågældende parts mulighed for at generhverve grundlaget for sin betalingssevne.

Det kan ikke være culpøst eller føre til hæftelsesgennembrud at videreføre en allerede anlagt retssag, uanset om der i andre - lignende, men ikke identiske - retssager er faldet dom, fordi en retssag er en individuel afgørelse af en konkret tvist, og fordi man som sagsøger har en interesse i at få efterprøvet den konkrete tvist.

Ved vurderingen af, hvorvidt der kan påhvile Van der Boom Holding en betalingsforpligtelse over for de sagsøgte myndigheder, må det indgå, på hvilket grundlag der er ageret. Der er udvist rette omhu ved beslutningen om sagsanlæg og anke, når der til brug for stillingtagen hertil er søgt rådgivning hos en advokat. Det kan hverken begrunde hæftelsesgennembrud eller erstatningsansvar at udtage stævning eller indgive ankestævning i en situation, hvor en advokat har udtalt sig positivt om en sags procesmuligheder som led i sin rådgivning. Dette var tilfældet i Nethleas-sagen. Van der Boom Holding modtog i øvrigt ikke rådgivning fra deres advokat om, hvad de potentielle sagsomkostninger til modparten kunne forventes at blive.

Der er ikke tale om forsætlig skadeforvoldelse fra Van der Boom Holdings side som følge af, at Van der Boom Holding

ikke sikrede, at Nethleas-sagen blev hævet efter Højesterets dom af 11. februar 2015 i Damm-sagen. Det bestrides i det hele, at der foreligger culpa. Det bestrides, at Van der Boom Holding skulle have truffet beslutninger om Nethleas' økonomi og drift med henblik på at forvolde de sagsøgte økonomisk skade.

De sagsøgte myndigheders udsagn og anbringender om, at Nethleas skulle være et tomt processelskab bestrides, ligesom der ikke er tale om en omgåelse af retsplejelovens regler ved førelsen af Nethleas' sag mod myndighederne. Van der Boom Holding har ikke gjort »de sagsøgte myndigheder til skadelidte tvangskreditorer hos Nethleas B.V.«.

Nethleas har eksisteret siden 1989 og har drevet virksomhed med leasing inden for telekommunikation, hvorfor der har været tale om reel drift. Nethleas var på sædvanligvis stiftet til udskillelse af en afgrænset del af driften i Van der Boom-koncernen, nemlig leasingorienteret drift. Nethleas har derfor ikke blot haft karakter af et »skyggeselskab« eller et tomt processelskab med det formål at skabe et økonomisk værn for Van der Boom Holding. Nethleas er og var berettiget til til enhver tid at værne om sit eksistensgrundlag.

Årsagen til, at Nethleas var kommet i en situation, hvor selskabets indtjeningsgrundlag i Danmark var elimineret, og Nethleas ikke fuldt ud kunne betale de pålagte sagsomkostninger til de sagsøgte myndigheder, var udformningen og udfaldet af SINE-udbuddet. Indtil SINE-udbuddet havde Nethleas haft drift i Danmark. Nethleas har ligesom enhver anden part ret til at få en prøvelse af sin juridiske stilling ved domstolene. I denne sag var årsagen til, at selskabet ikke længere havde et indtjeningsgrundlag, netop de forhold, som Nethleas ønskede en prøvelse af. Hvis Nethleas, og enhver anden part i en lignende situation, ikke havde ret til at få prøvet sit krav ved domstolene, ville det medføre en retstilstand, hvor en part, der på

grund af en anden parts ageren havde mistet sin indtjening, aldrig ville være berettiget til at få en prøvelse af, hvorvidt der var tale om en berettiget ageren fra den anden parts side. En sådan retstilstand er ikke forenelig med grundstenen i det danske retssystem.

Nethleas havde en reel interesse i sagsanlægget, idet det var Nethleas' mulighed for fremadrettede aktiviteter i Danmark, der var elimineret med SINE-udbuddet. Nethleas fandt det vigtigt at få fastslået udbuddets uretmæssighed, således at udbudsvilkårene i fremtiden kunne blive mere retfærdige i Danmark og Den Europæiske Union. Hertil kommer, at Van der Boom Holding ikke finansierede Nethleas' sagsanlæg mod de sagsøgte myndigheder.

Spørgsmålet om Nethleas' retlige interesse har tidligere været til pådømmelse, idet Københavns Byret ved deldom af 31. januar 2014 har taget stilling til spørgsmålet, herunder hvorvidt det var bevist, at det var Nethleas, som skulle afgive bud i forbindelse med SINE-udbuddet. Københavns Byret traf afgørelse om, at Nethleas havde retlig interesse, herunder at det var bevist, at Nethleas skulle være byder i henhold til SINE-udbuddet. Da der ikke kan ske prøvelse af et spørgsmål, som allerede er pådømt, jf. litispændens princippet, må det lægges til grund, at Nethleas var rette part i sagsanlægget mod de sagsøgte, og at det derfor ikke kan bebrejdes Van der Boom Holding, at Nethleas var part i sagen. De sagsøgte myndigheders synspunkt om, at et andet selskab inden for Van der Boom-koncernen burde have anlagt sagen mod de sagsøgte, savner følgelig mening. Spørgsmålet er allerede prøvet, og de sagsøgte myndigheder kan ikke også under nærværende sagsanlæg opnå en prøvelse af dette spørgsmål.

I henhold til hollandsk selskabsret er det muligt at lade bestyrelsen af et selskab bestå af et andet selskab. Van der Boom Holding udgjorde bestyrelsen i Nethleas, men dette fratager ikke Nethleas status af en

selvstændig juridisk enhed og kan ikke føre til, at Nethleas ikke kunne optræde som selvstændig juridisk enhed. Nethleas har således været aftalepart i en række kontrakter og har med rette været sagsøger i Nethleas-sagen.

Nethleas var rette procespart, og Van der Boom Holding har ikke har ladet Nethleas agere procespart for at skærme Van der Boom Holding mod en procesrisiko for at blive dømt til at betale sagsomkostninger. Nethleas havde en retlig interesse i sagsanlægget som ovenfor anført. Sagsanlægget havde derfor karakter af en sædvanlig forretningsmæssig disposition.

Van der Boom Holding har ikke begået retsbrud og pådraget sig et erstatningsansvar eller en betalingsforpligtelse som følge af hæftelsesgennembrud som følge af Nethleas' sagsanlæg mod de sagsøgte myndigheder. Særligt vedrørende spørgsmålet om hæftelsesgennembrud bemærkes, at det hele tiden har været muligt at adskille økonomien i Nethleas fra Van der Boom Holding, da hver af selskaberne aflægger eget årsregnskab. Den omstændighed, at der er sket udlodning fra Nethleas til Van der Boom Holding, eller at selskaberne er sambeskattede, kan heller ikke føre til hæftelsesgennembrud.

Det kan ikke udgøre et retsbrud, som kan føre til erstatningsansvar eller hæftelsesgennembrud, at indgå aftale med en tredjepart om finansiering af et sagsanlæg, særligt når der er tale om et sagsanlæg vedrørende generhvervelse af partens eksistensgrundlag. Det ville svare til, at det ville være et retsbrud, hvis Nethleas havde indgået aftale med sin bank om en udvidelse af Nethleas' kassekredit med henblik på at etablere den fornødne likviditet til betaling af Nethleas' rådgivere i tilknytning til sagsanlægget, fik retshjælpsdækning eller hvis en investor tilbød denne finansiering. Denne situation ville næppe blive betegnet som retsbrud, og det kan ikke karakteriseres som retsbrud at

acceptere en tredjemands tilbud om finansiering af omkostninger til sine rådgivere.

De sagsøgte myndigheder skal løfte bevisbyrden for, at Van der Boom Holding på oplyst grundlag skulle have medvirket til retsbrud. Denne bevisbyrde ses ikke at være løftet. De sagsøgte myndigheder skal tillige løfte bevisbyrden for, at der skulle påhvile Van der Boom Holding en betalingsforpligtelse baseret på erstatningsansvar eller på hæftelsesgennembrud. De sagsøgte myndigheder har heller ikke løftet denne bevisbyrde.

De sagsøgte myndigheder har endvidere ikke løftet bevisbyrden for, at de har lidt et tab. Påstanden over for Van der Boom Holding er baseret på et synspunkt om, at Van der Boom Holding skulle være ifaldet et erstatningsansvar. Det følger af almindelige erstatningsretlige grundsætninger, at skadelidte ikke må opnå en berigelse, ligesom det følger af erstatningsretlige grundsætninger, at der skal være en årsagssammenhæng mellem den hævdede culpøse adfærd og det hævdede tab. Disse betingelser ses ikke at være til stede. Hvis de sagsøgte myndigheder måtte være tilkendt sagsomkostninger, der overstiger de sagsomkostninger, som de *de facto* har afholdt til advokatbistand til Nethleas-sagens førelse for domstolene, vil de sagsøgte myndigheder efter berigelsesgrundsætningen være afskåret fra at indtale krav ud over de faktisk afholdte sagsomkostninger.

De sagsøgte myndigheder har ikke fremlagt dokumentation for den nedlagte påstand, og det bestrides, at de sagsøgte myndigheder har lidt et erstatningsretligt relevant tab som opgjort i den nedlagte påstand. Landsrettens afgørelse af 23. oktober 2015 om at pålægge Nethleas at betale i alt 13.800.000 kr. med procesrente i sagsomkostninger til de sagsøgte myndigheder har alene virkning *inter partes*, og er derfor ikke normerende for størrelsen af et eventuelt

erstatningskrav mod Van der Boom Holding. For at der kan være tale om et erstatningsretligt tab, skal de sagsøgte myndigheder kunne bevise, at de har afholdt sagsomkostninger svarende til de tilkendte beløb. Denne bevisbyrde er ikke løftet. De sagsøgte myndigheder har trods opfordring hertil ikke fremlagt oplysninger om betalte sagsomkostninger, hvilket skal tillægges processuel skadevirkning. De sagsøgte myndigheder har derfor ikke løftet bevisbyrden for at have lidt et tab som påstået.

De sagsøgte myndigheder har oplyst, at de pr. 7. maj 2015 havde haft omkostninger på 25.000 kr. vedrørende ankesagen, der blev hævet 15 dage herefter. De sagsøgte myndigheder kan for så vidt angår ankesagen maksimalt opgøre et erstatningsretligt relevant tab til 25.000 kr.

Hvis de sagsøgte myndigheder ikke har afholdt omkostninger svarende til de tilkendte omkostninger i Nethleas-sagen, og der blev givet de sagsøgte medhold i et krav baseret herpå, og ikke på de faktisk afholdte sagsomkostninger, ville det svare til, at de sagsøgte myndigheder opnåede en godtgørelse for skuffede forventninger. En sådan godtgørelse forudsætter lovhjæmmel, hvilket der ikke er.

Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet har til støtte for de nedlagte påstande overordnet gjort gældende, at Van der Boom Holding på ansvarspådragende vis har ladet tredjemand og advokater, der repræsenterede denne tredjemand, træffe beslutninger og finansiere et særdeles omfattende søgsmål mod de sagsøgte myndigheder ved anvendelse af datterselskabet, Nethleas, hvilket indebar, at de sagsøgte myndigheder blev påført et meget betydeligt økonomisk tab.

Det er nærmere gjort gældende, at erstatningsansvaret kan fastslås på baggrund af enten et almindeligt

culpaansvar, et ledelsesansvar eller et hæftelsesansvar.

For alle tre slags ansvarsgrundlag gælder, at Van der Boom Holding har truffet beslutning om at lade en hidtil ukendt tredjemand anvende Nethleas til en meget omfattende retssagsførelse med viden om, at Nethleas ikke ville kunne honorere et krav på sagsomkostninger, hvis retssagen blev tabt. Dermed har sagsøgerens ageren og beslutninger karakter af medvirken til retsbrud, idet det må have stået klart for Van der Boom Holding, at retssagen ikke ville have været anlagt og gennemført til dom, hvis kombinationen af en finansierende tredjemand, udførende advokater og et stort set tomt selskab ikke havde været anvendt, og Van der Boom Holding ikke havde truffet beslutning om at tillade den kombination.

Denne beslutning er ikke en sædvanlig forretningsmæssig beslutning. Det er derimod en beslutning, der har til formål at begrænse risikoen ved retssagens førelse og dermed sikre, at myndighederne ikke kunne opnå dækning for et fremtidigt krav på tilkendte sagsomkostninger, idet Van der Boom Holding var fuldt ud bekendt med og havde fuld kontrol over den økonomiske situation i Nethleas.

Ved beslutningen om at lade tredjemand anvende et tomt selskab til procesførelse på bevidst eller groft uagtsom vis har Van der Boom Holding tilsidesat varetagelsen af de sagsøgte myndigheders kreditorinteresser, idet Van der Boom Holding i stedet udelukkende har varetaget egne interesser. Van der Boom Holding har således ikke tilsikret, at fremgangsmåden indebar, at tredjemand tillige ville dække det krav på sagsomkostninger, som de sagsøgte myndigheder måtte blive tilkendt.

Van der Boom Holding og Nethleas har under den oprindelige retssag ikke loyalt oplyst, at retssagen blev finansieret og reelt ført af tredjemand. Tværtimod har Nethleas' advokat udformet en omkostningsopgørelse, der gav det indtryk, at omkostningerne

forbundet med retssagsførelsen blev afholdt af Nethleas. Denne fremgangsmåde taler for, at der fra Van der Boom Holdings side er handlet forsætligt eller i det mindste groft uagtsomt.

Retssagsførelsen er i det hele gennemført med henblik på at varetage Van der Boom Holdings interesser, idet et eventuelt gunstigt udfald af retssagen utvivlsomt ville komme Van der Boom Holding til gode som 100 % ejer af Nethleas. Van der Boom Holding og datterselskabet behandles i øvrigt i skattemæssig henseende som én enhed, jf. årsrapporterne for disse.

Det må endvidere tillægges vægt, at Van der Boom Holding udgør ledelsen i Nethleas, at ejeren af Van der Boom Holding udgør hele bestyrelsen i Nethleas, og at der ikke på noget tidspunkt har været ansatte i Nethleas. Når Van der Boom Holding har truffet ledelsesbeslutninger i forhold til Nethleas, har disse beslutninger således været truffet alene i Van der Boom Holdings interesse og på de sagsøgte myndigheders bekostning.

Der må på denne baggrund statueres identitet og dermed hæftelsesgennembrud mellem Van der Boom Holding og Nethleas, idet der kan konstateres fuldstændig sammenblanding af både økonomi, ledelse og juridiske interesser mellem selskaberne.

Det forhold, at nærværende søgsmål er anlagt af Van der Boom Holding, og ikke Nethleas, underbygger, at det oprindelige søgsmål var anlagt i Van der Boom Holdings interesse, ligesom det må tillægges vægt, at Van der Boom Holding har taget bekræftende til genmæle over for myndighedernes oprindelige betalingspåstand på 25.000 kr. og dermed accepteret en betalingsforpligtelse knyttet til Nethleas' procesførelse. Van der Boom Holdings fremgangsmåde dokumenterer, at Nethleas' retssagsførelse er initieret af Van der Boom Holding med henblik på varetagelse af Van der Boom Holdings interesser, og at Nethleas alene har været

anvendt med henblik på at begrænse procesrisikoen forbundet med retssagsførelsen.

Van der Boom Holdings beslutning om at lade tredjemand finansiere retssagsførelsen har til formål at omgå retsplejelovens regler om tilkendelse af sagsomkostninger eller haft til følge, at disse regler blev omgået, hvorved der foreligger et retsbrud. Derved er de sagsøgte myndigheder gjort til tabslidende tvangskreditorer i forhold til Nethleas, der ikke på noget tidspunkt har haft midler til hverken at finansiere retssagen eller honorere et krav på sagsomkostninger. Oplysninger om Nethleas' økonomiske forhold bekræfter, at selskabet blev tømt for likvider umiddelbart efter sagsanlægget, og at selskabet på intet tidspunkt har kunnet finansiere en retssag mod myndighederne.

Fremgangsmåden med anvendelse af eksterne beslutningstagere, tredjemandsfinansiering og et tomt selskab fører til samme økonomiske resultat som anvendelsen af et processelskab, der er oprettet alene med henblik på at føre retssager, idet procesrisikoen overføres til den processuelle modpart.

Der foreligger endvidere den fornødne kausalitet og adækvans i forhold til myndighedernes tab. Tabet er dokumenteret, idet erstatningskravet baserer sig på de af landsretten fastsatte sagsomkostninger med tillæg af procesrente. Der vil ikke være tale om berigelse, hvis de sagsøgte myndigheder får medhold i de nedlagte påstande.

De sagsøgte myndigheder har varetaget deres forpligtelser til tabsbegrænsning ved den afsluttede kreditorforfølgning, og der foreligger ingen egen skyld hos myndighederne, der kan føre til nedsættelse eller bortfald af erstatningsansvaret.

Det bestrides, at en eventuel rådgivning fra Nethleas' advokater kan fritage Van der

Boom Holding fra et erstatningsansvar. Såfremt Van der Boom Holding har ageret i henhold til rådgivning fra advokat, hvilket er udokumenteret, må Van der Boom Holding rejse et friholdelseskrav over for den pågældende advokat. Efter det af Van der Boom Holding oplyste, er den pågældende advokat allerede procestilvarslet, og det indbyrdes opgør mellem Van der Boom Holding og selskabets advokat er de sagsøgte myndigheder uvedkommende. Det samme gælder Van der Boom Holdings økonomiske mellemværende med den tredjemand, der har finansieret retssagen og truffet beslutninger vedrørende retssagens forløb og gennemførelse.

Det bestrides, at en dom i overensstemmelse med de sagsøgte myndigheders påstande vil indebære en krænkelse af Van der Boom Holdings eller Nethleas' adgang til domstolsprøvelse i medfør af [EMRK artikel 6](#). Nethleas har reelt gennemført sagen til dom ved byretten og har således opnået domstolsprøvelse. Nærværende sag vedrører alene de økonomiske konsekvenser af at anvende den af Van der Boom Holding anvendte konstruktion. Også Van der Boom Holding har opnået adgang til domstolsprøvelse, selv om den oprindelige anerkendelsespåstand nu er frafaldet af Van der Boom Holding.

Landsrettens begrundelse og resultat

Indledningsvist bemærkes, at Københavns Byrets deldom af 31. januar 2014, hvorefter Nethleas var rette sagsøger i sagen, ikke indeholder en bindende afgørelse af spørgsmålet til prøvelse i nærværende sag om, hvorvidt Van der Boom Holding hæfter for eller er erstatningsansvarlig for sagsomkostninger pålagt Nethleas vedrørende byrettens og landsrettens behandling af Nethleas-sagen.

Det er under sagen ubestridt, at Van der Boom Holding, der var eneejer af det hollandske selskab Nethleas, udgjorde bestyrelsen i Nethleas i overensstemmelse med muligheden herfor efter hollandsk ret.

Det må efterbevisførelsen endvidere lægges til grund, at Nethleas fungerede som leasingelskab i Rohill-koncernen og blandt andet havde indgået en aftale med Gentofte Kommune om leasing af en telekommunikationstjeneste. Efter det oplyste ophørte aftalen med Gentofte Kommune i april 2009. Der er under sagen fremlagt selvstændige årsrapporter for Nethleas for 2007-2013.

Herudover foreligger der for landsretten meget begrænsede oplysninger om Nethleas' aktiviteter og om de økonomiske forhold mellem Nethleas, Van der Boom Holding og disse selskabers kontraktparter.

Landsretten finder, at der ikke alene ud fra oplysningerne om, at der i den for sagen relevante periode fra 2007 og frem ikke var ansatte i Nethleas, at Nethleas og Van der Boom Holding var sambeskattede, og at Nethleas' regnskab indgik i det konsoliderede årsregnskab for koncernen, er grundlag for at statuere, at Van der Boom Holding som moderselskab hæfter for de sagsomkostninger, som datterselskabet Nethleas blev pålagt at betale til de sagsøgte myndigheder.

Spørgsmålet er herefter, om Van der Boom Holding i kraft af at have udgjort ledelsen i Nethleas har pådraget sig et erstatningsansvar over for de sagsøgte myndigheder for omkostninger ved retssagen.

Af mail af 21. september 2015 fra B, der var driftschef i Rohill-koncernen, til Østre Landsret fremgår, at Nethleas' omkostninger ved sagens behandling for byretten blev betalt af tredjemand, og at Nethleas var afhængig af ekstern finansiering af retssagen.

Dette stemmer overens med A's forklaring om, at hverken Nethleas eller andre selskaber i Rohill-koncernen har betalt for retssagen, hverken for byretten eller landsretten, og at det fra starten var aftalen,

at »man« ikke skulle betale noget vedrørende retssagen. Efter A's forklaring må det endvidere lægges til grund, at han accepterede, at der blev anlagt en retssag i Nethleas' navn under forudsætning af, at Nethleas ikke selv skulle betale omkostningerne herved.

Advokat Camilla Bonde har forklaret, at hun, vistnok i 2009, blev informeret om, at tredjemand dækkede udgifterne til retssagen. Advokat Søren Stenderup Jensen har forklaret, at han i september 2011 blev bekendt med en finansieringsaftale underskrevet af A, hvorefter tredjemand skulle betale en konkret faktura vedrørende retssagen og den resterende del af advokatfirmaet Plesners honorar. Finansieringsaftalen indeholdt ingen bestemmelser om eventuel betaling af modpartens sagsomkostninger, men en fordelingsnøgle, hvorefter en eventuel tilkendt erstatning skulle fordeles mellem Nethleas og tredjemænd.

På denne baggrund lægger landsretten til grund, at Van der Boom Holding ved A som ledelse i Nethleas besluttede at lade Nethleas anlægge og gennemføre en retssag mod myndighederne om lovligheden af SINE-udbuddet under den forudsætning, at tredjemand betalte alle omkostninger herved, idet Nethleas ikke havde vilje til at hæfte herfor.

Det må endvidere have stået ledelsen af Nethleas, Van der Boom Holding, klart, at Nethleas, i hvert fald fra 2009, hvor det - således som sagen er oplyst - må lægges til grund, at påstanden om betaling af et trecifret millionbeløb blev nedlagt, heller ikke havde evne til at betale egne omkostninger, endsig eventuelle omkostninger til modparten. Nethleas havde således ifølge årsrapporten for 2009 en negativ egenkapital og en meget begrænset likviditet. Efter bevisførelsen må det tillige lægges til grund, at der ikke var aktiviteter i Nethleas efter april 2009, hvor kontrakten med Gentofte Kommune ophørte.

Ledelsen i Nethleas, Van der Boom Holding, findes herefter ved at føre en retssag under den klare forudsætning, at denne blev finansieret af tredjemand sammenholdt med en, i hvert fald fra 2009, manglende evne til at kunne betale såvel egne som modpartens eventuelle sagsomkostninger, kombineret med en udvidelse af retssagen i 2009 til at omfatte en betalingspåstand på et trecifret millionbeløb, at være erstatningsansvarlig for de omkostninger, der påløb i retssagen fra 2009 og frem.

Ved fastsættelsen af det tab, som de sagsøgte myndigheder har lidt, må der tages udgangspunkt i de ved Østre Landsrets kendelse af 23. oktober 2015 tilkendte sagsomkostninger. Beløbet findes skønsmæssigt at kunne fastsættes til 10 millioner kr. Beløbet omfatter omkostningerne for landsretten og et forholdsmæssigt beløb vedrørende omkostningerne for byretten samt de 25.000 kr., som Van der Boom Holding har taget bekræftende til genmæle over for. Der er herved taget højde for, at de sagsøgte myndigheder allerede har opnået dækning for 27.276,45 kr. ved individualforfølgning mod Nethleas.

Van der Boom Holding skal herefter betale i alt 10 mio. kr. til Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet med tillæg af renter som nedenfor anført, der efter [rentelovens § 8 a](#) er tilkendt med virkning fra 2 uger efter henholdsvis byrettens afgørelse om sagsomkostninger den 4. april 2013 og landsrettens afgørelse om sagsomkostninger den 23. oktober 2015.

Efter sagens udfald skal Van der Boom Holding betale sagsomkostninger for landsretten til de sagsøgte myndigheder med i alt 404.000 kr. Beløbet omfatter 4.000 kr. til retsafgift, 350.000 kr. til udgifter til advokatbistand inkl. moms og 50.000 kr. til udgifter til vidneførsel. Ved fastsættelsen af beløbet til dækning af udgifterne til advokatbistand er der ud over sagens værdi taget hensyn til sagens omfang og udfald.

Thi kendes for ret

Van der Boom Holding B.V. skal til Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet betale i alt 8.200.000 kr. med tillæg af procesrente fra den 19. april 2014 og 1.800.000 kr. med tillæg af procesrente fra den 7. november 2015.

I sagsomkostninger for landsretten skal Van der Boom Holding B.V. betale i alt 404.000 kr. til Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet.

Det idømte skal betales inden 14 dage efter denne doms afsigelse.

Sagsomkostningerne forrentes efter [rentelovens § 8 a](#).

Højesterets dom

I tidligere instans er afsagt dom af Østre Landsrets 3. afdeling den 14. marts 2017.

I pådømmelsen har deltaget fem dommere: Jon Stokholm, Vibeke Rønne, Jens Peter Christensen, Jens Kruse Mikkelsen og Lars Apostoli.

Påstande

Appellanten, Van der Boom Holding B.V., har påstået frifindelse.

De indstævnte, Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet, har nedlagt påstand om, at Van der Boom Holding B.V. skal betale 16.454.135,04 kr. med tillæg af procesrente fra den 2. december 2016, subsidiært stadfæstelse.

Anbringender

Van der Boom Holding har supplerende anført navnlig, at det efter retsplejeloven ikke er en betingelse for partsevne, at den pågældende kan betale sagsomkostninger til

modparten, hvis sagen tabes. Bortset fra omgåelsestilfælde kan et søgsmål derfor ikke afskæres med henvisning til sagsøgerens dårlige økonomi. Der er ikke tale om omgåelse i den foreliggende sag, der blev anlagt af Nethleas B.V. for at generhverve grundlaget for selskabets driftsaktivitet i Danmark og dermed forsvare selskabets indtjeningssevne. Det ville indebære en krænkelse af [Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 6](#), hvis en part som følge af den forringelse af selskabets økonomi, som beror på et myndighedsindgreb, skulle være afskåret fra domstolsprøvelse af lovligheden af dette indgreb.

Det er uden betydning for Nethleas' berettigelse til at anlægge og videreføre retssagen, at selskabet opnåede ekstern finansiering af denne. Dette kan derfor hverken begrunde hæftelsesgennembrud eller erstatningsansvar for selskabets ejer og ledelse; i hvert fald ikke i det foreliggende tilfælde, hvor det efter forklaringerne må lægges til grund, at advokaterne ikke havde rådgivet om risikoen for sagsomkostninger af den omhandlede størrelse.

Landsretten har med rette fastslået, at Nethleas var berettiget til at anlægge retssagen i 2007, og at dette hverken kan begrunde hæftelsesgennembrud eller erstatningsansvar for moderselskabet. Det er derimod med urette, at landsretten har anset det for ansvarspådragende for moderselskabet, at den verserende retssag blev videreført i 2009 og de efterfølgende år. Erstatningen på 10 mio. kr. stemmer i øvrigt ikke med den forudsætning, som landsretten har lagt til grund, idet dette beløb overstiger de faktiske udgifter til advokatbistand, som de indstævnte myndigheder har haft i perioden. Erstatningen er derfor under alle omstændigheder for stor og vil medføre en ubegrundet berigelse. Forrentning af et erstatningskrav kan tidligst ske fra maj 2017, hvor Kammeradvokatens fakturaer blev fremlagt, og en mulighed for at kontrollere tabsopgørelsen dermed forelå.

Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet har for Højesteret principalt støttet deres krav på reglerne om erstatning uden for kontraktsforhold, subsidiært synspunkter om hæftelsesgennembrud.

Myndighederne har supplerende anført navnlig, at Van der Boom Holding er ene-ejer og leder af Nethleas og derfor er ansvarlig for beslutningen om at anlægge og gennemføre retssagen, som Nethleas på intet tidspunkt har været i stand til selv at finansiere. Nethleas var reelt et tomt processelskab, som hverken kunne betale egne procesomkostninger eller de sagsomkostninger, som måtte blive tilkendt modparten, hvis selskabet tabte sagen.

Van der Boom Holding sørgede for finansiering af Nethleas' egne procesomkostninger, men ikke for sagsomkostninger til modparten. I hvert fald under de foreliggende omstændigheder, hvor retssagen angik et erstatningskrav på 559 mio. kr., og hvor Nethleas selv var uden økonomiske midler, indebærer denne fremgangsmåde en omgåelse af [retsplejelovens § 312](#) om sagsomkostninger og en grov tilsidesættelse af hensynet til modparten. Holdingselskabet er derfor ansvarlig for tabet.

Det kan ikke lægges til grund, at Van der Boom Holding var uden kendskab til de dispositioner, som blev foretaget af advokaterne for Nethleas. Roland van der Booms forklaringer for landsretten og Højesteret er utroværdige og i strid med såvel selskabets advokaters vidneforklaringer som sagens dokumenter, herunder finansieringsaftalen, som han selv har underskrevet, samt det materiale, der ligger til grund for opgørelsen af erstatningskravet på 559 mio. kr.

Det økonomiske tab svarer til de tilkendte sagsomkostninger med fradrag af de beløb, som er betalt eller inddrevet. Kammeradvokaten har endnu ikke faktureret for den del af de tilkendte

sagsomkostninger, der overstiger det beløb, som de aftalte timesatser i aftalen med Finansministeriet kan berettige til. Denne fakturering vil dog finde sted efter betalingen af sagsomkostningerne, jf. aftalens punkt 12.5.

Betaling af sagsomkostningerne kan i øvrigt ikke være i strid med berigelsesgrundsætningen, da domstolens bestemmelse om sagsomkostninger indebærer, at den vindende part har et ubetinget krav på betaling af det fulde sagsomkostningsbeløb, uanset om dette måtte overstige partens faktiske udgifter til advokatbistand mv.

Procesrenten bør beregnes fra den 2. december 2016, hvor betalingspåstanden vedrørende sagsomkostningerne blev nedlagt i denne sag mod Van der Boom Holding, jf. [rentelovens § 3, stk. 4](#).

Supplerende sagsfremstilling

I retssagen, som Nethleas anlagde ved Københavns Byret (BS 29C-898/2007), fremlagde selskabet et processkrift VI vedrørende erstatningskravet den 25. januar 2010. I dette processkrift nedlagde selskabet sin endelige erstatningspåstand om betaling af 559.079.876 kr. Ifølge processkriftet var erstatningspåstanden baseret på en opgørelse af Nethleas' mistede fortjeneste som følge af SINE-udbuddet. Opgørelsen af erstatningskravet byggede på beregninger udført af selskabets hollandske revisor. Revisorens beregninger og erklæringer var stilet til bl.a. Nethleas' bestyrelse.

Den 13. september 2011 underskrev Roland van der Boom på vegne af Nethleas og Finn Frogne på vegne af Finn Frogne A/S en aftale om procesfinansiering, udfærdiget på advokatfirmaet Plesners brevpapir. Af aftalen, som er fremlagt for Højesteret, fremgår bl.a:

»STRICTLY CONFIDENTIAL - LEGAL
PRIVILEGE

AGREEMENT

Between Nethleas B.V.
Edisonstraat 12
7903 AN Hoogeveen
Postbus 373
NL-7000AJ Hoogenveen
Holland
(»NL BV.«)

and Finn Frogne A/S
Ishøj Søndergade 19
2635 Ishøj
(CVR.nr.. 73249414)
(»FF A/S«)

...

This Agreement is entered into on 13 September 2011 between:

(1) NL B.V.

(2) FF A/S

- NL B.V. and the FF A/S hereinafter collectively referred to as the »Parties« and separately as a »Party«.

WHEREAS

(A) The Parties wish to cooperate in respect of the pending law suit filed by NL B.V. with the District Court of Copenhagen case No.: C29/898/2007 (the »SINE-case«);

(B) This Agreement sets forth the terms and conditions according to which the Parties intend to allocate the future financing related to the SINE-case to ensure and/or maintain legal and technical advice to the SINE-case;

(C) This Agreement is a codification and clarification of earlier discussions between the Parties regarding a calculation model on how to divide a financial compensation between the Parties and third Parties - if the

court finds in favour of NL B.V. and provides compensation or if the case is settled including a financial compensation;

NOW IT IS HEREBY AGREED AS FOLLOWS:

1 The financing of the SINE-case

...

NL BV and FF A/S will receive status reports once a month of the progress in the case.

FF A/S and Plesner have agreed to perform the above legal work to no more than:

- 1.500,000 DKK (EUR 201,417.98) exclusive of VAT

1.3 The payment of the legal work

The payment of the legal work defined in clauses 1.1 and 1.2. is agreed as follows:

- FF A/S pays to Plesner 13 September 2011: 206,000 DKK exclusive of VAT (EUR 25,000) the outstanding invoice No: 133989;

- FF A/S pays to Plesner: 1,500,000 DKK exclusive VAT (EUR 201,417.98) in a stipulated agreement between the Law firm Plesner and FF A/S.

NL BV. and FF A/S may not ad further legal costs than those listed above.

By this payment arrangement, no legal fees from Plesner can and will be invoiced to NL BV.

The cost of having witnesses to give evidence will not be issued before the case is dealt with and there is final court decision. This is normal practice in court cases.

2 The allocation of the total compensation

When all the payments of legal fees paid by FF A/S mentioned in clause 1.3 are performed, and the sum of a compensation

for loss of profit, an amount for damages and/or any amount awarded to NL BV. concerning legal cost is still in excess of such amount, the Parties have agreed that the compensation must be shared as follows:

- NL. B.V. will be allocated 40%
- FF A/S will be allocated 40%
- Third Parties that the parties have asked for assistance in our SINE-case will be allocated 20%

3 Appeal of the SINE-case

NL BV may not reject an appeal of the SINE-case provided that a model for payment is found in order for FF A/S to get a remuneration of the expenses used in the court of first instance. However, non of the Parties are obliged to participate in funding of such an appeal by signing this Agreement. The further details of such a funding must be organized after the court decision is reached.

4 Settlement

The Parties must both sign a written agreement before having any contact and/or any settlement negotiations with the Danish state and/or its allies; and that agreement will be the final acceptance by NL BV and FF A/S. The strategy of the SINE-case must be based on consensus between the Parties. If consensus cannot be reached the Lawyer that conduct the case will decide the strategy.

...

6 Contact between the parties

The parties have agreed that any negotiations between the Parties have to be conducted by Finn Frogne on behalf of FF A/S.«

Der er for Højesteret fremlagt fakturaer på i alt 10.957.400,85 kr. fra Kammeradvokaten til Moderniseringsstyrelsen (tidl.

Økonomistyrelsen) for perioden fra marts 2007 til juli 2016 vedrørende »prøvelse af udbudsforretning v domstolene« i »Nethleas-sagen«. Heraf er fakturaer på i alt 9.561.010,47 kr. fra perioden 2009 til oktober 2015.

I kontrakten mellem Finansministeriet og Advokatfirmaet Poul Schmith (Kammeradvokaten) om levering af juridiske ydelser, som trådte i kraft den 1. januar 2015, hedder det bl.a.:

»12.5 Tilkendte omkostninger

Kammeradvokaten kan tage et højere salær, end det salær Kammeradvokaten kan tage i henhold til en ren timeopgørelse, i de tilfælde hvor staten i rets- eller voldgiftssager tilkendes omkostninger fra modparten, og de tilkendte omkostninger på grund af anvendelsen af andre salærparametre er større end salæret i henhold til en ren timeopgørelse. Dette under den forudsætning, at modparten betaler de tilkendte omkostninger.

Bestemmelsen finder ikke anvendelse i de tilfælde, hvor statens modpart modtager fri proces eller omkostningsgodtgørelse, og det således er staten, der direkte eller indirekte afholder udgiften.

Eventuelle differencer mellem Kammeradvokatens salærer i henhold til rene timeopgørelser og salærer i henhold til ovenstående retningslinjer skal fremgå klart af de relevante fakturaer, jf. pkt. 13, og sagsoversigter, jf. pkt. 5.5.«

Forklaring

Der er til brug for Højesteret afgivet supplerende forklaring af Roland van der Boom.

Roland van der Boom har forklaret bl.a., at advokat Camilla Bonde bistod Nethleas under klagesagen ved Klagenævnet for Udbud, under byretssagen og frem til

advokatfirmaet Plesner udtrådte under ankesagen. Hun var den eneste advokat, som han kommunikerede direkte med. Han havde valgt advokat Camilla Bonde efter anbefaling fra Finn Frogne, som hun også repræsenterede.

Det var Camilla Bonde, der traf beslutningen om sagsanlæg. Advokatfirmaet Plesner behandlede også Airbus- og Damm-sagen. Nethleas indgik en aftale med advokat Camilla Bonde i 2006. Hun var da hos advokatfirmaet Kyed og Jybæk. Camilla Bonde fik mandat til at repræsentere Nethleas. Dette mandat rakte også til det videre sagsforløb. Nethleas accepterede sagsanlægget, da det var den eneste vej frem. Han fik ikke processkrifterne forelagt, da de var på dansk. Det var resultatet, der interesserede ham. Han gik ud fra, at sagen blev ført inden for normale rammer, og at han havde de bedste advokater.

Hele retssagen gik ud på at få annulleret udbuddet. På et tidspunkt under retssagen blev der også tale om betaling. Nethleas blev bedt om at oplyse selskabets forventede omsætning i Danmark for de kommende 10 år. Advokat Camilla Bonde sagde aldrig, at det drejede sig om en formel erstatningspåstand. Harry Muter oplyste et beløb. Det var baseret på et skøn, da de alene var bedt om at oplyse en indikation for, hvor stort beløbet var.

Udgifterne til klagesagen var på ca. 35.000 euro, og Nethleas betalte halvdelen af beløbet. Det var de eneste penge, som Nethleas havde betalt. Nethleas havde ikke modtaget en eneste regning og havde ikke betalt andet end halvdelen af de 35.000 euro.

Fra stævningens indlevering i 2007 til finansieringsaftalens indgåelse i september 2011 var advokat Camilla Bonde meget hemmelighedsfuld med hensyn til, hvem der afholdt advokatomkostningerne. Han formodede, at Airbus betalte, da Airbus- og Damm-sagen blev behandlet samtidig med deres sag. Fra 2011 ønskede Airbus ikke

længere at betale. Han kan ikke huske, om Camilla Bonde ordret sagde, at det var fordi Airbus ikke længere ville betale. Det var hans forståelse. Finn Frogne havde heller ikke betalt indtil da. Det blev herefter drøftet med Camilla Bonde, om Nethleas selv ville finansiere sagens videre forløb.

Foreholdt finansieringsaftale mellem Nethleas og Finn Frogne A/S af 13. september 2011 forklarede han, at han godt vidste, at aftalen var indgået, da han afgav forklaring i landsretten. Han havde underskrevet og returneret aftalen, men havde ikke modtaget en kopi retur med underskrift. Det var først efter sagen i Østre Landsret, at han så, at Finn Frogne havde skrevet under og accepteret aftalen.

Dialogen med Finn Frogne om finansiering kom i stand ved et møde. Det blev ikke afholdt på initiativ af Nethleas. I mødet deltog Finn Frogne sammen med sin søn samt advokat Camilla Bonde med Jens Møller, han selv og Harry Muter, og så var der en partner fra advokatfirmaet Plesner. Finn Frogne oplyste, at han gerne ville være med til at finansiere retssagen. Finn Frogne havde en kommerciel interesse heri, fordi han havde været involveret fra begyndelsen, og hans selskab opererede på markedet. På mødet udtalte advokat Camilla Bonde, at det var en vindersag. Størrelsen af det beløb, som advokatfirmaet Plesner skulle have for at føre sagen, blev drøftet. Man drøftede ikke, hvad man skulle gøre, hvis Nethleas tabte sagen og blev pålagt at betale sagsomkostninger. Advokat Camilla Bonde spurgte om samtykke til at dele oplysningerne fra sagen med aktørerne i Airbus- og Damm-sagen. Advokatfirmaet Plesner havde en selvstændig økonomisk interesse. Det fremgår af aftalen, at 20 % var til tredjemand. Det var hans opfattelse, at det var advokatfirmaet Plesner, der skulle have de 20 %, der omtales i aftalen. Jens Møller skulle også have en andel af de 20 %. Med denne aftale skulle Nethleas ikke selv betale for, at retssagen kunne fortsætte. Det gjorde Finn Frogne. Den omtalte fordeling på 40 % og 20 % var for det tilfælde, at

Nethleas vandt sagen. Fordelingen angav, hvordan erstatningsbeløbet skulle fordeles. Da han underskrev finansieringsaftalen, vidste han, at der var nedlagt et krav om erstatning fra Nethleas side, men han kendte ikke erstatningskravets størrelse.

Han mener ikke, at finansieringsaftalen kan forstås på den måde, at han sælger 60 % af erstatningskravet for at få retssagen gennemført. Aftalen blev indgået som en investering og med henblik på at vinde sagen. Nethleas gik ikke efter et millionbeløb i erstatning. Finn Frogne skulle have sin del af erstatningen, da han ifølge aftalen havde betalt 1,5 mio. kr. til advokatfirmaet Plesner.

Nethleas ønskede at forfølge sagen, fordi det var et unfair udbud. De indgav klagen, fordi udbuddet udelukkede Nethleas fra at deltage, da Motorola havde fået licensaftale på frekvensen fire år tidligere. Det afgørende for Nethleas var at forsvare sin position på det danske marked, og det var derfor, at man indledte klagesagen og retssagen.

Foreholdt sin forklaring for landsretten, om at alle aktiviteter i Nethleas er finansieret af Van der Boom Holding, og at man ville have betalt sagsomkostninger, hvis det havde været en fair retssag, forklarede han nu, at han var blevet provokeret, da han var blevet beskyldt for at prøve at få penge ud af den danske stat. Det, han egentlig ville sige, var, at Nethleas og hans andre selskaber normalt altid betaler deres regninger. Denne sag var blevet trukket unødigt i langdrag og gjort unødvendigt kompleks. Camilla Bonde havde på et tidspunkt oplyst et maksimalt beløb, som Nethleas kunne blive pålagt at betale til de danske myndigheder. Det var det, han forklarede om i landsretten. Hvis omkostningerne havde været på 150.000 euro eller endda det dobbelte, så ville han have betalt med penge fra Van der Boom Holding. Niveaueet af det omkostningsbeløb, som Nethleas var blevet pålagt, var imidlertid helt urimeligt. Det skulle også ses i sammenhæng med, at det ikke havde været en fair retssag.

Når han havde forklaret, at han var fuldt ud orienteret om sagen fra advokaterne, så skal det forstås således, at han vidste, at sagen verserede, og at han havde det bedste advokatkontor. Han vidste i store træk, hvad der foregik. Da advokat Camilla Bonde udtog stævning i 2007, modtog han ikke kopi af stævningen. Han modtog heller ikke kopi af det processkrift, hvori erstatningspåstanden blev nedlagt, da han ikke læser dansk. Han fik mails med resumé af processkifterne fra Jens Møller og blev derved orienteret i store træk, men han blev aldrig informeret om, at der var nedlagt en konkret erstatningspåstand.

Det var advokatfirmaet Plesner, der besluttede at nedlægge påstandene og traf de juridiske beslutninger. Advokatfirmaet Plesner indsamlede oplysninger og informerede om, hvad de agtede at gøre. Han havde aldrig indsigelser imod, hvad Plesner agtede at gøre.

Advokatfirmaet Plesner havde en økonomisk interesse i sagen. De 20 % skulle tilfalde advokatfirmaet Plesner, og en del heraf skulle gå til Jens Møller, der var ekspert i radioteknologi. Jens Møller var ansat som konsulent af advokatfirmaet Plesner, da de havde brug for en person, der var bekendt med de tekniske forhold. Han har ikke set dokumentation, der fastslår, at det er Jens Møller eller Plesner, der skal have de 20 %.

Nethleas eksisterer fortsat, men der er ingen forretningsmæssig aktivitet, da der er en fordring på selskabet, som følge af denne sag.

Højesterets begrundelse og resultat

Sagens hovedspørgsmål er, om Van der Boom Holding B.V. er erstatningsansvarlig for betalingen af de sagsomkostninger, som datterselskabet Nethleas B.V. blev pålagt i den retssag, som dette selskab havde anlagt mod Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og

Forsvarsministeriet i anledning af SINE-udbuddet.

Erstatningsansvar

De ubetalte sagsomkostninger angår en retssag om lovligheden af SINE-udbuddet, som Nethleas anlagde i 2007, efter at selskabet ikke havde fået medhold i en klage over udbuddet til Klagenævnet for Udbud. Selskabets oprindelige påstand var, at Økonomistyrelsen skulle annullere SINE-udbuddet, men i 2009 blev sagen udvidet med en påstand om erstatning opgjort til 409.218.750 kr. Påstanden blev ved et processkrift fra januar 2010 forhøjet til 559.078.876 kr.

Efter det oplyste medførte resultatet af SINE-udbuddet, at Nethleas blev afskåret fra at fortsætte sine hidtidige driftsmæssige aktiviteter vedrørende det digitale TETRA-netværk på beredskabsområdet i Danmark, og at selskabet tillige måtte opgive at udvide sine aktiviteter her i landet. Efter afviklingen af aktiviteterne i henhold til kontrakten med Gentofte Kommune ophørte driften i Nethleas helt i 2009, og der har ikke været aktiver af betydning eller aktivitet i selskabet efter dette tidspunkt.

På den anførte baggrund finder Højesteret, at et eventuelt krav i anledning af SINE-udbuddet måtte tilkomme Nethleas og ikke et andet selskab i koncernen. Nethleas var således ikke et selskab, som blev etableret med det formål at omgå retsplejelovens regler om sagsomkostninger. Efter de foreliggende oplysninger om selskabets økonomi og virksomhed ved sagens anlæg og om den oprindelige påstand er der heller ikke i øvrigt fuldt tilstrækkeligt grundlag for at anse sagsanlægget i 2007 for uforsvarligt under hensyn til risikoen for at blive pålagt sagsomkostninger.

Højesteret lægger til grund, at det i hvert fald efter ophøret af den erhvervs-mæssige aktivitet i Nethleas i 2009, hvor retssagen i øvrigt blev udvidet med en

erstatningspåstand på et trecifret millionbeløb, har stået klart for selskabets ejer og leder, Van der Boom Holding, at Nethleas ikke kunne betale de omkostninger, der var forbundet med retssagen. Det gælder både egne omkostninger og eventuelle sagsomkostninger til modparten. Højesteret lægger til grund, at Van der Boom Holding sørgede for finansiering af Nethleas' egne procesomkostninger, men ikke for at sikre mulighed for at betale det meget betydelige sagsomkostningsbeløb, som Nethleas måtte forvente at skulle betale til de sagsøgte myndigheder, hvis selskabet tabte retssagen.

Efter bevisførelsen, herunder navnlig vidneforklaringerne og finansieringsaftalen af 13. september 2011 samt dokumenterne vedrørende grundlaget for den beløbsmæssige opgørelse af erstatningskravet på 559.078.876 kr., finder Højesteret det godtgjort, at Roland van der Boom - og dermed Van der Boom Holding - har haft fuldt kendskab til sagens genstand og forløb og til tabsrisikoen for de danske myndigheder som følge af selskabets manglende evne til at betale sagsomkostninger.

På den anførte baggrund tiltræder Højesteret, at det fra 2009 var ansvarspådragende for Van der Boom Holding at lade Nethleas videreføre retssagen uden hensyn til Nethleas' manglende evne til at betale sagsomkostninger til modparten, hvis sagen blev tabt. Det, Nethleas har anført om artikel 6 i [Den Europæiske Menneskerettighedskonvention](#), kan ikke føre til et andet resultat.

Erstatningens størrelse og forrentning

Højesteret tiltræder, at der ved tabsopgørelsen bør tages udgangspunkt i de sagsomkostningsbeløb, som Nethleas blev pålagt at betale ved landsrettens kendelse af 23. oktober 2015 i sagen mellem Nethleas og myndighederne, med fradrag af de beløb,

som er betalt eller inddrevet, og med yderligere skønsmæssig reduktion under hensyn til, at erstatningen skal begrænses til den del af sagsomkostningerne, som vedrører processen i perioden fra 2009 til sagens afslutning i 2015. Der er ikke grundlag for yderligere reduktion med henvisning til, at de tilkendte sagsomkostninger overstiger myndighedernes faktiske udgifter til advokatbistand mv. Myndighedernes tab består i den manglende betaling af de sagsomkostninger, der blev fastsat i landsrettens kendelse.

Højesteret tiltræder landsrettens skønsmæssige ansættelse af tabet.

Erstatningskravet skal forrentes fra den 2. december 2016, hvor krav om betaling af erstatning for sagsomkostningerne første gang blev fremsat under denne retssag, jf. [rentelovens § 3, stk. 4](#).

Højesteret stadfæster herefter dommen med den nævnte ændring vedrørende procesrenter.

Thi kendes for ret

Landsrettens dom stadfæstes med den ændring, at Van der Boom Holding B.V. skal betale procesrente fra den 2. december 2016 af det samlede beløb på 10 mio. kr.

I sagsomkostninger for Højesteret skal Van der Boom Holding B.V. betale i alt 400.000 kr. til Erhvervsstyrelsen, Moderniseringsstyrelsen og Forsvarsministeriet. De idømte beløb skal betales inden 14 dage efter denne højesteretsdoms afsigelse.

Sagsomkostningsbeløbene forrentes efter [rentelovens § 8 a](#).

Totalentreprenør var ikke erstatningsansva- rlig for påståede mangler ved betongulv.

[Klik her for at se resuméet](#)

Som gengivet i TBB 2018.171 / Sag nr. C-12317

Bygherre BH (advokat Jan Toft Olesen) mod Totalentreprenør TE (advokat, dr.jur.h.c. Erik Hørlyck) mod Leverandør L (advokat Brian Sørensen)

1. Indledning

Mellem klageren, bygherre BH (tidl. - - - A/S) (herefter BH), og indklagede, totalentreprenør TE A/S (herefter TE), er der opstået en tvist om, hvorvidt der foreligger mangler ved betongulvet i fabriksejendom beliggende - - -, som TE som totalentreprenør opførte for BH i 2008. Sagen drejer sig særligt om, hvorvidt gulvet har den fornødne styrke, stabilitet og modstandsdygtighed, som må anses for forudsat ved aftalen, eller om gulvet i forhold til det aftalte er behæftet med mangler. Sagen drejer herunder om, hvorvidt iværksatte foranstaltninger til udbedring af gulvet må anses for accepteret og godkendt af BH på en sådan måde, at BH herved har afskåret sig fra anfægte den valgte metode, samt om, hvorvidt BH som følge af tidligere forligsaftaler mellem parterne om gulvet er afskåret fra at gøre yderligere mangelskrav gældende. TE har under sagen adciteret leverandør L A/S (herefter L), der leverede færdigbetonen til byggeriet.

I den anledning er der nedsat en voldgiftsret i henhold til »Regler for voldgiftsbehandling

inden for bygge- og anlægsvirksomhed« med direktør, civilingeniør Henrik Jensen, videnkoordinator Per Elmar Fogh Jensen og landsdommer Henrik Bjørnager Nielsen med sidstnævnte som formand.

2. Påstande og hovedforhandling mv.

Sagen har været hovedforhandlet den 5., 6. og 26. september 2017 i - - -. Voldgiftsretten har den 5. september 2017 i forbindelse med hovedforhandlingen foretaget besigtigelse på adressen - - -.

BH har nedlagt påstand om, at TE skal betale 20.080.550 kr. med procesrente fra den 22. september 2015, subsidiært et mindre beløb fastsat efter voldgiftsrettens skøn med procesrente som anført.

Over for TE's selvstændige påstand har BH nedlagt påstand om frifindelse såvel i forhold til påstanden om frigivelse af garantien som i forhold til refusion af garantiprovision, subsidiært refundering af et mindre beløb.

TE har nedlagt påstand om frifindelse, subsidiært betaling af et mindre beløb.

TE har nedlagt selvstændig påstand om, at BH tilpligtes at frigive garanti nr. - - -, stor 7.350.000 kr., der på indklagedes foranledning er stillet af garant G - - -, og at BH tilpligtes at refundere TE's provisionsomkostninger med 228.063 kr. med procesrente fra fremlæggelse af klagerens processkrift A af 15. august 2015.

TE har over for L nedlagt påstand om, at L tilpligtes at friholde TE for ethvert krav, som TE måtte blive pålagt at betale til BH, herunder såvel hovedstol som renter og omkostninger.

L har nedlagt påstand om frifindelse, subsidiært frifindelse mod betaling af et mindre beløb.

3. Sagens nærmere omstændigheder

Den 18. marts 2008 indgik BH og TE en totalentreprisekontrakt, hvorefter TE som totalentreprenør skulle opføre en ny maskinfabrik til bl.a. produktion og lager til en samlet kontraktsum på 73.500.000 kr. ekskl. moms. Det samlede gulvareal til produktion og lager udgjorde ca. 13.700 m². Ved aftalen stillede TE en bankgaranti på 11 mio. kr., jf. [ABT 93 § 6](#). Aflevering var aftalt til den 8. december 2008.

Af det forudgående udbudsmateriale fremgår af et skitseforslag om terrændæk bl.a., at der skulle »udføres terrændæk som armeret beton dimensioneret til industri-lastgruppe 1. Minimum Beton 25 MN i moderat miljøklasse«, og af beskrivelse fra BH's arkitekt fremgår bl.a., at gulve skulle være »min. 20 cm armeret beton dimensioneret til tung last med trucks, lastvogne og palleløftere«.

Af entreprisekontrakten, der bl.a. henviser til udbudsgrundlaget, fremgår, at gulvet i produktion og lager udføres i 200 mm gulvtykkelse. Under de overordnede kvalitetskrav fremgår bl.a., at byggeriet udføres i en kvalitet, der såvel i form som funktion og teknik giver en levetid på mere end 20 år uden større vedligeholdelse og reparation, og at valg af materialer og løsninger skal foretages således, at udgiften til vedligeholdelse og drift minimeres, uden at det forringer den æstetiske kvalitet. Vedrørende tekniske løsninger henvises bl.a. til CtO-publikationer. Under afsnittet funktions- og materialebeskrivelse i kontrakten hedder det i punkt 4.1.2.8 om terrændæk bl.a., at der »I hele produktions- og lagerafsnittet udføres 200 mm terrændæk som stålfiberarmeret beton, 30 Mpa. Moderat miljøklasse...«

TE indgik efterfølgende en underentreprisekontrakt med UE om udførelse af gulventreprisen. I forbindelse hermed havde UE modtaget dimensioneringsforslag fra - - - A/S. Om arbejdet fremgår det af underentreprisekontrakten bl.a., at dette omfatter »200 mm fugefri gulve i 30x30 m.

felter. Opdeling med Omega stålprofiler. Betontype 25 Mpa kl. A sten. Stålfibre type RC 65/60 BN 35 kg. Pr. m³ beton...«. Efter aftale med UE A/S leverede L efterfølgende færdigbetonen til byggeriet.

Byggeret blev med forsinkelse afleveret den 22. december 2008, efter at det havde vist sig, at der var områder med delaminering af det nystøbte betongulv. Af referat af byggemøde den 28. november 2008 fremgår bl.a., at »der er flere områder med delaminering eller lignende i færdigvarelager. Færdigvarelageret affræses og der udlægges højstyrke flydemørtel. Jysk teknologisk institut vil sammen med UE og L undersøge gulvene bl.a. ved at udbore kerneboreprøver og på baggrund af analyser af disse fremkomme med den rigtige løsning...«

Det viste sig, at problemet med delaminering og konstateret »skruk« var generelt for hele gulvet. Af mødereferat af 3. december 2008 fremgår bl.a., at der på baggrund af besigtigelse samt besigtigelse af resultat af udbedringsforsøg med injektion blev taget beslutning om at fræse gulvene af til en dybde, hvor delamineret lag blev fjernet. I referatet hedder det bl.a.:

»Beslutningen er taget af UE og betonleverandør L og dennes forsikringsagent.

....

Der vil benyttes flydemørtel på cementbasis. Dokumentation for styrke/holdbarhed skal fremlægges for bygherre inden udstøbning.«

Der blev efterfølgende afholdt yderligere møder om sagen den 4., 8. og 12. december 2008. Det fremgår af referatet for mødet den 8. december 2008, at »Produkt X er valgt som flydemørtel leverandør«.

I rapport af 11. december 2008 fra [en ekstern sagkyndig, S1], der er stilet til L, vurderede S1, at de konstaterede punktvis

afskalninger/buledannelser primært måtte henføres til det forhold, at betonoverfladen på et tidligt tidspunkt var lukket af et tæt overfladelag, således at luft og vand, der i forbindelse med glitteprocessen steg op mod overfladen, ikke kunne slippe væk, men blev tilbageholdt i det øverste lag af betongulvet som perler på en snor. Den efterfølgende vingeglitting bevirkede, at betonen blev komprimeret yderligt, hvorved boblerne i smeltede sammen med et vedhæftningssvigt til følge. I rapporten var det videre anført, at luftindholdet i betonen var konstateret at være på omkring 10 %, hvor instituttet anbefalede et luftindhold mindre end 4 % i beton til vingeglitting.

I et referat/notat for mødet den 12. december 2008, som er underskrevet den 16. december 2008 af henholdsvis A og C fra TE fra TE, D og F fra BH samt af BH's rådgivere ingeniør, R1, og arkitekt, R2, hedder det bl.a.:

»...det blev aftalt, at bygherre overtager hele risikoen m.v. af de ikke udbedrede produktionsgulve - ca. 450 til 500 kvadratmeter. TE giver forlods en kontant godtgørelse på 350 tkr. til BH A/S til reservation af udbedring af førømtalte produktionsgulve, op- og nedtagning af maskiner samt delvis dækning af driftstab. Jeg forudsætter, at godtgørelsen/erstatningen...

- det blev aftalt, at BH A/S har krav på, at få refunderet samtlige eksterne omkostninger, som kan henføres til reetableringen af produktionsgulvene og tidsforsinkelser i øvrigt...Endvidere blev det aftalt, at BH A/S også får dækket interne omkostninger, herunder dækning af driftstab, som sker med udgangspunkt i den oprindelige tidsplan for flytning af BH's produktionsapparat. Både tidsplan og driftsopgørelser m.v. vil efterfølgende blive udarbejdet og fremsendt. Den oprindelige vurdering af godtgørelsens samlede størrelse på 1,5 mio. +/- 200 tkr. er herefter uaktuel og udgår af det oprindelige grundlag«.

De samlede afhjælpningsomkostninger til affræsning og udlægning af X-flydemørtlen udgjorde godt 5,4 mio. kr. inkl. moms.

Der var efterfølgende i løbet af december 2008 og begyndelsen af 2009 korrespondance mellem BH og TE, hvor BH ønskede dokumentation for, at gulvet nu levede op til de stillede krav, og der blev i forbindelse hermed indhentet yderligere vurderinger vedrørende trykstyrken og trækstyrken fra S1 af 29. januar 2009 og 28. april 2009.

Ved brev af 18. maj 2009 med vedlagt opgørelse opgjorde BH med henvisning til aftalen af 12. december 2008 sine »interne og eksterne udgifter samt produktionstab«. Om gulvet blev det i brevet anført, at der ønskedes foretaget en række yderligere undersøgelser, idet der ingen generel konklusion var på, hvorvidt gulvet opfyldte de konditioner, der var aftalt. Det blev anført, at BH herefter ikke kunne vurdere det økonomiske krav, før et resultat forelå, men at man havde tilladt sig at medtage 750.000 kr. i opgørelsen.

Den 18. juni 2009 blev der afholdt møde mellem BH og TE. I notat/referat for mødet hedder det bl.a.:

»...Det aftales at krav omhandlende omkostninger til klæbeankre, større fodplader til kraner osv., på i alt 750.000.-, holdes ude af dette forlig.

TE fastholder at gulvenes kvalitet er veldokumenteret med 2 rapporter udført af S1 og afviser derfor kravet.

BH har igangsat en undersøgelse, udført af andet, uvildig, anerkendt prøvningsinstitut. Når rapport af undersøgelsen foreligger, vil parterne igen tage stilling til dette krav.

Krav vedrørende Røgdetektorer...er holdt ude af dette forlig.

...

Til dækning af alle BH's øvrige krav aftales der en forligssum på 4.250.000.-

BH har allerede faktureret 3.000.000,00 kr.

BH fremsender faktura på 1.250.000,00 kr.

Krav fremsat af TE med aftaleseddel nr. 31,36 og 37 frafaldes herefter.

TE's tilgodehavende er herefter i alt 1.137.916,00 kr. iht. bilag. Hvoraf 70.000,00 kr. først faktureres, når CTS afleveres.«

På BH's foranledning afgav [en ekstern sagkyndig, S2] den 23. september 2009 en rapport. I rapporten vurderede S2 bl.a., at den anvendte beton marginalt var konditionsmæssig i forhold til projektspecifikation og gældende normer. Gennemførte udtræksprøvninger af P HST-gennemstiksankre underbyggede ikke udsagnet om, at sådanne ankre ikke kunne monteres.

Af mangeloversigten for 1.-års-gennemgangen fra februar 2010 fremgår vedrørende betongulvet, at udbedring afventede endelig rapport.

S2 afgav på BH's foranledning yderligere en rapport den 9. marts 2010, der primært vedrører den anvendte flydemørtel.

I et notat af 7. december 2012 fra - - - A/S til L hedder det efter undersøgelse af borekerneprøver af gulvet bl.a.:

»Betonens karakteristiske styrke på grundlag af udborede kerner fra en konstruktion skal vurderes på grundlag af DS/EN 13791 - »Fastlæggelse af betons trykstyrke i konstruktioner eller konstruktionselementer«.

Heri fremgår det af tabel 1, at den karakteristiske in-situ styrke for en beton i styrkeklasse C25/30 skal være mindst 21 MPa (cylinder), hhv. 26 MPa (terning).

For 5 borekerner, jf. resultater i bilag 1, benyttes metode B i afsnit 7.3.3.

Den karakteristiske in-situ trykstyrke beregnes her som den mindst af værdierne:

...

Karakteristisk in-situ styrke er på grundlag af resultaterne således 23,3 MPa.

Da dette opfylder kravet på de 21 MPa, opfylder betonen kravet til styrkeklasse C25/30.«

Der er under sagen afgivet skønserklæring af 28. november 2012 samt tillægserklæringer af 8. marts 2013, 29. juli 2013, 17. august 2015 og 27. maj 2016 af skønsmændene, akademiingeniør Jens Brandt og civilingeniør Bent Grek, samt skønserklæring af 6. januar 2015 af skønsmænd Thorkild Brinch Lindquist.

BH har opgjort kravet således:

13.800 m ² x kr. 1.620,- eller	22.032.000 kr.
Hertil kommer de direkte afledte omkostninger til demontage, transport, opbevaring, genmontage, opstart og indregulering af den nuværende maskinpark beregnet til	11.267.750 kr.
Udgifter til afhjælpning af mangler samt erstatning for afledte udgifter i alt + moms.	33.299.750 kr.

Herefter skønsmæssigt nedsat til 20.080.550 kr., jf. ABT § 34, stk. 3, der fremkommer således:

Areal dækket af maskiner:	
Ca 20 % af 22.032.000 kr.	4.406.400 kr.
Areal ikke dækket af maskiner:	

Ca 80 % af 22.032.000 kr.; 17.625.600 kr, der skønsmæssigt nedsættes med 75 %	4.406.400 kr.
Erstatning for direkte afledte omkostninger til demontage m.m.	11.267.750 kr.
	20.080.550 kr.

4. Forklaringer

D fra BH, A fra TE, C fra TE, - - - fra S1, J fra L, K fra L2, R2, F fra BH og R1 har under hovedforhandlingen afgivet forklaring. Skønsmændene, akademiingeniør Jens Brandt og civilingeniør Bent Grell, er endvidere afhjælet.

D fra BH har forklaret, at han er uddannet revisor og tiltrådte som direktør for BH A/S i 2007. Efter sommerferien 2007 blev det besluttet at opføre bygningen, og der blev lavet udbudsmateriale, der blev sendt til bl.a. TE. Han havde ikke selv nogen teknisk forstand, og det var navnlig R2, F fra BH og C, der stod for den del. Han deltog ikke i selve byggefasen og var ikke med til byggemøder. Det var meget vigtigt med et fleksibelt gulv, så der efter behov kunne flyttes rundt med maskinerne i de forskellige haller. Alle involverede var klar over, at der var tale om en meget stram tidsplan. Der var ca. 60 maskiner, der skulle flyttes fra de gamle bygninger, og der blev lavet en meget udførlig flytteplan. På grund af problemerne med gulvet og deraf følgende forsinkelser endte det imidlertid i det rene kaos.

Forsinkelserne afstedkom mange uforudsete omkostninger til bl.a. vagter, el, varme og finansiering. Han deltog i mødet den 4. december 2008. Der blev på mødet udvekslet synspunkter, men ingen havde på det tidspunkt overblik over, hvor sagen endte. Et af elementerne var et område på ca. 450-500 m², hvor der var opsat maskiner, som ikke blev flyttet, og hvor det i stedet blev aftalt, at BH fik en kontant godtgørelse på 350.000 kr. til fuld og endelig afgørelse mod, at gulvene her ikke blev udbedret. Denne aftale angik kun dette

specifikke område. Han var ikke involveret i drøftelserne om, hvilken løsning til udbedring af gulvene der skulle vælges.

Han sendte brevet af 18. maj 2009 til A fra TE, hvor BH A/S opgjorde et samlet krav på godt 7,60 mio. kr., og hvor der inden brevet var modtaget 3 mio. kr. a conto. Med brevet fulgte en række bilag. Det efterfølgende forlig, der blev indgået i juni måned 2009, vedrørte ikke gulvet. Det eneste, der vedrørte gulvet, og som der blev indgået forlig om, var det afgrænsede område på de ca. 450-500 m², hvor der blev betalt 350.000 kr. BH's krav vedrørte ekstraomkostninger og driftstab som følge af forsinkelse på grund af gulvet og øvrige forøgede omkostninger som følge heraf, bl.a. til el, varme, garantiprovision m.m. i forbindelse med finansieringen af byggeriet.

Han husker ikke, om han under mødet tog udtrykkeligt forbehold om omlægning af gulvet. Det lå i situationen, at det kunne ende sådan, da der ikke var klarhed over, hvor galt det stod til.

Gulvet ligger der fortsat i dag og er således ikke, heller ikke partielt, blevet skiftet. Trækstyrken er svag, og der er problemer med, at der skal etableres særskilte fundamenter, når de får nye maskiner, der skal fastgøres. Ved den seneste maskine, som de har modtaget, blev der etableret særskilte fundamenter for mere end 50.000 kr. Som følge af gulvets dårlige kvalitet og overfladens ringe holdbarhed har der i forhold til det forventelige været forøgede vedligeholdelsesomkostninger på 4-500.000 årligt. Hertil kommer tab på anslået 1,5-3 mio. årligt på grund af spild i produktionen, idet gulvet gør, at maskinerne opfører sig mærkeligt, så de meget nøjagtige tolerancekrav, der skal følges under bearbejdningen, i alt for mange tilfælde ikke kan opfyldes. Arbejdsprocessen er også nødt til at foregå langsommere. Han er ikke i tvivl om, at dette skyldes det dårlige gulv, og at gulvet tilsyneladende ikke er stabilt nok til at kunne klare vibrationerne mv. fra især de større maskiner. Det er ikke lavet noget

endeligt forlig omfattende hele gulvet. Det fremgår således også af notatet for mødet den 18. juni 2009, bilag P, at det foreløbige krav på 750.000 kr., der vedrørte gulvet, blev holdt uden for forliget. Baggrunden var, at det var usikkert, hvor galt det stod til med gulvet, og der skulle derfor foretages yderligere undersøgelser.

A fra TE har forklaret, at han på daværende tidspunkt var administrerende direktør i TE A/S, og han var selv med til at forhandle kontraktvilkårene i forbindelse med entrepris aftalen. Kravene til terrændæk var i udbudsmaterialet en Beton 25 MN, og det var også det, der blev aftalt. Det er en skrivefejl, når det under funktions- og materialebeskrivelsen i entrepris kontrakten er anført, at betonen skal være »30 Mpa«. I alt skriftligt materiale forud herfor er da også kun nævnt »25 MN« eller »25 Mpa«. Han deltog ikke i mødet den 3. december 2008, men han var med til mødet 4. december 2008. Formålet med dette møde var at få afklaret, hvordan det skulle håndteres at få omlagt gulvet. Der blev ikke taget noget forbehold fra BH's side om, hvad der skulle gøres ved gulvet. Det eneste forbehold fra BH's side var, at man ønskede at se et datablad på det produkt, der skulle anvendes til overfladebehandlingen. Han husker ikke, hvem der stillede forslaget om at anvende X, men det var muligvis enten L, UE eller JTI. Produktbladet for X var fremme. Han husker et møde vist nok i en skurvogn, hvor produktbladet var der, og hvor produktet blev valgt. Det var nok mødet den 8. december 2008. BH's folk og BH's rådgivere vidste godt, hvilket produkt der blev anvendt.

I forlængelse af mødet den 8. december 2008 blev aftalen af 12. december 2008 indgået. Der blev i forløbet på intet tidspunkt fra BH's side taget forbehold om anvendelsen af X-mørtelen.

Det var hans klare opfattelse, at der på mødet den 18. juni 2009 blev lavet et forlig til fuld og endelig opgørelse af de krav, der

var fra BH's side, således at sagen herefter var lukket. Det var ikke muligt at tvinge BH til at acceptere de 750.000 kr. vedrørende klæbeankre, fodplader mv. TE gik med til at betale de yderligere godt 4,2 mio. kr., der i det væsentlige vedrørte driftstabserstatning. Selv om TE's entreprenøransvar for driftstab var begrænset, valgte TE at strække sig vidt for at finde frem til en for BH god og tilfredsstillende løsning.

Opgørelsen, bilag Q, blev lavet som et arbejdsbilag til brug for mødet den 18. juni 2009. Det er sådan, han husker det, og det må være baggrunden for, at det nederst i bilaget bl.a. er anført, at bygherrens krav ikke er endeligt.

C fra TE har forklaret, at han i forbindelse med entreprisen deltog som projektleder for TE. Han er ikke længere ansat i virksomheden. Han husker bygherremødet den 28. november 2008. Foreholdt referatet for mødet har han forklaret, at han ikke husker nærmere om områderne med delaminering og om årsagen hertil. Han deltog tillige i møderne den 3. og 8. december 2008, hvor det blev besluttet at fræse gulvene af og udlægge X-flydemørtel. Han husker, at man fra BH's side gerne ville have, at R1 sagde god for fremgangsmåden og anvendelsen af den pågældende flydemørtel. Referaterne for møderne blev hver gang sendt til alle mødedeltagere. Han husker ikke at have fået indsigelser fra BH om fremgangsmåden med fræsning af gulvene og anvendelsen af X. Foreholdt at det af referatet for mødet den 3. december 2008 fremgår, at dokumentation for styrke og holdbarhed for flydemørtelen skulle fremlægges for bygherre inden udstøbning, har han forklaret, at han ikke kan huske, om en sådan dokumentation blev fremlagt for BH, men det må være sket, da produktet blev valgt. BH var som bygherre meget aktivt deltagende, og han er sikker på, at den pågældende dokumentation er blevet overbragt R1 på en eller anden måde, også selv om det ikke kan læses i referaterne. Han husker, at der forelå et »hard copy« af produktbladet fra X. Bladet må man have

haft noget før mødet den 8. december 2008. Der var mellem parterne enighed om, at det var den flydemørtel-løsning, der skulle bruges. Der var et stort tidspres, og der var ikke tid til at gennemføre syn og skøn.

På tidspunktet for mødet i juni 2009 var alle stadig enige om, at det var den rigtige løsning med X, så det blev der ikke stillet spørgsmålstejn ved. Forud for mødet havde TE fået opgørelser over BH's krav, herunder kravet på 750.000 kr. vedrørende klæbeankre mv. Der var samlet set tale om et meget højt tal, og der blev handlet af på de 4,25 mio. kr., således som det fremgår af referatet for mødet. Han husker ikke, hvorfor A fra TE godkendte at betale driftstab, og hvorfor han ville strække sig langt. Vidnet havde beregnet sig frem til et meget mindre beløb, som BH kunne kræve. Bortset fra de to forhold, der er nævnt i referatet for mødet, blev der handlet af til fuld og endelig afgørelse. Der var ikke noget forbehold fra BH's side om eventuelt senere at rejse øvrige krav vedrørende gulvet.

Han husker ikke, at der i december 2008 var andre problemer med gulvet end delaminering. BH var meget optaget af resultatet og kvaliteten af gulvet. Han genkender ikke umiddelbart opgørelsen, bilag Q, eller det, der står skrevet.

Foreholdt telefax af 15. maj 2008 fra - - - A/S til UE har han forklaret, at UE var en kendt leverandør i branchen, som TE tidligere havde handlet med. Han var ikke involveret i beslutningen om, hvilken bestemt type beton der skulle anvendes.

- - - har forklaret, at han er specialiseret inden for beton, og han har for S1 været med til at afgive de erklæringer, der foreligger i sagen. Foreholdt vurderingen af 29. januar 2009 sendt fra vidnet til L A/S, har han forklaret, at det var L, der havde anmodet om hans vurdering af, om gulvet var konditions-mæssigt. X - - - er et meget velkendt produkt i byggekredse, og der ligger rundt omkring masser af gulve med dette produkt. Skaderne som følge af

skæreolien skyldes efter hans opfattelse, at olien har været syreholdig. Han har ikke undersøgt den anvendte skæreolie og kender derfor ikke ph-værdien heraf. Det er hans vurdering, at også betongulvet, hvis det ikke havde været belagt med flydemørtel, ville have lidt skade af skæreolie med en lav ph-værdi. Flydemørtelen er lidt blødere end beton, men også lidt mere fleksibel, idet flydemørtlen bedre kan give sig. Mørtlen er ikke voldsomt meget blødere. Den konkret anvendte X har den forventelige blødhed/hårdhed.

Foreholdt mailkorrespondancen fra 30. januar og 2. februar 2009 med C fra TE har han forklaret, at trækstyrken vurderes som forventelig og tilstrækkelig. Foreholdt brevet af 5. februar 2009 fra R1 til TE, har han forklaret, at han bl.a. lavede trækstyrkeprøver af udborede kerner. Prøverne viste, at styrken var tilstrækkelig. Der var intet ved flydemørtlen, der viste tegn på problemer. Mørtlen har slidstyrke klasse D, hvilket er den stærkeste slidstyrke. Der var ikke noget mærkeligt i, at P's deklarerede værdi for udtræksstyrke ikke nødvendigvis holder. Det er hans erfaring, at det er bedre at bruge klæbeankre end ekspansionsankre. Han ved ikke, om svingkraner vibrerer.

Han har i forbindelse med sine undersøgelser lagt de data og informationer, som han har fået, og som bl.a. fremgår af hans udtalelse af 29. januar 2009 til L, til grund. Hans målinger er baseret på beton med stålfibre.

J fra L har forklaret, at han i 2008 var salgschef hos L A/S, og han er i dag produktchef samme sted. UE A/S var en af de største gulventreprenører på det pågældende tidspunkt. Den leverede beton var ifølge recepten en G1-beton, styrke 25, som var solgt til UE mange gange tidligere, og som er en almindelig standardvare, som generelt er meget anvendt. Den leverede beton var en såkaldt passiv beton. Stålfibrene i betonen var leveret af UE. Der var ikke flyveaske i betonen, da den skulle

pudses og glittes. Det er en normal proces i at lave beton, så den tilpasses det konkrete leveringssted. Der blev leveret beton for samlet ca. 2 mio. kr. Hvis det havde været en beton styrke 30 MPa eller 35 MPa, ville betonen have været dyrere.

Han hørte første gang om delaminering af betonen i slutningen af november 2008. Han var til stede på virksomheden den 28. november 2008. Bl.a. - - - fra UE gav udtryk for, at det kunne være betonens skyld, og L tog herefter kontakt til sit forsikringselskab, som blev orienteret om, at der kunne være større reklamationer på vej.

På byggemødet den 3. december 2008 blev der taget beslutning om affræsning af gulvet og anvendelse af en flydemørtel. Som han husker det, blev der på mødet den 8. december 2008, hvor også K fra L2 og - - - fra X deltog, taget beslutning om anvendelse af X-flydemørtel. Han kendte ikke X-produktet i forvejen. - - - fra UE og K fra L2 nævnte produktet. L har ikke været involveret i selve afhjælpningen, men han fulgte med i sagen, da sagen var anmeldt til forsikringselskabet. Han må have fået referaterne for møderne den 3. og 8. december 2008 tilsendt, men han husker det ikke med sikkerhed. Han har ikke nogen erindring om, at der fra BH's side skulle være blevet taget forbehold om løsningen med affræsning og efterfølgende udlægning af X-flydemørtel. Som han husker det, var det også BH's og dennes rådgivers opfattelse, at der var tale om en god løsning. Han husker ikke at have set noget datablad fra X.

Foreholdt vurderingen fra S1 af 29. januar 2009 har han forklaret, at - - - fra UE ønskede en vurdering af, om den valgte udbedringsløsning var konditionsmæssig. Fakturaen af 31. december 2008 fra UE blev sendt til L's forsikringselskab. Han hørte i lang tid herefter ikke noget til sagen.

K fra L har forklaret, at han er ejer af L2, der er processtilvarslet i sagen. Virksomheden er specialiseret inden for bl.a. flydemørtel. Han husker, at han i november eller december

2008 blev ringet op af - - - fra UE, der spurgte, om han ville se på gulvet, der krakelerede. Han besigtigede herefter gulvene, og han deltog i mødet den 8. december 2008, hvor det blev aftalt, hvad der skulle gøres. Han husker, at R1 var til stede. Han husker ikke, om det var L2, UE eller R1, der foreslog udbedringsmetoden med affræsning og anvendelse af X-flydemørtel. Måden, gulvet er lavet på, er almindelig gængs. Foreholdt at R1 ifølge mødereferatet ikke deltog i mødet den 8. december 2008, har han forklaret, at han så må have talt med R1 på et tidspunkt forud for mødet. Der var udvekslet datablad for X-flydemørtelen, som han er sikker på, at R1 fik forud for mødet den 8. december 2008. Vidnet havde - - - fra X med til mødet. På mødet var man fra BH's side enige i beslutningen om at anvende flydemørtlen fra X.

R2 har forklaret, at han siden 2000 har været selvstændig med byggerådgivning primært inden for erhvervsbyggeri. Han blev i 2007 kontaktet af F fra BH med henblik på opførelsen af fabriksbygningen. Han lavede skitseforslag og senere udbudsmaterialet. Det var BH's opfattelse, at TE samlet set havde de kompetencer, der skulle til, og fra ledelsens side var man godt tilfredse med, at det var TE, der skulle stå for byggeriet.

Foreholdt beskrivelsen af gulve i udbudsmaterialet »...min. 20 cm armeret beton dimensioneret til tung last med trucks...«, ekstrakten side 19, har han forklaret, at man i rådgivergruppen var enige i beskrivelsen. Ud fra hans erfaring var der tale om en god og sikker løsning. Fra BH's side havde man meget fokus på, at der ikke skulle »gambles« med gulvet, og der blev fra BH's side løbende over for TE gjort opmærksom på, at de skulle have et gulv, der var sikkert, og som med sikkerhed kunne tåle de belastninger, som det skulle udsættes for. Foreholdt referatet af mødet den 11. december 2007, har han forklaret, at han ikke husker mødet i detaljer. Der kom ingen indsigelser til referatet. Beskrivelsen af de overordnede kvalitetskrav i kontrakten

side 14 ff. var blot en gentagelse af, hvad TE i hele forhandlingsfasen var gjort opmærksom på, og at man således fra bygherrens side helt overordnet ønskede et kvalitetsprodukt, som der ikke efterfølgende skulle være væsentlige omkostninger på. TE forsøgte at komme igennem med levering af et 150 mm gulv, men det blev fastholdt fra BH's side, at det skulle være et 200 mm gulv.

Han husker, at der var delaminering over store områder af gulvet i slutningen af november 2008. De ønskede som bygherre og bygherrerådgiver ikke at involvere sig i, hvordan der skulle ske afhjælpning, idet det var holdningen, at det var TE som totalentreprenør, der efter kontraktgrundlaget var forpligtet til og havde ansvaret for at finde en løsning. R1 gjorde det bl.a. på møderne klart, at de som bygherre ikke skulle gå ind i drøftelserne herom. Fra TE's side blev det tilkendegivet, at løsningen på problemerne var, at der blev skrabet af i overfladen, og at der herefter kom en topbelægning på.

Det er sandsynligvis blevet nævnt på møderne, at der skulle affræses, og at X herefter skulle anvendes, men det er sagt udtrykkeligt fra bygherrens side, at det var entreprenørens beslutning og ansvar. Det var klart sådan, han opfattede det. Det var ham og R1, der naturligt krævede, at der blev fundet en udbedringsløsning, men metoden var overladt til TE. Han havde ikke noget kendskab til gulvtypen og flydemørtel, så han kunne derfor ikke bidrage med noget og rådgive herom. Han husker ikke nærmere indholdet af mødet den 4. december 2008, og han må således henholde sig til mødereferatet.

På tidspunktet for mødet den 18. juni 2009 var der nogle skader på gulvet, men man havde ikke overblikket over omfanget og alvorligheden af skaderne. Der var ham bekendt ikke efterfølgende bemærkninger eller indsigelser til mødereferatet. Som rådgivere anbefalede han og R1 bygherren, at gulvene blev holdt uden for

forhandlingerne. Efter mødet den 18. juni 2009 var han ikke yderligere involveret i sagen.

Med hensyn til rollefordelingen mellem ham og R1 hørte ingeniørdelen under R1's ansvarsområde. Han husker ikke, hvordan rollefordelingen præcis var i forbindelse med udbuddet. Som han husker det, var det vidnet, der skrev teksten i udbudsgrundlaget. Foreholdt skitseforslaget punkt 5.1.2.7 vedrørende terrændæk, har han forklaret, at det må være R1, der har defineret kravet på »Minimum 25 MN«.

Han husker ikke, om det var ham eller R1, der konciperede selve kontrakten. Foreholdt kontraktens punkt 4.1.2.8 (Funktions-, Materialebeskrivelse, terrændæk), hvorefter terrændækket er angivet som »stålfiberarmeret beton 30 Mpa«, har han forklaret, at han ikke ved, hvordan ændringen fra 25 MN til de 30 Mpa er blevet til. Det er muligt, at der er tale om en fejlskrift, og at der menes »beton 30«.

Foreholdt referatet for mødet den 3. december 2008, hvorefter dokumentation for styrke og holdbarhed skulle fremlægges for bygherre, har han forklaret, at man fra BH's side gerne ville se dokumentation for holdbarheden. Man fik dog ikke nogen dokumentation inden udlægningen. Det var ikke for at blande sig i udbedringsmetoden, at man ønskede at se dokumentation. Byggeriet blev ikke afleveret til tiden, og det er var hans indtryk, at TE havde undervurderet opgaven.

Fra BH har forklaret, at han har arbejdet og været medejer af BH A/S, men han solgte sine aktier sidste år og arbejder ikke længere i virksomheden. Han kan bekræfte hændelsesforløbet som forklaret af R2 i forbindelse med udbuddet og forhandlingerne. Han havde stor fokus på, at der var tale om et 200 mm betongulv. De 30 MPa, som er nævnt i kontrakten, skyldes formentlig begrebsforvirring, men han husker det ikke.

Han deltog i møderne den 3., 4. og 8. december 2008. Der blev fra BH's side presset meget på for at finde en løsning. Der var 60 større og mindre maskiner, der skulle flyttes ind, og det var bl.a. derfor et meget stort problem, at der var forsinkelse. Han lyttede til sine rådgivere, men han havde samtidig for øje, at det var totalentreprenørens problem og opgave at finde frem til den rette udbedringsløsning. Han var involveret i forliget vedrørende det begrænsede område, hvor der allerede var kommet maskiner ind, og forliget blev lavet, fordi det var for dyrt igen at flytte de monterede maskiner.

Han husker mødet den 18. juni 2009. Gulvet blev holdt uden for forliget, da man fra BH's side ikke vidste, hvor galt det stod til med det, og der pågik undersøgelser af S2, som de ville afvente. Der var på det tidspunkt ikke konstateret de store problemer med overfladen og slidstyrken, men der var dog opstået skræbemerker i gulvoverfladen, og der var metaldele, der var kørt ned i den forholdsvis bløde overflade.

Som han husker det, var det nok i 2010, at de blev opmærksomme på, at der var skader omkring de steder, hvor der blev anvendt skæreolie. Olien er den samme olie, som blev anvendt i virksomhedens tidligere lokaliteter, og da var der ingen problemer med skader på gulvet. De tidligere gulve var slet ikke modtagelige over for disse olier. Det er på grund af sagen, at gulvet endnu ikke er udbedret, da virksomheden så at sige ikke har ønsket at fjerne beviserne.

Han kan bekræfte, at der på grund af gulvenes dårlige tilstand er forøgede årlige vedligeholdelsesomkostninger. Gulvene er ustabile, hvilket endvidere medfører, at maskinerne på grund af vibrationer under processen bliver mere slidte, end de burde blive, og arbejdsprocessen forlænges derved, at maskinernes arbejds hastighed må nedsættes for at minimere ulemperne. Tolerancekravene for produktionen kan i for mange tilfælde ikke overholdes, og der

opstår herved et større spild end det forventelige i forhold til normen.

Det koster nok samlet omkring 100.000 kr., hver gang der som følge af gulvets dårlige beskaffenhed skal etableres særskilte fastgørelsesfundamenter til de forskellige maskiner.

Fra BH's side blev der nok i forbindelse med møderne i december 2008 spurgt til, om løsningen med flydemørtlen var en god løsning, men fra BH's side ønskede man ikke at forholde sig til, om det var den rigtige løsning. Holdningen fra BH's side var, at man som bygherre måtte kunne regne med, at entreprenøren kom med en løsning, der levede op til det kontraktlige. Det var på grund af omstændighederne afgørende, at der hurtigt blev fundet en løsning. Foreholdt mødereferatet for mødet den 3. december 2008 har han forklaret, at BH ikke fik nogen dokumentation inden udlægningen. Som han husker det, rykkede R1 rigtig mange gange for dokumentationen, men uden held.

I forbindelse med forliget den 18. juni 2009 kunne BH alene tage udgangspunkt i de mangler, man kendte til. Det var da ikke på tale, at der eventuelt skulle ske en omlægning af gulvet. Hvis der senere måtte vise sig grundlag for et større krav vedrørende gulvene, var det ikke et krav, der blev frafaldet.

BH har aldrig på andre gulve haft problemer med, at olien har angrebet overfladen. Han ved ikke, om der har været brugt lavviskøse olier. Olien er stærkt fortyndet med vand og er på ingen måde en aggressiv væske. Klæbeankre er sædvanligvis dyrere end ekspansionsankre. BH har også forsøgt sig med klæbeankre, som heller ikke har kunnet holde.

R1 har forklaret, at han blev involveret i byggeriet i udbudsforløbet. Han husker mødet den 11. december 2007. På mødet blev det bl.a. aftalt, at der skulle være tale om en beton 30 MPa, moderat miljøklasse,

og ikke en beton 25 MPa, således som det fremgik af udbudsgrundlaget. Han er helt sikker på, at ændringen blev aftalt på mødet. Det var også senere det, der kom til at fremgå af entrepris aftalen. Det var endvidere et krav fra BH's side, at tykkelsen på gulvet blev forøget fra de 150 mm, som TE havde foreslået, til en tykkelse på 200 mm.

Han husker tydeligt den konstaterede delaminering af gulvet. Det blev først konstateret i den ene hal i bygningen, hvor det udbedrede gulv i dag fremstår med nærmest et »net« af revner i overfladen. Det viste sig efterfølgende, at der var problemer med gulvet i hele hallen. I takt med, at hallerne blev ryddet og rengjort, kunne man konstatere, at problemet var omfattende. Han husker mødet den 3. december 2008. Indflytningsprocessen var da allerede sat i gang, og forskellige løsningsmuligheder blev drøftet. Han fulgte med i, hvad der blev drøftet, men fra BH's side henholdt man sig til, at der var en totalentreprise, og at det skulle fremgå, at udbedringsmetoden var taget af entreprenøren.

Han deltog ikke i mødet den 8. december 2008. Han modtog ikke noget datablad for X-mørtlen fra - - - fra X eller fra K fra L2, og der var heller ikke andre, der gav ham det. Det er rigtigt, at det på mødet den 3. december 2008 blev aftalt, at BH skulle have dokumentation for styrke og holdbarhed for den flydemørtel, der skulle anvendes. På det tidspunkt var BH alene oplyst om, at der skulle være tale om en flydemørtel på cementbasis. Der blev dog aldrig modtaget en sådan dokumentation. Han ønskede at se dokumentation, så han kunne vurdere, om mørtelen var konditions mæssig i forhold til det, som BH havde købt. Efter at han var blevet bekendt med, hvilken mørtel der blev brugt, fremskaffede han selv nogle specifikationer på mørtlen. Der stod ikke noget heri, der gav ham anledning til at reagere. Der blev ikke i forbindelse med udlægningen af flydemørtlen taget forbehold om, at der eventuelt senere ville blive stillet krav om omlægning af hele gulvet.

Han deltog i møderne den 4. og 12. december 2008, hvor forlig blev drøftet. Han husker ikke mødet den 4. december 2008 så tydeligt. Parterne tilstræbte at finde frem til en samlet løsning på sagen. Der var allerede monteret enkelte maskiner, og der var enighed om, at der disse steder ikke kunne gøres noget ved gulvene. Det blev derfor aftalt, at BH fik en compensation, mod at BH overtog hele risikoen for gulvet de steder, hvor gulvet således på grund af maskiner ikke kunne udbedres. Der var ikke tale om, at bygherren overtog risikoen for hele gulvet.

Han blev kontaktet af F fra BH, efter at en søjlekran var væltet, fordi boltene var trukket op af gulvet. BH lånte efterfølgende noget udstyr af P, som man kunne måle udtræksstyrken med, og det blev konstateret, at ankrene knuste betonen under ekspansionen og derfor ikke kunne holde. Efter at BH havde præsenteret TE for problemet, blev undersøgelsen lavet af S2, der overordnet konkluderede, at udtræksstyrken var i orden. Det var herefter først i forbindelse med det gennemførte syn og skøn, at det blev konstateret, at udtræksstyrken ikke var tilstrækkelig og kun var ca. 1/6 af det, der burde kunne forventes.

Formålet med mødet den 18. juni 2009 var at forsøge at finde frem til et forlig og dermed undgå en retssag, hvilket også lykkedes. Gulvene blev holdt uden for forliget, da det på det tidspunkt var uvist, hvad der var galt med gulvene, og hvor stort problemet var. S2 var da i gang med at foretage undersøgelser af gulvet.

Han blev senere på ny kontaktet af F fra BH i forbindelse med, at det var konstateret, at områder af gulvet var eroderet på grund af skæreolie, og der sås metaldele, der var kørt ned i gulvet. Han skrev til TE og reklamerede, efter at rapporten var kommet fra S2. De anvendte smøremidler har alle haft en ph-værdi over 7.

Han havde som bygherrerådgiver det ingeniørfaglige ansvar, hvilket omfattede, at han fastsatte de funktionskrav, der skulle være gældende. Han havde ikke nogen særlig forstand på beton, og han stoled på, at den konstruktion, som TE valgte, var en rigtig løsning.

Det var hans indtryk i december 2008, at der fra TE's side blev gjort alt for, at gulvet blev, som det skulle være, og som det var aftalt. Der var mange ulemper ved at tage hele gulvet op, og det var helt uoverskueligt i forhold til BH's fortsatte drift. Det blev på det tidspunkt ikke fra hans side overvejet at begære syn og skøn. Da også bl.a. S1 var involveret med henblik på at undersøge gulvet og styrken, havde han fuld tillid til, at alle mangler ved gulvet blev afdækket. Han gik ud fra, at styrken af den underliggende beton efter affræsningen var i orden.

Han ved ikke, hvad formålet var med, at både han og R2 som bygherrerådgivere skrev under på referatet/notatet for mødet den 12. december 2008. Han tænkte, at de nok skulle være vidner på, at aftalen var indgået. Der var ikke specifikt tale om, at de fagligt skulle bekræfte den valgte løsning.

Rapporten fra S1 af 28. april 2009 bekræftede ikke de erfaringer, han havde gjort med hensyn til styrkekrav, og BH fik indtryk af, at S1 ikke var helt uvildig i sagen. BH rekvirerede herefter S2 til at undersøge gulvet, og S2 afgav sin rapport i september 2009. På mødet den 18. juni 2009 blev gulvet helt holdt uden for aftalen. Alle vidste, at S2 var i gang med at undersøge gulvet.

Han sendte ikke umiddelbart rapporten fra S2 videre til TE, da han modtog den, idet han først ville drøfte den med BH. Det er rigtigt, at det i rapporten blev konkluderet, at kravene til styrke marginalt var overholdt.

I forbindelse med S2's senere undersøgelse af flydemørtelen fik S2 et datablad for

skæreolien tilsendt. Han har ingen forstand på at undersøge oliens sammensætning. Han har ikke undersøgt, om der er anvendt lavviskøse olier. Det tror han ikke.

Han ved ikke, hvorfor han ikke reagerede, når det i rapporten af 29. januar 2009 fra S1 var beskrevet, at gulvet var bestilt som et beton 25 MPa-gulv. Det var først sent, at det gik op for ham, at det ikke var det, der var aftalt.

Skønsmændene Jens Brandt og Bent Grelk har foreholdt de foretagne boreundersøgelser forklaret, at skæreolien øjensynligt trænger ind i X, der er en aluminatcement, og nedbryder overfladen. Det samme vil efter deres vurdering ikke ske, hvis der er tale om almindelig portlandcement. Man kan konstatere, at der finder et angreb sted med en eller anden form for nedbrydning til følge, uden at det er muligt at beskrive, hvorfor det sker. Omfanget af brugen af skæreolie i virkningen forekommer ikke at være mere omfattende end forventeligt. Foreholdt borekerneundersøgelsen under pkt. 1.3, ekstrakten side 298, har de forklaret, at det korrekt, at lavviskøse olier kan angribe betonen. De har ikke foretaget undersøgelser af skæreolien.

Aluminat-cement taber i styrke med tiden i modsætning til almindelig cement. Luftindholdet i betonen påvirker styrken i negativ retning. Forventningen ifølge recepten var et luftindhold på omkring 3 %, men luftindholdet er konstateret at være på 9-10 % og nogle steder lidt mere. Der regnes med et anslået styrketab på 3-4 % for hver 1 % forøget luftindhold. Det kan undre, at der fra leverandøren og entreprenørens side ikke er reageret på det høje luftindhold, der er langt over grænsen. Det forøgede luftindhold er en væsentlig årsag til delamineringen. Den konstaterede svage styrke i forbindelse med udtræksforsøgene har også sammenhæng med luftindholdet, da betonen er for blød og eftergivende. De har kontaktet P for at høre til luftindholdet i den beton, som ankrene

monteres i. P har i specifikationerne forudsat en normal beton med et luftindhold på maksimalt 6 %.

Stålfibre er med til at gøre betonen stærkere, så man styrkemæssigt mindst kommer en klasse op. Man kan have en mistanke om, at stålfibrene har været med til at skabe mere luft i betonen i forhold til luftindholdet i selve den leverede beton, men det er et gæt.

Foreholdt rapporten vedrørende boreundersøgelser pkt. 2.2.6, ekstrakten side 304, har de forklaret, at det som anført er rigtigt, at »conversion« tidligere har været et velkendt fænomen for rene aluminat-betoner, og at der derfor i nyere produkter anvendes tilsætningsstoffer til modvirkning af dette, således at der i givet fald må være særlige omstændigheder, hvis nedbrydning sker. Som anført har de ikke nærmere undersøgt den konkret anvendte smøreolie, og hvordan den virker på X-mørtlen. X skriver ikke noget på hjemmesiden om holdbarhed over for smøreolier og navnlig vandet heri. Eksemplet i rapportens punkt 1.3 med lavviskøs olie er ikke et eksempel på en særlig omstændighed. Der findes ikke meget i litteraturen om emnet.

Foreholdt svaret på spørgsmål 9 om, hvad der menes med »ikke lever op til Kontraktgrundlaget«, har de forklaret, at det er en fejl, at der er skrevet sådan, da flydemørtel ikke er indgået som en del af kontrakten. Svaret skal forstås sådan, at det er deres vurdering, at overfladens holdbarhed og robusthed ikke er tilstrækkelig set i relation til den forventede anvendelse.

Foreholdt svaret til spørgsmål 12 om partiel renovering har de forklaret, at det skal forstås sådan, at der de steder, hvor der anvendes skæreolie, affræses et stykke af gulvet, der herefter uskiftet med epoxy, så der ikke forekommer nedsivning. Det binder dog i højere grad opstillingen af maskinerne i virksomheden.

Ved en omlægning af gulvet med udstøbt armeret betonplade og beton styrke B30/35 med granittilslag mv. vil gulvet blive langt bedre end det eksisterende og også bedre end det gulv, som man oprindeligt har krævet.

Foreholdt svaret på spørgsmål D, hvori der henvises til referater fra projektmøder og BH's forventninger på grundlag heraf, har de forklaret, at de ikke har set referater fra møderne, men kun hørt om det. Det er tilsvarende tilfældet vedrørende svaret på spørgsmål G.

Foreholdt notatet af 7. december 2012 fra - - - A/S, hvorefter - - - vurderer kravet til styrkeklasse C25/30 opfyldt, sammenholdt med svaret på spørgsmål H, har de forklaret, at styrkeresultaterne efter deres vurdering ikke er retvisende, da det vurderes, at - - -'s bestemmelse af styrkeklassen er sket ved brug af norm for beton uden fibre. Det kan bekræftes som anført under svarene til spørgsmål O, P og Q, at det er en fejl, når der i de tidligere svar vedrørende betonstyrken er henvist til normer, som ikke forholder sig til fiberbeton. Hvis der har været aftalt en styrke på 25 MPa efter tilførsel af stålfibre, er de umiddelbart enige i, at styrken skal vurderes på grundlag af DS/EN 13791, således som - - - har gjort i notatet af 7. december 2012. De er ikke bekendte med den anvendte beregningsmetode, hvorefter den karakteristiske in-situ styrke for en beton i styrkeklasse C25/30 skal være mindst 21 MPa.

5. Procedure

BH har i påstandsdokumentet til støtte for den nedlagte påstand nærmere gjort gældende,

at det af indklagede som totalentreprenør udførte betongulv i klagers ejendom - - -, er behæftet med væsentlige mangler, jfr. S2's undersøgelsesrapport samt de fremlagte skønserklæringer,

at indklagede som totalentreprenør har haft det fulde ansvar for udførelse af samtlige ydelser til fuldført færdigt funktionsdygtigt byggeri, herunder ansvaret for projekteringsarbejdet og dermed for valget af den korrekte betontype til fabriksgulvet samt i øvrigt for udbedring af de i december 2008 konstaterede mangler,

at indklagede har forpligtet sig til at udføre byggeriet af en ny maskinfabrik i en kvalitet, der i såvel form som funktion og teknik giver en levetid på mere end 20 år uden større uforudset vedligeholdelse og reparation, ligesom valget af materialer og løsninger skal foretages med henblik på, at udgiften til løbende vedligeholdelse minimeres,

at S2 i undersøgelsesrapporten af 9. marts 2010 vedrørende udlægning af flydemørtelgulvet anfører, jf. side 3, at der er konstateret betydelig erosion af flydemørtelgulvet omkring maskiner, hvor gulvet udsættes for skæreeolie, samt betydelig erosion af gulvene på trafikerede arealer samt de steder, som udsættes for kraftig slid fra hårde hjul fra pallevogne og trucks, men at skaderne ikke er begrænset til de nævnte områder, idet skaderne ses stort set overalt i produktionshallerne, jf. side 6,

at den konstruktionsmæssige løsning i december 2008 på delaminering af gulvets overflade med at affræse den delaminerede beton og udlægge en flydemørtel af typen X - - - på de fræsede gulvarealer har været forkert, idet X - - - vurderes ikke at være egnet som slidlag i det givne driftsmiljø, sammenholdt med, at affræsningsdybden vurderes at være for lille,

at gulvtykkelsen vurderes af S2 i rapport af 23. september 2009 ikke at være i overensstemmelse med parternes aftale, jf. bilag 6, Beskrivelse af kontraktgrundlag pkt. 4.1.2.8,

at skønsmændene i de fremlagte skønserklæringer anfører følgende:

at der er konstateret mekaniske skader i gulvenes belægninger hidhørende fra slag, kørsel med stort hultryk, som medfører trykmærker, og indtrykkede metaldele i flydemørtlen,

at der er tegn på nedbrydning af belægningsoverfladerne i forbindelse med visse maskiners drift, bl.a. hvor skæreeolie finder ud på gulvet,

at der konstateres meget lave udtræksstyrker for slagankre, som her betragtes som en mangel ved gulvets egenskaber,

at betonen er bestilt som en beton 25 Mpa, hvilken den styrkemæssigt ifølge de opnåede resultater ikke kan opfylde. De udførte målinger peger alle på, at styrkeniveauet for den udlagte beton (med fibre) svarer til Beton 20 Mpa,

at skønsmændene finder, at det leverede gulv med flydemørtel ikke lever op til kvalitetsgrundlaget med hensyn til styrke, armering og overfladens robusthed,

at gulve som det aktuelle vil normalt være udført med en beton på en styrke på mindst 30 Mpa (jfr. Beton-Teknik 6/17-1994),

at skønsmændene vurderer, at man som køber af en B 25 beton bør kunne forvente, at andre egenskaber ved udtræksstyrken falder indenfor et vist normalområde, f.eks. udtræksstyrken for normalankre,

at det af skønsmændene under foranstående at anførte tillige følger af DS 411 »Norm for betonkonstruktioner«,

at det af skønsmændene er vurderet, at betonens for lave styrke og for høje luftindhold er en plausibel forklaring til de meget små udtræksværdier. Det ses bl.a. i betonbogen, at betonstyrken falder kraftigt ved øget luftindhold (fig. 3.3-11),

at skønsmændene bekræfter, at opnåelse af de egenskaber, som ligger til grund for projektet, kun til fulde kan opnås ved udskiftning af det 200 mm tykke betongulv,

at det var væsentligt for klager, at den oprindelig aftalte gulvtykkelse på 150 mm blev forøget til 200 mm, hvilket blev aftalt jfr. side 2 i Totalentreprisekontrakten, sagens bilag 6. Ændringen fremgår tillige af bilag 7. Klager betalte for denne forøgelse af gulvtykkelsen kr. 830.000,00 + moms (efter forholdsmæssig fradrag af forhandlingsrabatten ca. kr. 810.000,00 + moms), jfr. ordrebekræftelse nr. 20382 af 21. januar 2008, der er fremlagt som bilag 34,

at den anvendte beton således er behæftet med væsentlige mangler, og flydemørtel X - - er ikke anvendelig til byggeriet, og at den mindre styrke af betonen kun kan ændres ved udskiftning af hele laget af X og fiberarmeret beton.

Det er endvidere gjort gældende,

at indklagede ifølge totalentreprisekontrakten har forpligtet sig til at levere en beton med styrke 30 Mpa,

at indklagede alene har leveret en beton svarende til en styrke på 20 Mpa,

at indklagede var vidende om, at det 14.000 m² store betongulv skulle kunne bære etablering og betjening af mange tunge maskiner, hvilket var årsagen til, at klager »tilkøbte« yderligere 50 mm, således at gulvtykkelsen blev forøget til 200 mm, idet fleksibiliteten ved, at maskiner kan placeres hvor som helst, var helt afgørende for klager, således at produktionsdesign og logistik frit kan ændres,

at der er konstateret mekaniske skader i gulvenes belægninger hidhørende fra slag, kørsel med stort hjultryk, som medfører trykmærker, og indtrykkede metaldele i flydemørtlen,

at der er tegn på nedbrydning af belægningsoverfladerne i forbindelse med visse maskiners drift, bl.a. hvor skæreeolie finder ud på gulvet,

at der konstateres meget lave udtræksstyrker for slagankre, som her betragtes som en mangel ved gulvets egenskaber,

at gulvets styrke og stabilitet ikke lever op til de krav, som stilles af maskinleverandører for, at de garanterede præstationer kan opnås,

at den manglende styrke og stabilitet af gulvet kan medføre bortfald af garanti på maskinerne, idet disse ikke er »funderet« forskriftsmæssigt,

at sikringen af støbeskellene i gulvet med stålskinner er fjernet i forbindelse med affræsning af det øverste lag beton, hvilket bl.a. medfører en væsentlig hurtigere nedbrydning af støbeskellene og dermed bl.a. gener i forbindelse med kørsel af trucks og palleløftere samt øget vedligehold af gulvet,

at udgifterne til flytning af maskinpark har nær sammenhæng med udskiftningen af gulvet og derfor må anses for en påregnelig følgeudgift, der ikke er omfattet af den i ABT § 35, stk. 2, nævnte ansvarsbegrænsning, hvorfor indklagede skal erstatte klageren de af skønsmanden anslåede udgifter til fjernelse og genopstilling af maskinpark.

Det bestrides, at klager eller klagers tekniske rådgiver ingeniør R1 har indgået aftale med indklagede om affræsning af gulve og udlæggelse af flydemørtel eller på nogen som helst måde tiltrådt den af indklagede truffne beslutning,

at klager ved aftalen af 16/12-2008, bilag C, påtog sig at overtage risikoen m.v. for de udbedrede produktionsgulve mod en kontant godtgørelse, som indklagede betalte. Klager bestrider således, at

manglerne ved de udstøbte betongulve forligsmæssigt blev afhjulpet ved affræsning og udlægning af flydemørtel.

Klager gør dermed opsummerende gældende, at skønserklæringerne til fulde dokumenterer, at betongulvene ikke på noget tidspunkt har været kontraktmæssig.

Klager gør i forhold til afledte omkostninger til demontage, transport, opbevaring og genstart m.m. gældende,

at da udgifterne til flytning af maskinpark har nær sammenhæng med udskiftningen af gulvet og derfor må anses for en påregnelig følgeudgift, der ikke er omfattet af den i ABT § 35, stk. 2, nævnte ansvarsbegrænsning, skal indklagede erstatte klageren de af skønsmanden anslåede udgifter til fjernelse og genopstilling m.m. af maskinpark.

Klager gør i forhold til indklagedes påstand 2 gældende,

at klager ikke skal frigive den stillede sikkerhed i form af forsikringsgarantien på kr. 7.350.000,00, da klager i henhold til de ovenfor anførte anbringender fortsat har et berettiget krav mod indklagede, hvilket bl.a. er fremsat den 27. oktober 2009, jf. bilag E, hvorfor klager ikke er pligtig til at frigive garantien fuldt ud og dermed ikke godtgøre provisionsomkostningerne, henset til at manglerne fortsat ikke er afhjulpet, jf. [ABT 93 § 6, stk. 3](#) og stk. 4.

Det omhandlede gulv andrager 13.800 m². Ifølge bilag 33 - skønserklæring af 11.07.2013 - vurderer skønsmændene, at udskiftning af betongulvet kan ske indenfor en ramme på kr. 1.200,- pr. m² + projektering, tilsyn m.m. på 35 % svarende til kr. 420,- pr. m² eller i alt en pris på kr. 1.620,- pr. m².

TE har i påstandsdokumentet anført følgende:

Det gøres overordnet gældende, at det ikke af klageren er godtgjort, at der foreligger mangler ved indklagedes entreprise, som ikke er blevet udbedret fyldestgørende i henhold til afhjælpningsaftalen af 3.12., 8.12. og 16.12.2008, bilagene A og C.

Afhjælpningsaftalen af 3.12., 8.12. og 16.12.2008 gjorde til fuld og endelig afgørelse op med de foreliggende mangler ved betongulvet. Denne afhjælpningsaftale er opfyldt af indklagede, og opfyldelsen er godkendt af klageren eller af klagerens repræsentant.

Den endelige forligsaftale blev indgået den 19.6.2009, bilag P. Mellemværendet blev til fuld og endelig afgørelse afsluttet med aftalen af 19.6.2009, hvorefter klageren godtog afhjælpningen med et enkelt forbehold uden betydning for sagen, og indklagede betalte 4.250.000 kr. i det væsentlige til dækning af driftstab, som klageren ikke havde krav på. Klagerens godkendelse byggede på S1's rapporter af 29.1.2009, bilag 15, og 28.4.2009, bilag 18. Klagerens »øvrige krav«, som blev afklaret gennem aftalen af 19.6.2009, fremgår af bilag Q.

Af de af indklagede betalte beløb har UE, L og L2 refunderet 1.600.000 kr., jf. bilag M. Derudover har UE betalt for afhjælpningen.

Som følge deraf, og da de nu påklagede forhold var velkendte i december 2008 og ved godkendelsen af afhjælpningen ved aftalerne af 16.12.2008 og 19.6.2009, bestrides, at klageren kan fremsætte yderligere krav.

Da klageren har godkendt udlægningen af flydemørtel af fabrikat X, kan klageren ikke påberåbe sig som en mangel, at flydemørtel i nogle henseender adskiller sig fra beton og navnlig er blødere. Flydemørtel indebærer fordele og ulemper, men er et sædvanligt anvendt og egnet produkt til slidlag, jf. det som bilag L fremlagte datablad af 12.1.2008, og som under alle omstændigheder blev

godkendt af klageren og dennes tekniske rådgiver.

Klageren og klagerens tekniske rådgivere deltog i møderne den 3.12., 4.12., 8.12. og 12.12.2008 og var derfor part i de aftaler, der blev indgået på møderne, jf. bilagene A og C. Det tilføjes, at klageren ubestridt modtog de fremlagte referater og ikke på noget tidspunkt har fremsat indsigelse.

Der henvises også til ingeniør R1's mail af 5.2.2009, der indeholder godkendelse af det udbedrede gulv alene betinget af overensstemmelseserklæring fra S1, hvilken fremkom ved rapport af 28.4.2009, bilag 18.

Til støtte for den subsidiære påstand gøres gældende, at mulige mangler ikke har en sådan karakter, at der er grundlag for en omlægning af gulvene, idet en partiel udbedring i så fald er tilstrækkelig, jf. skønsmændenes svar på spørgsmål 12 i tillægserklæring af 27.7.2013.

Klageren er således ikke berettiget til at kræve betaling af omlægningsomkostningerne og ej heller til at kræve betaling for demontering og genmontering af maskiner m.v., der er unødvendig. Dokumentationen for omlægningsomkostningernes størrelse bestrides.

Til støtte for den subsidiære påstand gøres endvidere gældende, at der i givet fald skal ske fradrag i klagerens krav ud fra synspunktet »nyt for gammelt« (altså et forbedringssynspunkt), idet klagerens fabrik fuldt ud har været i brug og produceret i 8½ år. Det vil altså indebære en ugrundet berigelse (forbedring), såfremt klageren på nuværende tidspunkt får erstattet omkostningerne til omlægning af gulvene og dermed i givet fald får helt nye gulve.

Endelig gøres til støtte for den subsidiære påstand gældende, at der skal ske fradrag, idet der i væsentlig grad foreligger egen skyld hos klageren. Klageren har uden at

foretage nogen form for afdækning eller opsamling i mange år ladet skæreolie tapløbe ud på gulvet, hvilket gulvet af indlysende grunde ikke er beregnet til. Dette må klageren som maskinfabrik have været bekendt med, og klageren oplyste ikke ved indgåelsen af afhjælpningsaftalen, at der ville blive anvendt skæreolier, der angriber et sædvanligt betongulv. Se skønsmændenes svar på spørgsmål F i tillægserklæring III af 17.8.2015. Revneskader m.v. skyldes klagerens brug og er ikke indklagedes ansvar.

Til støtte for påstand 2 gøres gældende, at klageren ikke siden 1 år efter afleveringen, altså den 22.12.2009, har kunnet fremsætte noget berettiget mangelskrav. Da der nu er gået mere end 5 år efter afleveringen, skal klageren frigive garantien og godtgøre indklagede de for meget betalte provisionsomkostninger. Garantien er fremlagt som bilag N, og indklagedes provisionsopgørelse er fremlagt som bilag O.

Bevisbyrden for ansvarspådragende mangler påhviler ubestridt klageren.

S2's rapporter er ensidigt indhentet og kan ikke tillægges bevisværdi. Bortset herfra godkendte S2 i rapporten af 23.9.2009, bilag 21, de udbedrede gulve, bortset fra gulvtykkelsen, der er blevet godkendt af skønsmændene, jf. skønsklæringen af 29.11.2012, bilag 30. Se svaret på spørgsmål 4.

Det fremgår af S2's samlede vurdering s. 7 i rapporten af 9.3.2010, bilag 22, at S2 kan tiltræde, at udlægningen af X - - - er sket i henhold til specifikationerne og med en vedhæftning, der er i orden.

Der blev affræset til korrekt dybde, jf. skønsmændenes svar på spørgsmål 3 i den første skønsklæring, bilag 30, og spørgsmål 16 i tillægserklæring IV, bilag I.

Aftalen vedrører beton 25 Mpa, og det er den beton, der er leveret. Der henvises til S1's

udtalelse af 29.1.2009, afsnittet: Vurdering, bilag 15, og - - - A/S's udtalelser af 7.12.2012, bilag J, og af 18.9.2015, underbilag til bilag K. - - -s udtalelser er blevet forelagt skønsmændene, jf. svarene på spørgsmål H i erklæringen af 17.8.2015, bilag 36, og spørgsmål Q i erklæringen af 27.5.2016, bilag I.

Hertil kommer for det første, at overholdelse af det aftalte krav på 25 Mpa er uden betydning, idet der burde være stillet krav om belastningsklasse D svarende til 35 Mpa, jf. skønsmændenes svar på spørgsmålene R og 15 i tillægserklæring IV, bilag I, og for det andet, at skønsmændene må anses for at have frafaldet den oprindelige vurdering, idet skønsmændene ganske kategorisk har erklæret, at betonnormernes regler om betonstyrke slet ikke kan anvendes for den aktuelle stålfiberarmerede beton. Dette fremgår allerede af svaret på spørgsmål 3 i den første skønserklæring, bilag 30, og navnlig af tillægserklæring I, bilag 32, svaret på spørgsmål 7 og af tillægserklæring IV, bilag I, svaret på spørgsmålene O, P og Q.

Med hensyn til udtræksstyrke er der ikke stillet krav, og udtræksstyrken er tilstrækkelig. Svingkraner m.v. har fungeret uden problemer i 8½ år.

Skønsmændene har alene konstateret, at det konkrete anker, P M12 HST, ikke kunne anvendes, men skønsmændene har bekræftet, at der kan anvendes andre ankere, jf. svaret på spørgsmål 10 i tillægserklæring I, bilag 32, og svaret på spørgsmål M i tillægserklæring IV, bilag I.

Betonens luftindhold blev afhjulpet ved aftalerne i december 2008, jf. foran, og kan derfor ikke begrunde yderligere mangelskrav. Det er ingen mangel ved flydemørtelen, at den ikke kan tåle den udløbende skæreeolie, jf. foran.

TE har i adcitationssagen over for L i påstandsdokumentet anført følgende:

Nærværende sag er en adcitationssag, der er anlagt på grundlag af transporterklæring af 6.11.2015 sammenholdt med procesunderretning af 19.8.2011.

Det er fortsat TE's opfattelse, at klagerens påstand i hovedsagen er uberettiget, således at der for så vidt ikke er grundlag for adcitationssagen. Skulle voldgiftsretten imidlertid pålægge TE et ansvar i forhold til klageren, gøres det gældende, at dette berettiger TE til at fremsætte regreskrav over for adciterede som leverandør til og rådgiver for TE's underentreprenør, UE A/S.

Forholdet er nærmere det, at der på møder den 3.12. og 8.12.2008 over for bygherren blev forelagt en afhjælpningsløsning bestående i affræsning af de af UE udførte betongulve og udlægning af flydemørtel. Denne løsning, der blev accepteret af bygherren, blev kreeret af adciterede som leverandør i forhold til UE, idet det var konstateret, at der var for meget luft i den leverede beton.

Skulle voldgiftsretten uanset det på disse møder og senere aftalte komme til det resultat, at der tilkommer bygherren et krav, gøres det gældende, at dette må bero enten på fejlløseleverance fra adciteredes side eller fejlagtig rådgivning ydet af adciterede i forhold til UE og TE. I begge tilfælde er adciterede ansvarlig i forhold til UE.

Under henvisning til adciteredes forældelsesansbringende gøres gældende, at forældelse rettidigt blev afbrudt ved den foran nævnte procesunderretning.

I forhold til adciteredes indsigelse om, at der ved aftalen om omkostningsrefusion skulle være indgået et forlig, der afskærer fra yderligere krav, gøres gældende, at aftalen af 10.12.2009 alene vedrører omkostningerne til den udbedring, som blev aftalt på møderne den 3.12. og 8.12.2008. Der blev ikke ved aftalen mellem UE og adciterede taget stilling til de yderligere

krav, som på daværende tidspunkt ikke var kendt.

L har over for TE i påstandsdokumentet nærmere anført følgende:

UE bestilte hos L færdigbeton af typen »L Gulvbeton G1 (Trykstyrkeklasse C25/30, passiv miljøklasse)«. Betonen blev alene bestilt med henvisning til standardkravene for beton af den pågældende type, idet det aftaltes, at adciterede skulle i blande 35 kg/m³ stålfibre, der blev leveret af UE.

Betonen leveredes løbende fra ultimo september 2008 til november. Adciterede fremsendte løbende prøveresultater til UE, der bl.a. viste betonens luftindhold og trykstyrke efter 7 døgn og efter 28 døgn, jf. som eksempel skrivelse af 3.12.2008, bilag F. Primo december forespurgte UE til trykstyrken, hvilket resulterede i adciteredes svarskrivelse af 2.12.2008 med afgivelsesrapport, bilag ADC J.

Som det fremgår oplyste adciterede, at trykstyrken var påvirket af luft hidrørende fra limen i de stålfibre, UE havde leveret. UE har på grundlag af de modtagne data reklameret over betonen. L fik ikke på noget tidspunkt, hverken ved UE's bestilling af færdigbeton til byggeriet, eller før eller under leverancerne af færdigbeton til byggeriet, oplysninger om, hvilke krav der mellem byggeriets øvrige parter var stillet til de betongulve, som den leverede færdigbeton skulle anvendes til.

Årsagen til de konstaterede afskalninger blev ikke dengang (ultimo 2008) klarlagt og er heller ikke siden blevet endeligt og entydigt klarlagt. Som det fremgår af S1's rapport af 11.12.2008, bilag 12, kan det skyldes bl.a. betonens luftindhold, udtørningshastig, mængden af finstof og/eller vingeglitning.

Da det ikke kunne udelukkes, at luftindholdet i betonen var en medvirkende årsag til afskalningerne, accepterede L's

forsikringssselskab per kulance at betale kr. 5.441.066,56 inkl. moms for affræsning, slyngrensning og X - - - til UE A/S, jf. faktura af 31.12.2008, bilag ADC K.

Det understreges, at adciterede ikke har »kreeret« afhjælpningsløsningen, at adciterede ikke har leveret materialer til afhjælpningen, og at adciterede hverken har deltaget i udførelse af eller ført tilsyn med udførelsen af afhjælpningen.

Ad den principale påstand:

Betonleverancen:

1. Det gøres selvstændigt gældende, at den leverede beton - i hvert tilfælde efter afhjælpningen af afskalninger - opfylder de krav, der med rette kan stilles til beton i trykstyrkeklasse C25/30, passiv miljøklasse.
2.
  1. Vedrørende gøres det gældende:
    2.
      - at de på aftaletidspunktet gældende krav til beton i trykstyrkeklasse C25/30 fremgår af DS/EN 13791:2007, der foreskriver, at den karakteristiske in-situ styrke for en beton i styrkeklasse C25/30 skal være mindst 21 MPa (cylinder), jf. skrivelse fra - - -, bilag J,
      - at den karakteristiske in-situ styrke er den mindste af værdierne - »gennemsnit af udtagne prøvers MPa - k(5)« og »mindste MPa værdi i de udtagne prøver +4«, (samme bilag), og

- at den leverede beton opfylder de stillede trykkrav til beton i trykstyrkeklasse C25/30 (S1's skrivelse af 29.1.2009 bilag 15), S1's rapport af 28.4.2009 (bilag 18), S2's rapport af 23.9.2009 (bilag 21) og - - - A/S's udtalelser af 7.12.2012 (bilag J) og af 18.9.2015 (underbilag til bilag K).
3. Vedrørende trækstyrke gøres det gældende, at der ikke udover den direkte korrelation, der er mellem trykstyrke og trækstyrke, overfor adciterede kan stilles særskilte krav til betonens trækstyrke, og at den leverede beton, da kravene til trykstyrke er opfyldt, ligeledes har den trækstyrke, der kan forventes.
  4. Vedrørende passiv miljøklasse gøres det gældende, at kravet til miljøklasse er opfyldt, når betonen kan modstå lettere færdsel indendørs i tørt miljø. Det er ikke godtgjort, at dette krav ikke er opfyldt af den anvendte X - - - flydemørtel. Subsidiært gøres det gældende, at UE har accepteret anvendelsen af X - - - .
3. Det gøres ligeledes selvstændigt gældende, at der ved afhjælpningsaftalen af 3.12.2008 og 8.12.2008 (bilag 11) sammenholdt med aftalen om omkostningsreduktion (bilag M) og betalingen af udgifterne til afhjælpningen (bilag ADC K) i forholdet mellem UE og adciterede er gjort fuldt og endeligt op med eventuelle mangler ved den leverede beton - uafhængigt af om voldgiftsretten måtte nå frem til, at der ikke mellem klageren og

indklagede foreligger en aftale, der afskærer klageren fra at gøre mangelsindsigelser vedrørende betongulvene gældende overfor indklagede.

4. Det gøres yderligere selvstændigt gældende, at UE løbende er blevet orienteret om den leverede betons trykstyrke mv. (bilag F), og at UE ved ikke at reklamere over betonens styrke mv. har accepteret denne og dermed har fortabt muligheden for på nuværende tidspunkt at rejse krav mod adciterede vedrørende betonen.

Rådgivningsansvar:

1. Det bestrides, at adciterede har påtaget sig et rådgivningsansvar vedrørende afhjælpningsløsningen med affræsning, slyngrensning og udlægning af X - - -, eller at der i øvrigt er grundlag for at pålægge adciterede et rådgivningsansvar vedrørende den valgte afhjælpningsløsning eller udførelsen heraf.
2. Det bestrides, at afhjælpningsløsningen med affræsning, slyngrensning og udlægning af X - - - er »kreeret« af adciterede.
3. Det gøres subsidiært gældende, a) at et ansvar under alle omstændigheder alene kan rette sig mod, hvorvidt afhjælpningsløsningen, korrekt udført, ville afhjælpe delamineringen og resultere i et færdigt gulv svarende til et gulv udlagt med beton trykstyrkeklasse C25/30, passiv miljøklasse, og b) at afhjælpningsløsningen, korrekt udført, ville have resulteret i et færdigt gulv svarende til et gulv udlagt med beton trykstyrkeklasse C25/30, passiv miljøklasse.

Ad den subsidiære påstand:

1. Med henvisning til afhjælpningsaftalen gøres det gældende, at der, såfremt

- adciterede pålægges erstatningsansvar eller pligt til at yde forholdsmæssigt afslag, i forholdet til UE/adcitanten skal foretages fradrag af beløb på kr. 5.441.066,56 inkl. moms (afhjælpning) + kr. 775.000, inkl. moms (andel af erstatning, jf. bilag M), som L allerede har betalt til UE i henhold til det omtalte forlig.
2. Det gøres ligeledes gældende, at adciterede under alle omstændigheder ikke er ansvarlig overfor UE for driftstab, tidstab, avancetab eller andet indirekte tab, jfr. punkt 10 i L's salgs- og leveringsbetingelser (bilag ADC A).

6. Voldgiftsrettens bemærkninger og resultat

Forholdet mellem BH og TE

Spørgsmålet om forlig til fuld og endelig afgørelse af sagen

Forløbet i december 2008

Det lægges efter bevisførelsen, herunder indholdet af mødereferaterne, til grund, at løsningen med anvendelse af X-flydemørtel blev foreslået af TE eller dennes underentreprenører og rådgivere, og TE må under de foreliggende omstændigheder, hvor anvendelse af mørtlen blev aktuel på grund af mangler ved den leverede beton, som totalentreprenør som udgangspunkt bære ansvaret for, at flydemørtlen overordnet var egnet til formålet.

Efter forløbet i december 2008, der blev afsluttet med underskrivelsen den 16. december 2008 af notatet/mødereferatet for mødet den 12. december 2008, finder voldgiftsretten imidlertid, at BH med bindende virkning må anses for at have tilsluttet sig og accepteret, at der i form af den pågældende flydemørtel fra X således kom en anden overfladebelægning på gulvet end oprindelig forudsat, og det må eller burde have stået BH, der var bistået af tekniske rådgivere, klart, at

overfladeegenskaberne ikke nødvendigvis ville være helt de samme som for en overflade af ren beton, og at der både kunne være fordele og ulemper ved den valgte løsning. BH affandt sig på trods heraf og uden forbehold med den valgte flydemørtelløsning, der i samlede omkostninger beløb sig til mere end 5 mio. kr., og TE gav som led i forhandlingerne tilsagn om at betale erstatning for indirekte tab ud over det, som TE efter kontraktforholdet efter det oplyste var forpligtet til. Dette må således indgå ved vurderingen af, om de forhold ved flydemørtlen, som BH nu påberåber sig, kan begrunde et mangelansvar.

Drøftelserne og forhandlingerne i løbet af november og december 2008 angik efter bevisførelsen i det væsentlige spørgsmålet om affræsning og anvendelse af flydemørtel som afhjælpning, og der er efter bevisførelsen ikke grundlag for at fastslå, at BH ved aftalerne på mødet den 12. december 2008 eller i øvrigt i forløbet i forbindelse med afhjælpningen påtog sig eller i øvrigt handlede på en måde, der gør, at BH som bygherre dermed afskar sig fra efterfølgende at påberåbe sig i mangler relation til navnlig gulvets trykstyrke og udtræksstyrke. Det forhold, at rapporten af 11. december 2008 fra S1, der var rekvireret af L, forelå, og hvori der var oplysninger om betonen og luftindholdet heri, kan ikke under de foreliggende omstændigheder føre til et andet resultat. Det bemærkes, at den efterfølgende korrespondance mellem parterne, herunder mailkorrespondancen i januar og februar 2009, heller ikke underbygger, at TE havde en opfattelse af eller forventning om, at sagen var endeligt afsluttet, således at BH ikke kunne gøre yderligere mangler ved gulvet gældende.

Aftalerne på mødet den 18. juni 2009

Det fremgår af brevet af 18. maj 2009 fra BH til TE, der blev sendt til brug for det senere møde, at BH påpegede en række forhold ved gulvet, som man ønskede undersøgt yderligere. BH var derfor ikke, indtil et

resultat forelå, i stand til at vurdere deres økonomiske krav, og brevet må naturligt forstås sådan, at beløbet på 750.000 kr. alene var opgjort som et foreløbigt krav, hvilket må have stået TE klart. Da det fremgår af notatet/referatet for mødet den 18. juni 2009, at kravet blev holdt ude af forliget, er der herefter og efter bevisførelsen i øvrigt ikke grundlag for at fastslå, at BH ved aftalerne på mødet den 18. juni 2009 afskar sig fra efterfølgende at rejse krav som følge af mangler ved gulvet.

Spørgsmålet om mangler

Betongulvet

Gulvtykkelsen

Efter bevisførelsen, herunder skønsmændenes besvarelse af spørgsmål 4, er det ikke godtgjort, at der foreligger mangler i relation til selve tykkelsen af gulvet.

Trykstyrken

Det er i udbudsmaterialet fra BH samt i både tilbuddet og i tilbudsbeskrivelsen fra TE angivet, at gulvet skal være armeret betongulv 25 MPa, mens gulvet i entreprisaftalen under funktions- og materialebeskrivelsen er beskrevet som armeret »beton 30 Mpa«. Der er afgivet modstridende forklaringer om, hvorvidt der i forbindelse med aftalen har været tale om en tilsigtet ændring af styrkekravet, eller om den ændrede beskrivelse alene beror på en fejl på grund af forkert begrebsanvendelse/betegnelse, og uden at der således herved har været tilsigtet nogen ændring af styrkekravet i forhold til udbudsmaterialet og tilbuddet. I forløbet efter december 2008, herunder i korrespondancen mellem parterne og i de rekvirerede rapporter og erklæringer fra S1 og S2, hvor sidstnævnte blev rekvireret af BH, er det øjensynligt forudsat, at det aftalte styrkekrav var 25 MPa.

Under de omstændigheder og efter skønsmændenes besvarelse af navnlig spørgsmål O-Q, hvorefter det bl.a. er anført, at det oprindeligt var en fejl at bedømme fiberbetonens styrkeegenskaber ved anvendelse af en af de aktuelle betonnormer, og at der ikke findes normer og standarder for bl.a. trykstyrke for fiberbeton, sammenholdt med erklæringerne og rapportererne fra S1, S2 samt - - - om trykstyrken, hvori styrkekravene er vurderet overholdt, finder voldgiftsretten det ikke tilstrækkeligt godtgjort, at de nødvendige og aftalte krav til trykstyrken ikke er overholdt.

Ved vurderingen af, om trykstyrken må anses for tilstrækkelig, har voldgiftsretten også lagt vægt på, at gulvene nu har været anvendt i mere end 8 ½ år med brug af mange tunge maskiner, og at gulvene på trods heraf, efter det der er forelagt for voldgiftsretten, fremstår uden reelle tegn på, at trykstyrken ikke skulle være tilstrækkelig.

Det bemærkes, at det hverken ved de gennemførte syn og skøn eller på anden måde er godtgjort, at gulvene vibrerer og ikke sikrer maskinerne den fornødne stabilitet under produktionen, således som det under hovedforhandlingen er gjort gældende fra BH's side, ligesom der heller ikke foreligger nærmere oplysninger, der underbygger forklaringerne fra BH's side om en større spildproduktion end forventeligt på grund af gulvenes tilstand.

Voldgiftsretten finder det herefter samlet set ikke godtgjort, at der med hensyn til trykstyrken foreligger mangler ved gulvet, der kan begrunde et mangelsansvar.

Udtræksstyrken

Det fremgår af skønsmændenes besvarelse af spørgsmål 1, 5 og C bl.a., at der er konstateret meget lave udtræksværdier for anvendte slagankre, og at der ikke opnås de af producenten P deklarerede

udtræksværdier for det konkret anvendte type anker. Om årsagen er det vurderet, at det bl.a. skyldes et ualmindeligt højt luftindhold i betonen. Ved besvarelsen af spørgsmål 10 har skønsmændene bl.a. anført, at problemet med lave udtræksstyrker for fastboltning af maskiner, kraner mv. kan løses ved at anvende ankere med større fastkilingssegmenter, dybere indboring og større dimension, og ved besvarelsen af spørgsmål M vedrørende muligheden for at anvende andre anker med bedre evne til at ekspandere og låse i betonen og/eller større forankringsdybde eller klæbeankre har skønsmændene anført, at det er muligt at eksperimentere med andre ankere, som bedre kan kile sig fast.

S1 har i mailen af 2. februar 2009 og i rapporten af 28. april 2009 vurderet bl.a., at trækstyrken ligger inden for den variation, der må forventes for en beton 25 Mpa, og S2 har i rapporten af 23. september 2009 bl.a. anført, at den gennemførte udtræksprøvning af gennemstiksankre ikke underbygger udsagnet om, at sådanne ankere ikke har kunnet monteres.

Voldgiftsretten lægger på den anførte baggrund og efter bevisførelsen i øvrigt til grund, at de anvendte P-bolte i flere tilfælde har kunnet fastgøres og har haft den fornødne udtræksstyrke, men at der også har været tilfælde, hvor ankrene ikke har kunnet fastgøres i tilstrækkelig grad. Der er ikke i aftalen eller i øvrigt fastlagt særlige krav til udtræksstyrken og til, og at der skal kunne ske anvendelse af bestemte bolte, og det må efter bevisførelsen lægges til grund, at problemet med eventuel manglende fastgørelse kan afhjælpes ved anvendelse af andre typer ankere. Der foreligger ikke oplysninger om, at anvendelse af andre ankere skulle være dyrere eller væsentligt dyrere, og forklaringerne fra BH's side om, at det til fastgørelse af maskiner i mange tilfælde har været nødvendigt at etablere særlige forankringssteder i gulvet med betydelige omkostninger til følge, er ikke godtgjort eller underbygget ved øvrige oplysninger i sagen.

Voldgiftsretten finder herefter efter en samlet vurdering, at det ikke er godtgjort, at der med hensyn til udtræksstyrken foreligger mangler ved gulvet, der kan begrunde et mangelsansvar.

Afhjælningen med flydemørtel

Efter navnlig skønsmændenes besvarelse af navnlig spørgsmål 3 og 16 sammenholdt med det, der i øvrigt foreligger oplyst om affræsningen og om vedhæftningen mellem flydemørtlen og betonen, jf. herunder bl.a. vurderingen i S2's rapport af 9. marts 2010, er det ikke godtgjort, at selve affræsningen, inden der blev udlagt flydemørtel, samt vedhæftningen af flydemørtlen ikke har været tilstrækkelig. Det bemærkes, at der i forbindelse med bevisførelsen og navnlig besigtigelsen heller ikke særligt er påvist steder, hvor vedhæftningen forekommer utilstrækkelig eller mangelfuld.

Som anført ovenfor har TE ansvaret for, at flydemørtlen grundlæggende var egnet til formålet, idet det dog som anført ved vurderingen af, om der foreligger mangler, der kan begrunde et mangelsansvar, må indgå, at det må eller burde have stået BH klart, at der var tale om et andet overfladeprodukt end »ren« beton, der ikke nødvendigvis havde helt de samme overfladeegenskaber.

Det fremgår af produktbladet for den anvendte X - - - mørtel, at den er egnet til industrilokaler med trucktrafik. Af skønsmændenes besvarelse af spørgsmål 1 fremgår bl.a., at det i mange områder konstateres, at belægningerne af flydemørtel er betydeligt blødere end den sædvanlige glittede betongulv i et lag, idet flydemørtlen i større grad er modtagelig for høje hjultryk, slag og slid. Videre er det bl.a. anført, at det forekommer sandsynligt, at flydemørtlen er bedre at køre på og af samme grund virker nærmest støjdæmpende, ligesom det er anført, at gulvene nogle steder bliver planere med tiden, hvor der sker »intens dagligdags trafik med middellast«. Ved besvarelsen af

spørgsmål 6 fremgår bl.a., at der med overkørsel med »rulleskøjter med stålhjul« for transport af tungt materiel er synlige indtryksmærker i flydemørtlen, idet gulvet efter overkørsel stadig kan bruges, da der »næppe sker egentligt brud i flydemørtel belægningen. Efterfølgende trafik på gulvet vil igen udjævne trykmærkerne«.

S1 har i erklæringen af 29. januar 2009 bl.a. vurderet, at den udførte reovering med X-flydemørtlen bibringer gulvet den levetid og holdbarhed, som gulvet ville have haft inden reoveringen, og i rapporten af 28. april 2009 har instituttet bl.a. vurderet, at flydemørtlen har en vedhæftning og slidstyrke svarende til kraftig industribelastning.

Der er konstateret erosion af flydemørtel-laget i områder omkring maskiner, hvor gulvet har været ubeskyttet, og hvor det er oplyst, at der anvendes skæreolie. Erosionen er afgrænset til forholdsvis få kvadratmeter lige omkring de pågældende maskiner, og erosionen forekommer således alene på en meget afgrænset og lille del af det samlede gulvareal. Skønsmændene har ved besvarelsen af spørgsmål C vurderet, at X-flydemørtlen har væsentlige problemer med at være holdbar over for skæreolier, hvilket ikke ville være tilfældet med den »aftalte beton C25/30«. S1 har heroverfor og med henvisning til rapporten af 9. marts 2010 fra S2 i erklæringen af 23. juli 2010 bl.a. anført, at der ikke umiddelbart ses tegn på, at skæreolie nedbryder mørtel, da skæreolie primært består af en emulsion af mineralske olier og vand, som ikke i sig selv har en nedbrydende effekt. I rapporten vedrørende borekerneundersøgelser fra oktober 2012, som er baseret på undersøgelser på - - - A/S' betonlaboratorium, fremgår bl.a., at lavviskøse olier kan trænge ind i beton og ved gentagen »smørende virkning« ødelægge vedhæftningen. Videre fremgår det af undersøgelsen bl.a., at man ved udviklingen af nyere produkter med aluminatcement anvender tilsætningsstoffer til modvirkning af »conversion«, og at det vurderes, at der »i givet fald må være

særlige omstændigheder omkring nedbrydningen af mørtlen«.

Under disse omstændigheder, og da den konkret anvendte skæreolie ikke nærmere er undersøgt med henblik på belysning af de mulige årsager til erosionen, og da der endvidere ikke i aftalegrundlaget eller i øvrigt er oplyst nærmere om de forventelige krav til et ubeskyttet betongulvs modstandsdygtighed over for særlige olier, er det ikke godtgjort, at erosionen omkring maskinerne skyldes mangler ved gulvet.

Det er endvidere ikke ved de gennemførte syn og skøn eller bevisførelsen i øvrigt godtgjort, at omkostningerne til vedligeholdelse af gulvet - som forklaret fra BH's side under hovedforhandlingen - har været store og ligger ud over det forventelige sammenlignet med et gulv af »ren« beton.

Herefter og efter bevisførelsen i øvrigt, herunder det indtryk af gulvet - der har været anvendt i mere end 8 ½ år - som voldgiftsretten har fået i forbindelse med besigtigelsen, finder voldgiftsretten ikke grundlag for at fastslå, at flydemørtlen som overfladebelægning og toplag/slidlag ikke har været egnet til formålet. Rapporten af 9. marts 2010 fra S2, hvori X-laget vurderes ikke at være egnet som slidlag, og som er kommenteret ved S1's erklæring af 23. juli 2010, eller det, der i øvrigt foreligger, kan ikke føre til et andet resultat. Da forskellene med hensyn til blødhed og anderledes overflade i øvrigt mellem flydemørtel-gulvet og et gulv af ren beton i øvrigt ligger inden for det, som BH ved afhjælpningsaftalen må anses for at have accepteret, kan BH herefter ikke i relation til flydemørtelgulvet gøre mangelsansvar gældende.

Sammenfattende i forholdet mellem BH og TE

Efter det, der er anført ovenfor, foreligger der herefter samlet set ikke forhold, der kan begrunde et mangelsansvar fra BH's side. TE

frifindes derfor i det hele for den nedlagte påstand, og TE's selvstændige påstand, der med hensyn til provisionsomkostninger beløbsmæssigt er ubestridt, tages herefter til følge som nedenfor bestemt.

Forholdet mellem TE og L

I konsekvens af udfaldet af sagen mellem BH og TE frifindes L for den nedlagte påstand.

Sagsomkostninger

I forholdet mellem BH og TE skal BH efter sagens forløb og udfald betale sagsomkostninger til TE med 558.231,25 kr., hvoraf 8.231,25 kr. er til dækning af udgifter til syn og skøn, og 550.000 kr. er til dækning af udgifter til advokatbistand. Der er taget højde for, at TE er momsregistreret.

Efter sagens udfald skal de omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af hovedsagen, betales af BH efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.

I forholdet mellem TE og L skal TE betale sagsomkostninger til L med 450.000 kr. til dækning af udgifter til advokatbistand. Ved afgørelsen har voldgiftsretten lagt vægt på, at sagen i forhold til anbringenderne har haft et noget mindre omfang end hovedsagen.

Efter sagens udfald skal de omkostninger, der har været forbundet med voldgiftsrettens behandling af adcitationssagen, betales af TE efter opgørelse og påkrav fra Voldgiftsnævnet.